

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

Serap BEDİR

KAMU BORÇLARININ GELİR DAĞILIMI ÜZERİNE ETKİLERİ
(1980-2006)

DOKTORA TEZİ

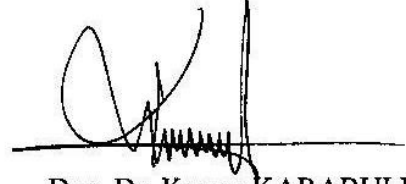
TEZ YÖNETİCİSİ
Doç.Dr. Kerem KARABULUT

ERZURUM-2007

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu çalışma, İktisat Anabilim Dalının İktisat Politikası Bilim Dalında jürimiz tarafından Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Kerem KARABULUT

Danışman / Jüri

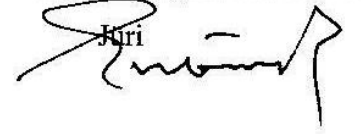
Prof. Dr. Muammer YAYLALI

Jüri

Prof. Dr. Uğur GÜLLÜLÜ

Jüri

Doç. Dr. Ertuğrul DELİKTAŞ

Jüri

Yrd. Doç Dr. Hayati AKSU

Jüri

Yukarıdaki imzalar, adı geçen öğretim üyelerine aittir. ... / ... /

Prof. Dr. Vahdettin BAŞCI

Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

	<u>SAYFA NO</u>
ÖZET	VI
ABSTRACT	VII
KISALTMALAR LİSTESİ	VIII
ŞEKİLLER LİSTESİ	X
TABLolar LİSTESİ	XI
 GİRİŞ	 1
BİRİNCİ BÖLÜM	1
1. GELİR DAĞILIMI TEORİSİ VE GELİR DAĞILIMININ GELİŞİMİ	4
1.1. Gelir Dağılımının Tanımı	4
1.2. Gelir Dağılımı Türleri	5
1.2.1. Kişisel gelir dağılımı	5
1.2.2. Fonksiyonel gelir dağılımı	5
1.2.3. Sektörel gelir dağılımı	6
1.2.4. Bölgesel gelir dağılımı	7
1.2.5. Yoksulluk	8
1.3. Gelir eşitsizliğinin nedenleri	11
1.3.1. Emegın niteliğı	11
1.3.2. Servetin dağılımı	12
1.3.3. Faktör fiyatları	13
1.4. Gelir Dağılımının Önemi	13
1.4.1. Adaletli bir gelir dağılımı toplumda sosyal barışı sağlar	14
1.4.2. Kişisel gelir dağılımı ekonomide istikrar sağlayıcı bir rol oynar	14
1.4.3. Adaletli bir gelir dağılımı fırsat eşitliğini artırır	14
1.5. Gelir Dağılımı Eşitsizliği Ölçütleri	15
1.5.1. Lorenz eğrisi ölçütü	15
1.5.2. Gini katsayısı	16
1.6. Gelir Dağılımı İle İlgili Yaklaşımlar	17
1.6.1. Fizyokratların gelir dağılımı ile ilgili düşünceleri	17
1.6.2. Klasiklerin gelir dağılımı ile ilgili düşünceleri	18

1.6.2.1. Adam Smith ve gelir dağılımı.....	19
1.6.2.2. David Ricardo ve gelir dağılımı.....	19
1.6.2.3. Marx ve gelir dağılımı	21
1.6.3. Neo-Klasiklerin gelir dağılımı ile ilgili düşünceleri.....	22
1.6.4. Keynesyen yaklaşımda gelir dağılımı.....	24
1.6.5. Keynes sonrası yaklaşımlarda gelir dağılımı.....	25
1.7. Türkiye’de Gelir Dağılımı	27
1.7.1. Türkiye’de yapılan gelir dağılımı araştırmaları	27
1.7.2. Türkiye’de türleri itibariyle gelir dağılımı	28
1.7.2.1. Türkiye’de kişisel gelir dağılımı	29
1.7.2.2. Türkiye’de fonksiyonel gelir dağılımı	32
1.7.2.3. Türkiye’de sektörel gelir dağılımı	37
1.7.2.4. Türkiye’de bölgesel gelir dağılımı.....	38
1.7.2.5. Türkiye’de yoksulluk.....	43
1.8. Dünyada Gelir Dağılımı ve Yoksulluk.....	47
1.8.1. Dünyada gelir dağılımı	48
1.8.2. Dünyada yoksulluk.....	52
İKİNCİ BÖLÜM.....	57
2. BORÇLANMA KAVRAMI VE GELİŞİMİ.....	57
2.1. Borçlanma Nedenleri.....	58
2.1.1. Geçici bütçe açıkları nedeniyle borçlanma.....	59
2.1.2. Ekonomik bütçe açıkları nedeniyle borçlanma.....	59
2.1.3. Olağanüstü giderler için borçlanma.....	60
2.1.4. Kamu yatırımları ve kalkınmanın finansmanı için borçlanma.....	60
2.1.5. Para ve maliye politikası aracı olarak borçlanma.....	60
2.1.6. Eski borçların ödenmesi amacıyla borçlanma.....	61
2.2. Kamu Borçlarının Sınıflandırılması.....	61
2.2.1. Süreleri bakımından devlet borçları.....	61
2.2.1.1. Kısa vadeli borçlar	62
2.2.1.2. Uzun vadeli (konsolide) borçlar.....	64
2.2.2. Sağlandığı kaynaklara göre devlet borçları.....	65

2.2.2.1. İç borçlar	66
2.2.2.2. Dış borçlar.....	67
2.2.3. Elde edilişindeki zorlama unsuru bakımından devlet borçları	70
2.2.3.1. İsteğe bağlı borçlar.....	71
2.2.3.2. Zorunlu borçlar.....	71
2.3. DİBS'lerin İhraç Şekilleri.....	71
2.4. Satış Teknikleri.....	72
2.5. Borç Yönetimi.....	73
2.5.1. Konsolidasyon (tahkim)	75
2.5.2. Konversiyon (değiştirme)	76
2.6. Devlet Borçlarına İlişkin Teorik Yaklaşımlar.....	77
2.6.1 Klasik yaklaşım.....	77
2.6.2. Neo-Klasik yaklaşım.....	79
2.6.3. Keynesyen yaklaşım.....	80
2.6.4. Monetarist yaklaşım.....	81
2.6.5. Yapısalcı (Strüktüralist) yaklaşım.....	82
2.6.6. Anayasal iktisat yaklaşımı.....	82
2.6.7. Arz yanlı iktisat yaklaşımı.....	82
2.7. Türkiye'de Kamu Borçlarının Gelişimi.....	83
2.7.1. 1980 sonrası iç borçların gelişimi	83
2.7.2. 1980 sonrası dış borçların gelişimi.	91
2.8. Kamu Borçlarının Ülkeler Arası Karşılaştırması.....	95
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	98
3. KAMU BORÇLANMASININ GELİR DAĞILIMI ÜZERİNE ETKİLERİ.....	98
3.1. Kamu Borçlanma Politikasının Ekonomik ve Sosyal Etkileri.....	99
3.2. Borçlanmanın Gelir Dağılımı Üzerine Etkileri.....	99
3.2.1. İç borçlanmanın gelir dağılımı üzerine etkileri.....	100
3.2.1.1. İç borçlanma kaynaklarının gelir dağılımı üzerine etkileri.....	101
3.2.1.2. İç borç faiz oranlarının gelir dağılımı üzerine etkileri.....	105
3.2.1.3. İç borç senetlerine sağlanan avantajların gelir dağılımı üzerine etkileri.....	106

3.2.1.4. Enflasyon dönemlerinde borçlanmanın gelir dağılımı üzerine etkileri.....	107
3.2.1.5. İç borçlanmanın yarattığı dışlama (Crowding-Out) etkisi ve gelir dağılımına etkileri.....	109
3.2.1.6. İç borçlanmanın istihdama yapmış olduğu etki ve gelir dağılımı üzerindeki etkileri.....	111
3.2.1.7. İç borçlanmanın ücretler üzerine yapmış olduğu etki ve gelir dağılımı üzerindeki etkileri.....	112
3.2.1.8. İç borçlanmanın eğitim ve sağlık harcamalarına etkisi ve gelir dağılımı üzerine etkileri.....	113
3.2.2. Dış borçlanma ve gelir dağılımı üzerine etkileri.....	114
3.2.2.1. Dış borçlanmanın sınırı	116
3.2.2.2. Dış borç stokunun profili.....	121
3.2.2.3. Dış borçlanmanın gelir dağılımı üzerine etkileri.....	123
3.3. Türkiye’de Kamu Borçlanmasının Gelir Dağılımı Üzerine Etkileri	125
3.3.1. Türkiye’de iç borçlanmanın gelir dağılımı üzerine etkileri	126
3.3.1.1. İç borç stokunun gelişimi ve gelir dağılımı üzerine etkileri....	126
3.3.1.2. İç borçlanma kaynaklarının gelir dağılımı üzerine etkileri	130
3.3.1.3. İç borçların finansman yönteminin gelir dağılımı üzerine etkileri.	133
3.3.1.4. İç borçların vadelerinin gelişimi ve gelir dağılımı üzerine etkileri	137
3.3.1.5. İç borç faiz ödemeleri, faiz oranlarının gelişimi ve gelir dağılımı üzerine etkileri.....	140
3.3.1.6. İç borç senetlerine sağlanan avantajların gelir dağılımı üzerine etkileri.....	145
3.3.1.7. Enflasyon dönemlerinde borçlanmanın gelir dağılımı üzerine etkileri.....	146
3.3.1.8. Türkiye’de iç borçlanmanın yarattığı dışlama (Crowding-Out) etkisi ve gelir dağılımına etkileri.....	147
3.3.1.9. Türkiye’de iç borçlanmanın istihdama yapmış olduğu etki ve gelir dağılımı üzerindeki etkileri	151

3.3.1.10. Türkiye’de iç borçlanmanın ücretler üzerine yapmış olduğu etki ve gelir dağılımı üzerindeki etkileri	152
3.3.1.11. Türkiye’de iç borçlanmanın eğitim ve sağlık harcamalarına etkisi ve gelir dağılımı üzerine etkileri	156
3.3.2. Türkiye’de dış borçlanmanın gelir dağılımı üzerine etkileri	158
3.3.2.1. Dış borçlanmanın sınırı	159
3.3.2.2. Dış borç stokunun profili	169
3.3.2.3. Türkiye’de dış borçların gelir dağılımı üzerine etkileri	176
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM.....	178
4. KAMU BORÇLARI VE GELİR DAĞILIMI İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA	178
4.1. Uygulamanın Amacı.....	178
4.2. Veri ve Dönem	179
4.3. Yöntem ve Model	182
4.3.1. Yöntem	182
4.3.2. Modeller.....	184
4.4. Tahmin Sonuçları	189
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	197
KAYNAKLAR.....	201
EKLER	214
ÖZGEÇMİŞ	216

ÖZET
DOKTORA TEZİ
KAMU BORÇLARININ GELİR DAĞILIMI ÜZERİNE ETKİLERİ
(1980-2006)

Serap BEDİR

Danışman: Doç. Dr. Kerem KARABULUT

2007-Sayfa: 216 + XII

Jüri: Doç. Dr. Kerem KARABULUT

Prof. Dr. Uğur GÜLLÜLÜ

Prof. Dr. Muammer YAYLALI

Doç. Dr. Ertuğrul DELİKTAŞ

Yrd. Doç. Dr. Hayati AKSU

Bu çalışmada, kamu borçlarının gelir dağılımı üzerindeki etkileri incelenmektedir. İlk önce, borçlanmanın gelir dağılımı üzerine etkileri hem genel hem de Türkiye özelinde teorik açıdan değerlendirilmektedir. Daha sonra, 2000-2005 dönemi için yüksek, orta ve düşük gelirli olarak sınıflandırılan 42 ülkeyi kapsayan ampirik bir analiz yapılmıştır. Bu amaçla, çok ülkeli yatay kesit analiz yöntemi kullanılarak kamu borçlarının gelir dağılımı üzerindeki etkisinin yönü ve derecesi test edilmeye çalışılmıştır.

Tahmin sonuçlarına göre, toplam borç stokundaki artışlar gelir dağılımı eşitsizliğinde artışa neden olmaktadır. İç ve dış borç sınıflandırması yapıldığında ise, gelir dağılımı ile iç borçlanma arasındaki ilişki negatif yönlü iken, dış borçlanmayla pozitif yönlü olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunlara ek olarak, gelir dağılımı eşitsizliğinin kişi başına gelir, eğitim ve kamu harcamaları artışları ile azaldığı; işsizlik, kamu harcamaları, enflasyon ve dış ticaret açığı artışları ile arttığı belirlenmiştir.

ABSTRACT
Ph. D. THESIS
THE EFFECTS OF PUBLIC DEBTS ON INCOME DISTRIBUTION
(1980-2006)

Serap BEDİR

Supervisor: Assoc. Prof. Dr. Kerem KARABULUT

2007-Page: 216 + XII

Jury: Assoc.Prof. Dr. Kerem KARABULUT

Prof. Dr. Uğur GÜLLÜLÜ

Prof. Dr. Muammer YAYLALI

Assoc. Prof. Dr. Ertuğrul DELİKTAŞ

Assist. Prof. Dr. Hayati AKSU

In this study, the effects of public debts on income distribution were investigated. Firstly, the effects of public debts on income distribution were utilized theoretically for both general and Turkey sample. Then, for 2000-2005 period an empirical analysis has been done including 42 countries, classified as having high, medium and low incomes. For this aim, it was tried to examine the direction and degree of the influence of the public debts on income distribution, by using a multi country cross section analysis.

According to estimation results, the increase in total debt stocks caused an increase in inequality of income distribution. When classified as domestic and foreign debt, it was concluded that there was a negative relation between income distribution and domestic debt where as the relation was positive for foreign debt. In addition, it was determined that income distribution decreased with increasing in per capita income, expenditure in education and public and increased with increasing total debt stocks, unemployment, public expenditure, inflation and foreign trade deficit.

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AID	: Kalkınma Teşkilatı
BM	: Birleşmiş Milletler
BYKP	: Beş Yıllık Kalkınma Planı
DBS	: Dış Borç Stoku
DBSAO	: Dış Borç Stoku Artış Oranı
DİBS	: Devlet İç Borçlanma Senetleri
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
EDV	: Ekonomik Denge Vergisi
EIB	: Avrupa Yatırım Bankası
EKK	: En Küçük Kareler
EMTV	: Ek Motorlu Taşıtlar Vergisi
EXIMBANK	: İhracat ve İthalat Bankası
FAO	: Gıda ve Tarım Teşkilatı
FDF	: Faiz Dışı Fazla
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
GSYİHBO	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla Büyüme Oranı
HDI	: İnsani Gelişme İndeksi
HDR	: İnsani Gelişme Raporu
IBRD	: Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası
IDA	: Uluslararası Kalkınma Birliği
IFC	: Uluslararası Finans Kurumu
IFS	: Uluslararası İstatistik Kurumu
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İBRD	: Dünya Bankası
İBS	: İç Borç Stoku
İG	: İnsani Gelişme

İGR	: İnsani Gelişme Raporu
KB	: Konsolide Bütçe
KBGSMHBO	: Kişi Başına Gayri Safi Milli Hasıla Büyüme Oranı
KBMG	: Kişi Başına Milli Gelir
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
KKBG	: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği
MB	: Merkez Bankası
MEYAK	: Memur Yardımlaşma Kurumu
MG	: Milli Gelir
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NAV	: Net Aktif Vergisi
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı
ÖİKR	: Özel İhtisas Komisyonu Raporu
SGP	: Satın Alma Gücü Paritesi
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TMSF	: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TOBB	: Türkiye Odalar Borsalar Birliği
TUİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
TÜSİAD	: Türkiye Sanayi ve İşadamları Derneği
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Teşkilatı
UNIDO	: Sanayi Kalkınma Teşkilatı
WB	: Dünya Bankası
WHO	: Dünya Sağlık Teşkilatı
YTL	: Yeni Türk Lirası

ŞEKİLLER LİSTESİ

SAYFA NO

Şekil 1.1. Lorenz Eğrisi.....	16
Şekil 2.1. Yüksek Gelirli Ülkelerde TBS/GSYİH Oranı (1995-2005)	96
Şekil 2.2. Orta Gelirli Ülkelerde TBS/GSYİH Oranı (1995-2005)	96
Şekil 2.3. Düşük Gelirli Ülkelerde TBS/GSYİH Oranı (1995-2005)	97
Şekil 2.4. Ülkelere Göre Hazine Bonosu Faiz Oranları (1995-2005)	97
Şekil 3.1. DİBS’de Ortalama Yıllık Vade.....	140
Şekil 3.2. TÜFE ve Faiz Oranları.....	143
Şekil 3.3. DİBS Reel Faiz ve Büyüme Oranları.....	144

TABLOLAR LİSTESİ

SAYFA NO

Tablo 1.1. Türkiye’de Kişisel Gelir Dağılımı Araştırmaları Sonuçları (%)	30
Tablo 1.2. Hanehalkı Gelirinin %20’lik Dilimlere Göre Dağılımı (%): Kent-Kır	31
Tablo 1.3. Gelir Türlerine Göre Yıllık Kullanılabilir Fert Gelirinin Dağılımı (%)	33
Tablo 1.4. Gelir Yoluyla GSYİH İçinde İşgücü Ödemelerinin Payı ve İstihdam İçinde Ücretlilerin Oranı (%)	35
Tablo 1.5. GSYİH İçindeki Faktör Ödemelerinin Payı (%)	36
Tablo 1.6. Çalışan Hanehalkı Fertlerinin Esas İşteki İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Yıllık Kullanılabilir Gelirleri (%).....	37
Tablo 1.7. 1987 Sabit Fiyatlarıyla GSYİH’da Sektör Payları (%)	39
Tablo 1.8. Coğrafi Bölgelere Göre Gelir Dağılımı (%).....	40
Tablo 1.9. Yıllık Kullanılabilir Hanehalkı Gelirlerinin %20’lik Hanehalkı Dilimlerine Göre Dağılımı: 2003.....	41
Tablo 1.10. Yoksulluk Sınırında Haneler	44
Tablo 1.11. Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Fertlerin Yoksulluk Oranları (%) ve Sayısı.....	45
Tablo 1.12. Hanehalkı Fertlerinin Eğitim Durumuna Göre Yoksulluk Oranları (%)....	47
Tablo 1.13. Avrupa Birliği Üye ve Aday Ülkelerinde Gelir ve Tüketimde Eşitsizlik .	49
Tablo 1.14. OECD Ülkelerinde Gelir ve Tüketimde Eşitsizlik	50
Tablo 1.15. Orta Düzeyde İnsani Gelişmeye Sahip Bazı Ülkelerde Gelir ve Tüketimde Eşitsizlik	51
Tablo 1.16. Düşük Düzeyde İnsani Gelişmeye Sahip Bazı Ülkelerde Gelir ve Tüketimde Eşitsizlik.....	52
Tablo 1.17. Yüksek ve Orta Düzey İnsani Gelişmişliğe Sahip Ülkelerde Günde 1 ve 2 \$ Gelirle Yaşayanların Oranı	54
Tablo 1.18. Düşük Düzeyde İnsani Gelişmişliğe Sahip Ülkelerde Günde 1 ve 2 \$ Gelirle Yaşayanların Oranı	55
Tablo 1.19. Dünya’da Nüfus ve Fakir Oranları: 2004.....	56
Tablo 2.1. İç Borç Stoku (1980-1990) (Milyar TL)	85
Tablo 2.2. İç Borç Stoku (1992-2006) (Milyon YTL).....	87

Tablo 2.3. İç ve Dış Borç İstatistikleri.....	89
Tablo 3.1. İç Borç Stoku, Dağılımı ve GSMH (Bin YTL) (Cari Fiyatlarla)	127
Tablo 3.2. İç Borç Stoku, Dağılımı ve GSMH (Bin YTL) (Cari Fiyatlarla)	128
Tablo 3.3. İç Borç Stokunun Alıcılara Göre Dağılımı (%).....	131
Tablo 3.4. Genel Bütçe Vergi Gelirleri Tahsilatının Yüzde Dağılımı (%).....	135
Tablo 3.5. Konsolide Bütçe Gelirleri Tahsilatının Yüzde Dağılımı (%).....	136
Tablo 3.6. İç Borç Stokunun Vade Yapısı (%).....	138
Tablo 3.7. İç Borç Stokunun Vade Yapısı (%).....	139
Tablo 3.8. Konsolide Bütçe Harcamalarının Yüzde Dağılımı (%).....	141
Tablo 3.9. 500 Büyük Sanayi İşletmesinin Üretim Faaliyeti Dışı Gelirlerinin Dönem Kar ve Zarar Toplamı İçindeki Payı (%) (Özel Kuruluşlar).....	150
Tablo 3.10. Yurt İçi İşgücü Piyasasında Gelişmeler	153
Tablo 3.11. Net Ele Geçen Ücretlerdeki Gelişmeler	154
Tablo 3.12. Konsolide Bütçe Harcamaları İçinde Personel ve Faiz Ödemelerinin Payı	155
Tablo 3.13. Konsolide Bütçe Harcamaları İçinde Eğitim, Sağlık ve Faiz Ödemelerinin Payı (%).....	157
Tablo 3.14. Ekonominin Massetme Kapasitesi Göstergeleri (%).....	160
Tablo 3.15. Türkiye’de Ödemeler Bilançosu Dengesi ve DBS (Milyon \$)	162
Tablo 3.16. Dış Borç Stokunun Vade Yapısı	164
Tablo 3.17. Dış Borç Stokundaki % Değişme.....	164
Tablo 3.18. Türkiye’nin 1996-2006 Dönemi Dış Borçluluk Rasyoları.....	165
Tablo 3.19. Uzun Dönem Dış Borç Servisi Kapasitesi Göstergeleri.....	168
Tablo 3.20. Dış Borç Stokunun Yüzde Dağılımı (%).....	170
Tablo 3.21. Borçluya Göre Dış Borç Stoku (Eski Seri) (Milyon \$)	171
Tablo 3.22. Borçluya Göre Dış Borç Stoku (Yeni Seri) (Milyon \$)	172
Tablo 3.23. Alacaklılara Göre Dış Borç Stoku (Eski Seri)(Milyon \$)	174
Tablo 3.24. Alacaklılara Göre Dış Borç Stoku (Yeni Seri) (Milyon \$)	174
Tablo 3.25. Dış Borçların Döviz Kompozisyonu (%)	176
Tablo 4.1. Gelir Durumuna Göre Ülke Sınıflandırılması.....	179
Tablo 4.2. Veri Seti.....	180
Tablo 4.3. Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar.....	190

GİRİŞ

Günümüzde gelir ve servet dağılımındaki dengesizler bir çok ülke için önemli bir iktisadi ve sosyal sorundur. Gelir dağılımı eşitsizliği gerek ülke bazında gerekse ülkeler arasında büyük farklılıklar göstermektedir. Bu nedenle, gelir dağılımı eşitsizliği önemli bir araştırma konusudur. Sosyal devlet ilkesini benimseyen ülkelerde, ekonomik kalkınma ve ulusal gelir artışı tek amaç olarak kabul edilmemektedir. Yaratılan gelirin adil bölüşümü ve refahın geniş kitlelere yayılması da öncelikli hedeflerdendir.

1980’li yıllara kadar kalkınma ve gelişme ulusal gelirdeki artışla eş anlamlı kabul edilmekteydi. 1980’lerden sonra ise, gelişmeyi insani, sosyal, kültürel, çevresel ve mekansal boyutlarıyla da tanımlama amacı taşıyan yeni bir yaklaşım benimsenmiştir. Bu doğrultuda, ekonomik büyüme yanında, yoksulluk, işsizlik, gelir dağılımı ve bölgesel dengesizlikler de gelişme tanımlarının içinde değerlendirilmiştir. Bu nedenle, adil bir gelir dağılımını gerçekleştirmek bütün ülkelerin ortak hedeflerinden bir tanesi haline gelmiştir.

Gelir dağılımı eşitsizliğini arttıran bir çok faktör vardır. Bunlardan bir tanesi, kamunun borçlanma politikasıdır. Birçok ülke istememesine rağmen borçlanma durumundan kurtulamamaktadır. Dünyanın gelişmiş ülkeleri de dahil olmak üzere hemen hemen bütün ülkeler, gerek ekonomik ihtiyaçları ve gerekse maliye politikası amaçları doğrultusunda iç ve dış borçlanmaya başvurmaktadırlar. Ancak, gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkelerin borçlanmaya başvurma nedenleri büyük farklılıklar göstermektedir. Gelişmekte olan ülkeler için borçlanma kaynak yetersizliği nedeni ile zorunlu bir politika aracı olabilirken, gelişmiş ülkeler için daha ihtiyari bir özellik göstermektedir.

Gelişmekte olan ülkeler, ekonomik büyümelerini ve kalkınmalarını sürdürebilmek için tasarrufa ihtiyaç duymaktadırlar. Oysa bu ülkelerde, gelir ve buna bağlı olarak da tasarruf düzeyi söz konusu amaçları gerçekleştirebilecek düzeyde değildir. Bu nedenle, bu ülkeler, gelir ve tasarruf yetersizliklerini karşılamak için iç ve dış kaynaklara başvurmak zorunda kalmaktadırlar. Türkiye’de de, Osmanlı İmparatorluğu dönemi ile başlayan ve Cumhuriyet döneminde de devam eden bir borçlanma süreci yaşanmaktadır. Bu süreç, özellikle 1950’li yıllardan itibaren artan bir trend izleyerek ülke ekonomisi üzerinde önemli bir rol oynamaya başlamıştır.

1929 dünya ekonomik bunalımından sonra, Keynesyen iktisadi anlayışın önem kazanmasıyla birlikte borçlanmada önemli bir maliye politikası aracı haline gelmiştir. Borçlanmanın gelir dağılımı eşitsizliğini azaltıcı ya da artırıcı yönde etkisi olabilmektedir. Genellikle belirli bir düzeyi geçen borçların, gelir dağılımı üzerinde etkilerinin olumsuz yönde olabileceği düşünülmektedir. Örneğin, AB değerlendirmelerinde toplam borç stokunun GSYİH'nın %60'ını geçmesi durumunda ülke ekonomisinin olumsuz etkilenebileceği belirtilmektedir. Bu bağlamda, çalışmanın temel amacı, kamu borçlarının gelir dağılımı üzerindeki etkisinin yönünü ve derecesini araştırmaktır.

Çalışmanın en büyük zorluğu, gelir dağılımı eşitsizlik göstergelerinin periyodik olarak yayınlanmamasıdır. Bu nedenle çalışmada, kesit veriler kullanılarak en küçük kareler (EKK) yöntemi ile tahmin yapılacaktır. Bu amaçla, farklı gelir gruplarına dahil 42 ülkeye ait çeşitli veriler kullanılmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde, gelir dağılımı ile ilgili temel kavramlar, eşitsizlik nedenleri, birey ve ekonomi açısından önemi, eşitsizliğin ölçüm yöntemleri ve iktisadi ekollerin gelir dağılımı ile ilgili görüşleri ele alınmaktadır. Daha sonra, Türkiye'de ve değişik gelir grubunda yer alan ülkelerdeki gelir dağılımı göstergeleri değerlendirilerek gelir dağılımındaki gelişim analiz edilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde, borçlanma kavramı, nedenleri, sınıflandırılması, satış teknikleri, borç yönetimi ve iktisadi ekollerin borçlanma ile ilgili görüşleri ele alınmıştır. Türkiye'de borçların gelişimi, 1980 sonrası dönem, iç ve dış borç ayrımı yapılarak ele alınmıştır. Ayrıca bu bölümde, değişik ülkelerin borç durumları üzerinde durulmaktadır.

Üçüncü bölümde, gelir dağılımı üzerinde etkili bir politika aracı olduğu düşünülen borçlanmanın etkileri teorik olarak incelenmiştir. İç ve dış borçların gelir dağılımı üzerindeki etkilerinin farklı yönde olabileceği düşüncesiyle, gelir dağılımı üzerindeki etkileri ayrı ayrı incelenmektedir. Daha sonra, teorik incelemeye paralel olarak Türkiye'de 1980 sonrası uygulanan borçlanma politikasının gelir dağılımı üzerindeki etkileri iç ve dış borçlar ayrımı yapılarak incelenmektedir.

Dördüncü bölüm, borçlanmanın gelir dağılımı üzerine etkilerinin analiz edildiği uygulamayı kapsamaktadır. Yapılan analizde, Türkiye'nin de içinde bulunduğu 42 ülke

de borçlanmanın gelir dağılımı üzerindeki etkisi çeşitli sosyo-ekonomik göstergeler kullanılarak test edilmektedir.

Çalışmanın son kısmında, teorik ve uygulama bölümlerinden elde edilen verilere göre genel bir sonuç çıkarılmakta ve bu doğrultuda uygun öneriler sunulmaya çalışılmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. GELİR DAĞILIMI TEORİSİ VE GELİR DAĞILIMININ GELİŞİMİ

Bu bölümde, gelir dağılımı ile ilgili olarak genel tanımlar, eşitsizliğin nedenleri, önemi, eşitsizlik ölçütleri, iktisat teorisinde yer alan yaklaşımlar açıklanmaya çalışılacaktır. Daha sonra, Türkiye’de ve dünyada gelir dağılımına kısaca değinilecektir.

1.1. Gelir Dağılımının Tanımı

Gelir dağılımı, bir ülkede belirli dönemde yaratılan hasıla ya da gelirin bireyler, gruplar veya üretim faktörleri arasında bölünmesi şeklinde tanımlanabilir. Bir toplumun refah düzeyi, gelir düzeyinden çok milli gelirin dağılımıyla ölçülür. Gelir dağılımının incelenmesinin amacı, belirli bir dönemde yaratılan gelirin bireyler, gruplar veya üretim faktörleri arasındaki dağılımının farklı oluşunun neden ve sonuçlarıyla ortaya konulabilmesidir. Çoğu gelişmiş veya gelişmekte olan ülkede gelir dağılımında var olan büyük eşitsizlikler nedeniyle toplumun büyük bir kısmı yoksulluk sınırında ya da bu sınırın altında yaşayabilecek kadar gelir elde edebilmektedir. Bu nedenle, zengin kesimin sahip olduğu yüksek yaşam koşulları ile yoksul kesimin sahip olduğu olumsuz yaşam koşulları arasındaki farkın azaltılması gerekmektedir.

Gelir dağılımının adaletli olması asıl amaç ve nihai sonuç değildir. Toplumun ortak özlemi olan toplumsal barış, özgürlük, adalet, güvenlik ve refahı gerçekleştirmek için bir araçtır. Sosyal devlet ilkesini benimseyen toplumlarda, ekonomik kalkınma ve ulusal gelir artışı tek amaç olarak kabul edilmemektedir. Yaratılan gelirin üretim faktörleri arasında adil bölüşümü ve refahın geniş kitlelere yayılması öncelikli amaç olmaktadır (Bağdadioğlu-2005, s:1).

Bir piyasa ekonomisinde servet ve gelir dağılımı; miras kanunları, doğuştan kazanılan yetenekler ile eğitim olanaklarının dağıtımı, sosyal sınıflar arasındaki mobilité ve piyasanın yapısı gibi bir çok faktöre bağlı bulunmaktadır. Bu faktörlere bağlı olarak, belli derecelerde olmak üzere gelir dağılımı eşit veya eşit olmayan bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Bu sayılan faktörlere bağlı olarak ortaya çıkan gelir dağılımı durumu, bazı iktisatçılarca adil; bazılarınca az adil; ve diğerlerine göre ise daha adil sayılmaktadır (Musgrave-1958, s:21).

Ekonomik açıdan gelir dağılımı önemli bir kavramdır. Ekonomideki tasarruf düzeyi, tüketim eğilimi, üretilen mal ve hizmetlerin kalitesi gibi ekonomik değişkenler

önemli ölçüde gelir dağılımına bağlıdır. Gelir dağılımının ekonomik yönü kadar önemli sosyal yönleri de vardır. Gelir dağılımının eşitlikten uzak olduğu toplumlarda kötü beslenme, düşük eğitim ve kültür seviyesi ve bozuk sağlık şartları ile karşılaşılır. Ayrıca, gelir dağılımı eşitsizliği, çeşitli sosyal sistemlerin sosyal adalet ve eşitsizlik yönünden de önemli bir göstergesidir. Araştırma sonucunda ortaya çıkan bu göstergelerin iyi değerlendirilmesi, toplumun ve çalışanların refah seviyesinin yükseltilmesi için planlı ve sosyal nitelikli politikaların uygulanmasını sağlayacak tedbirlerin alınmasına neden olmaktadır.

1.2. Gelir Dağılımı Türleri

Genel olarak gelir dağılımı incelendiğinde dört farklı gelir dağılımı sınıflaması yapılmaktadır. Bu sınıflamaya göre başlıca gelir dağılımı türleri şunlardır:

1.2.1. Kişisel gelir dağılımı

Kavramsal kaynağı Fizyokratlara kadar uzanan fonksiyonel gelir dağılımına kıyasla, kişisel gelir dağılımı çok yeni bir kavramdır. Neoklasik teoriye dayanan refah iktisadının doğması ve gelir vergisinin uygulanıp yaygınlaşmaya başlaması ile ortaya çıkmış ve geliştirilmiştir (Boratav-1965, s;19).

Kişisel gelir dağılımı, hanehalkının yüzde dağılımıyla, gelirin yüzde dağılımını karşılaştırma esasına dayanır. Burada hanehalkının toplumun hangi kesimlerinden oluştuğu belirsizdir. Kişisel dağılım bu nedenle de sınıfsal açıdan yansız sayılır. Hanehalkının yüzdelere ayrılması, ya da dilimlenmesi, veri elde edilebildiği ölçüde, istenildiği gibi yapılabilir. Bununla birlikte, “beşli ayırım” olarak adlandırılan, yüzde 20’lik bölümlere, en yaygın bir biçimde kullanılan yaklaşımdır (Kepenek-2000, s;456). Bir ülkede gelir dağılımının adil olup olmadığı araştırılmak isteniyorsa, kullanılacak gelir dağılımı türüdür.

1.2.2. Fonksiyonel gelir dağılımı

Fonksiyonel gelir dağılımı, üretim sürecinde ortaya çıkan gelirin, üretim faktörü sahipleri ve bunların mensup oldukları sosyo-ekonomik gruplar arasında dağılımını gösterir. Bir ekonomide üretim faktörleri fiyatları cinsinden milli gelirin paylaşımını

ifade eder. Fonksiyonel gelir dağılımında amaç, üretim faktörlerinin belirli bir dönemde yaratılan geliri hangi oranda paylaştıklarının ortaya konmasıdır.

Milli gelirin çeşitli sosyal sınıflar arasında nasıl dağıldığı araştırılmak istendiğinde amaca en uygun olanı fonksiyonel gelir dağılımıdır. Bununla beraber, fonksiyonel gelir dağılımı ile çeşitli sosyal tabakaların milli gelirden aldıkları paylar ancak ana hatları ile gösterilebilir. Çünkü, sosyal tabakalaşma gelir dağılımının bu dörtlü sınıflandırmasına giremeyecek kadar karmaşıktır (Ulusoy-2003, s;256). Nitekim, bu tanımlamada küçük çiftçi ile büyük çiftçi, büyük tüccar ile küçük tüccar arasında ya da tarım işçisi ile sanayi işçisi arasında fark yoktur. Aynı şekilde, çok büyük bir holdingin koordinatörlüğünü yapan bir kişi fonksiyonel dağılıma göre ücretli sınıftan olması gerekirken, sosyolojik olarak işçi sınıfından değildir (Uysal-1997).

Fonksiyonel gelir dağılımı, bir ülkenin gelişmişlik seviyesi hakkında sağlıklı bilgi verebilir. Gelişmiş ülkelerde iktisadi kalkınmanın başlangıç dönemlerinde milli gelirden en yüksek payı tarım kesimi alırken, gelişme düzeyi yükseldikçe ücretlilerin payının arttığı görülür. Gelişme yolunda olan ülkelerde ise, tarım kesiminin milli gelirdeki payı önemini korurken, ücretlilerin geliri, nispi olarak daha düşük kalmaktadır.

Gelişmiş ülkelerde emek payının milli gelir içinde önemli bir yer tutmasının nedenleri işsizlik oranlarının düşük, ücretli nüfusun aktif nüfusa oranının yüksek olması ve verimlilik artışının ücretlere daha kolay yansıtılır olması ile yakından ilgilidir. Gelişmekte olan ülkelerde ise, emek gücünün veriminin ve teknolojinin yetersizliği milli gelir içindeki emek paylarının azalmasına sebep olmaktadır. Aynı şekilde emek gücünün milli gelir içindeki payının düşük olması ise, işgücünün önemli bir oranının kendi hesabına ve bir bölümünün ücretsiz olarak çalışması, firma ölçeklerinin küçük ve emek dışı gelirlerin yüksek olmasıyla açıklanır (Yumuşak ve Bilen-2000, s;79).

1.2.3. Sektörel gelir dağılımı

Sektörel gelir dağılımı, bir ekonomide yaratılan toplam hasılanın iktisadi faaliyet kollarına göre dağılımını ifade eder. Çeşitli üretim sektörlerinin milli gelirden ne oranda pay aldığını gösteren gelir dağılımı türüdür. Sektörel gelir dağılımı ile tarım, sanayi ve hizmet sektörünün milli gelirden aldıkları paylar, bu sektörlerin gösterdikleri gelişmeler ve devletin hangi sektörler lehine hangi sektörlerin aleyhine milli gelirin dağılımını etkilediği izlenebilir.

Sektör kavramı üretim araçlarının mülkiyeti ile ilgili kabul edilirse, sektörel gelir dağılımı, milli gelirin kamu sektörü ile özel sektör arasındaki dağılımını temsil eden bir kavram olur. Bu anlamda, sektörler göre gelir dağılımı, devletin ekonomiye müdahale derecesini, hatta ekonomik sistemin karakterini gösterir (Türk-1999, s;308). Milli gelirin çeşitli sektörler arasında dağılımına bakıldığında az gelişmiş ülkelerde tarım sektörünün milli gelirden aldığı payın fazla olduğu, ekonominin gelişme derecesine bağlı olarak tarım sektörünün milli gelirden aldığı payın azaldığı görülmektedir. İktisadi kalkınma tarihinde, tarım sektöründen sonra sanayi sektörünün, sanayi sektöründen sonrada hizmetler sektörünün geliştiği görülmektedir.

1.2.4. Bölgesel gelir dağılımı

Ekonomiler çeşitli üretim bölgelerinden meydana gelirler. Her bölgenin kendine has ekonomik, sosyal ve demografik özellikleri vardır. Bu nedenle (milli) gelir bölgeler arasında eşit dağılmamıştır. Milli gelirin coğrafi dağılımı, bir ülkenin çeşitli bölgelerinde yaşayan insanların milli gelirden ne oranda pay aldıklarını gösterir. Bir ülkede var olan bölgesel dengesizlik, ülkenin çeşitli bölgeleri arasında görülen sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin tümünü kapsar. Bu dengesizlikler bölgeler arasında tarım, sanayi, ticaret, haberleşme, ulaştırma, sağlık, eğitim, demografik ve sosyal göstergeler bakımından büyük farklılıkların ortaya çıkmasına neden olur. Bunun doğal sonucu olarak da bölgeler arasında gelir dağılımı farklılıkları gösterir.

İktisaden kalkınmış ekonomilerde bölgeler arası kişi başına isabet eden gelirler arasındaki fark gittikçe azalırken, bu fark az gelişmiş ekonomilerde giderek büyümektedir. Bu durumun şu şekilde izah edilmesi mümkündür: Bir bölgede ekonomi gelişme süreci içinde bulunuyorsa, diğer bölgelerdeki işgücü ve sermaye bu bölgeye doğru kayar. Buna yatırımların geriye doğru etkisi denir. İktisadi kalkınma tarihinde Güney İtalya'nın Kuzey İtalya'ya, Doğu Almanya'nın Batı Almanya'ya, Doğu Anadolu'nun Batı Anadolu lehine fakirleşmesi, bu etkilerin klasik örneklerindendir. Buna karşılık yatırımların ileriye doğru etkileri şu şekilde meydana gelir: Yatırım yapılan yerlerde, her şeyden önce gıda maddelerine ihtiyaç artar. Çünkü yatırım iş hacmini artırır. Yeni gelişen endüstriler, hammadde ihtiyaçlarıyla karşılaşır. Endüstri mamullerinin dağıtımı, yeni iş ortamları yaratır. Az gelişmiş ekonomiler birinci, kalkınmış ekonomiler ikinci gruptaki etkilere bağlıdırlar (Özbilen-1998, s;376).

Bu dört gelir dağılımının her birisi ayrı bir önem taşımaktadır. Eğer bir ülkede gelirin toplumu oluşturan bireyler arasındaki dağılımı ile ilgileniliyorsa kişisel; çeşitli sosyal grupların milli gelir içindeki payıyla ilgileniliyorsa fonksiyonel; milli gelirin sektörler arasındaki dağılımıyla ilgileniliyorsa sektörel ve ülkedeki değişik coğrafi bölgelerde yaşayan insanların gelirleri ile ilgileniliyorsa bölgesel dağılımı önem kazanmaktadır.

Belirtilen dört farklı gelir dağılımı türünün her biri açısından birincil dağılım ve ikincil dağılım ayrımının yapılması da mümkündür. Devlet maliye politikası vasıtasıyla ekonomide oluşan bu dört gelir dağılımını da değiştirebilmektedir. Birincil dağılımda, belirli bir dönem süresince piyasa sürecinin meydana getirdiği gelir dağılımı; ikincil dağılımda ise, devletin piyasa mekanizmasının işleyişine çeşitli araçlarla yaptığı müdahaleler sonucunda oluşan gelir dağılımı söz konusudur.

1.2.5. Yoksulluk

Gelir dağılımı, belirli bir yoksulluk sınırı altında kalan kişi ya da hane halkının dağılımından ziyade nüfusun tümüne ait dağılımı belirlediği için yoksulluktan daha geniş bir kavramdır. Ancak, gelir dağılımı ve yoksulluk birbirleriyle yakından ilgili kavramlardır. Belirli bir gelir düzeyinde gelir dağılımındaki eşitsizlik ne kadar artarsa yoksulluk içinde yaşayan kişilerin oranı da o ölçüde artar. Bu nedenle, gelir dağılımı eşitsizliğini belirleyen temel faktörler incelendiğinde aynı, zamanda yoksulluğu belirleyen faktörlerde ele alınmış olur.

Fakirliğin azaltılması özellikle gelişmekte olan ülkelerde gelir dağılımı politikasının en önemli hedeflerinden birisidir. Fakirliğin eşit olmayan gelir dağılımının sınırlı bir sonucu olduğu konusunda uygulamada bazı örneklerle rastlamak mümkün ise de, fakirliğin eşitsizlikten farklı bir kavram olarak algılanması daha yaygındır. Bu iki kavramın birleştirilmesi bunların anlamlarının bir bölümünün kaybolmasına neden olur. Bu husus, gelir dağılımının fakirliğin tanımlanması ile ilişkisinin olmadığı anlamına gelmemelidir (Ahmad ve Hemming-1995, s;124).

Toplumda genel kabul görmüş bir standardın tanımı ve belirlenmesi güç bir iş olduğundan farklı yoksulluk tanımları yapılabilmektedir. Çünkü yoksulluk kavramının bir bütün olarak toplumun ve yoksulların bizzat kendilerinin kabul edilebilir bir asgari yaşam standardını neyin oluşturduğu konusundaki beklenti ve duyguları ile yakından

ilişkisi vardır. Diğer bir ifadeyle, İsveç'in veya İsviçre'nin yoksulu ile Hindistan'ın yoksulunun ortak yönlerinden çok ortak olmayan yönleri vardır (Mortan ve Berberoğlu-2001, s;482).

Dünya Bankası (1990), yoksulluğun geleneksel tanımını yapmıştır. Buna göre yoksulluk, asgari yaşam standardına erişememe durumudur. Asgari yaşam standardının tanımındaki farklılıklar nedeniyle yoksulluk tanımlarında farklılaşmaktadır. Bu bağlamda, yoksulluk tanımları aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir:

a. Mutlak yoksulluk – Göreli yoksulluk: Dünya Bankası'nın yaklaşımında yoksulluk iki kavramda şekillenmektedir. İlki mutlak yoksulluk düzeyidir ve bir bireyin yaşamını sürdürebilmesi için sahip olması gereken minimum geliri ifade eder. Bir tür fiziksel varoluşu hedefleyen bu tanım genel olarak günlük 1 \$ geliri mutlak yoksulluk sınırı olarak benimsemektedir (Köse-2001, s:6). Bu tanıma göre biyolojik olarak insan olmanın günlük maliyeti 1\$ olmaktadır.

İkincisi göreli yoksulluktur. Bu ise, insanın bir toplumsal varlık olmasından yola çıkmaktadır. Toplumda kabul edilebilir en aşağı tüketim düzeyinin altında kalanlar göreli yoksul kabul edilmektedirler. Bu tüketim düzeyi mutlak yoksulluğun üzerindedir. Ama ne kadar üzerinde olduğu, içinde yaşadığı toplumun gelişmişlik düzeyine göre farklılaşmak durumundadır. Hesaplamaya kolaylık sağlamak için değişik kurumlar bu fazlalık için bazı konvansiyonları kabul etmişlerdir (Tekeli-2000, s;44-45). OECD ülkelerindeki mevcut kıstaslara göre fakirlik sınırı ortalama gelirin belli bir oranı – genelde %50- olarak tanımlanmaktadır (Ahmad ve Hemming-1995, s;131).

b. Objektif yoksulluk- Subjektif yoksulluk: Yoksulluğun tanımlanmasında objektif yaklaşım (refah yaklaşımı) yoksulluğu neyin meydana getirdiği ve kişileri yoksulluktan kurtarmak için nelerin gerektiği konusunda önceden belirlenen (normatif) değerlendirmeleri içerir. Subjektif yaklaşım ise, yoksulluğun tanımlanmasında kişilerin tercihlerine (fayda yaklaşımı) önem verir (Aktan-2002a, s;6). Kişilerin elde ettikleri toplam faydanın hesaplanması güç olduğundan dolayı iktisatçılar geleneksel olarak objektif yaklaşımı benimsemek eğilimindedirler.

c. Gelir yoksulluğu – İnsani yoksulluk: Gelir yoksulluğunda, yoksulluk sınırı olarak bir asgarî gelir ve tüketim düzeyi söz konusu iken; insanî yoksullukta, yaşam süresinin kısalığı, eğitim ve sağlık hizmetlerinden yoksunluk, iş olanaklarından yoksunluk gibi temalar incelenmektedir (Özsoy, s;4). İnsani yoksulluk, Birleşmiş

Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından geliştirilmiş yeni bir yoksulluk ölçütüdür. UNDP, gelişmekte olan ülkelerde insani yoksulluğu üç kriterden yola çıkarak hesaplamaktadır:

- **Yaşam süresi:** UNDP, hesaplamalarında 40 yaşı esas almakta ve bu yaştan altındaki yaşam süresini insani yoksulluk olarak değerlendirmektedir.
- **Eğitim:** Hesaplamalarda yetişkinler arasındaki okuma yazma bilmeme oranı insani yoksulluğun bir diğer kriterini oluşturmaktadır.
- **Ekonomik ve Sosyal İmkanlar:** UNDP başlıca üç veriden yararlanarak ekonomik ve sosyal imkanlara sahip olma düzeyini belirlemektedir: Sağlıklı içme suyuna sahip olmayan nüfusun yüzdesi, temel sağlık imkanlarından yoksun olan nüfusun yüzdesi ve 5 yaşın altında olan ve yeterli beslenemeyen nüfusun yüzdesi.

Bu üç kriterin ortalaması alınarak “İnsani Yoksulluk İndeks Değeri” tespit edilmektedir.

d. Kırsal yoksulluk – Kentsel yoksulluk : Ülkelerin çoğunda, yoksulluk daha çok kırsal alanlarda görülen bir sorundur. Kişisel tüketimdeki yetersizlik, yeterli düzeyde eğitim, sağlık, temiz su, konut, ulaşım ve iletişim hizmetlerine erişim gibi alanlardaki eksiklikler kırsal yoksulluğu tanımlamaktadır. Kırsal yoksulluk nüfus artışını ve kentlere göçü beslemektedir. Buna karşılık kentsel yoksulluk, daha ziyade kırsal yoksulluğu azaltma politikalarının bir sonucudur. Ayrıca tarım kesimini ve kırsal alandaki beşeri ve fiziki altyapının ihmal edilmesine yönelik olarak uygulanan kamu politikaları kırsal ve de kentsel yoksulluğun ortaya çıkmasına neden olabilmektedir.

Kimlerin yoksul olduğunun belirlenmesinde hane halkı reisinin çalıştığı sektör ve işteki durumu da etkili olmaktadır. Bu açıdan inceleme yapıldığında en büyük yoksulluk riski tarım ve inşaat sektöründe ve özellikle geçici işlerde çalışan hane halkı üyeleri için söz konusudur. Daha sonra sırasıyla kendi işini yapanlar ve çalışmayanlar en yüksek yoksulluk oranlarına ve riskine sahiptir. Çalışmayanlar arasında ise, yoksulluk oranı en yüksek hane halkı reisinin işsiz, yaşlı, sakat veya hasta olan hane halkları için hesaplanmaktadır (Selim-2001, s;37). Yine eğitim seviyelerine göre yapılacak bir değerlendirmede ise, eğitim düzeyi yükseldikçe yoksulluk oranının azaldığı ifade edilebilir.

Dünya Bankası’nın çalışmalarında kullanılan yoksulluğun boyutu ve eşitsizlik konusunda belirlediği ölçüt şöyledir: Hanehalklarının elde ettiği gelir küçükten büyüğe doğru sıralanır. Hanehalkının ilk %40’ının toplam gelirden aldığı pay:

- %12'den küçükse, yüksek düzeyde eşitsizlik,
- %12 ile %17 arasında ise orta düzeyde eşitsizlik,
- %17'den büyükse, düşük düzeyde eşitsizlikten söz konusudur (Erdoğan-2002, s;1).

1.3. Gelir Eşitsizliğinin Nedenleri

Üretim faktörlerinin üretim sürecinde kullanılması sonucunda elde edilen gelire milli gelir denir. Bu tanıma göre, gelire sahip olabilmenin şartı, üretim faktörlerine sahip olmak ve bunları üretim sürecinde kullanmaktır. Sosyo-ekonomik grupları önemli ölçüde etkileyen gelir dağılımını, adil olmaktan uzaklaştıran başka faktörlerde bulunmaktadır. Bunlardan bazıları, yüksek enflasyon, para arzı artışları, yüksek faizler, devalüasyon, bütçe açıkları, nüfus artışı, iç borçlanma, tekelleşme, haksız koruma ve teşvikler, yüksek oranlı gelişme hızı, etkin olmayan vergi sistemi, özelleştirme vb. sayılabilir (Işığışok-1998, s;1).

Gelir dağılımının farklılığını açıklamak için kullanılan başlıca ekonomik ve sosyal nedenler üç grup altında toplanmaktadır. Üretim faktörlerinden emeğin dışında olanlara servet denilirse, gelir dağılımı eşitsizliğini belirleyen asli faktörler emeğin dağılımı, servetin dağılımı ve faktör fiyatlarıdır.

1.3.1. Emeğin niteliği

Eğer emeğin vasfı bütün insanlarda aynı olsa idi ücretler arasındaki eşitsizlikler çok azalırdı. Çünkü, böyle bir durumda bütün insanlar aynı işleri yapabilecek bir duruma gelirlerdi. Öyleyse, ücretler arasındaki farklılığın başlıca sebebi emeğin vasfından ileri gelmekte ve kişisel kabiliyet farkları ikinci derecede rol oynamaktadır (Türk-1996, s;314).

İnsan gücünün çağın üretim gereklerini karşılayabilecek düzeyde eğitim ve sağlık olanaklarına sahip olması, bireyin niteliğini, dolayısıyla gelirini arttırır. Geliri çok düşük düzeyde olan ailelerde beslenme ve sağlık koşulları, ailenin çocuğa verebileceği eğitim imkânının sınırlılığı, piyasaya nitelikli olmayan işgücünün arzı demektir (Yüce-2002, s;6). Bütün bunlara birde niteliksiz işgücünün milli gelirden alması beklenen düşük gelir payı eklenirse gelir dağılımındaki dengesizlik daha da artacaktır. Bu durum,

gelir dağılımı bozukluğu- niteliksiz işgücü- gelir dağılımı bozukluğu kısır döngüsü olarak özetlenebilir.

Emek piyasasında bireysel gelir farklılıklarını analiz eden bir çalışmaya göre bireysel eğitim düzeylerinin farklılığı toplam eşitsizliğin yaklaşık olarak %25'ini izah etmektedir. Eğitim düzeyi, çalışanların gelir eşitsizliğini açıklamaya çalışan değişik faktörlerden iki kat daha fazla bu eşitsizliği açıklayabilmektedir (Yumuşak ve Bilen-2000, s;83-84).

Kişisel kabiliyet farklılıkları da gelir eşitsizliği nedenlerinin bir kısmını açıklayabilir. Bu farkların bir kısmı doğuştan bir kısmı ise sonradan kazanılmış olabilir. Bir işyerinde çalışan bütün işçilerin aynı işi aynı beceriyle yapamayacakları bir gerçektir. Bunun yanında, bazı işkollarında eğitilmiş, kalifiye elemanlara ihtiyaç duyulurken, bazı iş kollarında vasıfsız işçilere talep olması normal bir durumdur. Öyleyse, emeğin elde ettiği gelirin yani ücretlerin farklı olması da doğaldır. Ancak, gelir dağılımındaki eşitsizliğin büyük bir kısmını bu faktöre bağlayarak açıklamak yanlış olacaktır. Çünkü az yetenekli kişilerin daha çok yetenekli kişilere göre daha fazla kazandıkları saptanabilmektedir.

Ücret farklılıkları emeğe olan talepten de ileri gelebilir. Eğer vasıflı emeğe olan talep fazla ise, ücret seviyesinin de fazla olması normaldir. Emek arzını tayin eden tek faktör ücret değildir. Herkesin her işi yapamayacağı gerçeğinden hareketle talep edilen emeğin o işi yapabilmek için sahip olduğu mahareti elde etme koşulları ve zahmeti de emek arzı üzerinde etkili olan faktörlerdir. Bu nedenle, ekonomik sistem içerisinde mevcut bu olumsuzluklar ortadan kaldırılrsa bile, emek gelirleri arasındaki farkları tamamen ortadan kaldırmak mümkün değildir (Özbilen-1998, s;381).

1.3.2. Servetin dağılımı

Servet sahibi kişiler serveti olmayan kişilere göre daha kolay gelir elde ederler. Aynı şekilde yüksek gelirlilerin servet biriktirmeleri düşük gelirlilere nazaran daha kolay olmaktadır. Türkiye dahil, Batı Avrupa ülkelerinde yapılan çalışmalar, gelir getiren servetin çok büyük bir kısmının küçük bir grubun mükellefiyetinde olduğunu göstermiştir. Buna mukabil, büyük çoğunluk bu imkanlardan yoksundur. Bunun iki nedeni vardır. Birincisi, bütün olanaklara rağmen emeğin niteliğini artırabilme

imkanının sınırlı olması, ikincisi de gelir eşitsizliklerinin bir üst sınırının olması (Özbilen-1998, s;382).

Bazı ülkelerde gelir dağılımı istatistiklerine paralel olarak servet dağılımı istatistikleri de hazırlanmaktadır. Toprak mülkiyeti de dahil her türlü servetin çeşitli toplumsal gruplar arasındaki dağılımı böylece izlenebilmektedir. Bir çok ülkede gelir dağılımındaki eşitsizliğin başlıca kaynaklarından birisi toprak mülkiyetinin dağılımındaki eşitsizliklerdir. Geniş topraklara sahip olan büyük çiftçiler ile topraksız köylülerin gelirleri arasında büyük farkların olması doğaldır. Bu nedenle, gelir dağılımındaki eşitsizlikleri azaltmaya yönelmiş ekonomik politikaları genellikle toprak reformu ile işe başlayarak önce mülkiyet dağılımındaki büyük farkları ortadan kaldırmaya çalışmaktadırlar (Bağdadioğlu-2005, s;5).

1.3.3. Faktör fiyatları

Faktör fiyatlarıyla anlatılmak istenen ücret, faiz, rant ve kardır. Eğer ekonomide emeğin ve servetin dağılımının eşit olduğunu kabul edersek, üretim faktörlerinin fiyatlarında meydana gelecek olan değişmeler gelir dağılımını fiyatı değişen faktör lehine veya aleyhine değiştirecektir.

1.4. Gelir Dağılımının Önemi

Gelir dağılımına ilgi sadece akademik alanla sınırlı kalmayıp, kurumsal diyebileceğimiz bir ilgiye de dönüşmüştür. Tarihin en eski çağlarından beri çeşitli şekillerde ortaya çıkmış ve herkesi ilgilendiren bir konu olmuştur. Gelir dağılımı, salt ekonomik bir olgu değil, uygulanan toplumsal ve ekonomik politikaların, gelişmenin zaman içinde evriminin doğrudan sonucudur. Bu anlamda, yalnız üretim araçlarının mülkiyeti değil, kamu hizmetlerinin düzeyi, toplumsal-geleneksel ilişkiler, işgücünün örgütlenme düzeyi, dikey ve yatay hareketliliği, siyasal katılma biçimleri ve tüm bunların evrimi gelir dağılımını belirler. Gelir dağılımını, ekonomi kuramında tartışmalı konuma getiren bu çok belirgin toplumsal niteliğidir (DPT-2000, s;3).

Ekonomik ve sosyal kalkınma milli gelirin eşit bir şekilde dağıtılmasıyla mümkündür. Günümüzde gelişmiş ülkelere ait dağılımın gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelere göre daha adil olduğu görülmektedir. Bu nedenle, ekonomik ve sosyal kalkınma sağlanmaya çalışılırken gelir dağılımında adaleti sağlamak en önemli

hedeflerden bir tanesi olmaktadır. Dolayısıyla, kişisel gelir dağılımında çok büyük farklar bulunmaması çeşitli yönlerden arzulanmaktadır. Bu bakımdan, eşit bir gelir dağılımının önemi birkaç başlık altında toplanabilir.

1.4.1. Adaletli bir gelir dağılımı toplumda sosyal barışı sağlar

Tüketici birimlerin arasındaki gelir dağılımı ne derece adil olur veya büyük eşitsizlik göstermezse, o derece kişiler arasındaki büyük refah farkları ortadan kalkar ve toplumsal refah artar. Üstelik adil gelir dağılımının ekonomik güç birikimlerini önlemek, rantıye sınıfının büyümesine imkan vermemek gibi, sosyal bakımdan faydalı yönleri vardır (Türk-1996, s;316). Bir ülkede gelir dağılımında önemli boyutlara varan eşitsizlik söz konusu ise, böyle bir durum sosyal huzursuzluklara neden olur. Özellikle, düşük gelirliler iş bulmalarına karşın, insanca yaşamak bir yana, temel gereksinimlerini karşılamakta bile güçlüklerle karşılaşacaklarsa, sosyal huzursuzluk yaygınlaşır. Hırsızlık, ahlaksızlık ve suçluluk oranı artar (Dinler-1993, s;283). Bu nedenle kişiler arasında gelir dağılımı ne kadar adil olursa, toplumsal refahta o oranda artar ve çalışmadan yaşayan bir sınıfın oluşmasını engelleyerek toplumda sosyal barışın oluşmasını sağlar.

1.4.2. Kişisel gelir dağılımı ekonomide istikrar sağlayıcı bir rol oynar

Gelir dağılımının eşit olmadığı piyasalarda tasarruf-yatırım dengesi bozulur. Ekonomide dengelerin bozulması piyasalarda istikrarsızlıklara sebep olur. Tüketiciler arasındaki adil gelir dağılımı tasarruf-yatırım dengesini, tasarrufların teşviki yönünde gelişmesini engelleyerek ekonomiyi istikrarsızlıktan korur (Kıyıcı-2001, s;75). Gelirin harcanmayan kısmı tasarruf olduğuna göre, tasarrufların artması talebin azalmasına ve buda arz üzerinde olumsuz etkide bulunarak ekonomide durgunluğa veya krizlere neden olabilir. Gelir dağılımı adil olduğunda talep düzeyi yükselir ve talebe bağlı olarak ortaya çıkan istikrarsızlıklar yaşanmaz. Bu nedenle, adil gelir dağılımının ekonomide fiyat istikrarını koruma, tam çalışmayı gerçekleştirme gibi önemli bazı fonksiyonları vardır.

1.4.3. Adaletli bir gelir dağılımı fırsat eşitliğini artırır

Kişiler arasında gelir dağılımı adil olduğu zaman fırsat eşitliği de gerçekleşmiş olur. Böylece herkese başlangıçta eşit şans sağlanmış olur. Fırsat eşitliğinin önemi,

yeteneklerle ilgili olmayan başlangıçtaki eşitsizliklerin olumsuz etkilerini ortadan kaldırmasıdır.

1.5. Gelir Dağılımı Eşitsizliği Ölçütleri

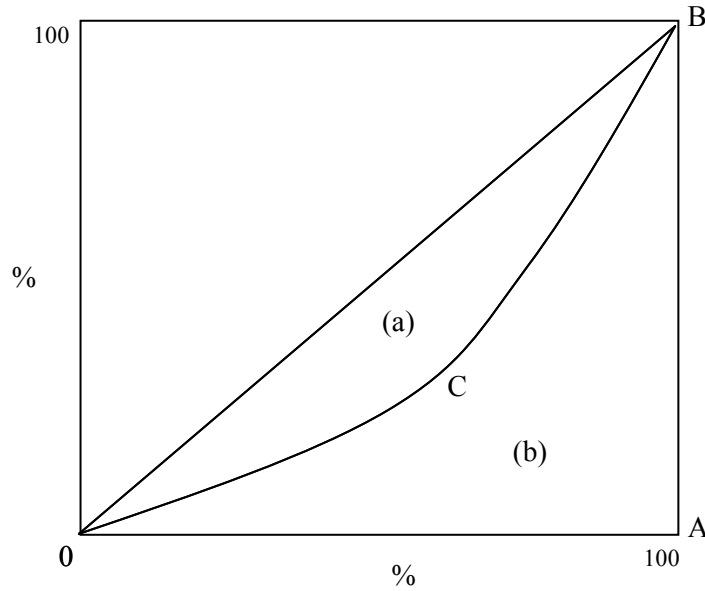
Çeşitli kriterlere göre sınıflandırılan eşitsizlik ölçütleri dörde ayrılmıştır. Bunlar: Statik, dinamik, objektif ve normatif ölçütler olarak sınıflandırılmıştır. Statik ölçütlerde gelir dağılımı oranlarının grafiksel gösterimi, dinamik ölçütlerde ise matris cebri kullanılmaktadır. Objektif ölçütler gelir dağılımının aritmetik ve geometrik ifadesidir. Normatif ölçütlerde ise, gelir dağılımı oranlarına ek olarak fayda fonksiyonu hesaba katılmaktadır (DPT-1994). Eşitsizlik ölçütlerinden en çok kullanılanı Lorenz eğrisi ve Gini katsayısı olduğu için, bu bölümde bu iki eşitsizlik ölçütüne yer verilecektir.

1.5.1. Lorenz eğrisi ölçütü

Gelir dağılımı eşitsizliğinin grafiksel gösteriminde en çok kullanılan yöntem olan bu eğriyi Amerikalı iktisatçı Max Lorenz geliştirmiştir. Lorenz eğrisi, yüzde olarak ülkede yaratılan toplam gelirin ne kadarını, kaç kişinin aldığını gösterir. Eğri çizilirken öncelikle çeşitli gelir dilimlerinde ne kadar tüketici birimin yaşadığı ve bunların elde ettikleri gelir belirlenir. Daha sonra tüketici birimleri en az gelirliden en çok geliriye doğru sıralanan yüzdelere ayrılır ve her yüzdenin karşısına bu grubun milli gelirden aldığı pay yüzde olarak gösterilir. Bu veriler bir grafik (diyagram) üzerine taşınarak gelir dağılımının eşitsizlik eğrileri elde edilir.

Yatay eksen ailelerin yüzdesini ve dikey eksen gelirin kümülatif yüzdesini göstermektedir. Böylece, Lorenz eğrisi ailelerin çeşitli kümülatif yüzdeleri için toplam gelirin kümülatif yüzdeleri vermektedir. Gelirin aileler arasında eşit dağılması, Lorenz eğrisini köşegen ile karşılaştırmaktadır (Yaylalı-2004, s;520). Şekil 1-1’de de görüldüğü gibi OB doğrusu üzerinde yer alan her noktada nüfus yüzdesi ile bu nüfusa karşılık gelen gelir yüzdesi birbirine eşittir. Kişi veya hane halkının nüfus içindeki yüzde paylarının gelirden aldıkları yüzde paylara eşit olduğu bu noktalardan oluşan ve her iki eksenle 45 derecelik açı yapan OB doğrusu “mutlak eşitlik doğrusu” olarak adlandırılır. OAB kırık çizgisi ise, bütün gelirin tek bir kişide toplanması durumunu ifade eder. Tek bir kişi veya hane halkının %1’i gelirin tamamını alıyor ve kalan %99 hiç gelir elde etmiyorsa Lorenz eğrisi OAB kırık çizgisi biçimini alır ve bu durum tam toplanma

(mutlak eşitsizlik) durumu olarak ifade edilir. Günlük hayatta gelir dağılımında mutlak adaletin ya da mutlak adaletsizliğin varolmasına imkan yoktur. Daha ziyade karşılaşılan bu iki eğri arasında kalan OCB eğrisine benzer nitelikteki eğrilerdir. Bu eğriler, mutlak eşitlik doğrusuna (OB) yaklaştıkça gelir dağılımındaki eşitsizlik azalırken, bu doğrudan OAB köşegenine doğru yaklaştıkça eşitsizlik artar.

Şekil 1.1. Lorenz Eğrisi

1.5.2. Gini katsayısı

Lorenz eğrisi sadece kısmi bir dağılım düzeni gösterse de, en fazla kullanılan Gini katsayısıdır. Şu anda yaygın bir şekilde kabul edilmektedir ki, alternatif eşitsizlik ölçüleri aynı sırada bir dağılımı vermemektedir (Kakwani-1980, s;63). Gini indeksi, sosyal sonuçları yaygınca tartışılan gelir eşitsizliğinin önemli bir ölçümüdür. Gini indeksinin önemini daha çok vurgulamak için, Gini ve ona dayalı diğer bir çok ölçüm yönteminin ekonomi ve finans alanlarında olan problemleri geniş bir alanda analiz etmesi ve geliştirmesi bu bağlamda önemlidir (Ogwang-2000, s;123).

Gini katsayısı, toplam nüfusun kümülatif payına karşılık gelen toplam gelirin kümülatif payı grafiğini çizen Lorenz Eğrisine dayanır. 45⁰ lik doğru ile gerçek gelir dağılımı arasında kalan daha küçük alan eşitsizliğin derecesidir (Park-2001, s;499). Gini katsayısı 0 ile 1 arasında değer alır. Gini katsayısının hesabı ise, Lorenz eğrisi ile köşegen arasındaki alanın, yani OCB alanının köşegenin altında kalan alana OAB alanına bölümü ile sağlanır. Gini katsayısı G harfi ile ifade edilirse:

$$G = OCB / OAB = a / a + b$$

Gelirin tam olarak eşit dağılımı halinde Lorenz Eğrisi OB köşegeni olur.

$$G = 0 / 0 + b = 0$$

Dolayısıyla hesaplama da anlaşılacağı üzere, gelirin tam olarak eşit dağılımı halinde, Gini katsayısı sıfıra eşit çıkmaktadır. Buna karşılık gelirin tam olarak eşitsiz dağılımı yani gelirin tümünü bir kişi elde etmesi halinde, Gini katsayısı:

$$G = a / a + 0 = 1$$

çıkar ve Lorenz eğrisi OAB yani dikdörtgenin kenarları halini alır. Ancak genel olarak, Gini katsayısı, 0 ile 1 arasında değer alır. Katsayının 1'e yaklaşması eşitsizliğin arttığını, 0'a yaklaşması azaldığını gösterir ($0 \leq G \leq 1$).

Gelir grupları arasındaki gelir transferleri Gini katsayısını etkiler. Objektif bir istatistiki ölçüt olmasına rağmen üst ve alt gelir düzeyindeki yığılmaları dikkate almaz. Bu nedenle, yığılmanın alt gelir gruplarında yoğun olduğu gelişmekte olan ülkeler ile yığılmanın orta kesimlerde daha yoğun olduğu gelişmiş ülkelerin Gini katsayılarının karşılaştırılmasında sonuçlar dikkatle yorumlanmalıdır (Aktan ve Vural-2002b, s;16).

1.6. Gelir Dağılımı İle İlgili Yaklaşımlar

Gelir dağılımı konusunda ilk görüşler klasik iktisatçılar tarafından öne sürülmüştür. Klasik ekonominin kurucularından Adam Smith, David Ricardo ve Karl Marx gelir dağılımı konusunda bazı önemli gözlem ve öngörülerde bulunmuşlardır. Örneğin, Karl Marx'a göre fakirler giderek daha fakir, zenginler giderek daha zengin olmaktadır. Oysa, Neoklasik iktisatçılarda Alfred Marshall'a göre zenginler giderek daha fakir, fakirler giderek daha zengin olmaktadır. Wifredo Pareto tarafından kabul edilen görüşe göre gelir dağılımı muhtemelen insan kavrayışının ötesinde ve belki de insan etkisinden uzak bir sosyal sabittir. Bütün bu görüşler bugün az veya çok geçerli olabilir. Çok genel hatlarıyla gelir dağılımı ile ilgili teorileri aşağıda belirtilen başlıklar altında incelenebilir.

1.6.1. Fizyokratların gelir dağılımı ile ilgili düşünceleri

Makro ekonomik anlamda gelir dağılımı üzerinde duran ilk bilimsel okul mensupları fizyokratlardır. Fizyokratlar, 18.yy ortalarında Fransa'da merkantilistlerin görüşlerinden uzaklaşan bir akımın temsilcileridir. Fizyokratlar okulu 1760-1770

arasında ün salmış, 1780’lerde ise unutulmuştur. Fیزیokratların gelir akımı fikrini belirten iktisadi tablo, yaratılan tarımsal ürünün sınıflar arasında dağılışı ve harcanışını gösteren bir şemadır (Alkin-1981, s;193). Fیزیokratlar bütün harcamaların, toplumun sınıfları arasında nasıl akım gösterdiği üzerinde önemle durmuşlardır. Quesnay’a göre bu akım, toprak sahipleri sınıfı, çiftçiler sınıfı ve tüccar ve zanaatkarlar sınıfı arasında meydana gelmektedir. Fیزیokratlar, toplumda verimli sınıfın tarım sınıfı olduğunu diğer sınıfların ise, verimsiz sınıfa dahil olduğunu savunurlar. Fakat bu arada ekonomiye katkı bakımından faydalarını da inkar etmezler. Bahsettikleri fayda net hasılanın el değıştirmesini kolaylaştırmalarıdır.

Toplam brüt hasılayı topraktan elde eden verimli sınıf (çiftçiler) diğer iki sınıfı besler. Fیزیokratlara göre çiftçiler ve toprak sahipleri diğer sınıfların ürünlerini satın alarak bunun karşılığında bir miktar parayı piyasaya aktarırlar. Bu arada, çiftçiler emek ve sermayeyi kullanarak toprakta üretim yaparlar. Ürünün bir kısmını verimsiz saydıkları sınıfa verirler. Verimsiz sınıf bu ürünün değerine bir katkıda bulunmaz. Çiftçilerin piyasaya aktardıkları para, tarımsal ürünlerin karşılığı olarak çiftçilere dolayısıyla toprak sahiplerine geri döner. Bu alış verişlerde, verimli sınıfın verdiği şeyler kendisine mutlaka geri dönecektir. Bu nedenle fیزیokratlar verginin verimli tek sınıf olarak gördükleri tarımdan alınmasını ve bu vergilerle yoksulluğun ortadan kaldırılabileceğini savunmuşlardır.

Bölüşüm açısından Fیزیokratların önemi, üreticiler ve tüketiciler arasındaki ilişkiyi açıklamalarından kaynaklanmaktadır. Fیزیokratlar tarımdan doğan gelirin nasıl bölüşüldüğünü açıklamaya çalışmışlarsa da bunu gerçek manasıyla ele alamamışlardır. Yaptıkları, felsefi bir ilkeye dayanarak, gelişmede tutulacak yolu, bu yol içinde gerekli gelir dağılımını kabaca göstermek olmuştur (Öney ve Kuruç-1965, s;34).

1.6.2. Klasiklerin gelir dağılımı ile ilgili düşünceleri

Klasik iktisatçılar da gelir dağılımının önemini kabul etmişler ve konu ile ilgili teoriler ileri sürmüşlerdir. Klasik iktisatçılar gelir dağılımını genel olarak ücret, rant ve faiz olarak üç faktörlü bir modelle incelemişlerdir. Klasik gelir dağılımı teorisinin büyüme ve gelir dağılımı modelini kuran Ricardo’dur. Temel çıkış noktası Ricardo olan Marksist yaklaşıma da klasik gelir dağılımı teorileri arasında yer verilmektedir.

1.6.2.1. Adam Smith ve gelir dağılımı

Adam Smith, Quesnay'da ifadesini bulan “Tabii Kanun (Droit Naturel)” felsefesinden önemli ölçüde etkilenmiş ve hatta tabii kanunların piyasada olan yansımalarını anlatarak, bu kanunlara uyulduğunda toplumun kendiliğinden optimal biçimde işleyeceğine, milli servetin artacağına, bunun fertler arasında en iyi dağılımının sağlanacağına inanmıştır (Kazgan-1984, s;49).

Adam Smith, gelir dağılımını, üç büyük sınıf diye adlandırdığı emekçi, kapitalist ve toprak sahibi sınıflarının; gelirden ücret, kar ve rant paylarını nasıl elde ettiklerini incelemesi olarak ele almıştır. İşte bu noktada, Smith'in bakış açısı fonksiyonel gelir dağılımına bir yaklaşım ifade eder.

Smith, elde edilen gelirin kapitalist bir düzende, bir kısmının sermayedara ve kalan kısmının da toprak sahibine dağıtılmasını savunmuştur. Daha sonraları ise, Schumpeter buna bir dördüncü unsuru ekleyerek müteşebbisin karının fonksiyonel gelir dağılımındaki önemli yerini belirtmiştir (Çiftlikli-1995, s;23).

1.6.2.2. David Ricardo ve gelir dağılımı

Teoriye başlangıç niteliğinde olan en önemli katkıyı Ricardo yapmıştır. Bu nedenle, klasik büyüme ve gelir dağılımı teorileri genellikle Ricardo modeli altında incelenir.

Ricardo teorisi, iki farklı prensibe dayanır. Bunlar: marjinallik prensibi ve fazlalık ilkesi olarak isimlendirilebilir. Marjinallik prensibi, rantın payını ifade eder. Fazlalık ilkesi ise, ranttan kalan gelirin ücretler ile girişimci arasında dağılımını ifade eder. Ricardo modelinin açıklanması için ekonomi iki bölüme ayrılmalıdır: Tarım ve Sanayi (Panico ve Salvadori-1993, s;84). Ekonominin genel gelişimi açısından önemli olan tarım kesimidir. Teoriye göre, tarım arazisi sınırlı olduğu ve aynı kaliteye sahip olmadığı için tarımda azalan verimler yasası geçerlidir. Ayrıca, ücretlerin asgari geçim düzeyinin üstüne çıkması halinde nüfusun hızla artacağını ve bu düzeyin altına düşmesi durumunda ise azalacağını öngörür (Malthus Yasası).

Kötümser görüşlü Ricardo modelinin arkasında İngiltere'nin 19.yy başlarındaki koşulları ve sorunları yer almaktadır. Sanayi devriminin başlangıç aşamalarında tasarruflar ve sermaye birikimi hızlı bir tempo ile artmakta, ayrıca sanayi kesiminde teknik ilerlemeler devamlı olarak üretime uygulanmakta idi. Tarım

kesiminde ise verim düşüktü. Ücret haddi en az geçim düzeyinde kararlanmış olup, emeğin hemen tamamı istihdam edilmiş durumdaydı. Bu noktadan hareket eden Ricardo, büyüme sırasında nüfus ve istihdam arttıkça, tahıl talebinin ve tarımsal faaliyetin genişleyeceğini ileri sürmüştür (Alkin-1981, s;194).

Ricardo'ya göre rant, elde edilen son üründen toprağın kullanılması veya tahribine karşılık olarak arazi sahibine ödenen bir bedeldir. Bir ülkede var olan toprakların hepsi aynı verimlilik düzeyinde olsaydı ve ihtiyaç duyulandan fazla olsaydı rant söz konusu olmazdı. İşte bu noktada Ricardo, nüfus artışı dolayısıyla gıda temininde üretim faaliyetlerinin verimsiz arazilere doğru kayacağını savunmaktadır. Bunun sonucunda da, toprak sahibine rant ödenecektir.

Tarımsal kesimde çıktı arttıkça yüksek düzeyde karlar ortaya çıkar ve karların artması da sermaye birikimini artırır. Çıktı artışı emeğe olan talebi arttıracığından piyasa ücreti doğal ücretin üzerine çıkar. Bu durumda nüfus artmaya ve buda tarımsal ürünlere olan talebi artırmaya başlar. Tarımsal araziler sınırsız olmadığından dolayı daha az verimli topraklarda üretim yapılmaya başlanır; fakat tarımda geçerli olan azalan verimler yasası nedeniyle bu artış mümkün olmaz. Sonuçta, üretim maliyeti, tarımsal ürünlerin fiyatı ve kiralara artar. Bu durumda, verimli topraklarda daha ucuza üretilen mal ile daha az verimli topraklarda üretilen mal aynı fiyattan satılır ve sonuçta verimli topraklarda üretilen üründen daha fazla gelir elde edilir. Yani toprak sahibinin eline geçen rantta artış olur. Bu teoride rantın oluşması, nüfus artışına ve azalan verim kanununa dayanır. Ricardo rantı hak edilmemiş kazanç olarak bakar ve rant gelirine ve bu geliri elde edenlere olumsuz bakar.

Ücret geliri, Ricardo'da emeğin marjinal verimliliğine göre belirlenmez. Ücret konusunda, iki faktör üzerinde durur. İşçi arz ve talebi ile emek ücreti ile satın alınan malın fiyatı. Toplumun ilerleme aşamasında, emeğin piyasa fiyatı, doğal fiyatın üzerinde olabilir. Fakat bu durum, erken evlenmelere ve çok çocuklu ailelere neden olur ve emek arzının artmasına yol açar. Bu ise, piyasa ücretini yeniden doğal seviyesine indirir. Buna karşın gerileyen bir toplumda, piyasa ücreti doğal ücretin altına düşecek ve emek arzı, ölümler, azalan evlilikler ve küçük aileler nedeniyle azalacaktır. Bu durumda ise, piyasa fiyatı yeniden doğal düzeyine yükselecektir (Savaş-1999, s;323).

Kar ise, maliyetle satış fiyatı arasındaki farktır. Bir malın değerinin içinde faiz, kar ve ücret vardır. Rant ise, maliyete dahil değildir. Maliyetin üstünde yer alan fiyat,

rantı doğurmaktadır. Bu teoride tarım ve sanayi sektörlerinde sermayenin karlılık oranı birbirine eşittir. Eğer ekonomi bu eşitliği sağlamışsa dengededir. Aksi takdirde, sermaye hangi sektörde kar oranı yüksekse oraya yönelecektir.

1.6.2.3. Marx ve gelir dağılımı

Marx'ın gelir dağılımı kuramı da genel hatları itibarıyla Ricardo'nun artık ilkesinin uygulanmasına dayanır (Aktan ve Vural-2002c, s;4). Marx'a göre, üretimde emek ve sermaye olmak üzere iki tür sermayeden yararlanılmaktadır. Üretim süreci içerisinde emek, değerinden daha fazla bir değer yaratırken sermayenin değerinde bir değişme olmamaktadır. Bu nedenle sermayeye bu sistemde değişmeyen sermaye denmektedir.

Doğal ücret teorisi, K.Marx tarafından da benimsenmiştir. Fakat Marx, ücretin yaşam için gerekli asgari bir düzeyde oluşmasını klasikler gibi Malthus'un nüfus kanununa dayanarak değil, yedek proleter ordusunun varlığıyla açıklar. Marx'a göre, kapitalist düzenin benimsenmiş olduğu ülkelerde, kırsal yörelerden endüstrileşmenin başladığı kentsel yörelere doğru oluşan işgücü akımı yanında, üretimde sabit masraflara başvurularak kapital yoğun teknolojiye geçiş sonucunda, işgücüne olan talep azalacaktır. Bu olgu, kentlerde, iş bulamayan yedek proleter, yani işsizler ordusunun ortaya çıkmasına neden olacaktır. Kentlerde böylesine işsiz kitlelerin varlığı işverenlerin diledikleri ücretten işçi bulabilmelerini sağlayacaktır. Bu şekilde, istenilenden fazla ve örgütlenmemiş işçiler karşısında, oldukça güçlü olan işverenler, işçilere ancak yaşamlarını ve soylarını devam ettirebilecekleri (yani doğal ücret düzeyinde) bir ücret vereceklerdir (Dinler-1993, s;303).

Anlaşılabacağı gibi, sermayenin işgücüne ayrılmış bölümü, üretim sürecinde değerini değiştirmektedir. Bu nedenle sermayenin bu bölümüne Marx, değişken sermaye demektedir. O halde artık değer, değişken sermayenin kullanımından kaynaklanmaktadır (Turanlı-2000, s;145).

Bu sistemde nihai bir mal ve hizmetin değeri üç bileşenden oluşur. Buna göre malın değeri: $(k = c + v + s)$. k: Üretilen malın değeri, c: Değişmeyen sermaye, v: Değişken sermaye, s: Artık değer ya da kar toplamından oluşur. Bütün ekonomi için bu eşitlik $(K = C + V + S)$ olur.

Kar payının ücret gelirine oranlanmasıyla sömürü oranı bulunabilir. Bu oran aynı zamanda ücret ve ücret dışı (kar) gelirlerin göreceli payındaki değişikliklerin de göstergesidir. Bu oranda bir yükseliş, sömürü oranındaki bir artışı, yani gelir dağılımında kar elde eden kesimlerin lehine ve ücretlilerin aleyhine bir gelişmenin meydana geldiğini ifade eder.

Sömürünün varlığı, üretim tarzıyla daha doğrusu üretim araçları üzerindeki özel mülkiyetin bulunması ve bunların kapitalistlere ait olması ile açıklanabilir. Dolayısıyla gelir dağılımının düzelebilmesi için sömürünün ortadan kalkması yani üretim araçları üzerindeki özel mülkiyete son verilmesi gerekir. Ancak sosyalizme geçildikten sonra bile, ilk aşamada herkes üretime kattığı kadar ve sonraki aşamada yani kıtlık sorunu ortadan kalktıktan sonra ihtiyacı ölçüsünde milli gelirden pay alacaktır (Akalin-2000, s;173-174).

Marx kapitalist sistemde ortaya çıkan gelir dağılımı eşitsizliği ve adaletsizliğini eleştirse de sosyalist ve komünist aşamalarda da gelirin eşit bir düzeye getirilmesini ve gelir dağılımındaki eşitsizliğin tamamen ortadan kaldırılmasını öngörmez. Toplumu meydana getiren sınıflar, etnik gruplar sonucunda oluşan veya siyasi ve sosyal güç ve yetkilerin kullanılması neticesinde ortaya çıkan eşitsizlikler ile piyasa ekonomisinin faaliyette bulunması sonucu ortaya çıkan eşitsizlikler ortadan kaldırılmalıdır. Bununla birlikte, doğal farklılıklara dayanan eşitsizlikler ile beceri ve bilgi edinimi ile kişisel tercihlerden kaynaklanan eşitsizlikler engellenemez ve meşru görülebilir. Ancak, bireysel özgürlüğü kısıtlayan ve bireylerin potansiyellerini geliştirmelerini engelleyen gelir dağılımındaki eşitsizlikler ortadan kaldırılmalıdır (Aktan ve Vural-2002c, s;6). Gelir dağılımıyla ilgilenen bir çok bilim adamı, Marksist görüşün gelir dağılımı teorisine önemli düzeyde bir katkıda bulunmadığı görüşündedirler.

1.6.3. Neo-Klasiklerin gelir dağılımı ile ilgili düşünceleri

Neoklasik gelir dağılımı teorisi faktör paylarının belirlenmesinden çok faktör fiyatlarının oluşumunu ele almıştır. Bununla birlikte Neoklasik analiz, faktör payları konusunda da uygulanabilir (Alkin-1981, s;196). Neoklasik teoride gelir dağılımı üretim fonksiyonunun özelliklerine bağlıdır. Ricardo teorisinde yalnız emek ile toprak arasındaki ikame imkanları üzerinde durulduğu halde Neoklasik teori, ikame imkanlarını bütün faktörler için genelleştirmiştir.

Bu yaklaşımda gelir dağılımı meselesi, üretim faaliyetlerine karışmış olan unsurlardan her birinin alacakları payların belirlenmesinden ibarettir (Turanlı-2000, s;179). Neoklasiklerin teorilerinde toplumsal ürünü yaratan kaynaklar arasında nitelik farkı yoktur. Üretim faktörlerinden emek ve sermaye kıt kaynaklardır. Her üretim faktörü ürüne kattığı marjinal verimi kadarıyla yaratılan toplam üründen pay alır. Faktörler, marjinal verimleri altında bir pay aldıkları zaman marjinal verimleri kadar pay alıncaya kadar başka sanayi dallarına kayarlar. Her üretim faktörü üretimden marjinal verimi kadar pay aldığından toplumda herhangi bir sömürü düzeninden bahsedilemez. Emek ücretini, sermaye de faizini alır (Divitoğlu-1976, s;160). Dolayısıyla milli gelir üretim faktörlerinin aldığı paylar vasıtasıyla paylaşılmış olur.

Başlangıçta siyasal, ahlaki ve sosyal nedenlerle gerekçelendirilen bu amaç, daha sonra Neo-Klasik iktisatçıların geliştirdiği marjinal fayda teorisi veya fedakarlık teorileri ile birlikte iktisadi esaslara dayandırılmıştır. Bilindiği gibi bu teorilere göre, gelir arttıkça gelirin marjinal faydası gittikçe azalan bir seyir takip ettiği için, toplum üyelerinin ulusal gelirden sağladıkları faydalar toplamının yani toplumun refahının en yüksek düzeyine erişmesi, ancak gelir dağılımında mutlak eşitliğin gerçekleştirilmesine bağlıdır. Bu nedenle, devletin yüksek gelir gruplarından düşük gelir grupları lehine gelir transferleri yaparak yeniden gelir dağıtıcı bir vergi politikası izlemesi, toplumsal fayda ve refahı olumlu yönde etkileyecektir (Turhan-1993, s;227)

Bu görüşe göre, her üretim faktörü, ürüne kattığı marjinal verimi kadarıyla, oluşan toplam üründen pay alır. Marjinal verimlilik, üretimde kullanılan herhangi bir faktörün son biriminin üretime yaptığı katkıya denir. Bu görüşün en çok eleştirilen yanı, faktör fiyatlarının marjinal ürün tarafından belirlenmekte olduğu görüşüdür. Çünkü piyasada herhangi bir faktörün fiyatı, marjinal gelirden fazla olamayacağı açıktır. Ama, Neoklasik dağılım teorisi faktör fiyatlarının neden marjinal ürünlerinin altında oluşamayacağı hakkında kesin bir kanıt ileri sürememiştir (Kaldor-1960, s;72).

Neoklasik ekonomi kuramı, tam rekabet koşullarının bulunduğu varsayımına dayanmaktadır. Tam rekabet koşulları, yalnızca ulaşılması amaçlanan bir düş özelliği taşıdığından, bu teknik ekonomik özelliği ağır basan neo-klasik yaklaşım, gelir bölüşümünü açıklamada, yetersiz kalmaktadır (Kepenek-2000, s;451-452).

1.6.4. Keynesyen yaklaşımda gelir dağılımı

Keynes'e göre kapitalist bir ekonominin iki önemli sorunu tam istihdam ve gelir dağılımıdır. Ancak, yazar ikinci konunun analizine yapıtında yer vermemiş ve ayrı bir gelir dağılımı modeli kurmamıştır. Fakat düşüncelerinin önceleri bu yönde gelişmeye eğilimli olduğu açıktır (Alkin-1981, s;200). Toplam gelirin gelişimi karar birimlerinin alacakları kararlarla yakından ilgilidir. Bu kararlar: İşçilerin tüketim kararları, girişimcilerin yatırım kararları, toplumun likidite tercihi kararları ve para otoritelerinin para politikası ile ilgili kararları şeklinde sıralanabilir.

Keynes'e göre üretim maliyetleri veri iken girişimciler karlarının bir kısmını tüketim harcamalarında kullanırlarsa, bu kesimde karlar söz konusu harcamaların miktarı kadar artacaktır. Eğer kar değil de zarar söz konusu ise, girişimciler zararlarını gidermek için bu defa tüketimlerini zararlarının tutarı kadar kısacaklar, dolayısıyla bu tutar kadar olumsuzluk ortaya çıkacaktır. Keynes, üretim faktörlerinin fiyatları değişse bile bu sonuçların geçerli olacağını ileri sürmüştür. Keynes'e göre para otoriteleri bu değişimleri giderecek kararlar almadıkça, faktör fiyatlarındaki düşme ve yükselmeler aynı oranda fiyat dalgalanmaları meydana getirecek ve böylece karlar değişmeksizin aynı kalacaktır. Keynes dağılımla ilgili görüşlerini bu aşamada kesmekte ve sistemli bir makro gelir dağılımı kurmaya girişmemektedir.

Keynes'in gelir dağılımı ile ilgili fikirlerini açıklamasından çok sonra Boulding, Keynes'in etkisinde kalarak makro ekonomik gelir dağılımı modeli kurmaya çalışmıştır. Boulding'e göre, milli gelirin ücretler ve ücret dışı gelirler arasında dağılışı yalnızca toplu sözleşmelere, ücret pazarlıklarına ve girişimcilerin yeteneklerine bağlı değildir. Bu konuda asıl etkili olan ekonomideki yatırım, tasarruf ve likidite tercihi kararlarıdır. Milli gelir, toplumun elindeki aktiflere yapılan katkılardır. İşte gelir dağılımı analizi bu katkıların toplumu oluşturan sınıflar arasında nasıl paylaşılacağını açıklamaya çalışır.

Robinson ise, kurmaya çalıştığı makro ekonomik gelir dağılımı modeli ile toplumdaki grupların yatırım ve tüketim kararlarının, ücretleri etkileyerek, uzun dönemde yaratılan milli gelirin emek ve diğer üretim faktörleri arasında nasıl paylaşılacağını belirlediğini ileri sürmüştür. Boulding ve Robinson, kurmaya çalıştıkları makro ekonomik gelir dağılımı modelleri ile, Klasik büyüme ve dağılım modelleri ile Keynes sonrası kurulan gelir dağılımı modelleri arasında bir köprü oluşturmuşlardır.

1.6.5. Keynes sonrası yaklaşımlarda gelir dağılımı

Ekonomiye devlet müdahalesi özellikle II. Dünya savaşıdan sonra refahın geniş kitlelere yayılmasını sağlamak amacıyla giderek artmıştır. Devlet, ödeme gücü yüksek olanlardan topladığı vergilerin bir bölümünü toplumun yoksul kesimine aktarmaya başlamıştır. Keynesyen politikaların sonucunda birçok ülkede devletin ekonomideki rolü genişlemiş ve bunun paralelinde bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Devletin ekonomide büyümesinin yarattığı sorunlar iktisatçıları yeni çözüm arayışlarına sevk etmiştir. Literatüre Neo-Liberalizm olarak giren bu farklı anlayışlar bazı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bunlar:

Chicago Okulu: 1973 yılı sonrasında petrol krizinin yanı sıra Avrupa ve Amerika'da şiddeti giderek artan ve 1940'lardakinden farklı olarak enflasyonla birlikte gelen durgunluk ve işsizlik Keynes teorisinde öngörülen tedbirlerin bu yeni durumlarda pek etkili olamayacağı gerçeğini ortaya çıkarmıştır. Bu durumda Keynes'te olduğu gibi hareket noktası talep değil arz olan ve öncülüğünü Friedman'ın yaptığı literatüre arza dayalı iktisat ya da arz yönlü iktisat olarak geçen görüş ileri sürülmüştür.

Liberal iktisat politikalarını savunan Friedman'a göre iktisadi kaynakların etkin kullanılması için devletin piyasaya yönelmiş müdahalelerinin azaltılması gerekmektedir. Adam Smith gibi, insanların ihtiyaçlarını karşılamak için, serbest piyasa mekanizması yolu ile işbirliğine gittiklerini, istenen ürünlerin, istenen miktarda ve istenen yerlerde üretilmesinin gerçekleştiğini belirtmektedir. Friedman'a göre, fiyatların, bilgi aktarma, özendirme ve gelir dağılımı sağlama fonksiyonları vardır (Serin-1998, s;127). Bunun yanı sıra, devlet gelir dağılımını düzeltmek için bazı uygulamalara da gidebilir. Örneğin kupon sistemi. Devlet, gelir düzeyi düşük gruplara yönelik olarak belirli mal ve hizmetleri bizzat sunmak yerine, bu hizmetin bedelini kapsayan bir kuponu bu kişilere vermekte ve böylece bu kimseler bu hizmeti özel kesimden de karşılayabilmektedirler. Bir diğer uygulamada, M.Friedman ve Daniel Moynihan tarafından önerilen negatif gelir vergisi uygulamasıdır. Buna göre, fakirlik seviyesinin altında gelir elde eden bireylerden vergi almak yerine aradaki fark kadar devletin ödeme yapmasını içeren bir uygulamadır.

Virginia Okulu: Liberalizme önemli bir katkı da ABD Virginia Eyaleti George Mason Üniversitesi bünyesinde toplanan Virginia Politik İktisat Okulu sağlamıştır. Bu

okulun kurucusu olarak kabul edilen James Buchanan, Kamu Tercihi Teorisi ve Anayasal İktisat konularında ileri sürdüğü düşünceler büyük ilgi toplamıştır.

Yeni bir sağ ideolojiyi temsil eden Anayasal İktisat yaklaşımı, XIX.yüzyılın liberal yaklaşımının değişik yönden bir tekrarı niteliğindedir. 1986 yılında Nobel iktisat ödülünü kazanmış olan J.Buchanan'ın savunucuları arasında bulunduğu –ki Hayek ve Tullock gibi diğer bazı ünlü iktisatçılar da aynı görüşü desteklemişlerdir- bir yaklaşımdır (Nadaroğlu-1999, s;109). Bu görüşe göre, iktisadi faaliyetler piyasa ekonomisi kuralları çerçevesinde gerçekleştirilmelidir. Bunun için de, devletin piyasaya müdahalesi önlenmeli ve yetkileri kesin bir biçimde anayasayla belirlenmelidir. Çünkü hak ve özgürlükler ancak devletin müdahale edemediği piyasalarda gerçekleşebilmektedir. Fakat günümüzde piyasa ekonomisi lehindeki yaygın görüşlere rağmen, devletin görevlerinin anayasalarda sıkı bir biçimde belirlenmesini öngören anayasal iktisat görüşü belli bir ideolojiyi anayasal hale getirmenin sakıncaları nedeniyle akademik çevrelerce yeterince benimsenmemektedir.

Neo- Avusturya İktisat Okulu: Avusturya Okulu'nun temellerini Carl Menger, Friedrich von Wieser, Eugen von Böhm Bawerk ve Ludwig von Mises atmıştır. Günümüzdeki temsilcileri arasında F.A. von Hayek en başta yer almaktadır. Bu okul hep bireyciliği ön plana çıkarmış ve savunmuştur. Bireysel çıkarın toplumun çıkarlarını da azamileştirmesine yardım ettiğini savunarak liberal iktisadi düşünceye bağlı kalmışlardır. A.V. Hayek, aslında toplumda mevcut gelir ve servet dağılımını iyileştirmek için devletin uygulayacağı yeniden dağıtıcı politikalara karşıdır. Hayek'e göre devlet, herhangi bir alanda tekel olmamalı, vergiyi gelirin yeniden dağılımı için bir araç olarak kullanmamalı ve belirli bir gruba yönelik değil tüm topluma yönelik fonksiyonları yerine getirmelidir. Çünkü baskı ve çıkar grupları devleti ve bürokrasiyi etkileyerek yeniden dağıtıcı politikalar uygulanmasına yönelik baskı oluşturabileceğini ve bunun da demokrasiyi yozlaştırabileceğini ifade etmektedir. Bu nedenle, devletin ekonomide ki payının sınırlı kalması gerektiğini ileri sürerler.

Freiburg İktisat Okulu: Almanya'da Freiburg Albert Ludwig Üniversitesi'nden Walter Eucken ve Franz Böhm'ün öncülüğünü yaptığı bir grup iktisatçı 1930'lu ve 1940'li yıllarda serbest piyasa ekonomisi içinde tam rekabet kurumunun doğal düzen olarak kendiliğinden var olmadığını bir sosyal düzen olarak devlet tarafından organize edilmesini ve yasal kurumsal önlemlerle korunması

gerektiğini savunmuşlardır (Akdiş-1994). Devletin ekonomik hayatta belirli iktisadi kararlar alması ve uygulaması normaldir. Fakat sosyal devlet anlayışının kişisel görev ve sorumlulukları tahrip edeceğinden dolayı devletin ekonomik hayatta varlığına karşı çıkarlar. Özetle bu okul, piyasa ekonomisinin birtakım haksız uygulamalarının olabileceğini kabul ederek, buna sosyal bir boyut getirilmesini savunmaktadırlar.

1.7. Türkiye’de Gelir Dağılımı

Bu bölümde, Türkiye’de yapılan gelir dağılımı araştırmaları incelenecek, daha sonra gelir dağılımının türleri itibariyle gelişimi değerlendirilecektir.

1.7.1. Türkiye’de yapılan gelir dağılımı araştırmaları

Gelişen ve sürekli değişme eğiliminde olan Türkiye’de bireylerin ve bunların oluşturdukları hanhalklarının yapılarını, tüketimlerini ve gelir düzeylerini belirlemek ve sonuçların coğrafi bölgelere, illere ve yüzde paylara göre elde edildiği çalışmaların esası Hanhalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketlerine dayanır. Bu anketlerde hanhalkı büyüklükleri, hanhalkı fertlerinin işgücü ve çalışma durumu, hanhalkı geliri, söz konusu gelirin elde edildiği kaynaklar, tüketim alışkanlıkları vb. konular hakkındaki bilgiler derlenmektedir (Işığışık-1998, s;2).

Türkiye’de gelir dağılımı konusunda anket ve araştırma sayısı sınırlıdır. Ülke çapında gelir dağılımı anketleri 1963, 1973, 1987, 1994 ve 2002 yılından itibaren her yıl düzenlenmektedir. Bu anketlerden ilk ikisi DPT, diğerleri DİE yeni adıyla TÜİK tarafından yapılmıştır. Ayrıca, 1968 yılında A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1978 ve 1983 yıllarında Celasun ve 1986 yılında TUSİAD gelir dağılımı araştırmaları yapmışlardır. DİE, gelir dağılımı konusunda Türkiye genelini kapsayan ilk çalışmayı 1987 yılında gerçekleştirmiştir. Bu anketin sonuçları hem tüketim harcamaları hem de gelir dağılımı olmak üzere iki yayın halinde sunulmuştur. 1987’den sonra 1994 hanhalkı gelir ve tüketim anketi, daha önce uygulanan anketlerden farklı bir yöntemle tüketim harcamaları ve gelir dağılımı amaçlarına yönelik olarak iki ayrı anket şeklinde düzenlenmiştir. Ekonomik-sosyal yapının sürekli değişen ve gelişen yapısı nedeniyle 1999 yılından itibaren belirli aralıklarla anket uygulanması çalışmalarına başlanması planlanmıştır. Ancak, bu anketler seçim yılı olması nedeniyle 1999 yılında uygulanamamıştır. 2000 yılında ise, yaşanan deprem felaketinin olumsuz etkileri

nedeniyle anket uygulaması 2001 yılına ertelenmiştir. 2001 Ocak ayında başlatılan anket çalışmaları Şubat ayında yaşanan ekonomik krizin hanehalkının tüketim yapısı üzerinde olumsuz etkileri olacağı düşüncesiyle Mart 2001 sonunda iptal edilmiştir.

Anketin iptal edilmesinin ardından, Türkiye’de yaşanan seçim, doğal afetler, ekonomik kriz gibi anket uygulamasını önemli derecede etkileyen olağanüstü durumların anket yapısı üzerindeki etkilerini giderebilmek amacıyla yeni bir anket uygulama sistemi geliştirilmesi ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, anket uygulamasını kesintiye uğratmayacak, birbirleriyle karşılaştırılabilir ve uluslararası nitelikte veri setlerinin elde edilmesine imkan sağlayacak yeni bir sistemin oluşturulması gündeme gelmiştir (DİE-2003, s;7). Bu amaçlar doğrultusunda TUIK, gelir dağılımı ile ilgili verileri, 2004 yılından itibaren uygulamaya koyduğu Hanehalkı Gelir ve Yaşam Koşulları Anketinden elde etmeyi planlamaktadır.

Türkiye’de, çeşitli kurumlar tarafından yapılmış gelir dağılımı araştırmaları, çeşitli yönleriyle birbirinden farklılık göstermektedir. Bu farklılıklar, çalışma yönteminden, örnek kitle seçimindeki farklılıktan, anketlerin uzun olmasından, deneklere sorulan soruların farklı olması ve sık sık değiştirilmesinden, anketörlerin geçici personel statüsünde çalışıyor olmalarından ve ankete katılanların gelir gibi hassas bir konuda fazla bilgi vermek istememelerinden kaynaklandığı ifade edilebilir. Bu farklılıklara rağmen, araştırmalardan elde edilen bilgiler, gelir dağılımının yıllar itibariyle gelişimini ortaya koyması bakımından önemlidir.

1.7.2. Türkiye’de türleri itibariyle gelir dağılımı

Planlı kalkınma dönemine geçildikten sonra Türkiye hızlı bir büyüme sürecine girmiştir. 1979’da kişi başına gelir 1879\$ düzeyinden 2006 yılı itibariyle 5477\$ düzeyine ulaşmıştır. Ancak önemli olan sadece gelirdeki artış değil, bu artışın kişilere, gruplara, sektörler veya bölgelere ne ölçüde yansıdığıdır. Ekonomik büyüme ile ekonomik kalkınma arasındaki farklılık da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Büyüme beraberinde bütün kitlelere yansıyan bir refah dağılımını getiriyorsa, ekonomik kalkınmadan söz edilir ve iktisadi politikaların temel hedefi de bütün bir ülkeyi kapsayacak şekilde ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilebilmesidir.

Bu nedenle, gelir dağılımı Türkiye’de üzerinde önemle durulan sosyo-ekonomik konulardan biri olarak süregelmektedir. 1960’dan itibaren hazırlanmakta olan beş yıllık

kalkınma planlarında gelirin dengesiz dağılımı vurgulanmakta ve iyileştirilmesi yönünde çalışmalar yapılması önerilmektedir. Özellikle son on yıldır yüksek fiyat artışlarının görüldüğü Türkiye ekonomisinde gelirin bölüşümü ve dağılımında, gelirin fertler ya da haneler arasındaki dağılımı ön planda tutulmaktadır (DPT-2000, s;12).

1.7.2.1. Türkiye’de kişisel gelir dağılımı

Gelirin fertler arasındaki dağılımı önemli bir konudur. Kişisel gelir dağılımı, cinsiyet, yaş, meslek, işteki durum, eğitim, sosyal gruplar ve bölgesel farklılıklar gibi özelliklerle açıklanabilmektedir. Elde edilen sonuçlar, beşeri sermayeye yapılacak yatırımların gelir dağılımını düzeltici boyutları olacağını kanıtlaması bakımından önemlidir. Türkiye’de gelir dağılımını incelemek amacıyla günümüze değin farklı kurumlar tarafından yapılan gelir dağılımı araştırma sonuçları genel hatlarıyla Tablo 1-1’de özetlenmiştir. Kişisel gelir dağılımı analizi, Türkiye genelinde yapılmış olmaları nedeniyle 1973 (DPT), 1987 (DİE), 1994 (DİE), 2002 (DİE), 2003 (DİE), 2004 (TÜİK) ve 2005 (TÜİK) gelir dağılımı araştırma sonuçları yardımıyla incelenecektir.

Tablodan izlenebileceği gibi, gelir dağılımında özellikle 2002 yılından itibaren olumlu bir değişim yaşanmaktadır. En yüksek gelirli hanehalkı ile (S5) en düşük gelirli hanehalkının (S1) gelirleri arasındaki fark 1973 yılın da 16, 1987 yılında 10, 1994 yılında 11, 2002 yılında 10, 2003 yılında 8, 2004 yılında 8 ve 2005 yılında 7 kat olarak gerçekleşmiştir. Gini katsayısına göre de gelir dağılımının en adaletsiz olduğu yıl 0.51 ile 1973 yılı olurken, en adil dağılımın gerçekleştiği yıl 0.38 ile 2005 yılı olmuştur.

Gelirin kırsal ve kentsel alanlar ayırımına göre dağılımı Tablo 1-2 yardımıyla değerlendirilebilir. Kentsel kesimde en yüksek ve en düşük gelirli hanehalkları arasındaki gelir farkı 1987 yılında 9.4, 1994’de 11.9, 2002’de 9.2, 2003’de 7.9, 2004’de 7.2 ve 2005 yılında 6.8 kat olarak gerçekleşmiştir. Türkiye genelinde olduğu gibi, kentsel kesimde de gelir dağılımının en adil olduğu ve Gini katsayısının 0.37 ile en küçük değer aldığı yıl 2005 yılıdır. Kırsal kesimde ise, gelir farkı sırasıyla 9.2, 8.5, 9.2, 7.2, 7.0 ve 7.2 olarak gerçekleşmiştir. Kırsal kesimde ise, gelir dağılımının en adil ve Gini katsayısının en küçük olduğu yıl 2004 yılıdır. 2005 yılında kentsel gelir dağılımında bir iyileşme, kırsal dağılımda ise bozulma yaşanmıştır.

Tablo 1-2’de dikkat çeken bir nokta da, 2005 yılı haricinde, kırsal kesimde gelirin her zaman kentsel kesime göre daha adil dağıldığıdır. Kırsal yerlerde gelirin

Tablo 1.1. Türkiye’de Kişisel Gelir Dağılımı Araştırmaları Sonuçları (%)

Hanehalkı Yüzdeleri	1963 (a)	1968 (b)	1973 (c)	1978 (d)	1983 (e)	1986 (f)	1987 (g)	1994 (h)	2002 (i)	2003 (j)	2004 (k)	2005 (l)
En düşük %20	4.5	3.0	3.5	2.9	2.7	3.9	5.2	4.9	5.3	6.0	6.0	6.1
İkinci %20	8.5	7.0	8.0	7.4	7.0	8.4	9.6	8.6	9.8	10.3	10.7	11.1
Üçüncü %20	11.5	10.0	12.5	13.0	12.6	12.6	14.1	12.6	14.0	14.5	15.2	15.8
Dördüncü %20	18.5	20.0	19.5	22.1	21.9	19.2	21.2	19.0	20.8	20.9	21.9	22.6
Beşinci %20	57.0	60.0	56.5	54.7	55.8	55.9	49.9	54.9	50.1	48.3	46.2	44.4
Gini Katsayısı	0.55	0.56	0.51	0.51	0.52	0.50	0.43	0.49	0.44	0.42	0.40	0.38

Kaynak: (a) T.Çavuşoğlu–Y.Hamurdan (1966) “Gelir Dağılımı Araştırması 1963”, DPT, Ankara
(b) T.Bulutay – S.Timur – H.Ersel (1971) “Türkiye’de Gelir Dağılımı 1968”, SBF, Ankara
(c) DPT (1976) “Gelir Dağılımı 1973”, Ankara
(d-e) Merih Celasun (1986) “Income Distribution and Domestic Terms of Trade in Turkey”, ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt:13
(f) Y.Ersel – H.Fişek – E.Kalaycıoğlu (1986) “Türkiye’de Sosyo-Ekonomik Öncelikler Hane Gelirleri, Harcama ve Sosyo-Ekonomik İhtiyaçlar Üzerine Araştırma Dizisi”, Cilt:2, TÜSİAD, İstanbul
(g-h) DİE (1995) “Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi: Gelir Dağılımı 1994”, Ankara
(i-j) DİE (2004) “Gelir Dağılımı Sonuçları 2003”, Haber Bülteni, Ankara
(k-l) TÜİK, (2006) “2005 Gelir Dağılımı Sonuçları”, Haber Bülteni, Ankara

Tablo 1.2. Hanehalkı Gelirinin %20'lik Dilimlere Göre Dağılımı (%) : Kent-Kır

Hanehalkı Yüzdeleri	1987			1994			2002			2003			2004			2005		
	Tür.	Kent	Kır	Tür.	Kent	Kır	Tür.	Kent	Kır	Tür.	Kent	Kır	Tür.	Kent	Kır	Tür.	Kent	Kır
Birinci %20	5.2	5.4	5.2	4.9	4.8	5.6	5.3	5.5	5.2	6.0	6.1	6.4	6.0	6.4	6.3	6.1	6.4	6.1
İkinci %20	9.6	9.3	10.0	8.6	8.2	10.1	9.8	9.7	10.3	10.3	10.3	11.0	10.7	10.8	11.2	11.1	11.5	11.3
Üçüncü %20	14.1	13.6	15.0	12.6	11.9	14.8	14.0	13.9	14.7	14.5	14.5	15.0	15.2	15.2	15.8	15.8	16.0	15.9
Dördüncü %20	21.2	20.7	22.0	19.0	17.9	21.8	20.8	20.5	21.7	20.9	20.8	21.2	21.9	21.4	22.7	22.6	22.6	22.6
Beşinci %20	49.9	50.9	47.8	54.9	57.2	47.7	50.1	50.4	48.0	48.3	48.3	46.3	46.2	46.1	43.9	44.4	43.5	44.2
Gini Katsayısı	0.44	0.44	0.42	0.49	0.52	0.41	0.44	0.44	0.42	0.42	0.42	0.39	0.40	0.39	0.37	0.38	0.37	0.38

Kaynak: DİE (1995) “Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi 1994”, Ankara

DİE (2004) “Gelir Dağılımı Sonuçları 2003”, Haber Bülteni, Ankara

TÜİK (2006) “2005 Gelir Dağılımı Sonuçları, Haber Bülteni”, Ankara

daha adil dağılmasının en önemli sebebi, gelir kaynağı olan tarımın, katma değerinin çok yüksek olmamasına bağlı olarak gelir farklarının yüksek düzeyde gerçekleşememesidir. Düşük getiri, aşırı kazançları engellemektedir. Fakat kentlerde hem üretim veya gelir kaynağı çok farklı hem de bunların katma değerlerinin nispeten yüksek olması sebebiyle bir yandan çok düşük gelirli, diğer yandan çok yüksek gelirli kişiler bulunabilmektedir. Bu durum gelir dağılımının bozulmasında etkili olmaktadır (Yumuşak ve Bilen-2000, s;78).

Gelir dağılımında en önemli ölçütlerden biri, gelirin haneler arasında nasıl paylaşıldığıdır. Gelir dağılımı ile ilgili araştırma sonuçları incelendiğinde, 1963 yılından günümüze hanehalklarının toplam gelirden aldıkları payın, sürekli iyileşmesinden ya da bozulmasından söz etmenin zor olduğu sonucuna varılmaktadır (Akın-1992, s;8). Gelir dağılımı araştırmalarının kapsam ve yöntemlerinde bazı farklılıklar bulunsa da Türkiye’de gelir dağılımında özellikle 2002 yılından sonra olumlu bir seyrin olduğu fakat bunun yanı sıra eşitsizliğin halen göz ardı edilemeyecek boyutta olduğu söylenebilir.

1.7.2.2. Türkiye’de fonksiyonel gelir dağılımı

Fonksiyonel gelir dağılımı, üretim sürecinde ortaya çıkan gelirin üretim faktörleri arasında ve bunların mensup oldukları sosyo-ekonomik gruplar arasında dağılımını gösterir. Türkiye’de Planlı Dönem’den önce fonksiyonel gelir dağılımı konusunda kapsamlı çalışmalar yapılmamıştır. 1980 öncesinde yapılan en önemli çalışma 1973 DPT araştırmasıdır. Sonraki yıllara Özmucur (1987), DİE (1987), OECD (1993), İSO (1993) ve Temel (1994) bu konuda araştırmalar yapmışlardır. Her çalışmada gelirin fonksiyonel dağılımı serilerini oluşturma güçlüğü yanında, kapsam, tanım ve yöntem farklılıkları sağlıklı bir karşılaştırma yapmaya imkan vermemektedir. Fakat, 2002 yılından itibaren DİE’nin gelir dağılımıyla ilgili her yıl düzenli çalışma yapıyor olması bu konuda ileri dönemlerde daha sağlıklı karşılaştırmalar yapılabilmesini sağlayacaktır.

1980 öncesi dönemlerde, söz konusu gelir dağılımı açısından değerlendirilecek en iyi araştırma, 1973 gelir dağılımı araştırmasıdır (TİSK-1995, s;161). 1973 gelir dağılımı araştırması Gini katsayısına göre değerlendirildiğinde, üç gelir türü arasında en dengeli dağılımın ücret gelirlerinde, en dengesiz dağılımın kar, faiz ve rant gelirlerinde

gerçekleştiği görülmektedir. Bu oranlar, gelir dağılımı eşitsizliğinin temelinde, üretim araçları mülkiyetinin adaletsiz dağılımının bulunduğu göstermektedir.

Tablo 1-3’de 1980 sonrası fonksiyonel gelir dağılımı konusunda yapılmış çalışma sonuçları özetlenmiştir. Tablodan izlenebileceği gibi, 1994 yılından itibaren maaş ve ücret gelirleri ile karşılıksız (transfer) gelirlerinde artış, müteşebbis ve mülk gelirlerinde ise azalış eğilimi hakimdir. Bu dönemde fonksiyonel dağılım açısından önemli olan bazı hususlar kısaca şöyle özetlenebilir.

Tablo 1.3. Gelir Türlerine Göre Yıllık Kullanılabilir Fert Gelirinin Dağılımı (%)

Gelir Türleri	1987	1994	2002	2003	2004	2005
Maaş ve Ücret	24.1	28.3	38.7	44.5	42.2	42.5
Müteşebbis	51.5	42.4	34.5	25.7	31.8	28.8
Tarım	22.8	16.7	13.2	1.9	9.4	9.5
Tarım Dışı Kesim	8.3	6.1	4.6	4.9	5.1	4.6
Ticaret	13.1	14.4	9.8	11.5	10.2	8.9
Hizmet	7.3	5.2	6.9	7.4	7.1	5.8
Mülk Geliri	13.6	19.3	9.3	11.4	4.9	5.6
Gayrimenkul (kira)	11.8	11.6	4.1	5.1	2.7	2.9
Menkul Kıymet	1.8	7.7	5.2	6.3	2.2	2.7
Karşılıksız (Tr.) Gelir	10.8	10.0	17.5	18.3	21.2	23.0
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

***Tarım Dışı Kesim:** İmalat, sanayi ve inşaat

Kaynak: TÜİK (2006) “Gelir Dağılımı: 2002-2005 Dönemine İlişkin Sonuçlar”, www.tuik.gov.tr, (10.07.2007)

Ücret ve maaş gelirlerindeki artışların, 1994 yılından sonra ücretli ve maaşlı çalışan sayısındaki artıştan kaynaklandığı ifade edilebilir. Transfer gelirlerinin toplam gelir içindeki payının 1994’den 2002 yılına %7.5 oranında artması, transfer gelirlerinin alt dağılımında yer alan devlet transferlerinin payındaki artış sebebiyledir. Bu artışın nedeni ise, ilgili yıllar da emekli sayısında yaşanan yaklaşık %70 oranındaki artıştır.

Belirtilen dönemde mülk gelirleri ile ilgili olarak iki önemli husus dikkat çekmektedir. Birincisi, 1987’den 1994 yılına mülk gelirleri içerisinde yer alan menkul kıymet gelirlerindeki artıştır. Menkul kıymet gelirlerinin kısa süre içinde nispi payının büyümesi, ekonomik istikrarsızlığın sürdüğü bir ortamda tasarrufların reel yatırımlar yerine mali yatırımlara yönelmesi ile ve faiz hadlerinin reel olarak yükselişinin devam etmesi ile açıklanabilir. Özellikle 1991-1994 döneminde Devlet gelir-gider dengesini iç

borçlanma ile sağlamaya çalışmıştır. Artan iç borçlanma ihtiyacı faizleri yükselterek gerçekleştirebilmiştir. Bu politika menkul sermaye gelirlerinin yükselmesine neden olduğu gibi, gelir dağılımının da bozulmasına katkıda bulunmuştur. Çünkü sermaye kazancı elde edenler ortalama geliri yüksek olan ve tasarruf kabiliyeti olan ailelerdir (Şahin-2000, s;454).

İkinci önemli husus, 1994'den 2002 yılına mülk gelirleri içinde yer alan gayrimenkul (kira) gelirlerindeki azalmadır. Bu farklılık büyük oranda yöntem değişikliğinden kaynaklanmıştır. TÜİK, bu değişimi 1994 yılında izafi kira* değerini fertlerin mülk gelirleri kapsamında değerlendirilirken, 2002 anket yönteminde yapılan değişiklikle fert gelirlerine dahil edilmemesi ile açıklamıştır.

Müteşebbis gelirlerinde ise, genel olarak 1987'den sonra azalma eğilimi hakimdir. Bu eğilimin temel sebebi ise, tarım kesiminin payında meydana gelen azalmadır.

1987-2005 dağılımlarını gösteren Tablo 1-3'deki sonuçlara göre, gelir dağılımı özellikle 2002 yılından sonra maaş, ücret ve yevmiyeli kesim lehine değişim göstermiştir. Fakat bu sonuçlar doğrultusunda dağılımın söz konusu kesimler lehine veya aleyhine bir değişim gösterdiği yorumunu yapmak yanlıştır. Çünkü, dağılım sonuçları, hanehalkının büyüklüğünü göstermeyip sadece gelir paylarını kapsamaktadır. Bununla birlikte söz konusu göstergeler, gelir dağılımındaki değişimin yönünü göstermesi bakımından önemlidir.

Fonksiyonel gelir dağılımı bir ülkenin gelişmişlik seviyesi hakkında da bilgi verir. İktisadi gelişmenin başlangıç dönemlerinde tarım kesiminin milli gelirden aldığı pay yüksekken gelişme düzeyi yükseldikçe ücretlilerin payının arttığı görülür. Bu bağlamda, Tablo 1-4 ve 1-5'de Türkiye'nin durumunu değerlendirebilmek için gerekli veriler yer almaktadır.

Ücretin milli gelirdeki payını belirleyen temel faktör, ücretli istihdamın sayısal büyüklüğüdür. Ücret gelirlerinde, özellikle dönemim işçi eylemleri ve toplu iş sözleşmelerinin de etkisiyle 1990-1993 arasında bir yükselme yaşanmış, emekçiler 1980 sonrası yaşanan olumsuz tabloyu lehlerine çevirmişlerdir (Çelik-2004, s;73). 1995-1999 döneminde ise, gerek 5 Nisan 1994 krizi, gerekse 1997-98'de yaşanan uluslararası

* **İzafi Kira:** Konuta mülkiyet şekli ev sahibi, lojman ve diğer (babasının, akrabasının vb. evinde ikamet edip hiç bir şekilde ücret ödemeden ya da çok düşük değerde kira ödeyenler) şekilde olan hanehalkının ikamet ettiği konutun kira değeri izafi kira olarak değerlendirilmiştir

krizlerin etkisi Türkiye’de gelirler üzerinde bir basınç oluşturmuş ve işgücü ödemelerinin payı gerilemiştir. 2001 krizi ile gerileme eğilimi gösteren işgücü ödemelerinin payı 2006 yılında %26.2 olarak gerçekleşmiştir. 1990-2006 dönemi toplu olarak değerlendirildiğinde, ücretlilerin toplam istihdamdaki payının ortalama %45.0 ve gelirden aldıkları payın ortalama %27.5 olduğu görülmektedir. Ücretli kesim belirtilen aralıkta istihdamdaki payına oranla daha düşük düzeyde gelir elde ettiği ve bu nedenle gelirin fonksiyonel dağılımının ücretliler aleyhine geliştiği ifade edilebilir.

Tablo 1.4. Gelir Yoluyla GSYİH İçinde İşgücü Ödemelerinin Payı ve İstihdam İçinde Ücretlilerin Oranı (%)

YILLAR	İş. Öd. GSYİH İçinde Oranı	Üc. Toplam İstihdama Oranı
1990-1994	29.4	39.0
1995-1999	25.6	42.5
2000-2006	27.1	51.1
1990-2006	27.5	45.0

Kaynak: TÜİK (2006) “Ulusal Hesaplar-İstatistiksel Tablolar”, Gelir Yöntemiyle GSYİH Serisi, www.tuik.gov.tr, (10.07.2007)

Kira, faiz ve kar gelirleri toplamından oluşan sermaye gelirlerinin GSYİH’den aldığı pay her dönem emek ve tarım faktörlerinin gelirlerinin aldığı paydan yüksek olmuştur. Özellikle 1990’lı yıllarda kamunun yüksek faizle borçlanma politikaları nedeniyle ekonomi öyle bir noktaya gelmiştir ki, yatırımlarda kullanılabilecek fonlar yüksek getiri ve düşük risk taşıyan devlet borçlanma senetlerine yönelmiştir. Tablo 1-5’de görüldüğü gibi, bu kesimin faktör gelirleri içindeki payının %50’nin altına düştüğü yıl sayısı 17 yıl içinde sadece 3’tür.

Gelirin yaklaşık yarısını tek başına alan sermaye kesiminin yüksek gelirli ve az sayıda kişiden oluştuğu bilindiğine göre, fonksiyonel gelir dağılımı açısından var olan olumlu değişimin henüz yeterli düzeyde olmadığı ifade edilebilir. Tarım kesiminin gelirden aldığı payın, 1987 yılında %15.1 oranında olduğu ve 1999 yılından itibaren artma eğilimine girdiği görülmektedir. Söz konusu oran diğer faktör gelirlerinden az pay almış olsa da 2004 yılında %24.8 ile 1987-2006 dönemin en yüksek düzeyini yakalamış; 2006 yılında ise, 23.7’ye gerilemiştir.

Son yıllardaki nispi iyileşmeye rağmen, ücretli kesimin hasılda ki payı gerilemektedir. Sanayileşmiş ülkelerde olduğu gibi, ekonomik gelişme arttıkça,

ücretlilerin milli gelirdeki payının artması gerekirken, bu dönemde Türkiye’deki gelişme tersine olmuştur. Bu durum, sadece ücretlilerin satın alma gücünde bir düşmenin olduğu değil, aynı zamanda gelir dağılımının olumsuz yönde etkileyen nedenlerden bir tanesi olduğu anlamındadır.

Tablo 1.5. GSYİH İçindeki Faktör Ödemelerinin Payı (%)

YILLAR	Faktör Gelirleri İçindeki Paylar		
	İşgücü Ödemeleri	Kar, Faiz, Rant Payı	Tarımın Payı
1987	20.7	64.2	15.1
1988	21.5	63.2	15.3
1989	24.0	61.8	14.2
1990	27.2	58.3	14.5
1991	31.9	53.3	14.8
1992	31.7	53.5	14.8
1993	30.9	54.2	14.9
1994	25.5	59.0	15.5
1995	22.7	61.4	15.9
1996	23.9	59.8	16.3
1997	25.8	57.1	17.1
1998	25.6	57.9	16.5
1999	30.7	51.4	17.9
2000	28.7	51.3	20.0
2001	28.3	49.4	22.3
2002	26.7	52.5	20.8
2003	26.1	50.0	23.9
2004	26.3	48.9	24.8
2005	26.6	49.0	24.4
2006	26.2	50.1	23.7

Kaynak: TÜİK (2006) “Ulusal Gelir Hesapları-İstatistiksel Tablolar”, www.tuik.gov.tr, (10.07.2007)

Gelir bölüşümü eşitsizliği 1980’li yıllara kadar temelde köy-kent ayırımı içinde kalmıştır. Buna, bir yandan tarımda çalışan büyük kitlenin kent çalışanlarına oranla düşük emek verimi elde etmesi, diğer yandan da tarım topraklarının dağılımındaki dengesizliğe dayanan tarım içi bölüşüm eşitsizliği sebep olmuştur. Ancak 1987 yılından sonraki dönemde yeni bir aşamaya geçilerek, bir taraftan iç ticaret hadlerinin tarım aleyhine dönmesi gelir dağılımı konusunda bu kesimin aleyhine bir sonuç doğurmuş, diğer taraftan uygulanan politikalar sonucu toplumun orta kesimini oluşturan ücretli-

maaşlı kesim, reel gelirlerinde meydana gelen aşınma sonucu alt gelir dilimlerine düşmüştür (DPT-2000, s;2).

1.7.2.3. Türkiye’de sektörel gelir dağılımı

Sektörel gelir dağılımı, tarım, sanayi ve hizmetler sektörünün milli gelirden aldığı payı gösterir. Milli gelirin farklı sektörler arasında dağılımına bakıldığında az gelişmiş ülkelerde tarım sektörünün milli gelirdeki payının fazla olduğu, ekonominin gelişme derecesine bağlı olarak hizmetler sektörünün aldığı payın arttığı görülmektedir.

Türkiye’de sektörlere göre gelir dağılımının gelişimi tablo 1-6’da özetlenmiştir. Buna göre, özellikle tarım sektöründe çarpık bir yapı dikkat çekmektedir. Sektörün istihdam ve gelir içindeki payı her yıl azalmıştır. Fakat, gelirdeki payı istihdam içindeki payından her dönem daha düşük düzeyde gerçekleşmiştir. Bu nedenle, tarım sektörü istihdam payı en yüksek ve kişi başına en düşük gelir elde eden sektör konumunda olmuştur. Bu durum, ekonomik ve sosyal boyutları ile çarpık bir durumu ifade ettiği gibi gelir dağılımını bozucu bir rol de oynamaktadır.

Tablo 1.6. Çalışan Hanehalkı Fertlerinin Esas İşteki İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Yıllık Kullanılabilir Gelirleri (%)

İkt. Faaliyet Kolları		1987	1994	2002	2003	2004	2005
Tarım	Sayı	48.6	50.3	40.2	34.8		
	Gelir	27.2	23.3	19.3	13.9	13.4	13.8
Sanayi*	Sayı	14.0	14.8	16.6	17.5		
	Gelir	17.0	19.3	20.1	22.1	22.7	23.6
İnşaat ve Bayındırlık	Sayı	3.8	4.8	5.4	5.4		
	Gelir	6.4	6.1	5.4	5.5	5.4	5.8
Ticaret	Sayı	11.4	13.7	17.0	19.1		
	Gelir	21.1	26.8	23.2	24.9	24.8	24.0
Hizmetler**	Sayı	22.3	16.5	20.8	23.2		
	Gelir	28.4	24.4	31.9	33.6	33.7	32.8

* **Sanayi:** Madencilik ve taşocaklığı, imalat sanayi ve elektrik, gaz ve su kollarını içermektedir. ****Hizmetler:** Ulaştırma, haberleşme ve depolama, mali kurumlar, sigorta, taşınmaz mallara ait işler, toplum hizmetleri, sosyal ve kişisel hizmetleri kollarını kapsamaktadır. *** Yukarıdaki tabloda veriler, 15 yaş ve daha yukarıdakileri kapsamaktadır.

Kaynak: DPT (2001) “VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı, Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele ÖİKR”, Ankara, s.2

TÜİK (2006) “Gelir Dağılımı-İstatistiksel Tablolar”, www.tuik.gov.tr, (10.07.2007)

Tarım kesiminde yaşayanlar için bir fakirleşme söz konusudur. Bu fakirleşmede, son yıllarda tarıma yönelik olarak hükümetlerin izlediği politikaların, IMF telkinlerinin,

enflasyon oranları altında belirlenen destekleme alımlarının, bazı tarımsal ürünlerin destekleme fiyat haricine çıkarılmasının, kentlerin cazibe merkezi biçiminde algılanmasının ve bu nedenle kırsal alanlardan buralara sürekli göç olgusunun kaçınılmazlığının büyük rolü vardır (Palamut ve Yüce-2001, s;6).

GSYİH'dan sektörlerin aldığı pay incelendiğinde, tarım sektörünün payının yıllar itibariyle GSYİH'daki payının azaldığı görülmektedir. Sanayi ve özellikle hizmetler sektörlerinin payları ise artmaktadır. Tablo 1-7'den de izleneceği gibi 1980 yılında hizmetler sektörünün payı %54.8 iken 2006 yılı itibariyle %59.9 olarak gerçekleşmiştir. Hizmetler sektörü yıllar itibariyle GSYİH'daki payını hem korumuş hem de bir miktar arttıran bir sektör olmuştur. Sanayi sektörü ise, 1980'de %20.7'lik bir paya sahipken GSYİH içindeki payını arttırmış ve %29.1 düzeyine yükseltmiştir. Buna karşılık, tarım sektörünün GSYİH içindeki payına bakıldığında 1980'de %24.4 olan sektör payının 2006 yılında %11.0 oranına düştüğü görülmektedir.

TÜİK 2006 İşgücü Anketi Sonuçları'na göre, tarım sektörünün GSYİH'dan aldığı pay ile istihdam içindeki payları arasında 2.5 karlık bir fark olduğu görülmektedir. Buna göre, tarım sektörünün istihdam içindeki payının azaldığı fakat bu azalmanın tarım sektörünün GSMH'daki payında görülen azalmadan daha düşük oranda gerçekleştiği görülmektedir. Bu durum tarım sektöründe istihdam edilen nüfus başına katma değer azaldığını, gelir dağılımının tarım sektöründe çalışanlar aleyhine geliştiğini ve tarım sektörünün halen fert başına geliri en düşük olan sektör durumunda olduğunu göstermektedir. Hizmetler ve sanayi sektörünün ise, istihdam içindeki paylarından daha yüksek oranda GSYİH'dan pay almaktadırlar.

GSYİH'dan sektörlerin aldıkları paylar, sektörler göre gelir dağılımını gösteren Tablo 1-7'deki oranları destekler niteliktedir. Sonuçta, özellikle tarım kesiminin, gelirin en adaletsiz dağıldığı kesim olma özelliğini devam ettirdiği ve gelirin sektörler göre dağılımı belirtilen zaman aralığında en kalabalık sektör olan tarım kesimi aleyhine değişim gösterdiği ifade edilebilir.

1.7.2.4. Türkiye'de bölgesel gelir dağılımı

Bir ülkenin çeşitli bölgeleri arasında görülen sosyal ve ekonomik eşitsizlikler nedeniyle bölgeler arasında gelir dağılımı da farklılık arz eder. Türkiye'de bölgeler arası sosyo-ekonomik dengesizliklerin giderilmesi konusunda yapılan çalışmaların kökeni,

Tablo 1.7. 1987 Sabit Fiyatlarıyla GSYİH’da Sektör Payları (%)

YILLAR	TARIM	SANAYİ	HİZMETLER
1980	24.4	20.7	54.8
1981	22.9	21.7	55.4
1982	22.8	22.0	55.2
1983	21.6	22.4	56.1
1984	20.3	23.2	56.5
1985	19.4	23.7	56.9
1986	18.8	25.1	56.1
1987	17.2	25.0	57.8
1988	18.2	25.0	56.8
1989	16.8	26.2	57.1
1990	16.4	26.2	57.4
1991	16.2	26.7	57.1
1992	15.9	26.7	57.3
1993	14.6	26.8	58.6
1994	15.4	26.8	57.9
1995	14.5	28.1	57.4
1996	14.2	28.0	57.8
1997	12.9	28.7	58.4
1998	13.7	28.4	57.9
1999	13.6	28.2	58.1
2000	13.2	27.9	58.9
2001	13.4	28.0	58.7
2002	13.3	28.2	58.4
2003	12.3	28.8	58.9
2004	11.5	28.9	59.6
2005	11.3	28.7	60.0
2006	11.0	29.1	59.9

Kaynak: TÜİK (2006) “Ulusal Hesaplar- İstatistiksel Tablolar”, www.tuik.gov.tr, (10.07.2007)

Cumhuriyet öncesine dayanmaktadır. Konunun üzerinde titizlikle durulması, planlı kalkınma döneminin başlamasıyla mümkün olmuştur. Bölgesel gelir dağılımında eşitlikten söz edildiğinde, hiçbir zaman mutlak eşitlik düşünülmemelidir. Bölgelerin sahip oldukları ekonomik potansiyele ilişkin göstergeler farklı olduğuna göre, gelir dağılımında da nispi bir eşitlik söz konusu olabilir (Karluk-1999, s:85).

Tablo 1-8’de, 1968, 1973, 1987 ve 1994 yıllarında yapılan gelir dağılımı araştırma sonuçları özetlenmiştir. Dağılım sonuçları karşılaştırıldığında, her dört gelir dağılımı araştırmasında da Marmara- Ege bölgelerinin hem hanehalkı sayılarında hem

de gelirden aldıkları payın sürekli olarak arttığı, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin hanehalkı sayısında önemli bir değişiklik olmadığı, her araştırmada hanehalkı payından daha az düzeyde gelir elde ettiği görülmektedir.

Bölgesel gelir farklılığı görece fakir bölgelerin zaman içinde bölge dışına göç vermesine ve daha az kaynak kullanmasına yol açmaktadır. Öte yandan, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde terör dolayısıyla sağlanamayan güvenlik, ekonomik faaliyetleri çok olumsuz etkilemiş, hatta bazı dönemlerde felce uğratmıştır. Irak’a, Körfez Savaşı sonrasında konulan ambargo bu bölge ekonomisi üzerinde olumsuz yönde etkili olmuştur (Şahin-2000, s;464).

Tablo 1.8. Coğrafi Bölgelere Göre Gelir Dağılımı (%)

Bölge Adı	1968		1973		1987		1994	
	Hane Halkı	Gelir	Hane halkı	Gelir	Hane halkı	Gelir	Hane halkı	Gelir
Ege-Marmara	30.7	39.3	33.7	37.7	37.0	45.0	42.3	52.5
Akdeniz	15.3	11.4	15.2	13.2	13.4	10.7	12.5	11.0
İç Anadolu	22.5	23.1	21.9	23.4	24.3	21.5	17.9	15.4
Karadeniz	17.7	14.7	14.5	15.8	10.6	8.9	12.8	10.9
Doğu- G.Doğu	13.8	11.5	14.7	9.9	14.7	13.9	14.5	10.2
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: DİE (1990) “Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi:1987”, DİE Yayınları, No:144

DİE (1996) “Hanehalkı Gelir Dağılım Anketi Geçici Sonuçları:1994”, Haber Bülteni, Ankara

Özetle belirtmek gerekirse: İç Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde, araştırma dönemi boyunca, hanehalkına göre gelir payında dalgalanmalar söz konusudur. Burada dikkati çeken nokta, Karadeniz Bölgesi’nin son iki araştırmadaki gelir paylarında önemli bir azalmanın olduğudur. Bu azalış, Karadeniz Bölgesi’nin özellikle 1980 yılından sonra sosyo-ekonomik yönden gerilediğinin göstergesidir. Akdeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri’nde, her üç araştırmada da hanehalkına göre gelir payları daha azdır. Ancak, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde nispi bir iyileşme gözlenmektedir. Bu olumlu değişikliğin sebebi, diğer bölgelere artan göç ve bu bölgelere yönelik olarak uygulanan bölgesel kalkınma politikalarıdır.

2003 gelir dağılımı sonuçlarına göre, kişisel gelir dağılımının göreceli olarak en kötü olduğu bölge Akdeniz bölgesi iken, en iyi durumda olduğu bölge Güneydoğu

Anadolu bölgesidir. Akdeniz bölgesinde (S5/S1) oranı yaklaşık 8 kat iken, Güneydoğu Anadolu bölgesinde (S5/S1) farkı 6 kat olarak gerçekleşmiştir (Bkz. Tablo 1-9).

Tablo 1.9. Yıllık Kullanılabilir Hanehalkı Gelirlerinin %20'lik Hanehalkı Dilimlerine Göre Dağılımı: 2003

Bölge Adı	En Fakir 1. %20	2. %20	3. %20	4. % 20	En Zengin 5. %20
Marmara	6.7	10.9	14.8	20.7	46.8
Ege	6.6	11.1	15.2	21.9	45.2
Akdeniz	6.0	10.3	14.7	21.1	47.9
İç Anadolu	6.6	10.9	14.85	21.15	46.6
Karadeniz	6.9	11.5	15.6	21.9	44.1
Doğu Anadolu	6.3	11.2	16.0	23.0	43.5
Güneydoğu An.	7.1	11.6	15.6	21.8	43.9
Türkiye	6.0.	10.3	14.5	20.9	48.3

Kaynak: DİE (2004) "2003 Gelir Dağılımı Sonuçları", Haber Bülteni, (01.02.2005)

Türkiye genelinde bölgeler itibariyle yapılan gelir dağılımı araştırmaları şunu ortaya koymaktadır: Yıllar itibariyle gelir dağılımı giderek daha da bozulmaktadır. Bunu düzeltmek amacıyla alınan sosyo-ekonomik önlemler yetersiz kalmaktadır. Yaşanan yüksek oranlı enflasyon bu dengesizliği sabit ve dar gelirlilerin aleyhine daha da artırmaktadır (Akın- 1992, s;11).

Bölgeler arası kişi başına gelir ve refah farklılığı ve bu farklılığın zaman içinde derinleşmesi bölgesel hasılların birleşimi ile açıklanabilir. Marmara ve Ege bölgeleri Türkiye’de sanayinin en fazla geliştiği, sanayi faaliyetlerinin yoğunlaştığı bölgelerdir. Bu bölgeler sanayi sektörü toplam hasılasının %70’den fazlasını sağlamaktadır ve bu bölgede yaratılan toplam bölgesel hasılda sanayi sektörünün payı, tarım sektörünün payının iki katından daha fazladır. Oysa, Karadeniz bölgesinde tam tersi bir durum söz konusudur; tarımsal hasılanın bölgesel hasıladaki payı sanayi sektörü hasılasının iki katıdır. Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde ise, bölgesel hasılda tarımın payı sınai hasılanın 6.2 katıdır. Bilindiği gibi, bölgesel hasılanın sektörel bileşim farklılığı bölgeler arası gelişme farklılığının derinleşmesinin görünürdeki temel nedenlerinden birisidir. Bunun da arkasında bölgelerin doğal ve coğrafi koşulları, alt yapı tesisleri zenginliğindeki ve sosyal, kültürel gelişmişlik düzeylerindeki farklılıklar yatmaktadır (Şahin-2000, s;463).

TÜİK, 2004 yılından itibaren bölgelere göre gelir dağılımını farklı bir yöntemle elde etmektedir. 2003, 2004 ve 2005 yıllarında uygulanan Hanehalkı Bütçe Anketi verileri istatistiksel yöntemlere göre birleştirilerek bölge düzeyinde bilgiler elde edilmiştir. Hanehalkı Bütçe Anketi verilerinden bölge bazında tahmin üretmek üzere, 2003, 2004 ve 2005 Hanehalkı Bütçe Anketlerinin uygulandığı örnek hanelerin tamamı birleştirilerek, 2003-2004-2005 yıllarına ait hanehalkı harcamaları elde edilmiş ve harcama değerleri 2005 yılının ilgili ayındaki fiyatlarına çekilmiştir. Böylece elde edilen veri setinden istatistiki bölge birimleri düzeyinde tahminler üretilmesi sağlanmıştır (TÜİK-2006). TÜİK, tüketici fiyat indekslerinde kullanılacak maddelerin seçimi ve temel yıl ağırlıklarının elde edilmesi, hanelerin tüketim kalıplarında zaman içinde meydana gelen değişikliklerin izlenmesi, milli gelir hesaplamalarında özel nihai tüketim harcamaları tahminlerine yardımcı olacak verilerin derlenmesi, uzun dönemli ekonomik planların yapılmasına ve sosyal refah planlamasına yardımcı olacak verilerin derlenmesi, mutlak yoksulluk sınırının belirlenmesi, asgari ücret tespit çalışmaları, hanehalklarının yaşam seviyeleri, beslenme sorunları gibi diğer sosyo-ekonomik analizler için gerekli verilerin elde edilmesi amaçlamıştır.

TÜİK 2003-2004-2005 Hanehalkı Bütçe Anketi verilerine göre, Türkiye’de toplam tüketim harcamasının %25.6’sı İstanbul’da oturan hane halkları tarafından yapılırken, Ege Bölgesi %14.0’lık oranla ikinci ve Akdeniz Bölgesi %11.9 ile üçüncü sırada yer almaktadır. Harcamaların sadece %2,2’si ise, içinde Erzurum ve diğer Doğu Anadolu bölgesi illerinin de yer aldığı Kuzey Doğu Anadolu Bölgesi’ne ait olup, istatistiki bölgelerin, ülke toplam tüketim harcamaları içinde edindiği paya göre en son sırada bulunmaktadır

En büyük tüketim harcaması miktarına sahip olan İstanbul nüfusunda Düzey2 bazında, 2003-2004-2005 yılında hanehalkı harcama grupları, gider oranı çokluğu bakımından konut-kira ve gıda hizmetleri iken, son sıradaki harcamalar eğlence-kültür ve eğitim hizmetleri grubu olmuştur. En düşük tüketim harcaması miktarına sahip TRA1 Erzurum nüfusunda yine aynı dönem içerisinde hane halkı tüketim harcama grupları, gider oranı çokluğu bakımından gıda ve konut-kira hizmetleri ve son sıradaki harcama grupları ise eğitim ve sağlık hizmetleri gurubu olmuştur.

Hanehalkı kullanılabilir gelirinin bölgesel dağılımındaki adaletsizlik harcamalarada yansımıştır. Yine TÜİK’in araştırma sonuçlarına göre, İstanbul’daki

aileler ayda ortalama 1.2 milyar liralık tüketim harcaması yaparken, Mardin, Batman, Şırnak ve Siirt'teki ailelerin ortalama aylık harcama düzeyi ise 491.3 milyon lirada kalmıştır. Bu illeri, aile başına aylık ortalama 534.4 milyon liralık harcama tutarıyla Van, Muş, Bitlis ve Hakkari izlemektedir (Karatepe-2006, s;135).

Kentlerin içindeki bu ciddi gelir farklılıkları, yoksulluğu arttıran, toplumsal kutuplaşma, dışlanma gibi sorunları derinleştiren bir faktördür. Yüksek borçlara verilen faizler, istihdam yaratma ve kamu hizmetlerinin gelişmesine izin vermeyen kamu bütçeleri, yatırımların bölgesel gelir dağılımını bozacak şekilde yapılması ve bu duruma karşı etkin önlemler alınamaması ve aslında bir bütün olarak 1980 sonrası ekonomi politikalarının işsizliği arttıran, enformel sektörü büyüten, ücretleri düşüren, sosyal güvenlik sistemini bozan yapısı gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemektedir (Koray-2005, s; 432). Kısaca, Türkiye’de bölgelere göre gelir adil dağılmamaktadır. Ekonomik kaynakların ve fırsatların büyük bir kısmı belirli bölgelerde toplanmıştır. Özellikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri, geri kalmışlık, düşük gelir ve harcama düzeyleri ile diğer bölgelerden ayrılmaktadır.

1.7.2.5. Türkiye’de yoksulluk

Türkiye’de yoksullukla ilgili olarak yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. 2002 yılından itibaren TÜİK’in yaptığı çalışmalar gelir dağılımı, tüketim eğilimleri ve yoksullukla ilgili veriler elde etmeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle, Türkiye’de yoksullukla ilgili düzenli kurumsal veriler ancak 2002 yılından itibaren mevcuttur.

Bunun yanında bir çok araştırmacı yaptıkları çalışmalarla yoksullukla ilgili veriler elde etmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda, 2002 yılı öncesine ait Dağdemir (1992)’in çalışmasından ve DPT raporundan elde edilen verilerle incelenecektir. Dağdemir’in 1992 tarihli çalışmasında, yoksulluk sorunu ve yoksulluğun sosyo ekonomik yapısına ilişkin değerlendirmelere yer verilmiştir. Gelir dağılımının iyileştirilebilmesi için yoksulluk çeken grupların yaşam düzeylerinin yükseltilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Tablo 1-10’den izlenebileceği gibi, 1968’den 1987’ye yoksulluk göstergeleri olumlu bir seyir izlemektedir. Toplumun en yoksul %40 ve %60’ını oluşturan grupların gelirden aldığı paylar 1968’den 1987’ye artış göstermiştir. Bireyin yaşamını sürdürmesi için sahip olması gereken minimum geliri ifade eden mutlak yoksulluk oranı, 1968’den

1987'ye %29 oranında azalmıştır. Ayrıca medyan geliri yüzdesinde de ciddi düzeyde azalma yaşanmıştır.

Tablo 1.10. Yoksulluk Sınırında Haneler

	1968	1973	1987
Yoksulluk sınırı (TL)	6,940	12,000	1,357,000
En yoksul %40'ın toplam gelirden aldığı pay	9.5	11.5	14.8
En yoksul %60'ın toplam gelirden aldığı pay	20.6	24.0	28.9
Ortalama gelirin yarısından az gelir elde eden yoksul hanelerin oranı (%)	49.1	41.6	34.2
Mutlak yoksulluk(%)	51.5	38.4	22.5

Kaynak : Özcan Dağdemir (1992) “Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişim ve Gelir Dağılımı”, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Eskişehir

Belirli bir gelir düzeyinde gelir dağılımındaki eşitsizlik ne kadar azalırsa yoksullukta o kadar azalır. 1987 yılı, önceki dönemlere göre gelir dağılımında olumlu gelişmelerin yaşandığı bir yıl olmuştur. Bu olumlu değişimin aynı yönde yoksulluk göstergelerine de yansıdığı ifade edilmelidir.

DPT raporuna göre, Türkiye’de sağlıklı bir yaşam sürdürebilmek için gerekli olan minimum gıda harcama düzeyine sahip bulunmama durumu olarak tanımlanabilen mutlak yoksulluk oranı 1994 yılı itibariyle %8’dir. Gıda ve diğer tüketim ihtiyaçlarını bir bütün olarak dikkate alan temel gereksinimler yaklaşımına göre yoksulluk riski altında bulunan nüfusun oranı %24 civarındadır. Mutlak yoksulluk oranı kırsal ve kentsel yerler için sırasıyla %11.8 ve %4.6 iken, temel gereksinimler bakımından yoksulluk riski altında bulunan nüfusun oranı kırsal yerler için %25.4 ve kentsel yerler için 21.7’dir (DPT-2000, s;112).

Yoksulluğun ülke içi durumunu değerlendirebilmek için toplam nüfus içinde kimlerin yoksul olarak isimlendirileceğine karar vermek gerekir. Bu kararın verilebilmesi için farklı sınırlar yoksulluk göstergesi olarak kabul edilir. Bu doğrultuda ülke içi ve ülkeler arası karşılaştırma yapabilmek için TÜİK farklı yoksulluk tanımlarını içeren yoksulluk göstergeleri yayınlamaktadır. TÜİK’in 2002 yılından itibaren yoksullukla ilgili olarak yaptığı çalışma sonuçları Tablo 1-11’de özetlenmiştir. Bu veriler yardımıyla, Türkiye’de yoksulluk olgusu şöyle değerlendirilebilir:

Tablo 1.11. Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Fertlerin Yoksulluk Oranları (%) ve Sayısı

Yöntemler	2002			2003			2004			2005		
	Türkiye	Kent	Kır	Türkiye	Kent	Kır	Türkiye	Kent	Kır	Türkiye	Kent	Kır
Gıda Yoksulluğu	1.35	0.92	2.01	1.29	0.74	2.15	1.29	0.62	2.36	0.87	0.64	1.24
Gıda ve Gıda Dışı Yoksulluk	26.96	21.95	34.48	28.12	22.30	37.13	25.60	16.57	39.97	20.50	12.83	32.95
Görel Yoksulluk	14.74	11.33	19.86	15.51	11.26	22.08	14.18	8.34	23.48	16.16	9.89	26.35
Yoksulluk Sınırı Yöntemlerine Göre Yoksul Fert Sayısı (Bin Kişi)												
Gıda Yoksulluğu	926	376	550	894	311	584	909	269	640	623	284	339
Gıda ve Gıda Dışı Yoksulluk	18.441	9.011	9.429	19.458	9.377	10.081	17.991	7.146	10.846	14.681	5.687	8.994
Görel Yoksulluk	10.080	4.651	5.430	10.730	4.734	5.996	11.574	3.596	6.371	11.574	4.381	7.193

* Kişi başına gelir SGP'ne göre hesaplanmıştır.

Kaynak : TÜİK (2006) "2005 Hanehalkı Bütçe Anketi", www.tuik.gov.tr, (10.07.2007)

Gıda harcamalarından oluşan ve açlık sınırı olarak da ifade edilen gıda yoksulluk oranı 2002 yılında %1.35 ve yoksul fert sayısı 926 bin kişi iken, 2005 yılında oran %0.87'ye ve yoksul fert sayısı 623 bin kişiye gerilemiştir. Yani 2005 yılı itibariyle nüfusun %0.87'si sadece gıda harcamalarını içeren açlık sınırının altında yaşamaktadır.

Gıda ve gıda dışı (giyinme, barınma, vb.) yoksulluk oranı ise, 2002 yılında %26.96 ve yoksul fert sayısı 18.441 bin kişi iken 2005 yılı itibariyle oran %20.50'ye ve yoksul fert sayısı da 14.681 bin kişiye gerilemiştir. Uluslar arası karşılaştırmalarda en çok kullanılan yoksulluk ölçütü görelî yoksulluktur. Görelî yoksulluk, toplam geliri belli bir miktarın altında olan birey veya hanehalkı olarak kabul edilir. Görelî yoksullukta, yoksulluk çizgisi ortalama gelirin %50'si olarak kabul edilir. Bu yoksul tanımına göre, Türkiye'de 2002 yılı itibariyle yoksulluk oranı %14.74 ve yoksul fert sayısı 10.080 bin kişi iken 2005 yılında yoksulluk oranı %16.16'ya ve yoksul fert sayısı da 11.574 bin kişiye yükselmektedir. Yani farklı yoksulluk göstergeleri içerisinde olumsuz yönde değişen görelî yoksul oranıdır.

Yoksulluk göstergeleri dikkate alındığında, her bir araştırma döneminde kırsal kesimde yoksulluk oranı ve yoksul fert sayısının kentsel alanlardaki yoksulluk oranlarından ve yoksul fert sayılarından daha fazla olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de yoksulluğun büyük ölçüde kırsal yerlerde yoğunlaştığı ifade edilebilir.

Hanehalkı fertlerinin eğitim durumu, yoksulluğu en iyi açıklayan değişkenlerden bir tanesidir. Bu nedenle, 2005 yoksulluk araştırmasının eğitimle ilgili olan verileri ayrıca tablo halinde düzenlenmiştir. Tablo 1-12'den izlenebileceği gibi, bütün araştırma dönemlerinde en düşük yoksulluk oranı yüksek okul, fakülte ve üstü eğitim alan kesimde iken, en yüksek yoksulluk oranı okuma yazma bilmeyenler ve ardından okuma yazma bilip herhangi bir okul bitirmeyenler grubundadır. Toplam nüfus içindeki oranları da dikkate alınarak eğitim durumlarına göre 2005 yılındaki yoksulluk oranları, Türkiye nüfusunun yüzde 10,30'unu oluşturan okur-yazar olmayan fertlerde yüzde 35.87 iken, nüfusun yüzde 4,47'sini oluşturan yüksek okul, fakülte ve üstü eğitilmiş fertlerde ise yüzde 0.79'a düşmektedir. Gerek kırsal, gerekse kentsel yerlerde eğitim seviyesinin yükselmesi yoksulluk riskini azaltmaktadır.

Bireylere hayatları boyunca gerekli olan temel bilgi, beceri, davranış ve alışkanlıkları kazandıran temel eğitim, fırsat eşitliğinin sağlanması ve sağlıklı bir toplumsal hayat için önemli bir unsurdur. 2005-2006 öğretim yılında zorunlu temel

eğitimde okullaşma oranı yüzde 95,6 seviyesindedir. Özellikle kırsal alanda, eğitim hizmetlerine erişimin zor olması ve çocukların ücretsiz aile işçisi olarak çalıştırılması gibi nedenlerden dolayı okullaşma oranları* düşük kalmaktadır. Bunun yanı sıra, kız çocuklarının okullaşma oranı erkek çocukların okullaşma oranının gerisindedir. 2005-2006 öğretim yılında ilköğretimde erkek çocuklarının okullaşma oranı yüzde 98,8 iken, bu oran kız çocuklar için yüzde 92,2’dir. Ortaöğretimde ise okullaşma oranlarındaki bu fark daha da açılmaktadır. Kadınlarda okur-yazarlık oranı (6 ve daha yukarı yaştaki nüfus), 2000 ile 2005 yılları arasında yüzde 80,6’dan yüzde 82,5’e yükselmesine rağmen erkek okur-yazarlık oranının gerisindedir. Kırsal alanda yaşayan kadınların yüzde 31’i kentte yaşayan kadınların yüzde 18,7’si okuma yazma bilmemektedir (DPT-2007, s;230). Dolayısıyla, yoksullukla mücadele aynı zamanda ciddi bir eğitim politikasını içermesi gerektiği ifade edilmelidir.

Tablo 1.12. Hanehalkı Fertlerinin Eğitim Durumuna Göre Yoksulluk Oranları (%)

	2002		2003		2004		2005	
	NP	Oran	NP	Oran	NP	Oran	NP	Oran
Toplam	100,00	26,96	100,00	28,12	100,00	25,60	100,00	20,50
6 Yaşından küçük Fertler	10,04	33,17	10,38	37,75	10,03	34,19	9,48	27,71
Okur-yazar değil	11,27	41,07	9,66	42,42	10,22	45,11	10,30	37,81
Okur-yazar olup bir okul bitirmeyen	19,32	34,60	19,96	35,87	20,13	33,67	20,87	28,44
İlkokul	33,57	26,12	30,47	27,55	30,15	24,36	30,13	17,13
İlköğretim	4,70	26,47	6,53	29,56	6,25	25,49	6,93	22,42
Ortaokul ve orta dengi meslek	6,11	18,77	5,94	18,31	5,45	13,00	5,24	8,37
Lise ve dengi meslek	11,19	9,82	12,65	11,19	12,99	8,28	12,58	6,79
Yüksekokul, fakülte ve üstü	3,79	1,57	4,41	2,66	4,77	1,33	4,47	0,79

NP: Belirtilen grupların toplam nüfus içindeki payı olarak hesaplanmıştır.

Kaynak : TÜİK (2006) “2005 Hanehalkı Bütçe Anketi”, www.tuik.gov.tr, (10.07.2007)

1.8. Dünyada Gelir Dağılımı ve Yoksulluk

Bir ülkede gelir dağılımı durumu analiz edilirken iki yöntem kullanılabilir. Birincisi, yapılan gelir dağılımı çalışma sonuçlarının yıllar itibariyle gelişiminin ülke içinde karşılaştırması yapılarak; ikincisi ise, belli bir dönemde yapılmış gelir dağılımı

* **Okullaşma Oranı:** Herhangi bir eğitim seviyesinde teorik yaş içindeki okula gidenlerin, o teorik nüfus içindeki toplam nüfusa bölünmesi ile elde edilir.

sonuçları aynı ya da yakın dönem yapılmış başka ülkelerin gelir dağılımı sonuçları ile karşılaştırılarak incelenebilir.

Karşılaştırma yaparken göz önünde bulundurulması gereken bir husus, araştırmanın yapıldığı tarihlerin birbirine yakın olması gereğidir. Benzer ülkelerdeki sonuçlar, zaman aralığı arttığı takdirde bazen önemli ölçüde değişiklik gösterebilmektedir. Gelişmiş ülkelerde kısa süreler içinde gelir dağılımı açısından çok büyük değişikliklerin olması zordur. Fakat gelişme yolunda olan ülkelerde, uygulanan politikalar ve gelişme sonucu kısa sürelerde bazı çarpıcı gelişmelerin ortaya çıkması muhtemeldir (Tekeli-2000, s;72). Bu bölümde gelir dağılımının gelişimi, dünyada gelir dağılımı ve yoksulluk olmak üzere iki başlıkta incelenecektir.

1.8.1. Dünyada gelir dağılımı

Gelir dünya genelinde eşitsiz bir dağılım göstermektedir. 2006 İGR'ye göre, dünyada 6 milyarın üzerinde insan vardır. 1990'ların sonunda dünya nüfusunun en zengin ülkelerinde yaşayan % 20'lik bölümü dünya hasılasının %86'sına sahipken, nüfusun kalan %60'ı gelirin %13'üne ve en fakir olan % 20'si gelirin sadece % 1'ine sahip bulunmaktaydı. 2000 yılında, nüfusun en zengin %20'si gelirin %74'ünü alıyorken nüfusun en fakir %20'si gelirin sadece %2'sini almaktadır (HDR-2006). Bu nedenle, gelir dağılımında var olan eşitsizlikler ve eşitsizlikleri azaltma yollarının aranması dünya genelinde önemli olan konulardan bir tanesidir.

Bu bölümde, UNDP tarafından hazırlanan İGR'ları esas alınarak dünyada gelir dağılımı incelenecektir. Ülke sayısının ve göstergelerin çokluğu nedeniyle ülkeler, AB üye ve aday ülkeleri, OECD ülkeleri, orta düzeyde insani gelişmişliğe sahip ve düşük düzeyde insani gelişmişliğe sahip bazı ülkeler olarak dört farklı gruba ayrılmıştır.

UNDP'nin 2006 yılı İGR'na göre, en zengin %10 ile en fakir %10 arasındaki gelir oranlandığında: Türkiye'de bu oranın 2000 yılında 13.3 ve 2003 yılında 16.8 kat olduğu görülmektedir. AB ülkelerinin yer aldığı Tablo 1-13'e göre, %10'luk dilimler itibariyle gelirin Türkiye'den daha eşitsiz dağıldığı bir ülke bulunmamaktadır. %20'lik dilimler açısından karşılaştırıldığında Türkiye'de 2000 yılında 7.7 olan farkın 2003 yılında 9.3'e yükseldiği görülmektedir. AB ülkeleri ile karşılaştırıldığında %20'lik dilimler bakımından da gelirin Türkiye'den daha eşitsiz dağıldığı bir ülke bulunmamaktadır.

Tablo 1.13. Avrupa Birliği Üye ve Aday Ülkelerinde Gelir ve Tüketimde Eşitsizlik

Ülkeler	A. Yılı	En Zengin %10 / En Fakir %10	En Zengin %20 / En Fakir %20	Gini
İrlanda	2000	9.4	5.6	34.3
İsveç	2000	6.2	4.0	25.0
Hollanda	1999	9.2	5.1	30.9
Finlandiya	2000	5.6	3.8	26.9
Lüksemburg	-	-	-	-
Belçika	2000	8.2	4.9	33.0
Avusturya	2000	6.9	4.4	29.1
Danimarka	1997	8.1	4.3	24.7
Fransa	1995	9.1	5.6	32.7
İtalya	2000	11.6	6.5	36.0
İngiltere	1999	13.8	7.2	36.0
İspanya	2000	10.3	6.0	34.7
Almanya	2000	6.9	4.3	28.3
Yunanistan	2000	10.2	6.2	34.3
Slovenya	1998-99	5.9	3.9	28.4
Portekiz	1997	15.0	8.0	38.5
Çek C.	1996	5.2	3.5	25.4
Malta	-	-	-	-
Macaristan	2002	5.5	3.8	26.9
Polonya	2002	8.8	5.6	34.5
Estonya	2003	10.8	6.4	35.8
Litvanya	2003	10.4	6.3	36.0
Slovakya	1996	6.7	4.0	25.8
Hırvatistan*	2001	7.3	4.8	29.0
Letonya	2003	11.6	6.8	37.7
Bulgaristan	2003	7.0	4.4	29.2
Romanya	2002	7.5	4.9	31.0
Makedonya*	2003	12.5	7.5	39.0
Türkiye*	2003	16.8	9.3	43.6

Kaynak : UNDP (2006) “Human Development Report 2006”, www.undp.org.tr, (10.07.2007)

Eşitsizliğin sayısal göstergesi olan Gini katsayısının Türkiye’de 2000 ve 2003 yıllarında sırasıyla 40.0 ve 43.6 olduğu ve AB ülkeleriyle karşılaştırıldığında katsayının daha büyük olduğu bir ülkenin bulunmadığı görülmektedir. AB grubunda en düşük Gini katsayısına Danimarka-24.7 ve ardından İsveç-25.0 sahipken en yüksek Gini katsayısına Portekiz-38.5 ve Makedonya-39.0 sahiptir. Dolayısıyla AB üye ve aday ülkeleri içerisinde gelirin en eşitsiz dağıldığı ülke Türkiye’dir.

Türkiye ile OECD* ülkeleri karşılaştırıldığında, Meksika hariç, gerek %10'luk dilimler bakımından gerekse %20'lik dilimler bakımından dağılımın daha kötü bulunduğu bir ülke bulunmamaktadır. Eşitsizlik bakımından Türkiye'ye yakın olan tek ülke ABD'dedir. Gini Katsayısı açısından en adil dağılım 25.8 ile Norveç'te gerçekleşirken en adaletsiz dağılım 40.8 ile ABD'de gerçekleşmiştir. Atkinson (1995) Gini katsayısı 0.33 ile 0.35 arasında olan ülkelerde yüksek gelir eşitsizliğinin olduğunu ifade etmektedir. Bu açıdan bakıldığında, Türkiye'de gelir dağılımının ciddi anlamda eşitsizliği işaret ettiği söylenebilir (Bkz. Tablo 1-14).

Tablo 1.14. OECD Ülkelerinde Gelir ve Tüketimde Eşitsizlik

Ülkeler	A.Yılı	En Zengin %10 / En Fakir %10	En Zengin %20 / En Fakir %20	Gini
Norveç	2000	6.1	3.9	25.8
İzlanda	-	-	-	-
Avusturalya	1994	12.5	7.0	35.2
Kanada	2000	9.4	5.5	32.6
Japonya	1993	4.5	3.4	24.9
ABD	2000	15.9	8.4	40.8
İsviçre	2000	9.0	5.5	33.7
Y.Zelanda	1997	12.5	6.8	36.2
Kore	1998	7.8	4.7	31.6
Meksika	2002	24.6	12.8	49.5

Kaynak : UNDP (2006) "Human Development Report", UNDP

Türkiye'nin de aralarında bulunduğu orta düzeyde insani gelişmeye sahip ülkelerde, %10'luk dilimlere göre gelir farkı açısından en büyük farka sahip olan ülkeler sırasıyla: Namibya, Bostwana ve Brezilya iken, %20'lik dilimlere göre Güney Afrika, Venezuela ve Çin'dir. En düşük farka sahip ülkeler ise, Özbekistan ve Ukrayna'dır. En yüksek Gini katsayısına sahip ülkeler Namibya-74.3, Bostwana-63.0, Brezilya-58.0, Güney Afrika-57.8, Çin-44.7 ve Venezuela-44.1 iken en düşük katsayıya sahip ülkeler ise Özbekistan-26.8 ve Ukrayna-28.1'dir. Bu açıdan Türkiye, grubu bulunduğu ülkeler içerisinde Namibya'ya göre geliri oldukça eşit dağılan bir ülke iken, Özbekistan'a göre geliri eşitsiz dağılan bir ülke konumundadır (Bkz. Tablo 1-15).

Son olarak düşük düzeyde insani gelişmeye sahip ülkelerin yer aldığı Tablo 1-16 incelendiğinde, %10'luk ve %20'lik dilimlere göre en yüksek gelir farkı sırasıyla

* AB üyesi olan OECD ülkeleri, Tablo 2-16'da verildiğinden, 2-17'de tekrarlanmamıştır.

Lesotho ve Sierre Leone’dadır. Buna karşılık en düşük gelir farkı sırasıyla Tanzanya ve Burkina Faso’dadır. Aynı şekilde en yüksek Gini katsayısına Lesotho-63.2 ve Sierre Leone-62.9; en düşük Gini katsayısına ise, Tanzanya-34.6 ve Burkina Faso-39.5 sahiptir. Bu sonuçlar paralelinde, istisnaları olmakla beraber genellikle insani gelişme düzeyi düştükçe gelir dağılımı eşitsizliğinin de arttığı söylenebilir. UNDP 2006 yılı raporuna göre, Türkiye 177 dünya ülkesi içerisinde Gini katsayısı bakımında 48. sırada bulunmaktadır. Dünya genelinde eşitsizliğin en yüksek olduğu ülkeler sırasıyla Namibiya, Lesotho ve Bostwana iken; eşitsizliğin en düşük olduğu ülkeler Danimarka, İsveç ve Belçika’dır.

Tablo 1.15. Orta Düzeyde İnsani Gelişmeye Sahip Bazı Ülkelerde
Gelir ve Tüketimde Eşitsizlik

Ülkeler	A.Yılı	En Zengin %10 / En Fakir %10	En Zengin %20 / En Fakir %20	Gini
Rusya F.	2002	7.1	4.8	31.0
Brezilya	2003	57.8	23.7	58.0
Venezuela	2000	20.4	10.6	44.1
Ukrayna	2003	5.9	4.1	28.1
Kazakistan	2003	8.5	5.6	33.9
Ermenistan	2003	8.0	5.0	33.8
Çin	2001	18.4	10.7	44.7
Tunus	2000	13.4	7.9	39.8
Türkiye	2003	16.8	9.3	43.6
Sri Lanka	1999-00	8.1	5.1	33.2
Azarbeycan	2002	3.3	2.6	19.0
Türkmenistan	1998	12.3	7.7	40.8
Endonezya	2002	7.8	5.2	34.3
Kırgızistan	2003	6.4	4.4	30.3
Mısır	1999-00	8.0	5.1	34.4
Nikaragua	2001	15.5	8.8	43.1
Özbekistan	2000	6.1	4.0	26.8
Güney Afrika	2000	33.1	17.9	57.8
Nambia	1993	128.8	56.1	74.3
Hindistan	1999-00	7.3	4.9	32.5
Bostvana	1993	77.6	31.5	63.0
Gana	1998-99	14.1	8.4	40.8

Kaynak : UNDP (2006) “Human Development Report”, UNDP

Tablo 1.16. Düşük Düzeyde İnsani Gelişmeye Sahip Bazı Ülkelerde
Gelir ve Tüketimde Eşitsizlik

Ülkeler	An. Yılı	En Zengin %10 / En Fakir %10	En Zengin %20 / En Fakir %20	Gini
Lesotho	1995	105.0	44.2	63.2
Kenya	1997	13.6	8.2	42.5
Senegal	1995	12.8	7.5	41.3
Nijerya	2003	17.8	9.7	43.7
Tanzanya	2000-01	9.2	5.8	34.6
Zambia	2002-03	13.9	8.0	42.1
Malavi	1997	22.7	11.6	50.3
Burundi	1998	19.3	9.5	42.4
Burkina Faso	2003	11.6	6.9	39.5
Mali	1994	23.1	12.2	50.5
Sierra Leone	1989	87.2	57.6	62.9
Nijer	1995	46.0	20.7	50.5

Kaynak : UNDP (2006) “Human Development Report”, UNDP

1.8.2. Dünyada yoksulluk

Dünyada yoksulluğun boyutlarını bütünsel olarak görebilmek için gerek ulusal düzeyde gelir dağılımı araştırmalarını yürüten istatistik kuruluşlarının yaptıkları araştırmaların, gerekse uluslar arası kuruluşların yaptıkları araştırmaların sonuçları son derece önem taşımaktadır. Ulusal düzeyde yapılan araştırmaların metodolojileri ve hesaplama yöntemleri birbirinden farklılıklar gösterdiğinden genel olarak ülkelerarası karşılaştırmalar doğru ve güvenilir değildir. Bununla birlikte tüm gelir dağılımı araştırmaları nihayetinde bir tahminden öteye anlam taşımadığından bu yapılan araştırmaların sonuçlarından yararlanmak mümkündür (Aktan-2002d, s;1).

Uluslararası karşılaştırmalarda gelişmiş ülkeler arasında yer alan ABD’de bile, karnını doyurabilecek ölçüde kazanamayan, hatta barınacak bir evi olmayan yoksul insan sayısı %13.8 civarındadır. Öyleyse, her ülkenin kendine göre bir yaşam standardı ve bu yaşam standardının altında olan yoksul insanlar vardır. Yani yoksulluk ulusal boyutta ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir (Erdoğan-2002, s;4-5). Bununla birlikte, gelişmiş ülkelerde yaşayan yoksul kişilerin sayısı da küçümsenmeyecek düzeylerde olmakla birlikte yoksulluğun ağırlıklı olarak gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde yoğunlaştığı ifade edilebilir.

1990 yılına ait yoksulluk üst ve alt çizgisi, 1985 yılı fiyatları ile SGP veri alınarak belirlenmiştir. Yoksulluk üst sınırı, yaşayabilmek için minimum kalori harcaması günde 2 ABD Doları, yoksulluk alt sınırı ise yaşayabilmek için minimum kalori harcaması günde 1 ABD doları olanlardan oluşmaktadır. 1985 verilerine göre, gelişmekte olan ülkelerin üçte biri yoksulluk üst sınırında, nüfusun yüzde 18'i ise yoksulluk alt sınırında yaşamaktadır (Tahsin-2001, s;39).

Dünyada halen gelir dağılımı konusunda düzenli ve kapsamlı gelir dağılımı istatistiklerini yapan kuruluşların başında WB gelmektedir. UNDP çerçevesinde hazırlanan İGR'de, dünya ülkeleri arasındaki gelişmişlik farklarını ve yoksulluğun boyutunu veren sonuçlar yer almaktadır. Bu bağlamda UNDP tarafından hazırlanan İGR'de yer alan yoksulluk göstergeleri Tablo 1-17 ve 1-18'de özetlenmiştir. Buna göre, günlük 1\$'dan az gelikle yaşamını devam ettirenlerin oranı, yüksek düzeyde insani gelişmişliğe sahip Brezilya'da %7.5'tir. Orta düzeyde insani gelişmişliğe sahip Madagaskar'da %61 gibi oldukça yüksek bir düzeydedir. Aynı şekilde 2\$'lık sınıra göre yoksulluk sınırının altında yaşayanların oranı Brezilya'da 21.2, Madagaskar'da %85.1'e çıkmaktadır. Düşük düzeyde insani gelişmeye sahip olan ülkeler içerisinde ise, Mali'de her iki oran sırasıyla %72.3 ve %90.6'dır.

Uluslararası karşılaştırmalarda en çok kullanılan yoksulluk ölçütü görelî yoksulluktur. Görelî yoksullukta, yoksulluk çizgisi ortalama gelirin %50'si olarak kabul edilir. Bu bağlamda görelî yoksulluk oranı Panama'da %37.0, Kolombiya'da %64.0, Madagaskar'da %71.3, Sierre Leone'de %70.2. ve Zambiya'da 72.9'dur. Tablo 1-17 ve 1-18'de yer alan ülkelerin %83'ü orta ve düşük düzeyde insani gelişmişliğe sahip ülkeler ve gelir düzeyi bakımından da orta ve az gelirli ülkeler grubunda yer almaktadırlar. Bütün bu sonuçlar birlikte değerlendirildiğinde, yoksulluğun daha ziyade gelişmekte olan veya az gelişmiş ülkelerin sorunu olduğu ifade edilebilir.

Gelir dağılımının bozuk olduğu ülkelerin, genellikle, insani gelişmişlik düzeyi de düşüktür. İnsani gelişmişlik düzeyi geri olan ülkelerde fakir sayısı da artmaktadır. Öyleyse, yoksulluk neden değil sonuçtur. Bu nedenle, gelir dağılımı yoksulluğu ortaya çıkaran nedenlerden bir tanesi ve beklide en önemlisidir. Paris'li bir orta sınıf aile, Güneybatı Asya'nın kırsal kesiminde yaşayan bir aileye oranla yüz kat daha fazla kazanmaktadır. Filipinli bir çiftçi, New York'lu bir avukatın bir ayda kazandığına ancak iki yılda erişebilmekte ve Amerikalılar her yıl lokanta ve süper marketlerde 30 milyar

dolar harcıyorlarsa ki bu da, Bangladeş'in GSMH'sına eşitse, bu durum ortada oldukça büyük bir sorunun olduğuna işarettir (Eş ve Güloğlu-2003, s:6).

**Tablo 1.17. Yüksek ve Orta Düzey İnsani Gelişmişliğe Sahip Ülkelerde
Günde 1 ve 2 \$ Gelirle Yaşayanların Oranı**

HDI	ÜLKELER	Population below income poverty line (%)		
		1\$ a day 1990-2004	2\$ a day 1990-2004	Natioanal Poverty Line 1990-2003
Yüksek Düzeyde İnsani Gelişme (High Human Development)				
36	Arjantin	7.0	23.0	-
38	Şili	2.0	9.6	17.0
43	Uruguay	2.0	5.7	-
48	Costa Rica	2.2	7.5	22.0
53	Meksika	4.4	20.4	20.3
58	Panama	6.5	17.1	37.3
61	Malezya	2.0	9.3	15.5
69	Brezilya	7.5	21.2	22.0
Orta Düzeyde İnsani Gelişme (Medium Human Development)				
70	Kolombiya	7.0	17.8	64.0
72	Venezuela	8.3	27.6	31.1
81	Çin	16.6	46.7	4.6
82	Peru	12.5	31.8	49.0
83	Ekvator	15.8	37.2	46.0
91	Paraguay	16.4	33.2	21.8
92	Türkiye	3.4	18.7	27.0
93	Sri Lanka	5.6	41.6	25.0
101	El Salvador	19.0	40.6	48.3
108	Endonezya	7.5	52.4	27.1
111	Mısır	3.1	43.9	16.7
112	Nikaragua	45.1	79.9	47.9
121	G. Afrika	10.7	34.1	-
125	Nambia	34.9	55.8	-
126	Hindistan	34.7	79.9	28.6
131	Bostvana	23.5	50.1	-
134	Pakistan	17.0	73.6	32.6
136	Gana	44.8	78.5	39.5
137	Bangladeş	36.0	82.8	49.8
138	Nepal	24.1	68.5	30.9
143	Madagaskar	61.0	85.1	71.3

Kaynak : UNDP (2006) “Human Development Indeks Trends”, HDR

Tablo 1.18. Düşük Düzeyde İnsani Gelişmişliğe Sahip Ülkelerde Günde 1 ve 2 \$ Gelirle Yaşayanların Oranı

HDI Sırası	ÜLKELER	Population below income poverty line (%)		
		1\$ a day 1990-2004	2\$ a day 1990-2004	Natioanal Poverty Line 1990-2003
151	Zimbabve	56.1	83.0	34.9
158	Raunda	51.7	83.7	60.3
159	Nijerya	70.8	92.4	34.1
165	Zambia	75.8	94.1	72.9
166	Malavi	41.7	76.1	65.3
169	Burundi	54.6	87.6	36.4
170	Etiyopya	23.0	77.8	44.2
174	Burkina Faso	27.2	71.8	-
175	Mali	72.3	90.6	63.8
176	Sierra Leone	-	74.5	70.2
177	Nijer	60.6	85.8	63.0

Kaynak : UNDP (2006) "Human Development Indeks Trends", HDR

Dünya genelinde teknolojik gelişmenin de etkisiyle ekonomik gelişme sürerken, diğer taraftan yoksulluk sorunu giderek daha ciddi boyutlar kazanmaktadır. UNDP'nin 2005 yılı İGR'nda sunulan veriler değerlendirildiğinde şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır: 1970 yılında dünya nüfusu 3.7 milyar kişi idi. Dünyada daha az insanın ve daha az gelirin olduğu 1970 yılında, 1.4 milyar kişi yani dünya nüfusunun %38'i günde 1 \$'dan az gelirle yani fakirlik çizgisinin altında yaşıyordu. 1990'a kadar dünya nüfusu 5.3 milyara yükseldi. Günde 1 \$'dan az gelirle yaşayanların sayısı 1.4 milyar yani yaklaşık %26 civarına geriledi. Başka bir ifadeyle, fakirlik çizgisinde yaşayanların oranı azalmış fakat fakirlerin sayısında, dünya nüfusunda meydana gelen artış nedeniyle, bir azalma olmamıştır. 2000 yılında, dünya nüfusunun 5.3 milyar; fakirlik çizgisi (1\$) altında yaşayanların sayısının ise 1.2 milyar kişi yani %19 düzeyine gerilediği görülmektedir. BM, 2015 yılında dünya nüfusunun 7.2 milyar olacağını tahmin etmektedir. BM'in hedefi, 2015 yılına kadar dünya genelinde yoksulluk sınırında yaşayanların sayısının 0.7 milyara düşürülmesidir.

Dünyada günde 2 doların altında gelirle yaşayanların sayısı 3 milyarı bulmaktadır. Bu durum 21. yüzyılın başlangıcı olan 2000 yılında da değişmemiş ve genelde en yoksul ülkelerin konumunda bir iyileşme olmamıştır. Bu nedenle,

uluslararası gelir dağılımındaki adaletsizlik birtakım kaygılara neden olmakta ve bunun düzeltilmesi gerektiği konusu, birçok kurum ve kuruluşlarda sıkça ifade edilmektedir.

Dünya’da mutlak yoksulluk içinde yaşayan insanların sayısı ve oranı 1990’ların ortalarında bir ölçüde azaldı. Bu azalmanın büyük kısmı, başta Çin olmak üzere Doğu Asya’da yaşandı. Fakat ilerleme 1990’ların sonunda bazı Asya ülkelerinde geçici olarak yavaşladı ve diğerlerinde ise durakladı veya tersine döndü. Dünyanın diğer bölgelerinde ise, yoksulluk oranları azalırken, genel nüfus artışı yoksul sayısında da artış yarattı. Ekonomik ve toplumsal geçiş yaşayan eski Sovyetler Birliği ülkelerinde, yoksulların oranı üç kattan fazla arttı (BM-2002, s;5).

Yoksulluk tanımlamasının alanı her geçen gün genişlerken bu alanın içine giren unsurların dar bir tanımlama ile ifade edilmeleri güçtür. Yoksulluk dinamiktir, toplumsal unsurların bir çoğunda yaşanan bir yoksullaşma süreci olarak kendini yeniden tanımlamaktadır. Dünya sistemine bir bütün olarak bakıldığında, yoksul alanların kaba çizgilerle ayrıldığı alanlar görülebilir. Güney Kuzeye, Çevre Merkeze, Kır Kente göre daha yoksuldur (Chossudovsky-1999, s;47).

Dünya ortalamasının dışında yoksulluğun bölgesel durumu çok daha farklıdır. Kıtaların nüfus ve gelirden aldığı paylar Tablo 1-19’da özetlenmiştir. Buna göre bölgeler içinde en fazla yoksul kişi sayısı Doğu Asya’da olmasına karşın yoksulluk oranı Sahra Güneyi Afrika’da en yüksektir. Yoksulların çoğu kırsal alanlarda yaşamakta, fakat kentsel yoksulluk daha hızlı büyümektedir. 1970’lerden günümüze fakirliğin görünümü de değişmiştir. 1970’de fakirlerin çoğu Güney ve Doğu Asya’da yaşıyorken şimdi Afrika dünyadaki fakirlerin 1/3’ünün yaşadığı yer haline gelmiştir. 2015 yılı hedefine, mevcut trende göre Asya’nın ulaşabileceği, Afrika ve Latin Amerika’nın bu hedefe ulaşamayacağı tahmin edilmektedir (UNDP-2006).

Tablo 1.19. Dünya’da Nüfus ve Fakir Oranları: 2004

Bölgeler	Nüfus	Fakir Nüfus	Fakir %	Kıta Ort.Geliri (Kişi Başına \$)
Afrika	630 Milyon	420 Milyon	66	1.750
OECD	1.130 Milyon	0	0	28.500
Latin Amerika	520 Milyon	40 Milyon	8	6.990
Doğu Avrupa	410 Milyon	10 Milyon	2	7.500
Doğu Asya	1.880 Milyon	480 Milyon	20	4.820
Güney Asya	1.430 Milyon	330 Milyon	23	2.740

Kaynak : UNDP (2005), 2005 İnsani Gelişme Raporu’ndan derlenmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

2. BORÇLANMA KAVRAMI VE GELİŞİMİ

Çağdaş devletlerde toplumsal ihtiyaçlar arttıkça, kamu hizmetlerinin geliştirilmesi ve bu hizmetler için gerekli olan parasal kaynakların artırılması gerekmektedir. Toplumsal ihtiyaçlar arttıkça, artan bu ihtiyaçları karşılamak ve piyasa ekonomisinin eksikliklerini gidermek amacıyla devletin ekonomideki payı sürekli olarak artmıştır. Buna bağlı olarak kamu finansmanı tartışılan önemli bir konu olmuştur.*

Bilimsel olarak ilk defa Charles Devenant tarafından 1710'da, David Hume tarafından da 1715'de inceleme konusu yapılan borçlanma, günümüzün en ilgi çeken konularından birisi haline gelmiştir. Bir taraftan sosyo-ekonomik hedeflere ulaşılabilmesi, diğer taraftan uluslararası mali ve iktisadi ilişkilerde gelişme ve devletin fonksiyonlarındaki artış, borçlanmanın bir gelir kaynağı olma niteliğini kaybettirmekte ve her zaman başvurulabilir bir görünüm kazandırmaktadır (Zerenler-2003, s;1)

Az gelişmiş ülkelerde kamu harcamalarının artışı geniş ölçüde birçok hizmetin devlet tarafından yapılması gereğinden ortaya çıkarken, gelişmekte olan ülkelerde ekonomik ve siyasal politikaların daha çok kamusal refahın sağlanmasına yönelik olarak kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim, ülkelerin gelişmişlik seviyesi ilerledikçe daha çok nitelikli kamu hizmeti talep edilmektedir. Dolayısıyla halkın kamu hizmetlerine yönelik bu tür talepleri kamu harcamalarını arttırıcı etki meydana getirmektedirler. Öte yandan ekonomik büyüme oranının yüksek belirlenmesi devletin zorunlu kaynak niteliği taşıyan vergilere başvurmasını gerektirirken, büyüyen harcamaların finansmanı için emisyonu ve borçlanma politikalarına ağırlık verdikleri görülmektedir (Sakal-1997, s.118).

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamalarındaki büyüme ve kamu kesimi hacmine bakıldığı zaman bu gelişmenin gelişmiş batı ülkeleri seviyesinden pek farklılık arz etmediği görülmektedir. Kuznets tarafından uzun dönemli zaman serileri halinde Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde kamu harcamalarının gelişimi incelenmiştir. Buna göre, gerek az gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelere

***Kamu finansmanı:** Devletin artan fonksiyonlarını yerine getirebilmesi için gerekli parasal kaynakların sağlanması ve kullanılmasını ifade eder.

kamu harcamalarının artma eğiliminde olduğu görülmüştür (Özbilen-2003, s;10-12). Bu nedenle, kamu harcamalarının finansmanı önemli bir konudur.

Kamu harcamalarının finansmanı konusunda üç temel alternatif bulunmaktadır. Bunlardan devlet için en önemli ve sağlam gelir kaynağı vergilerdir. Ancak, kamu harcamalarının sürekli artma eğiliminde olması buna karşılık vergi gelirlerinin aynı oranda artırılmaması, yeni gelir kaynakları bulma zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. İkinci alternatif kaynak emisyondur. Emisyon ile finansmanın özellikle enflasyon ile mücadele eden ülkelerde çok riskli olduğu da bilinmektedir. Bu nedenle sık başvurulabilecek bir yöntem değildir. Sonuncusu da borçlanmadır. Devlet, artan kamu harcamalarının finansmanında kullanılmak üzere, çeşitli iç ve dış kaynaklardan borçlanma yoluna başvurabilmektedir. Bu alternatif finansman yollarının her birinin yaratacağı ekonomik ve sosyal etkiler birbirinden farklıdır. Ekonomik ve siyasi koşullar bakımından hangisinin elde edilmesi kolay ve yararlı ise devlet tarafından o tercih edilecektir.

2.1. Borçlanma Nedenleri

Borçlanma, kamu gelirleri içinde olağanüstü gelirler arasında yer almakta iken, günümüzde olağan gelirler arasında sayılmaktadır. Özellikle artan bütçe açıklarını finanse etmek için borçlanma kaçınılmazdır. Devletin borçlanması genellikle borçlanılan miktar kadar kamu harcamalarını karşılamak üzere vergi ve geleneksel kamu gelirlerinin ertelenmesi demektir. Dolayısıyla, yüksek bütçe açıkları gelecekte düşük harcama veya yüksek vergiler anlamına gelmektedir (Velasco-2000, s;107). Bununla beraber, herhangi bir kamu harcamasının vergi ve diğer normal kamu gelirleriyle değil de borçlanma yoluyla finanse edilmesinin çeşitli nedenleri vardır.

Borçlanmanın nedenleri, ülkelerin gelişmişlik seviyelerine ve içinde bulundukları şartlara göre değişmektedir. Bu nedenle az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin borçlanma nedenleri ile gelişmiş ülkelerin borçlanma nedenleri arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bu ayırım dikkate alındığında az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin borçlanma nedenleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- Alt yapı ve büyük ölçekli yatırımlar için gerekli olan sermaye birikiminin yetersiz oluşu,
- Teknolojik bilgi birikimine sahip olmamak,

- Askeri harcamaların fazla olması,
- Yeterli hammadde ve ara mallarına sahip olmamak,
- Ödemeler bilançosu açıkları,
- Üretimin dışa bağımlı olması.

Buna karşılık gelişmiş ülkelerin borçlanma nedenleri şöyle sınıflandırılabilir:

- Geçici bütçe açıklarının kapatılması,
- Olağanüstü giderlerin karşılanması,
- Büyük projelerin finansman ihtiyacının karşılanması.

Her ülkede borçların miktarı ve nedenleri farklıdır. Genel olarak, devletin borçlanma nedenleri aşağıda incelenmiştir.

2.1.1. Geçici bütçe açıkları nedeniyle borçlanma

Mali yıl sonunda bütçe denk kapanmış olsa bile, yıl içerisinde gelir-gider dağılımı dengesiz olabilir. Bu dengesizlik zamana bağlı olabileceği gibi yere bağlı olarak da ortaya çıkabilir. Bütçenin gelirleriyle giderlerinin zaman akımı içinde farklı bir gelişme göstermesi bu ihtiyaçların doğuşunun temel nedeni olmaktadır. Devletin gelirleri, özellikle vergiler, yılın belli tarihlerinde toplanmaktadır (Barre-1964, s;145). Bu nedenle devlet zaman açısından ortaya çıkan bu dengesizliği gidermek amacıyla kısa vadeli borçlanmaya başvurabilir. Genellikle hazine tarafından gerçekleştirilen bu işleme zaman bakımından hazine işlemleri denir.

Benzer şekilde bütçe harcamaları belli bölgelerde yoğunlaşabilir. Bir bölgeden elde edilen gelir, o bölgenin giderlerini karşılamaya yetmeyebilir veya fazla gelebilir. Bu durumda gelirin fazla olduğu yerden gelirin yetersiz olduğu bölgeye nakli gerekir. Bankalar vasıtasıyla yapılan bu işleme yer bakımından hazine işlemi denir.

Geçici bütçe açıkları, Hazine işlemleri ve kısa vadeli borçlanmalar ile kapatılır. Hazine işlemleri amacıyla borçlanma, para arzında çok yüksek düzeylerde bir artışa yol açmadığı, gelir dağılımını bozucu etkisi olmadığı için ve özellikle de bir sonraki yıla bırakılmadığı sürece, kabul edilecek bir durumdur.

2.1.2. Ekonomik bütçe açıkları nedeniyle borçlanma

Geçici bütçe açıkları, yıl sonunda denkleştirilerek kapatıldığı için gerçek anlamda bütçe açığı değildir. Bu nedenle, önemli olan yıl sonundaki bütçenin gelir-

gider dengesizliğine bağlı olarak ortaya çıkan açıktır. Ekonomik bütçe açıkları, genellikle hükümetlerin takip ettikleri politikanın bir sonucudur. Hükümetlerin bu açıkları borçlanarak kapatmasındaki temel hedef, borçlanma ile gerçekleştirilen kamu yatırımlarının ileride verimli hale geçerek kendini amorti etmesidir.

2.1.3. Olağanüstü giderler için borçlanma

Bütçe sisteminde, devletin gelir ve gider rakamları gelecek yıl için tespit edilir. Yıl içinde meydana gelecek doğal afetler, savaş, ekonomik kriz gibi olağanüstü durumlarda devletin bütçe ile belirlediği harcama rakamlarının üzerinde harcama yapması gerekebilir. Bütçede öngörülmeleyen bu harcamalar, genellikle borçlanmayla finanse edilir.

2.1.4. Kamu yatırımları ve kalkınmanın finansmanı için borçlanma

Devletin iktisadi hedeflerinden bir tanesi de iktisadi kalkınmanın sağlanmasıdır. Gelişmekte olan ülkeler açısından, kalkınmanın finansmanı ayrı bir önem taşır. Bu ülkelerde yatırımların finansmanı için birikimler yetersiz kalır ve bu birikim açığının kapatılabilmesi için borçlanmaya ve dış yardımlara gereksinim duyulur. Bu şekilde daha fazla yatırım olanağı sağlanmaya çalışılarak daha hızlı şekilde kalkınma gerçekleştirilmek istenir (Tural-1996, s,15). Bu amaç doğrultusunda devletin büyük bayındırlık hizmetleri sunması gerekmektedir. Bu hizmetler, büyük harcamalar gerektiren, sonuçlanması bir yıldan fazla zaman alan, devlete kısa vadede gelir getirmeyen ve sadece vergi gibi gelirlerle finansmanın sağlanması zor olan yatırımlardır. Bu nedenle, bu hizmetlerin finansmanı borçlanma ile ve daha ziyade dış borçlanma ile sağlanmaktadır.

2.1.5. Para ve maliye politikası aracı olarak borçlanma

Maliye politikası, kamu harcamaları ve kamu gelirleri gibi kamu sektörünün mali değişkenlerinin miktar ve bileşiminde iktisat politikası amaçlarını gerçekleştirmek için yapılan düzenlemeler şeklinde tanımlanabilir (Ulusoy-2004, s;38). Kamu harcamalarının finansmanında en önemli kamu geliri vergilerdir. Bununla beraber, son yıllarda borçlanma, ulaştığı miktar ve ekonomik değişkenler üzerindeki etkisi nedeniyle önemli kamu gelirlerinden bir tanesi olmuştur. Borçlanmaya ya mali amaçla ya da

ekonomik amaçla yani enflasyon ve deflasyonun önlenmesi, gelir dağılımını düzenlenmesi, ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması gibi iktisat politikası amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla başvurulabilir.

2.1.6. Eski borçların ödenmesi amacıyla borçlanma

Devletin daha önceki yıllarda borçlanırken çıkardığı yüksek faizli tahviller sonucunda, artan borç faizleri bütçe üzerinde ağır bir yük oluşturduğundan, devletin hem kamu hizmetlerinin finansmanını sağlayabilmesi hem de vadesi gelen borç anapara ve faizlerini ödeyebilmesi amacıyla tekrar borçlanması gerekmektedir.

Mevcut borçların ödenmesi ancak yeni gerçekleştirilecek borçlar ile sürdürülebilir hale gelmektedir. Böylece, her ödeme dönemi geldiğinde, mevcut borçların ana para ödemeleri kadar borçlanılarak bu ödemeler yapılabilir. Bu durum faiz yükünün ve borç stokunun daha da genişleyerek artmasını da beraberinde getirmektedir (Meriç-2003, s;14).

2.2. Kamu Borçlarının Sınıflandırılması

Borçlanmanın niteliğini ve temellerini tam olarak anlayabilmek için borçlanmayı bazı kriterlere göre bir sınıflandırmaya tabi tutmak gerekir. Devlet borçları süreleri, sağlandığı kaynaklar, zorunluluk ya da isteğe bağlılık, sağlanan avantajlar gibi çeşitli kriterlerden yararlanmak yoluyla sınıflandırılabilir. Bu özellikler her ülkenin bünyesine ve koşullarına göre değişiklikler gösterir.

2.2.1. Süreleri bakımından devlet borçları

Birçok ülkede uygulama kolaylığı olan ayırım, borçların süreleri yönündendir. Çünkü gün, hafta ve aylarla ifade edilebilecek kadar kısa süreler için alınıp verilen borçlar olduğu gibi, süresi 5-10, 20-100 gibi uzun yıllara sarkan borçlanmalarda uygulamada görülmüştür. Hatta bu süre hiç belirtilmeyerek süresiz borçlanmalarda uygulamada görülmüştür (İnce-2001, s;33). Süreleri bakımından devlet borçları kısa, orta ve uzun vadeli olmak üzere üçlü bir sınıflandırmaya tabi tutulabileceği gibi, kısa ve uzun vadeli olmak üzere ikili bir sınıflandırmaya da tabi tutulabilir. Fakat, bu sınıflandırmalar ülkelerin içinde bulundukları koşullara göre değişiklik gösterebilir.

Devlet, mali açıdan içerisinde bulunduğu koşulları, gelecekteki ödeme olanaklarını, ekonomi üzerinde yaratacağı etkileri ve kendisine borç verecek olanların bu konudaki tercihlerini de dikkate alarak yapacağı borçlanmanın vadelerini belirler. Bu açıdan devlet borçları vadelerine göre bir sınıflandırmaya tabi tutulup ayrı ayrı incelenecektir (Erdem-1996, s;25).

2.2.1.1. Kısa vadeli borçlar

Üçlü sınıflandırmaya göre vadeleri 1 veya 2 yıla kadar; ikili sınıflandırmaya göre ise, vadeleri 5 yıla kadar olan borçlar kısa vadeli borç olarak kabul edilir. Kısa vadeli devlet borçları çoğunlukla geçici bütçe açıklarını kapatmak için kullanılır. Devlet bu tür borçlanmaya üç nedenle gitmektedir. Birincisi, kısa vadeli borçların daha ucuz olması ve devletin bunu daha rahat karşılayabilmesidir. İkincisi, politik nedenler ve yıl içerisinde ortaya çıkan ve önceden düşünülmeyen hizmetlerdir. Üçüncüsü ise, çoğu ülkenin zorunlu olarak başvurduğu gibi savaş ve olağanüstü hallerde ortaya çıkan masrafların karşılanmasıdır (Tural-1996, s;34). Devletin iç borçlanması genellikle iç kaynaklardan yapılmasına rağmen, özellikle II. Dünya Savaşından sonra kısa vadeli borç veren uluslar arası kuruluşların ortaya çıkması kısa vadeli dış borçların öneminin artmasına neden olmuştur.

Kısa vadeli borçlar, yıl içinde itfa edildikleri ve yenilerine başvurulduğu için bunlar yıl içinde devamlı olarak artar ve azalır. Miktarlarının sürekli artıp azalması nedeni ile bu borçlara dalgalı borçlar da denilir. Türkiye’de kısa vadeli borç çeşitleri şu şekilde gruplandırılabilir:

- **Hazine Bonoları:** Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı, başlangıçta ve yıl içerisinde meydana gelecek kısa vadeli bütçe açıklarını kapatmak amacıyla bütçe kanununa konulan bir madde ile verilen yetkiye dayanarak ve bu madde ile tespit edilen miktarı aşmamak üzere kısa vadeli borç senedi çıkarabilir. Çıkarılan borç senetlerinde vade 3, 6, 9 ve genellikle 12 ay şeklindedir. Vergisel avantajlar sağlanmış olması, sözleşmelerde teminat olarak kabul edilmesi ve bunların karşılığında MB’den avans alınabilmesi hazine bonolarına olan ilgiyi artırmaktadır. Bu tür özelliklerinden dolayı daha çok bankalar, mali kurumlar, sosyal güvenlik kurumları ve büyük şirketler tarafından tercih edilen bir yatırım aracıdır.

- **Hazine Kefaletini Haiz Bonolar:** Kamu kuruluşları ve özellikle de iktisadi devlet teşekkülleri hazine kefaletini haiz bonolar çıkarır. Kamu kuruluşları borçlanmadan önce Maliye Bakanlığının iznini ve hazinenin kefaletini almak zorundadır. Bu durum bütçe kanunlarında hüküm altına alınmıştır. Hazine kefaletini haiz bonolar, çoğu zaman KİT şeklindeki kuruluşların sermaye yetersizliğinde kullanılmak üzere, nadiren de yatırımlarında kullanılmak üzere çıkarılır. Hazine kefaleti ile ihraç edilen bonolar MB tarafından iskonto edilebilmekte ve karşılığında avans verilebilmektedir. Kamu kurum ve kuruluşları içinde bu bonoları genellikle İktisadi Devlet Teşekkülleri ve iktisadi alanda faaliyet gösteren katma bütçeli kuruluşlar ihraç edebilmektedir.
- **Bütçe Emanetleri:** Mali yılın sonuna kadar, bütçe harcamalarından verile emre bağlanmış, fakat ödemesi gerçekleştirilmemiş olan giderler ilgili yılın bütçesine kaydedilmek üzere bir emanet hesabına alınır. Bütçe emaneti adı verilen bu hesap, kısa vadeli devlet borcu olarak kabul edilmektedir.
- **Adi Emanetler:** Gerçek ve tüzel kişilerce geçici olarak hazineye yatırılan paralarla ilgili bir hesaptır. Adi emanetler hesabının bütçe emaneti hesabından farkı, bütçe ile ilgili olmamasıdır. Örneğin, ihale teminatları, gümrük teminatları, hacizli malların satışından artan paralar, çeşitli fonlara ait kesintiler, niteliği belirlenemeyen paralar gibi. Bu paralar belirli bir süre içinde sahibine aktarılır.
Gerek bütçe emanetleri gerekse adi emanetler bir devlet borcu şeklinde düşünülmesine karşılık, devletin bu borç karşısında herhangi bir faiz ödemesi söz konusu değildir. Bu bakımdan kısa vadeli devlet borçları içerisinde ayrı yeri bulunmaktadır (Erol-1992, s;41-44) .
- **Müteahhit (Yüklenici) Bonoları:** Hükümetler, özellikle yatırım harcamalarının çok olduğu aylarda, nakit açıklarını kapatmak için müteahhitlere olan borçlarının bir kısmını bono ile ödeme yoluna giderler. Kanunların verdiği yetkiye dayanılarak çıkarılan bu bonoların vadeleri genellikle kısa vadeli hazine bonolarından ve hazine kefaletini haiz bonolardan daha uzundur. Uygulamada çok sık başvuru alan bir borçlanma metodu değildir.
- **Merkez Bankası Avansı:** Çok az istisnalar dışında, devlet sadece MB'den avans alır. Alınan MB avansları uygulamada iki şekilde kendini gösterir. Bunlardan bir tanesi, hazinenin MB'den altın vererek karşılığında aldığı avanslardır. Bu uygulama

daha ziyade olağanüstü hallerde görülür. İkincisi ise, kanunların verdiği yetkiye dayanılarak bütçe ödeneklerinin muayyen bir miktarı kadar Hazinesin MB'den aldığı avanslardır. Bu avanslarda çoğunlukla yıl içerisinde meydana gelen geçici bütçe açıklarını kapatmak için kullanılır (Tural-1996, s;36).

- **Dış Kaynaklardan Alınan Kısa Vadeli Borçlar:** Kısa vadeli sermaye akımları uluslar arası faiz ve döviz kuru farklılıklarından yararlanmak için yapılabileceği gibi, dış ödeme amaçlarıyla da ortaya çıkabilir. Bu borçlar özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra önem kazanmıştır. Türkiye'de de aynı dönemde, ithalatın finansmanını sağlamak ve kalkınma girişimlerini hızlandırmak amacıyla kısa vadeli dış borçlanmaya gidilmiştir. Günümüzde genel olarak kısa vadeli dış borçlar ticari bankaların, özel ve kamu kuruluşlarının ve MB'nin borçlarından oluşmaktadır.

2.2.1.2. Uzun vadeli (konsolide) borçlar

İkili sınıflandırmaya göre vadeleri 5, üçlü sınıflandırmaya göre ise vadeleri 10 yılı aşan borçlar uzun vadeli borçlar grubunda yer alır. Kısa vadeli borçlar para piyasasından karşılanırken uzun vadeli borçlar sermaye piyasalarından karşılanır. Yani uzun vadeli borçlar bir yatırım için ayrılmış olan uzun vadeli tasarruflarla finanse edilir.

Devlet açısından uzun vadeli borçlar çok caziptir. Devletler uzun vadeli borçları genellikle yatırım amaçlı kullanırlar. Yatırım amaçlı kullanılan bu paralar çoğu zaman devlete sağladığı mal, hizmet ve menfaatlerle kendisini amorti eder. Özellikle enflasyon dönemlerinde borcun faiz oranı değişmediği için gerçekleştirilen yatırımların kredilerini amorti etmeleri çok daha çabuk olur. Ayrıca, devlet uzun vadeli borçları bir plan dahilinde ödediği için daha borcu alırken kendisine en uygun ödeme planını yapma avantajına sahiptir (Tural-1996, s;37).

Uzun vadeli borçlar uygulamada süresiz ve süreli borçlar olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır.

- **Süresiz (Devamlı) Borçlar:** Bu borçlanma türünde, anaparanın geri ödenme zamanı belli olmayıp, alacaklılar anaparayı değil belirlenen faiz haddinden borcun faizini isteme hakkına sahiptirler. Devlet anaparayı ne zaman ve ne şekilde geri ödeyeceğini kendisi tek taraflı olarak belirler. Bu borçlanma devlet açısından oldukça faydalıdır. Çünkü devlet anaparayı ödeme külfetinden uzun dönemde kurtulmuş olacaktır. Ayrıca, anaparanın geri ödenme zamanını kendisi

belirlediğinden dolayı, borç ödemenin ekonomi üzerinde yaratacağı olumsuz etkileri kontrol etme şansına sahip olacak veya piyasada cari faiz haddi düştüğü dönemlerde borcunu ödeyip, düşük faizle yeniden borçlanabilecektir.

Süresiz borçlanma, sadece iç borçlanmada uygun bir yöntemdir. Fakat, iç borçlanmanın bile bu şekilde yapılması oldukça güçtür. Devletin bu tür borçlanmasının başarıya ulaşabilmesi için borca yüksek faiz uygulaması gerekmektedir. Süresiz borçlanma uygulamasına Türkiye’de hiç başvurulmamıştır.

- **Sürelî (İtfa Süresi Belli) Borçlar:** Süresiz borçların aksine borçlanma sözleşmesinin yapıldığı sırada borç anapara ve faizlerinin geri ödeme biçimi ve zamanının belirlendiği borçlanma türüdür. Geri ödeme, itfa planı adı verilen bir plan dahilinde gerçekleştirilir ve borçlar belirlenen süre sonunda tamamen ödenerek kapatılmış olur. Devlet borcun vadesi geldiğinde anaparanın tamamını bir defada ödeyebilir. Fakat, borcun vadesi geldiğinde devlet hazinesinde para yoksa, borcun ödenmesi için ayrılmış ödenek yeterli gelmezse ya da ekonomide enflasyonist baskılar varsa bu borçların geri ödenmesi kademeli olarak yapılabilir.

2.2.2. Sağlandığı kaynaklara göre devlet borçları

Borçlanılan para birimi ya da ekonomi esas alınarak yapılan sınıflandırmaya göre kamu borçları, iç borç ve dış borç olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İç borçlanma, devletin ve diğer kamu tüzel kişilerinin ülke içindeki gerçek ve tüzel kişilerden, kurumlardan; dış borçlanma ise, yabancı gerçek ve tüzel kişilerden, devletlerden ya da uluslararası mali kurumlardan borçlanması anlamına gelmektedir (Karakoç-2003, s;5). İç ve dış borcu ayırabilmek için iki kriter ileri sürülmektedir:

- **Alacaklının Uyrukluğ u Kriteri:** Eğer devlet borçlanma senetlerini kendi vatandaşları alırsa iç borç; yabancı uyruklu kişiler alırsa dış borç kabul edilecektir. Burada önemli olan nokta, satış ister ülke içinde isterse ülke dışında yapılmış olsun, önemli olan borç senetlerinin kendi vatandaşları tarafından alınıp alınmadığıdır.
- **Borcun Sağlandığı Piyasanın Uyrukluğ u Kriteri:** Burada önemli olan, devlet borcunun alındığı piyasanın uyruğudur. Devlet, iç piyasadan borçlanmışsa iç, dış piyasadan borçlanmışsa dış borç kabul edilecektir. Doğal olarak, iç borçlar ulusal para cinsinden; dış borçlar yabancı para cinsinden elde edilir. İç ve dış borç

ayırımında daha ziyade kabul edilen ilke borcun sağlandığı piyasanın uyrukluğudur ilkesidir.

İç ve dış borçlanmanın gerek nedenleri gerekse miktarları ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ile yakından ilgilidir. Gelişmiş ülkelerde toplam borç içinde iç borçların payı daha yüksekken; gelişmekte olan ülkelere dış borçlanmanın payı daha yüksektir. Bunun yanında artan ekonomik ilişkiler, son yıllarda önemi giderek artan uluslararası kredi ve yardım kuruluşları dış borçlanmanın önemini artırmıştır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarını gerçekleştirebilmek için dış borçlanmaya başvurmaları bir zorunluluk haline gelmiştir. Bu ülkelerde kalkınmanın finansmanını sağlayacak sağlam bir sermaye piyasasının olmayışı, yatırımlar için gerekli sermaye mallarının, teknik malzeme ve kalifiye eleman sayısının yetersiz oluşu dış borçlanmayı zorunlu kılmaktadır.

Devlet adına Hazinesin (yurt içinde) borçlanmasında kullanılan araçlar hazine bonusu ve devlet tahvilidir. Bunlara devlet iç borçlanma senetleri de denilmektedir. Devlet iç borçlanma senetlerinin birincil piyasası ve ikincil piyasası bulunmaktadır. Birincil piyasa, bu senetlerin ihracında satın alınması suretiyle oluşmaktadır. Birincil piyasa oyuncularını, devlete doğrudan borç verenlerdir. İkincil piyasa ise, devlet iç borçlanma senetlerinin vadeleri dolmadan önce el değıştirmesi anlamına gelmektedir. Kısa vadeli borçlanılan piyasaya genellikle para piyasası denildiğii halde, uzun vadeli kredi alınan piyasaya sermaye piyasası denilmektedir (Zerenler-2003, s;4).

2.2.2.1. İç borçlar

Devlet normal koşullarda iç kaynaklardan borçlanır. İç borçların gerek alınışları sırasında gerekse ödenmeleri sırasında milli gelir üzerinde artırıcı veya azaltıcı bir etki ortaya çıkarmazlar. Eğer, kişiler veya kurumlar tarafından yurt içinde kullanılmayan fonlar devlet tarafından alınarak üretimde kullanılırsa veya ekonomik dengesizliklerin giderilmesi için kullanılırsa milli gelir üzerinde olumlu etkileri olabilecektir.

Ulusal amaçlar yönünden iç borçlanma konusunda herhangi bir sorun ve çıkar çatışması söz konusu değildir. İç borç, paralarını devlete ödünç veren bireylerin ve kurumların sahip olduğii, hazine tarafından ihraç edilen birikmiş bono ve tahvillerin toplam tutarıdır (Heilbroner-1989, s;31). Diğer bir ifadeyle, iç borçlar ülke içerisindeki kaynaklardan yapılacağı için ülkelerin çıkarları ile herhangi bir çatışma yaratmaz.

Devletin iç borç alabileceği kaynaklar: Özel kişi ve kuruluşlar, sosyal güvenlik kuruluşları ve ekonomik kuruluşlar, ticari banka ve sigorta şirketleri ve merkez bankası olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır.

2.2.2.2. Dış borçlar

Devletler dış kaynaklardanda borçlanma yoluna gidebilirler. Genellikle devletleri dış borç almaya iten sebepleri iki grupta toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi, kalkınmakta olan ülkelerin yapmak zorunda oldukları ithalatı dış ödeme vasıtaları ile karşılayamayışıdır. İkincisi ise, günümüzde kamu harcamaları gerek ekonomik nedenler (iktisadi büyüme ve kalkınmayı sağlamak, dış açıklar, ekonomik krizlere müdahale vb.), gerek sosyal nedenler (şehirleşme, sosyal güvenlik harcamaları vb.) ve gerek siyasi nedenler (dış ilişkiler, savunma harcamaları vb.) dolayısıyla sürekli bir artış göstermektedir. Bu durum ülkeleri finansman arayışına yöneltmektedir. Öncelikle yurtiçi kaynaklara başvurulmakta, yurtiçi kaynakların yetersiz olduğu durumda ise, harcamalar yurtdışı kaynaklarla finanse edilmektedir. Yurtdışı finansman kaynaklarından biri de dış borçlardır (Ünal-2003, s;2).

Daha çok dış yardım deyimiyle adlandırılan dış borçlar, kamusal veya özel borç veya kredi şeklinde bütün milletlerarası transferleri içermektedir. Dış yardım kavramı, dış borç kavramını da kapsayan daha geniş bir anlam ifade etmektedir. Dar anlamda dış yardım, piyasadaki cari faiz hadlerinden düşük seviyede verilen kredileri ifade eder. Geniş anlamda dış yardım, genellikle gelişmiş ülkelerin ya da uluslar arası kuruluşların geliştirmekte olan ülkelere savunmalarını ya da ekonomik veya sosyal kalkınmalarını desteklemek amacıyla sağladıkları başta her çeşit sermaye akımları olmak üzere tüm kolaylıklar anlamındadır. Bu bağlamda, borç olarak alınan para veya diğer kaynaklar dış yardım olmaktadır. Bu nedenle, dış yardım kavramı dış borç kavramını da kapsayan daha geniş bir kavramdır. Dış borçlar kendi içinde çeşitli yönleriyle sınıflandırılabilir.

- **Proje ve Program Kredileri:** Proje kredileri, ABD tarafından geliştirilen bir yardım türüdür. Bu krediler belirli bir yatırım projesinin gerçekleştirilmesi amacıyla sağlanırlar ve sadece sağlanan proje için kullanılabilirler. Proje kredilerinin krediyi talep eden ülkeler açısından cazip olan tarafı alınan kredilerin savurganca harcanmayıp verimli yatırım projeleri için kullanılmasıdır. Krediyi veren ülkeler

açısından avantajlı yönü ise, krediyi veren ülke veya kuruluşların verilen kredinin hangi alanlarda kullanıldığını kontrol imkanına sahip olmalarıdır.

Program kredileri ise, kalkınma programlarının gerçekleştirilmesi ve ithalatın finansmanında kullanılmak üzere belli bir projeye bağlı olmaksızın alınan dış kredilerdir. Proje kredilerinin dışındaki tüm krediler program kredileri olarak kabul edilir. Azgelişmiş ülkeler açısından, program kredilerinin kullanımda sağladığı serbestlik dolayısıyla daha avantajlı olduğu söylenebilir. Bu nedenle, kredi talep eden ülkelerin daha çok tercih ettikleri kredi türüdür. Ancak kredi veren ülkeler veya uluslararası mali kuruluşlar siyasi nedenlerle ve denetlemesinin kolaylığı açısından proje kredilerini tercih etmektedirler.

- **Bağlı ve Serbest Krediler:** Bağlı kredi, krediyi veren ülkenin krediyi kendi mallarının satın alınması şartına bağladığı kredi çeşididir. Bu kredi türünde, krediyi veren ülkenin sahip olduğu bir çok avantaj söz konusudur. Bu krediyle, krediyi veren ülke öncelikle bir dış pazar elde etmiş olacaktır. Buna karşılık, krediyi alan ülke için tersine olumsuz yönü daha ağır basmaktadır. Öncelikle, bu tür kredilerin ticaret saptırıcı işlevi vardır. Bunun yanında, bürokratik açıdan karmaşık birtakım işlemler gerektirmekte ve bu süreç içerisinde gecikmeler ortaya çıkmabilmektedir. Diğer taraftan bağlı krediler, hem üretilen hem de ithal edilen mallar açısından kalite yetersizliğine neden olmaktadır. Bağlı kredilerin sakıncaları, ülkeye belli bir projeye bağlı olmaları oranında artmaktadır. Herhangi bir şarta bağlı olmaksızın verilen kredilere serbest krediler denir. Kredinin en çok tercih edilen türü bu olsa da uygulamada bu kredi türüne pek rastlanmaz.
- **Mali Yardımlar-Ayni Yardımlar:** Dış yardımlar verilen yardımın niteliğine göre de sınıflandırılabilir. Eğer krediyi veren ülke, krediyi alan ülkenin ihtiyaç duyduğu çeşitli mal ve hizmetleri satın alabilmesi veya çeşitli yerlerde kullanabilmesi için para olarak veriyorsa bu mali yardım olarak nitelendirilir. Ayni yardımlar ise, para olarak değil, mal ve hizmetler şeklinde yapılmaktadır. Ayni yardımlar, çeşitli gıda maddelerinin ihtiyacı olan ülkelere gıda yardımı şeklinde verilmesi veya savunma araç ve gereçlerinin gelişmekte olan ülkelere verilmesi şeklinde olabileceği gibi, bir kısım projelerin gerçekleştirilmesi için verilen teknoloji, teknik bilgi, teknik eleman, araç ve malzemeler olmak üzere teknik yardım şeklinde de olabilmektedir. Bu kredileri alan ülke kadar krediyi veren ülkenin de birtakım çıkarları söz konusudur.

Birleşmiş Milletler, Gıda ve Tarım Teşkilatı (FAO), Sanayi Kalkınma Teşkilatı (UNIDO), Dünya Sağlık Teşkilatı (WHO), Çalışma Örgütü (ILO) gibi kuruluşlarda tarım, sanayi, sağlık, eğitim gibi alanlarda teknik yardımda bulunabilmektedir.

- **Ticari Krediler-Satıcı Kredileri:** Ticari krediler, yabancı bir ülkede bulunan herhangi bir ticari bankadan alınan kredilerdir. Bu krediler, piyasada geçerli olan koşullardan alınır. Bazen de, ithal edilecek malları üreten yabancı bir firma, ithalatçı ülkedeki alıcıya kredi açabilir. Satıcı kredileri olarak da adlandırılan bu kredi türünde, krediyi verenler bir takım mal ve hizmet satmak isteyen dış satıcı firmalardır. Bu firmalar, verecekleri krediyi kendilerine teminat vererek riskin büyük bir bölümünü üstlenen bazı özel ya da yarı kamu kuruluşu niteliğindeki büyük mali kuruluşların denetiminde vermektedirler. Genellikle ticari amaçlı olan, bazen de sanayi yatırımlarının finansmanı için kullanılabilen bu kredilerin vadeleri kısa ve faiz oranları ise yüksektir. Bu nedenle pahalı bir kredi çeşididir.
- **Dış Yardım Konsorsiyumu ve Bankalar Konsorsiyumu:** Bazı az gelişmiş ülkelerin kalkınmasına yardımcı olmak üzere o ülkeye kredi vermek isteyen gelişmiş ülkelerle uluslararası ekonomik kuruluşların oluşturdukları konsorsiyumlar vardır. Konsorsiyumlar, yardım edilecek ülkelerin ekonomik durumlarını değerlendirip onlara yardım edecek ülke ile işbirliği yaparlar. Bu yönde ilk adım 1950 yılında WB yönetiminde kurulan Hindistan'a yardım konsorsiyumu ile atılmıştır. 1960 yılında Pakistan'a yardım konsorsiyumu ile devam etmiştir. 1962 yılında da OECD gözetiminde Türkiye'ye yardım konsorsiyumu kurulmuştur. Bankalar konsorsiyumu ise, belirli bankacılık işlemlerinin yapılması için bankaların kendi aralarında kurdukları birliklerdir. Türkiye'nin bazı yatırım projelerinin dış finansmanını karşılamak amacıyla İsviçre bankalarının bir araya gelerek oluşturdukları "İsviçre Bankalar Konsorsiyumu" gibi. Bunun yanında, bankalar konsorsiyumu herhangi bir devletin uluslar arası piyasalarda tahvil satmak suretiyle borçlanmasına aracılık eder. Özellikle, az gelişmiş ülkeler yeterli bir kredi itibarına sahip olmadıkları için uluslar arası piyasalara sürdükleri tahvilleri satarak kredi elde edemezler. Bankalar konsorsiyumu, ülkenin uluslar arası tahvillerine satış garantisi vererek bu olanağı sağlarlar.
- **Resmi İhracat Kurumlarının Kredileri:** Bir ülkede ihracatı desteklemek amacıyla kurulmuş olan resmi kredi kurumlarıdır. Örneğin, ABD, Japonya ve Türkiye'de

Eximbank bu amaçla kurulan bir kuruluştur. Bu kuruluşlardan sağlanan krediler genelde orta vadeli olup ticari kredilere nazaran uygun fakat hükümet kredilerine göre uygun olmayan şartlara sahiptirler.

- **Hükümet Kredileri ve Çok Taraflı Krediler:** İki ülke hükümetleri karşılıklı anlaşma ile, biri diğerine kredi verebilir. Bu çeşit krediler ekonomik kalkınmayı destekleyen düşük faizli ve uzun vadeli kredilerdir. Bu çeşit kredileri genelde, krediyi açan ülkenin mallarının ithalatı şartına bağlanmaktadır. Buna karşılık, IMF ve WB gibi uluslar arası finansman kuruluşları aracılığıyla verilen kredilere çok taraflı krediler denilmektedir. Çok taraflı kredilerde, söz konusu kuruluşa üye olan ülkeler milli gelirleri ile orantılı olarak yardım şeklinde verilecek olan fonlara katkıda bulunurlar. Bunun yanında, AB'ye bağlı bulunan Avrupa Yatırım Bankası, Avrupa Kalkınma Fonu, İslam Kalkınma Bankası gibi çok taraflı kalkınma kredisi sağlayan bölgesel kalkınma bankaları da bulunmaktadır.
- **Borç Ertelemeleri – Röfinansman Kredileri:** Borç işlemlerinde vade dolduğu zaman borcun ödenerek kapanması gerekir. Ancak bazen devletler borçlarını ödeme olanaklarından yoksun olabilirler. Vadesi sona eren bir borcun ödenmesinin ilk borç faizine kıyasla daha düşük bir faiz oranı ile daha sonraki yıllara ertelenmesine borç erteleme veya borç tecili denir. Buna karşılık, süresi dolan bir borcun ödenmesi ve aynı miktardaki kredinin yeniden açılması uygulamasına ise röfinansman kredisi adı verilir. Röfinansman kredileri, daha önce alınmış olup da, vadesi dolan borçları ödeme sıkıntısı çeken ülkelerin başvurdukları bir kredi türüdür.

Bu iki uygulamada daha ziyade, gelişmekte olan ülkelerin dış borç miktarları büyük boyutlara ulaştığında ve geri ödeme konusunda sorunlar ortaya çıktığında söz konusu olur. Her iki taraf içinde faydalı bir uygulamadır. Çünkü borçlu taraf, içinde bulundukları güç durumdan geçici de olsa kurtulmuş olacaklar; alacaklı taraf ise, ödemede yeterli olanaklara sahip olmayan ülkelerin karşı karşıya bulunduğu ekonomik ve sosyal sorunların siyasal bir bunalıma dönüşmeden alacaklarını garanti altına almış olacaklardır.

2.2.3. Elde edilişindeki zorlama unsuru bakımından devlet borçları

Normal durumlarda devlet borçlanması, fertlerin veya kurumların kendi imkanları ile değerlendiremedikleri tasarruflarını, faizi avantajlı buldukları için hazine

bonosu veya devlet tahvillerini satın almaları ile gerçekleşir. Diğer taraftan, gönüllü borçlanma imkânlarının azaldığı, özellikle savaş gibi olağanüstü dönemlerde, devletin tek taraflı düzenlemelere dayanarak kişi ve kurumlardan borç alma yoluna gittiğine de rastlanmaktadır. Bu durumda borç verme, kişi ve kurumların serbest iradelerine dayanmamakta, devlet tarafından cebri tasarruf yaratılması ya da mevcut tasarruflara el konulması suretiyle kişi ve kuruluşlara borçlanması yoluna gidilmektedir.

Borç verenin borç verme iradesi bakımından yapılan sınıflandırmada kamu borçları, isteğe bağlı borçlar ve zorunlu borçlar olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır.

2.2.3.1. İsteğe bağlı borçlar

Vatandaşların ellerindeki fazla tasarruflarını devlete kendi istek ve iradeleriyle borç vermeleridir. Borç verecek olan taraf şahıslar, birtakım kurum ve kuruluşlar, diğer yabancı devletler veya birden fazla devletin birlikte oluşturduğu uluslar arası kuruluşlar olabilir. Borç almak isteyen devlet, o an piyasada geçerli olan koşullardan bahsedilen tarafların birinden veya bir kaçından borçlanabilir. Devlet daha ziyade borçların vade yapısını, çoğu zaman faizini, ödeme şeklini ve koşullarını kendi belirler. Fakat bu durum borçlanmanın gönüllü olma niteliğini değiştirmez.

2.2.3.2. Zorunlu borçlar

Belirli kurum veya kişiler için belirli oran veya miktarlarda borç verme zorunluluğu getirilebilmektedir. Özellikle gönüllü borçlanma olanaklarının azaldığı, vergi gelirlerinde sınıra ulaşıldığı dönemlerde başvurulan bir uygulamadır. Cebri borçlanma olarak da adlandırılan bu uygulamaya, özellikle II. Dünya Savaşı yıllarında savaşın finansmanı için ve daha sonra da bu savaşın yol açtığı tahribatın giderilmesi amacı ile İngiltere, Kanada, ABD ve Fransa gibi ülkeler tarafından yoğun olarak başvurulmuştur (Karakoç-2003, s;22).

2.3. DİBS'lerin İhraç Şekilleri

Devlet borçlanması ya tahvil ihraç etmeden ya da tahvil ihraç ederek gerçekleştirilebilir.

- **Tahvil ihraç etmeksizin borçlanma:** Bu şekilde borçlanmaya, daha ziyade belirli bir kaynaktan elde edilecek fonlar söz konusu olduğunda ya da bir kanun hükmü

gereği alınan borçlar söz konusu olduğunda başvurulur. Örneğin, MB'nin 1211 sayılı kanunu uyarınca hazineye açılan kısa vadeli avanslar için, Bankalar Kanunu uyarınca bankaların ayırdığı kanuni karşılıklar için tahvil ihraç ederek borçlanmaya gerek bulunmaz.

- **Tahvil ihraç ederek borçlanma:** Yukarıda bahsedilen durumlar dışında borçlanma söz konusu olduğunda, devlet menkul kıymet ihraç eder. Tahvil veya bono şeklinde ihraç edilen bu menkul değerlerin üzerinde isim, nominal değer, vadesi ve borcun diğer koşulları belirtilir. Bu şekilde gerçekleştirilen borçlanmada, tahviller nama (borç verenin adına), hamiline (taşıyıcısına) veya da anaparası nama, faiz kuponları ise hamiline yazılı olarak yapılabilir.

2.4. Satış Teknikleri

Devlet ihraç ettiği tahvillerin satışını hedeflediği amaçlar doğrultusunda gerçekleştirir. Bu amaç doğrultusunda, kamu borçlanma senetleri halka satılırken değişik teknikler uygulanmaktadır. Bu teknikler sırasıyla şöyledir:

- **Kamu Menkul Kıymetlerinin Sabit Fiyatla Satışı:** Kamu menkul kıymetlerinin sabit fiyatla satışı değişik şekilde yapılabilir. İlk yöntem, bir banka veya banka grubu satılmak istenen menkul kıymetlerin tümünü bir komisyon karşılığında satın alarak halka arz etmektedir. Bu sistemde kamu borçlanma ihtiyacını karşılamayı garanti etmektedir. İkinci bir yöntem ise, bazı banka veya bankalarla anlaşarak satılan menkul kıymet için bir komisyon ödenmesidir. Yatırımcıların aracısız olarak doğrudan MB'ndan menkul kıymetleri satın alması ise üçüncü yolu oluşturmaktadır (Bağcı-2001, s;191).

Bu yöntemle borçlanma, faiz hadlerinin dalgalı olduğu zamanlarda oldukça güçtür. Ayrıca bu yöntemin bazı sakıncaları vardır. Başlangıçta fiyat sabit olduğu için faiz hadlerinde değişiklik olduğu zaman ya cari faiz haddi yüksek olduğu için yeterli miktarda menkul kıymet satılamayacak ya da cari faiz haddi düşük olduğu için gereğinden fazla faiz ödemesi yapılacaktır. Bu yöntemin bir sakıncası da, borçlanma senetleri ihracının yeterli talebi görmemesi durumunda kalan senetleri MB satın alabilmektedir. Bu ise, MB'nın bağımsız para politikaları uygulaması yeteneğini zayıflatmaktadır. Sabit fiyatla satış tekniği, menkul kıymetlerin geniş kesimlere yayılması açısından tercih edilebilir bir sistemdir. Ancak ticari bankaların

kullanılmasının zorunlu olduğu durumlarda yüksek komisyon giderlerine neden olabilmektedir.

- **İhale Yöntemiyle Satış:** İhale yöntemi, üretilen fiyatın tek veya çok olması, ihalenin açık veya kapalı olmasına göre farklı şekillerde sınıflandırılabilir. Bu sistemde istenen satışın yapılması ihtimali yüksek olmakla beraber yüksek belirsizlik dönemlerinde ihaleye yeterli talebin gelmeme ihtimali bulunmaktadır. İhale sisteminin genel sorunları yanında ihalede kamu bankalarının ağırlığının büyük olması ihaleye güvenin azalmasına neden olabilir. Güvenin azalması kamunun daha fazla faiz ödemesine neden olmaktadır. Bu yöntemde geniş kesimlere hitap etme imkanı nispeten azalmasına karşın, ihale sonucunda rekabetçi bir faiz üretilmekte ve buda satışın doğru fiyattan yapılmasını temin etmektedir. OECD ülkelerinin hemen hepsinde bu yöntem kullanılmaktadır.
- **Hazır Satış (Tap Issue):** Bu yöntemle hazine, belirli miktar ve vadelerde çıkaracağı tahvilleri sürekli olarak satışa hazır tutar. Diğerlerinden farklı olarak, bu yöntemde menkul kıymetlerin satış periyodu oldukça uzun tutulmakta, yatırımcının talebi halinde menkul kıymet kendisine satılmaktadır. Satışa çıkarılan tahviller sabit veya değişken faizli olabilmektedirler. Menkul kıymetler, daha ziyade küçük yatırımcı için ihraç edilmektedir.

2.5. Borç Yönetimi

Etkin borç yönetimi, düşük maliyet ve asgari risk ile piyasalardan fon sağlanmasıdır. Etkin borç yönetimi genelde gelişmiş ülkelerde bağımsız bir bünyede veya Hazine/Maliye Bakanlığı gibi bir kurum bünyesinde kurulan borç ofisleri ile yürütülmektedir. Borç yönetiminin borç ofisleri aracılığı ile risk yönetiminde tam olarak uzmanlaşabileceği ve bu sayede verimli olarak çalışabileceği ortaya atılmaktadır. Bir çok ülkede, borç yönetimi birimleri, dereceleri farklı olmakla birlikte bağımsız olarak faaliyette bulunmaktadırlar. Türkiye’de borçlanma politikasını yürüten Hazine Müsteşarlığı Başbakana bağlıdır.

Gelişmiş ülkelerde, borç yönetimi tıpkı para ve maliye politikası gibi istikrarın sağlanması amacıyla kullanılan ayrı bir politikadır. Ekonomik dengeye bu üç politikanın uyumlu bir şekilde kullanılmasıyla ulaşılmaya çalışılmaktadır. Devletin kamu sektörü borçlarını bir iktisat ve maliye politikası aracı olarak kullanması şeklinde de tanımlanan

borç yönetimi, sonuçları yönünden para politikasını desteklemek amacıyla da kullanılan bir yöntemdir. Borç yönetimi, borç miktarında ve borçların bileşiminde yani vade ve alacaklılar itibariyle dağılımında ayarlama yapmak şeklinde gerçekleşir.

2000 yılında yapılan bir ankete göre OECD ülkeleri arasında borç yöneticilerinin politika hedeflerine ilişkin olarak borç yönetimi hedefleri dört ana başlık altında toplanmaktadır:

- a. Devletin ihtiyaç duyduğu finansmanı karşılamak,
- b. Borçlanma maliyetlerini en aza indirmek,
- c. Riskleri kabul edilebilir bir düzeyde tutmak,
- d. Sermaye piyasalarını desteklemek (Aksoy-2005, s;14).

Borç yönetimi, geri ödemelerin söz konusu ülkenin gelir düzeyini düşürmeden yapıldığı ve ekonominin daha yüksek bir gelir düzeyine ulaşmasının sağlandığı ölçüde etkin ve başarılı kabul edilir. Bu amaçla da uluslar arası piyasalarda değişik risk yönetim teknikleri kullanılarak borçlanmanın olumsuz etkileri ve riskleri bertaraf edilmeye çalışılmaktadır (Çalışkan-2002, s;35).

Borç yönetimi konusunda önemli olan bir diğer konuda, kamunun piyasalardan borçlanmasının sürekli olarak temin edilmesini sağlamaktır. Sürekliliğin sağlanması için kamunun, ihraç ettiği menkul kıymetlere yeterli getiriye vermesi, piyasalarda kamunun borçlarını ödemesi konusunda yeterli güvenin oluşması gerekmektedir. Bu güvenin sağlanamaması durumunda borçlanma kamuya oldukça pahalıya mal olacaktır.

Sürdürülebilirlik açısından bir diğer konu, birincil bütçe dengesinin fazla vermesidir. Toplam kamu harcamalarından faiz ödemelerinin indirilmesi ile birincil bütçe açığı/fazlası elde edilir. Kamu harcamalarının olağan kamu gelirleri ile karşılanması ve faiz ödemelerinde kullanmak üzere birincil bütçe fazlasının oluşması borçların itfası açısından son derece önemlidir. Birincil bütçe fazlası ile borç faiz yükü karşılanamaz ise, sadece eski borcun ana para tutarı kadar değil, fakat faiz bölümü için de yeni borca başvurmak gerekir. Böyle bir durumda kamu borçları artarak, büyük boyutlara ulaşır. Bu ise, bir noktadan sonra borçlanmanın sürdürülemez bir boyuta ulaşması sonucunu doğurur. Bu nedenle, borç faizlerinin finansmanının faiz dışı bütçe fazlasıyla karşılanması, sürdürülebilir bir borçlanma politikası için gereklidir.

Borçların sürdürülebilirliği açısından alınan fonların kullanım şeklide önemli bir göstergedir. Borç olarak alınan fonlar verimli yatırım alanlarında kullanılıyorsa ileride

bu yatırımlardan elde edilecek gelir borcu ödeyecektir. Aksi takdirde borcun ödenmesi için tekrar borçlanma gündeme gelecektir. Bu bakımdan şu karşılaştırma önem taşımaktadır. 1980'li yıllarda azgelişmiş ülkelerin bir çoğu borç krizi ile karşı karşıya kalırken, Asya Pasifik ülkelerinin bir dış borç krizi ile karşılaşmamaları, bu ülkelerin borçlandıkları tutarları alt yapı yatırımları ve insan kaynaklarının geliştirilmesinde kullanmasına ve bu ülkelerdeki kamu iktisadi teşebbüslerinin açık vermemesine bağlanmaktadır (Bağcı-2001, s;157).

Sonuç olarak borç yönetimi, devletin ekonomi politikasının ayrılmaz bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu durumda, borç yönetiminde göz önünde bulundurulması gereken genel ilkeler şunlar olmalıdır:

- Borçlar, ekonomiye en az zarar verip, en fazla faydayı sağlamalıdır.
- Borç veren şahısların koşullarına uygun olmalıdır.
- Devlet için en az maliyet ve külfet taşınmalıdır (Erdem-1996, s;121).

Devlet ekonomik düzende bir takım değişiklikler yapmak amacıyla olağanüstü borç yönetim işlemleri olan konsolidasyon ve konversiyon uygulamalarına başvurabilir. Bu uygulamaların özellikleri farklı olduğundan ayrı başlıklar altında incelenecektir.

2.5.1. Konsolidasyon (tahkim)

Konsolidasyon, geri ödenme süresi gelmiş olan veya vadesi kısalan borçların vadelerinin uzatılması ya da uzun vadeli borçlarla değiştirilmesi işlemidir. Konsolidasyon işlemi, gönüllü olarak tutulan kısa vadeli kamu borçlanma araçlarının, yatırımcıların rızası olmaksızın uzun vadeli borçlanma araçları ile değiştirilmesidir. Bu işlem sırasında uygulanan faiz hadleri piyasa faiz hadlerinden düşük ise (ki konsolidasyon bu amacı gerçekleştirmek için yapılır) bu işlemle borçların bir kısmının veya tamamının ödenmesi yükünden kurtulunur.

Konsolidasyon, devletin iç kaynaklardan borçlanmasında söz konusu olabileceği gibi, dış kaynaklardan borçlanmasında da uygulama alanı bulabilir. Bu anlamda konsolidasyon, borçlu ülkelerin alacaklı ülkelerle karşılıklı anlaşması yoluyla dış borçlarında yeniden birtakım düzenlemelerin yapılmasıdır. Konsolidasyon, borç sorununa köklü bir çözüm getirmemekte, adeta bir zaman kazanma anlamına gelmektedir (Christy-1987, s;100).

Tarihi uygulamalar konsolidasyon konusunda oldukça dikkatli olunması gerektiğini göstermektedir. Konsolidasyon, bir kanun çıkarmak gibi kolay bir yöntem ile kaynaklara el koymaya imkan verdiğinden kamunun harcama disiplininin daha da bozulmasına neden olmakta, kısa vadede faiz ödemelerinden belirli ölçüde tasarruf sağlarken, uzun vadede ödenmeme riskini dikkate alan piyasanın daha yüksek risk primi talep etmesi nedeniyle daha fazla faiz ödenmesine, finansal sistemin batmasına, istikrarsızlığın doğurduğu sosyal maliyetlere neden olmaktadır (Bağcı-2001, s;197-198).

Devlet konsolidasyon işleminin alacaklılar tarafından kabulünü sağlamak için bir takım ayrıcalıklar tanımak zorunda kalabilir. Bu nedenle devletin borç yükü de bir miktar artabilir. Ancak, konsolidasyon işleminin başarılı olabilmesi ve alacaklıların bu işlemi kabul etmeleri için bu tarz ayrıcalıkların tanınmasına bağlıdır.

2.5.2. Konversiyon (değiştirme)

Konversiyon borç belgelerinin değiştirilmesi anlamına gelir. Borca uygulanan faiz ve diğer koşullar borçlanılan dönemin özelliklerine göre belirlenir. Ancak daha sonraları söz konusu koşullarda bazı değişiklikler olabilir. Eğer söz konusu değişiklikler devletin lehine ise, devlet yeni koşullara uygun olarak yükümlülüklerinde hafifletici uygulamalara gidebilir. Konversiyon işlemi ile devlet örneğin, faiz oranı yüksek hazine senetlerinin, faiz oranı düşük olan senetlerle veya milli para değeri üzerinden düzenlenmiş olan senetlerin döviz üzerinden düzenlenmiş senetlerle değiştirerek yükümlülüklerini hafifletebilir. Fakat uygulamada konversiyon denilince daha ziyade yüksek faizli senetlerin düşük faizli senetlerle değiştirilmesi anlaşılır.

Konversiyon işlemi daha ziyade iç borçlarda uygulama alanı bulabilmektedir. Bunun yanında dış borçlara da uygulanabilir. Konversiyon, alacaklıların isteğine göre gerçekleştirilebileceği gibi alacaklıların istekleri dikkate alınmadanda gerçekleştirilebilir.

Konversiyonun alacaklılar yönünden etkisi daha ziyade olumsuz iken devlet yönünden oldukça yararlı bir uygulamadır. Çünkü, devlet bu işlem sonucunda faiz yükünden doğan borç yükü hafiflemektedir. Bununla birlikte konversiyon işleminden beklenen bu olumlu etkilerin ortaya çıkması için devletin bazı hususlara dikkat etmesi gerekmektedir. Öncelikle, konversiyon işlemine gidebilmek için piyasa cari faiz oranının düşmesi gerekmektedir. Bunun yanında, özellikle isteğe bağlı konversiyon

uygulamasında bu işlemi kabul etmeyenlerin olması ihtimaline karşı devletin içinde bulunduğu mali durumun sıkışık olmaması gerekir. Önemli bir başka noktada, düşürülecek tahvil faiz oranlarının piyasa cari faiz oranından bir miktar fazla olarak belirlenmesi ve devlet bu işlemin amaçlarını ve ne şekilde gerçekleştirileceğini alacaklılara anlatması gerekmektedir.

2.6. Devlet Borçlarına İlişkin Teorik Yaklaşımlar

Bu bölüme, iktisadi sınıfların borçlanma ile ilgili görüşleri incelenecektir.

2.6.1 Klasik yaklaşım

Klasik modelde devlet muhasebesi ile bir kişi ya da özel firmanın muhasebesi arasında önemli bir fark yoktur. Borçlanma, borç alana ödemeleri erteleme imkanı veren bir gelir arttırma aracıdır. Zaman boyunca gelir akımları gerektiren harcamaları düzenleme aracıdır (Buchanan-1999, s;41). İktisadi alanda, olanı değil olması gerekeni inceleme ve tanımlama kaygısı, Klasik iktisadın kamu finansmanına ilişkin görüşlerine de yansımıştır. Teorinin temel prensipleri, kamu harcamalarının düşük seviyelerde tutulması, harcamaların mümkün olduğunca dolaylı vergilerle karşılanması, devletin ancak olağanüstü durumlarda ve kontrollü olmak kaydıyla borçlanmaya gitmesi şeklinde özetlenebilir.

Klasiklere göre, devlet, sadece olağanüstü harcamalar ve büyük ölçekli verimli kamu yatırımlarını finanse etmek için borçlanmalıdır. Fakat bu uzun vade ile yapılmalıdır. Devlet sadece, gelir gider dengesizliğinden kaynaklanan geçici bütçe açıklarını kapatmak amacıyla Hazine işlemleri yoluyla kısa vadeli borçlanabilir.

Klasik iktisatçılardan David Hume, Adam Smith ve Ricardo'nun borçlar ile ilgili görüşleri Klasik Okul içerisinde incelenecektir.

Hume'a göre borçlanmanın beş ana sakıncası bulunmaktadır. Halkın fabrika, arazi gibi yatırımlar yerine paralarını devlet borç senetlerini almakta kullanmaları ve bunun neticesinde üretimin ve istihdamın azalması birinci sakıncayı teşkil etmektedir. Kamu borçlanma araçlarının para gibi kullanılabilir olması nedeniyle altın ve gümüşün değerini yitirmesi ikinci sakıncayı oluşturmaktadır. Üçüncü sakıncası ise, devlet borçlarının faizlerinin ödenmesi için vergilerin artırılması ve bunun da fakir kesimin gelirlerini önemli derecede azaltmasıdır. Bu borçların yabancıların eline geçmesi ve bu nedenle bunların etkisi altına girilmesi dördüncü, borçların rantıye sınıfı oluşturmaları ve

bu rantie sınıfının hiç çalışmadan hayatlarını geçirmeleri ve bu borçların çalışmadan geçirilecek bir hayatı garanti etmesi beşinci sakıncayı oluşturmaktadır (Bağcı-2001, s;19). Hume'a göre devlet borçları, gelir dağılımını bozmakta ve kuşaklar arasında geliri yeniden dağıtmaktadır. Çünkü, borçların faizlerinin ödenmesi için vergilerin yükseltilmesi gerekecektir. Devlete borç verenler daha ziyade zengin kesim buna karşılık vergi ödeyenler düşük gelir grubundaki kişiler olduğundan dolayı zenginler borçlanmadan etkilenmezken, fakirler olumsuz yönde etkilenecektir. Ayrıca, klasik görüşü savunanlar devlet borçlarının eninde sonunda vergi gelirleri ile kapatılacağını ve bunun ekonomik, sosyal ve siyasal sıkıntılar doğuracağını ileri sürmektedir.

Literatürde, borçlanmayla finansmanda borcun yükünün bugünkü nesiller üzerinde mi kaldığı, yoksa gelecekteki nesiller üzerine mi aktarıldığı konusu tartışmalıdır. Gelecek nesiller üzerinde kalacağını savunanlara göre, devletin borç yükü daima gelecek nesillere yansıtılmaktadır. Borç alınan yıllarda yapılan harcamaları bir tüketim olarak kabul eden görüş sahipleri, bu tüketim yükünün ileride faiz ve masrafları ile birlikte ve daha büyük miktarlarda gelecek kuşaklar tarafından ödeneceğini ileri sürmektedirler. Alınan borç paralarla gerçekleştirilen kamu hizmetlerinden faydalanan insanlar ile bu hizmetler karşılığı doğan devlet borçlarını ödeyen insanlar farklı kimseler olmaktadır. Bu nedenle borçlanmaya sıcak bakmazlar.

Adam Smith zamanında borçların büyük bir kısmı savaşlar nedeniyle ortaya çıkmaktaydı. Bu nedenle Smith, devletin kamu hizmetleri için yapacağı harcamaları vergi geliri, kira geliri, devlete ait topraklardan sağlanan gelirler gibi özel gelirlerle karşılanmasını savunmuştur. Ancak olağanüstü durumlarda borçlanmayı kabul etmiştir. Smith'e göre bireylerin borçlanmaları ve devamlı olarak borçlarının artmasından doğacak tehlikeler devlet için de geçerlidir. Bu nedenle borçlanma Smith tarafından iyi karşılanmamaktadır.

Klasik yaklaşım borçlanmaya özellikle borç yükünün devri nedeniyle pek sıcak bakmazken, yine klasik iktisatçılardan Ricardo, devlet borçlarının yüklerinin gelecek nesillere aktarılmayacağı görüşündedir. Ricardo'ya göre devlet borcunun yükü alındığı anda doğar ve bu yük bugünkü nesil üzerinde kalır. Eğer bugünkü nesil, tasarruf oranlarını düşürürse, borç yükü gelecek nesillere doğru yön değiştirebilir. Bu görüş literatüre, Ricardo Denklik Hipotezi olarak sunulmuştur.

Ricardo'ya göre, harcamaların vergilerin arttırılarak karşılanması ile borçlanarak karşılanması arasında bir fark bulunmamaktadır. Vergi ile finansmanda birinci nesil ikinci nesile sadece ödenmiş vergi makbuzlarını; borçlanarak finansmanda ise, birinci nesil ikinci nesile devlet borç senetlerini bırakmaktadır. İkinci nesil aynı zamanda birinci nesil zamanında gerçekleştirilmiş borcun bir kısım faiz ve itfa masrafları yükünü de üstlenmektedir. Her iki yöntem de ülkenin kullanılabilir varlıklarını aynı ölçüde azaltmaktadır. Harcamaları finanse etmek için vergilerin artırılması ülkenin verimli kaynaklarının heba edilmesi anlamına gelmektedir. Bu durum harcamaların borçlanarak yapılması durumunda da geçerlidir. Belirli bir miktar para borç olarak toplanmışsa bu yine vergi gibi etki yapacak, bu toplanan borç kadar verimli yatırımlar heba edilmiş olacaktır.

Önemli olan nesillere bırakılan reel sermaye mevcuttur. Tahviller büyük ölçüde özel tasarruflarla alındığı için ve buna karşılık vergiler sadece tüketimi azaltacağından, kamu borcu sonucu özel yatırımlarda bir azalma söz konusudur. Özel sermaye stokundaki birikimde bu azalma daha az sosyal hasıla elde edilmesine sebep olur. Çünkü, kamu yatırım ve harcamaları özel yatırım ve harcamalara göre daha fazla yük taşımış olur (Pirimoğlu-1982, s;14). Ricardo'ya göre devlet harcamalarından yatırım veya tüketimin etkilenmesi, harcamaların nasıl finanse edildiğine bağlıdır. Eğer harcamalar vergi ile finanse edilmişse, tüketim buna eş oranda azalacaktır. Eğer borçlanma ile finanse edilmişse, tüketim faiz ödemeleri kadar azalacak, geri kalan ise yatırımlardaki azalma ile karşılanacaktır. Kamu borçlanması özel sektör borçlanmasını dışlarken, kamu harcamaları özel sektör harcamalarını dışlayacaktır.

Klasikler, Devlet borçlarından sağlanan kaynakların çoğunlukla yatırım hizmetlerine kaydırılacağını ve harcamaların verimli kullanılması halinde toplumun refah düzeyini arttıracığını hesaba katmamışlardır. Özellikle yatırımların ileriye dönük hizmetler üretmesi ve enflasyondan müspet yönde etkilenmesi nedeniyle gelecek nesillerin geçmiş nesillere ait borçları ödüyor görünmelerine rağmen karlı çıkacakları hiç düşünülmemiştir (Tural-1996, s;25).

2.6.2. Neo-Klasik yaklaşım

Neoklasik iktisatçılar, iktisadı mikro düzeyde incelemişler ve Klasik iktisadı mikro analizlerle savunmuşlardır. Klasik iktisada temel ilkeler bakımından bağlıdırlar;

fakat Klasik iktisadın tutarsız olduğunu düşündükleri taraflarını incelemiş ve bu eksikliklerini gidermeye çalışmışlardır. Klasik iktisadın birçok teorisini eleştirmelerine karşın, bu okulların ortak yanı liberal görüşü savunmalarıdır.

Neoklasik iktisatçılar, devlet borçlarını iç ve dış borç olarak iki gruba ayırmışlardır. Neoklasik iktisatçılara göre, gelecek kuşaklar üzerinde iç borçlar bir yük oluşturmazken dış borçlar için bu durum geçersizdir. İç borçlar nedeniyle yapılan anapara ve faiz ödemeleri ülke içinde alım gücünün el değiştirmesine neden olurken; dış borçların anapara ve faiz ödemeleri gerçekleştirilirken halkın satın alma gücünde azalma olacaktır. Neoklasik analizde dış borç alma ya da sermaye ithali bir ülke için eğer bu kaynağın verimliliği ödünç almanın maliyetinden büyükse karlı ve yararlı bir olgudur (Gedikli-1997, s;29).

2.6.3. Keynesyen yaklaşım

Devletin borçlanması, gerçek bir gelir olarak görmeyen klasik görüş, devletin asıl gelir kaynağının vergi ve benzeri gelirler olduğunu ifade ederken, Keynes, borçlanmayı gereğinde başvurabileceği normal bir kamu geliri olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Keynesyen süreç 1980’lerde dünya borç krizinin yaşanmasında etkili olmuş ve borçlanmanın sınırlandırılması düşüncelerinin önünü açmıştır. Bu sınırlama fiilen AB’de uygulama alanı bularak Maastricht Kriterleri içerisinde borçlanmanın GSYİH’nın %60’ı ile sınırlandırılmasını getirmiştir (Meriç-2003 , s;1).

Keynes’e göre, devlet bütçe açığı verip borçlandığı zaman, tüketim artacaktır. Bu mekanizma şu şekilde işlemektedir: Devlet borçlandığında bireyler, mali aldanma (fiscal illusion) içinde olduklarından, ileride daha fazla vergi ödeyeceklerini hesaba katmamaktadırlar.* Böylece ellerindeki gelirin tamamını tüketilebilir gelir olarak düşünmektedirler. Diğer bir deyişle, bireyler bu modelde vergi için bir karşılık ayırmamaktadırlar. Açıkların finansmanında vergi yerine borçlanma tercih edildiğinde, daha az vergi alınması durumunda kişiler, ellerinde kalan ilave gelirin bir kısmını harcayacak, bir kısmını da tasarruf edeceklerdir. Böylece vergiyle finansman

* **Mali aldanma (fiscal illusion)** kavramı Keynesyen iktisadı çok ciddi olarak eleştiren Buchanan tarafından geliştirilmiş bir kavramdır. Buchanan’a göre açık finansman politikaları uygulandığında seçmenler kamu harcamalarının faydalarını olduğundan fazla algırlar. Buna karşın vergi yükünü tam ve doğru olarak algılayamazlar. Bu etkiye mali aldanma ya da mali yanılgı (fiscal illusion) adı verilir.

alternatifinin aksine, kamu harcamalarının borçla finansmanı durumunda harcamalar artmakta ve toplam tasarruf azalmaktadır.

Devlet tahvillerinin özel sektör net servetine dahil edilip edilmemesi hususu, çeşitli düşünce okulları tarafından incelenmiş ve bu okullar arasında önemli farklılıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. A.S.Blinder, R.Solow, Modigliani, İ.Tobin, W.Buiter, B.Friedman, R.Brunberg, A.Lerner ve M.Feldstein gibi Keynesyen düşünce okuluna mensup iktisatçılar, bireylerin gelecek vergi yükümlülüklerini algılamada, yakın gelecekte meydana gelebilecek olguları anlamakta yetersiz olduklarını, ya da algılama tam olsa bile, bireylerin bencil bir yaklaşımla, söz konusu vergilerden kaçtıklarını ileri sürerek, devlet tahvillerinin tamamını net servetin bir parçası olarak değerlendirmektedirler (Özbilen-2003, s;1).

Keynesyenler, Klasik iktisatçılardan farklı olarak kamu borçlanmasının muhtemel olumsuz etkilerini dikkate almamışlardır. Bu konuda Abba Lerner'in görüşleri önemlidir: İç kamu borcu –miktarı ne olursa olsun- bir ticarethanenin borçlarından çok farklıdır. Zira iç borç milletin bir kısım fertlerinin diğerine borcu mahiyetini taşır. Lerner'in "biz kendimize borçlanıyoruz" (we owe it to ourselves) sözü onun kamu borçlanmasının etkilerini anlamadığını ve kavramadığını ortaya koymaktadır. Keynesyenlerin bu yaklaşımları, aslında bir Klasik iktisatçı olan David Ricardo'nun kamu borçlanması konusundaki yanılgıları ile paraleldir. Literatürde "Ricardo Denklik Teorisi" olarak adlandırılan yaklaşım devletin harcamalarının finansmanında borçlanmanın etkileri ile vergilemenin etkilerinin birbirinden farklı olmayacağı şeklindeki bir yanılgıya dayanmaktadır (Aktan-2002e, s;12).

2.6.4. Monetarist yaklaşım

1960'dan sonra ve özellikle 1970'li yıllarda ABD'nde Milton Fridman'ın öncülüğünü yaptığı bir çok iktisatçı, Keynes'in ileri sürdüğü ekonomik görüşleri eleştirmeye başlamışlar ve yerine serbest piyasa ekonomisi düzeninde para politikasını öne çıkaran görüşleri savunmuşlardır. Onlara göre devlet kontrolündeki para arzı ekonomide temel politika aracı durumundadır. Ekonomide sorunların para politikasından kaynaklandığını ve iktisadi politika araçları içerisinde özellikle para politikası araçlarının etkin kullanılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Borçlanma konusunda ise, klasik iktisatçılar borçlanmaya karşı çıkarlarken, Keynesyen

iktisatçıların bu konudaki görüşleri aynen kabul emişlerdir. Borçlanma, normal bir kamu geliri olarak kabul edilmiştir.

2.6.5. Yapısalci (Strüktüralist) yaklaşım

Borçlanmayı olağan bir kamu geliri olarak kabul etmişlerdir. Dış borçların gelecek kuşaklar için bir yük doğuracağı ve iç borçların gelecek kuşaklar için bir yük oluşturmayacağı düşüncesini taşırlar.

2.6.6. Anayasal iktisat yaklaşımı

Anayasal iktisat, devletin ekonomik faaliyetlere ilişkin müdahalesinin anayasal hükümlerle sınırlandırılmasını ifade eder. Bu görüşe göre, devlet politikalarının ekonomik etkinlik açısından kolayca ve sık sık değiştirilmemesi gerekmektedir. Bu nedenle, devlet politikaları anayasa maddeleri ile belirlenmeli ve sınırlandırılmalıdır. Örneğin, kamu harcamalarının GSMH'ya oranının anayasal olarak belirlenmesi veya devlet borçlarının GSMH'ya oranının belirlenmesi gibi.

Bu görüşü savunanlara göre, 1970'li yıllardan itibaren ortaya çıkan sorunların temelinde, devletin ekonomideki başarısızlığı yatmaktadır. Bunlara göre, ekonomideki önemli sorunlardan enflasyonun, işsizliğin, bütçe açıklarının ve borç yükünün artış nedeni, devletin ekonomiye müdahalesidir. Bu yüzden, Anayasal iktisat yaklaşımı, devletin ekonomiye müdahalesinin anayasal hükümlerle sınırlandırılmasını öngörür (Pehlivan-2003, s:60). Anayasal İktisadın savunucularından Buchanan'a göre, devlet borçlandığı zaman bu borçlar vatandaşlara herhangi bir yük oluşmaz. Borçlanma zora dayanmadığı sürece, devlet borçlanma belgelerini alan kişilerin elde edecekleri faiz ve diğer ayrıcalıklar nedeniyle gelirlerinde bir artış söz konusu olacaktır. Asıl borç yükü altına girenler ise, bu borçların anapara ve faizleri ödemekle yükümlü olan vergi mükellefleridir. Diğer bir ifadeyle, borçlanma vergilerle finanse edildiği zaman gelecek nesil üzerinde bir yük oluşturacaktır.

2.6.7. Arz yanlı iktisat yaklaşımı

Klasik düşüncenin versiyonlarından biri olarak varsayılan ve kamu harcamalarını azaltmayı hedefleyen arz yanlı iktisat yaklaşımı, borçlanmadan ziyade vergiler üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu yaklaşıma göre, ekonomide canlılığın

sağlanabilmesi için ekonominin arz yanına önem vermek gerekmektedir. Bu nedenle devlet, özel sektör yatırım artışını özendirmek için vergi indirimlerine gitmelidir. Buna paralel olarak kamunun harcamalarının azaltılmasını savunmuştur.

Arz yanlı iktisatçılara göre, devlet harcamalarının toplam üretim üzerindeki etkisi finansman yöntemine göre farklı olacaktır. Çünkü, artan devlet harcamalarının borçlanma ile finansmanı halinde ödünç verilebilir fon piyasasında faiz oranları yükselecek ve özel yatırımlar dışlanacaktır. Sermaye birikiminde azalma büyümeyi geciktirecektir. Bu nedenle, kamu harcamalarının düşük düzeylerde olmasını ve kamu harcamalarının verimli alanlarda kullanılması durumunda borç yükünün azalacağını savunmuşlardır. Borç yükü konusunda iç ve dış borç ayırımı yapmışlardır. Buna göre: İç borçlar eğer ulusal sermayede azalma yaratırsalar gelecek nesil üzerinde bir yük oluşturacaktır. Aksi durumda herhangi bir yükten söz edilmeyecektir. Dış borçlar ise, gelecek nesiller üzerinde bir yük oluşturmayacaktır. Ancak, bu varsayımların gerçekleşmesi için, alınan borçların verimli alanlarda kullanılması gerektiğini belirtmişlerdir.

2.7. Türkiye’de Kamu Borçlarının Gelişimi

Dünya ülkeleri tarihleri boyunca ülke içinden veya ülke dışından borç para almak zorunda kalmışlardır. Benzer şekilde, Osmanlı İmparatorluğundan başlayarak Türkiye Cumhuriyeti devleti de, hem ülke içinden hem de ülke dışından borçlanmak durumunda kalmıştır. Türkiye’de devlet borçlarının gelişimi çok hızlı olmuş ve devlet borçları özellikle son yıllarda enflasyon, büyüme, istihdam, gelir dağılımı gibi makro ekonomik değişkenler üzerinde önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Bu öneminden dolayı, 1980 sonrası borçların gelişimi iç ve dış borçlanma ayırımı yapılarak incelenecektir.

2.7.1. 1980 sonrası iç borçların gelişimi

Türkiye’de iç borçlanmanın gelişimine bakıldığı zaman, Cumhuriyetin ilk yıllarından 1970’lerin sonuna dek iç borçlanmanın nadiren başvurulmuş bir finansman aracı olduğu ve söz konusu borçlanmalarında ancak özel borçlanma kanunları çerçevesinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Her ne kadar bütçe açıklarının finansmanı uzun yıllardır süregelen bir problem olsa da hazine bonosu ve devlet tahvili

hükümetlerin tercih ettiği bir finansman aracı olmamış, söz konusu açıklar genellikle MB kaynaklarına başvurularak finanse edilmiştir (DPT-2000, s;96). Bu durumun genel nedeni, 1980'lerden önceki bu dönemlerde Türkiye'de sermaye piyasasının yeterince gelişmemiş olması nedeniyle tasarrufların tahviller ve hisse senedi olarak değerlendirilme alışkanlığının yaygın olmayışı, halkın birikimlerinin yetersiz oluşu ve özellikle faiz oranlarının fiyat artışlarının gerisinde kalması nedeniyle mali anlamda kayıpların söz konusu olmasıdır. Bu nedenle, halktan gönüllü borçlanmalarda yetersiz kalmıştır. Dolayısıyla, bu dönemde borçlanma ihtiyacı daha çok MB ve banka kaynaklarından zorunlu borçlanmalar şeklinde sağlanmıştır.

Türkiye'de 1980 yılından başlayarak iç borç rakamları sürekli olarak artmıştır. Bu artışın nedenleri arasında sürekli bütçe açıkları, bütçe açıklarının finansmanının dış borçlanma ve MB kaynakları yerine daha çok iç borçlanma ile karşılanma politikası, enflasyon, enflasyona bağlı olarak oluşan yüksek faiz nedeniyle iç borçlanma maliyetinin giderek yükselmesi sayılabilir.

1980 ihtilali sonucunda askeri yönetimin iş başına gelişi ile iç devlet borçlarında geçici de olsa bir yavaşlama olmuştur. 1980-83 yılları arasında askeri harcamalarda önemli düzeyde artışlar yaşanırken öteki kamu harcamalarında bir durgunluk ve buna paralel olarak enflasyon hızında azalma görülmüştür. Yine bu dönemde, sermaye piyasası kurulunun izinleri gevşetilerek, menkul kıymet ihracı yoluyla özel sektör borçlanmaları kolaylaştırılmıştır.

Hazine tarafından açıklanan iç borç stoku, devlet tahvilleri, hazine bonoları, MB'den alınan kısa vadeli avans ve konsolide borçların toplamından oluşmaktadır. Bütçe ve nakit açığı finansmanında kullanılan tahvil, bono ve kısa vadeli avansın stok içindeki payları yıllar itibariyle hep artış göstermiştir. Tablo 2-1'den izlenebileceği gibi, toplam iç borçların tarihsel olarak en düşük değerinin 721 milyar TL olarak 1980 yılında gerçekleşmiş, buna karşılık 1982'den sonra hızla artan bir borçlanma sürecine girilmiştir.

1981 yılından itibaren kamu açıklarının, MB kaynaklarından finanse edilmesi yerine doğrudan bono ve tahvil satışıyla finansmanı tercih edilmiştir. 1985 yılı mayıs ayından itibaren ihale yöntemiyle hazine bonusu ve tahvil satışlarına başlanmıştır. 1987 yılında MB açık piyasa işlemlerine başlayarak önemli bir para politikası aracına sahip olmuş ve bu yıldan itibaren, borç stoku içerisinde kısa vadeli avansın payı giderek

artmaya başlamıştır. Kısa vadeli avanslar zamanında geri ödenmemekte ve gelecek yıllara devretmektedir. Bu nedenle, hem iç borç rakamları artmakta hem de para arzında meydana gelen genişleme nedeniyle enflasyon şiddetlenmektedir. 1980 yılında avans miktarı 195 milyar TL iken 1990 yılında bu rakam 2.870 milyar TL'ye yükselmiştir.

Tablo 2.1. İç Borç Stoku (1980-1990) (Milyar TL)

Yıllar	1980	1982	1984	1986	1988	1990
İç Borç Stoku	721	1.341	4.634	10.515	28.458	57.180
Tahvil	141	186	531	1.512	4.881	22.523
Bono	49	153	340	823	2.542	5.469
Avans	195	266	528	1.051	2.081	2.870
Konsolide Borçlar	336	736	3.235	7.129	18.954	26.318

Kaynak: DPT (2002) "Ekonomik ve Sosyal Göstergeler:1950-2001", (1950-2001), s:85

1989 yılında üç önemli değişiklik yaşanmıştır. İlk olarak iktidar partisine halkın desteği azalmış, bunun sonucunda o yıl özellikle kamu kesiminde reel ücretler ve tarımsal destekleme fiyatları artmaya başlamıştır. İkinci önemli gelişme, MB ile Hazine arasında yapılan ve Hazine'nin Banka'dan alacağı kısa vadeli avanslara sınırlama getiren anlaşmadır. Kamu kesimi MB kaynaklarını daha az kullanacağına göre iç borçlanmaya ağırlık verecektir. Bu halkayı tamamlayan son gelişme de bankalara (genel olarak özel kesime) 32 sayılı kararname ile dış borçlanma yolunun açılması olmuştur. Dış finansal serbestlik bir yandan sermaye hareketlerinin serbest kalmasına, diğer yandan yurt içinde kurumlar ve bireyler arasındaki ekonomik işlemlerin yabancı paralar cinsinden yapılabilmesine olanak tanımıştır. Uygulamaya geçilmesiyle birlikte, aynı durumda olan diğer gelişmekte olan ülkelerde görüldüğü gibi, Türkiye'de de aşırı bir yabancı sermaye girişi yaşanmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin faiz oranlarının, gelişmiş ülkeler seviyesinin üstünde oluşu bu yönelmenin başlıca nedenidir.

Sermaye hareketlerinin serbest bırakılması, kamu açıklarının finansmanında kısa vadeli sermayenin kullanılmasını olanaklı hale getirmiştir. Kısa vadeli sermayenin bu amaçla ülkeye gelmesi, Türk parasının aşırı değerlenmesi sonucunu yaratmıştır. Türk parasının aşırı değerlenmesi, bugüne kadar düşük değerlenmiş Türk Lirası ve düşük ücret politikasının sağladığı rekabet avantajı ile ihracata dayalı büyümenin sonuna geldiğini ifade etmektedir. Bu nedenle, yeni bir birikim modeline gereksinim duyulmaktaydı. Bu ise, yüksek ücret ve aşırı değerlenmiş Türk Lirasına dayalı birikim

modeli olmuştur. Bunun için daha önce baskı altına alınan ücretlerde, hem iç talebi canlandırmak hem de sosyal tepkileri önlemek için yüksek ücret politikası uygulamaları başlatılmıştır. Bu politikalar ve sermaye hareketlerinin serbestleşmesi sonucunda ekonomide artan dengesizliklere ilaveten Körfez Krizi üretim, yatırım ve fiyat bekleyişleri üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır.

Krizin savaşa dönüşmesi Ortadoğu pazarlarının daralmasına, turizm faaliyetlerinin gerilemesine ve uluslararası sermaye hareketlerinin yavaşlamasına neden olmuştur. 1990 sonunda alınan daraltıcı önlemler, kredi faizlerinin yükselmesi, ücret artışları gibi maliyet artırıcı unsurlar ekonomideki gerileme üzerinde hızlandırıcı bir rol oynamıştır. 1991 yılı sonunda erken seçime gitme kararının alınması ile birlikte uygulanan genişleyici maliye politikası 1991'in ikinci yarısından itibaren 6 ay süren kısa süreli bir canlanma yaratmıştır. 1991 yılının ekim ayında yapılan seçimler sonucu oluşan koalisyon "Dengeleme, Onarım, ve Canlandırma Programı" adı altında üç aşamalı bir program uygulayacağını ilan etmiştir. Programın birinci aşamasında enflasyonun düşürülmesi ve ekonomide dengelerin kurulmasına yönelik politikalar; ikinci aşamasında üretimin önünü açmak için birikmiş borçların taksitlendirilmesi ve yeni teşviklerin verilmesi; üçüncü aşamada ise atılım programı olarak KİT reformu, Finansal kesim reformu ve vergi reformunun yapılacağı ileri sürülmüştü (Yıldırım ve Yıldırım-2001, s;8).

Türkiye’de 1989’dan itibaren kamu maliyesindeki bozulma sürecinin özellikle kamu finansman açıklarının ve bütçe dışı borç anapara ödemeleri dolayısıyla oluşan kamu kesimi borçlanma gereğinin büyümesine paralel olarak reel faiz oranlarının yükselmesi, iç ve dış borç stokunu önemli düzeyde arttırmıştır. 1982 Meksika Krizi, 1986’da Brezilya Krizi, 1994’de tekrar Meksika Krizi ve 1997’de yaşanan Güney Kore Krizlerinin altında yatan nedenler birbiriyle benzerlik göstermekte, aynı kısır döngüye Türkiye’nin de düştüğü görülmektedir (Sakal-2002, s;52).

Tablo 2-2’den izleneceği gibi, iç borç stokundaki artışlar özellikle 1994, 2000 ve 2001 krizlerini takip eden yıllarda daha belirgin bir hal almıştır. 1994 krizinden sonra hazinenin MB kaynaklarından borçlanma sınırının daraltılması ve 1998’e kadar 3’e düşürülmesi borçlanmanın tamamıyla hazine bonosu ve devlet tahvillerine yönelmesine sebep olmuştur.

Tablo 2.2. İç Borç Stoku (1992-2006) (Milyon YTL)

Borç Stoku	1992	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2005	2006
İBS	194	799	3.149	11.613	36.421	149.870	224.483	244.782	251.470
Tahvil	86	239	1.250	5.772	34.363	112.850	194.211	226.964	241.876
Bono	42	304	1.528	5.841	2.058	37.020	58.904	17.818	9.594
Avans	31	122	371	0	0	0	0	0	0
Kons.Borç.	35	133	0	0	0	0	0	0	0

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı (2006) “Hazine İstatistikleri”, www.hazine.gov.tr, (10.06.2007)

İç borç stokunun vade yapısı, 1990’dan itibaren hızla hazine bonolarına, yani kısa vadeli devlet iç borçlanma senetlerine kaymıştır. Bono ve tahvillerin borçlanma içindeki payı karşılaştırıldığında, 2000’li yıllara kadar bonoların payının tahvillere oranla daha fazla olduğu görülmektedir. 1989 ve 1990 yıllarında borçlanmanın vade yapısı, özellikle uzun vadeli tahvil ihracına yönelerek uzatılmaya çalışılmıştır. 1991 yılında Körfez Krizi’nin olumsuz etkileri sonucunda artan harcamalar ve belirsizliğin getirdiği enflasyonist beklentiler senetlerin kendi içerisindeki dağılımını ters yönde etkilemiştir. Tahvillerin payı düşerken, bonoların payı yükselmiştir. Kısa vadeli ve yüksek faizle borçlanma, yıl içindeki ödemelerin artmasına da yol açmıştır. Bunun yanı sıra, iç borç faiz ödemelerinin konsolide bütçe harcamaları içindeki payının önemli bir şekilde artmasıyla iç borçların faiz yükünün bütçe açığına katkısı giderek büyümüş, iç borçlanma daha çok iç borç geri ödemelerini finanse eder hale gelmiştir

Toplam iç borç stoku içinde konsolide borçların 1988 yılına kadar artış, sonrasında azalış eğiliminde olduğu ve 1996 yılından itibaren sıfırlandığı görülmektedir. MB’den alınan avanslarda da benzer bir eğilim görülmektedir. Avansların düşmesinin nedeni, alınan avansların zamanında ödenmeyerek konsolide borçlar içine kaydırılması olmuştur. 1998 yılında Hazine ve MB arasında imzalanan protokol çerçevesinde ay içerisinde Hazinece kullanılan avansın ay sonlarında kapatılması uygulamasına geçilmiştir. Böylece, 1980’lerde iç borç stoku içerisinde yüksek olan avans 1998 yılı itibarıyla sıfıra düşmüştür. 2001 yılında ise, 4651 sayılı kanun ile kısa vadeli avans olanağı tamamen kaldırılmıştır.

Devlet iç borçlanma senetlerinin mali piyasalardaki en önemli etkisi, kamunun neredeyse tekel konumuna gelerek bir anlamda finansal kaynaklara el koymasındır. Özellikle 1990’lardan itibaren, iç borçlanma senetleri, toplam menkul kıymet ihracının %95-97’sini oluşturmuştur. Bu senetlerin bütçe açıklarının finansmanında kullanıldığı

ve bu açıklarında faiz ödemelerinden kaynaklandığı göz önünde tutulursa, kamu borçlanmasının ulusal yatırımların finansmanı yerine, borcun borçla ödenmesi sürecini beslediği söylenebilir. Nitekim, 1990'lı yıllarda özel kesimin hisse senedi ihraçları ulusal gelirin ancak %1'ine ulaşırken, kamu kesimi borçlanma senetlerinin boyutu 1990'da ulusal gelirin %38.7'sine kadar ulaşmıştır (İyidiker ve Özuğurlu-2001, s;9).

İstikrarsızlığın sembollerinden biri haline gelen, konsolide bütçe faizleri, son yıllarda bütçe açığını büyüten en önemli kalemdir. Kuşkusuz, faizlerde görülen artış, sadece konsolide bütçe açıklarından kaynaklanmamıştır. Faizlerdeki artışı açıklarken, bütçe açıkları yanında, 24 Ocak 1980 kararları çerçevesinde para ve kur politikalarının etkisine de bakmak gerekmektedir (Öztek-2001, s;4).

Özellikle 1990 sonrası konsolide bütçe açıklarının artan dönemsel yapısı, dolaylı olarak borç stoklarının da artmasına neden olmuştur. Türkiye'de bütçe açıklarının finansmanında özellikle 1985 sonrası dönemde ağırlık kazanan iç ve dış borçlanma, boyut ve nitelikleri itibariyle ekonominin karşı karşıya bulunduğu en önemli sorunlardan birisi haline gelmiştir.

Bütçe açıklarının giderek büyümesi doğal olarak iç borçlanma sorununu gündeme getirmiş ve yüksek oranlı iç borç faizleri de gelecek yıllar için açıkların daha da büyümesine sebep olmuştur. Açığın bir kısmı açık finansman yoluyla, yani para basılarak MB tarafından finanse edilirken, geri kalanı da yüksek faizli iç borçlanmayla karşılanmıştır. Diğer yünden, iç finansman açığı sorunu da önem kazanmaktadır. Tasarruflar yeterli değildir. İç finansman açığını kapatmak için devlet, iç borçlanma yoluna gitmektedir. İç borçlanmanın getirdiği yüksek oranlı faiz yükü kamu harcamalarını giderek daha da büyümüştür. Bütçe açıklarının büyümesine paralel olarak kamunun iç borç stoku da sürekli yükselmiştir (Yurdakul-1999, s;15).

Tablo 2-3'te iç borç stokunun GSMH'ye oranı verilmektedir. İç borç stokunun GSMH'ye oranının özellikle son yıllarda büyük oranda arttığı görülmektedir. 1985 yılında %17.8 olan oran 1990 yılında %12.8'e gerilemiş, 1995 yılında %17.3, 2000 yılında %29.0 ve 2005 yılında %50.3 düzeyine yükselmiş ve 2006 yılında %44.6 düzeyine gerilemiştir. Söz konusu oranın en yüksek düzeyine 2001 yılında ulaştığı görülmektedir. 2001 yılı sonu itibariyle %69,2 olarak gerçekleşmiştir.

Özellikle 2001 yılında 2000 yılına göre 2 kat büyüyen iç borç stoku/GSMH oranının kaynağı, 2001 yılında kapatılan kamu bankalarının görev zararlarının kapatılması

ve fona devredilen bankalara sağlanan kaynak sebebiyle bu bankalara verilen nakit dışı kağıtlardır. Kamu bankaları görev zararlarının ve bankacılık kesimindeki aksaklıkların 90'lı yılların başından itibaren birikerek gelen sorunlar olduğu göz önünde bulundurulursa, iç borç sorunun bugün için geldiği noktanın esas itibarıyla 1990'lı yıllardan itibaren başladığı görülmektedir. Bu süreçte kamu kesimi borç servisi yükü sürdürülemez boyutlara ulaştığı; kamu kesiminin tasarruf ve yatırım yapamaz hale geldiği; özel sektörün birikim tercihlerinin giderek reel sektörlerden uzaklaşarak, spekülasyon birikim alanlarına yöneldiği ifade edilebilir.

Tablo 2.3. İç ve Dış Borç İstatistikleri

Yıllar	BAFÖ/ VG	İBAFÖ/ VG	İBS/ GSMH	İBFÖ/ GSMH	DBAFÖ/ VG	DBS/ GSMH	DBFÖ/ GSMH
1985	58.8	36.7	19.7	0.7	22.1	37.7	1.2
1986	67.0	42.8	20.5	1.3	24.2	42.2	1.3
1987	84.6	60.2	23.0	1.7	24.3	46.1	1.3
1988	94.4	65.1	22.0	2.5	29.3	45.1	1.4
1989	84.9	57.8	18.2	2.2	27.2	38.5	1.3
1990	67.2	45.6	14.4	2.4	21.6	32.2	1.1
1991	81.1	60.6	15.4	2.7	20.5	33.2	1.1
1992	90.5	72.6	17.6	2.8	18.0	34.6	0.9
1993	123.0	104.5	17.9	4.6	18.6	37.2	1.2
1994	150.5	120.5	20.6	6.0	30.0	50.3	1.7
1995	175.4	144.1	17.3	6.1	31.3	42.7	1.3
1996	209.1	183.3	21.0	8.9	25.9	43.2	1.1
1997	116.2	95.3	21.4	6.7	20.9	43.8	1.0
1998	166.9	141.1	21.7	10.5	25.9	46.6	1.0
1999	182.9	161.0	29.3	12.6	21.9	55.7	1.1
2000	153.1	133.1	29.0	15.0	20.0	59.3	1.3
2001	263.7	230.3	69.2	21.3	33.4	78.0	2.0
2002	233.2	209.6	54.5	17.0	23.6	71.7	1.8
2003	207.5	188.1	54.5	14.8	19.4	60.3	1.7
2004	194.8	178.7	52.3	11.7	16.2	53.7	1.5
2005	163.6	144.7	50.3	8.1	18.9	46.8	1.3
2006	-	-	43.7	6.7	-	51.9	1.2

BAFÖ: Borç Ana Para ve Faiz Ödemeleri, **İBAFÖ:** İç Borç Ana Para ve Faiz Ödemeleri, **DBAFÖ:** Dış Borç Ana para ve Faiz Ödemeleri, **İBS:** İç Borç Stoku, **DBS:** Dış Borç Stoku, **İBFÖ:** İç Bor Faiz Ödemeleri, **DBFÖ:** Dış Borç Faiz Ödemeleri, **VG:** Vergi Gelirleri, **GSMH:** Gayri Safi Milli Hasıla

Kaynak: DPT (2007) "Ekonomik ve Sosyal Göstergeler", www.dpt.gov.tr, (10.06.2007)

Hazine Müsteşarlığı (2007) "İç ve Dış Borç İstatistikleri", www.hazine.gov.tr, (20.06.2007)

Tablo 2-3'de görüldüğü gibi, vadesi giderek kısalan devlet iç borçlarının artması ile borç yükü de giderek artmış ve konsolide bütçe harcamaları içinde iç borç faiz ödemelerine ayrılan pay giderek büyümüştür. 1985'de iç borç faiz ödemeleri/GSMH oranı 0.7 iken, 1990'da %2.4, 1995'de %6.1, 2000'de %15.0 ve 2003 yılında %14.8 olarak gerçekleşmiştir. 2003 yılından sonra gerilemeye başlayan oran, 2006 yılında %6.7 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla oranın özellikle 1990'lar boyunca süratle yükseldiği söylenebilir. 1985-2006 yılları verileri incelendiğinde oranın, özellikle 1997

yılında bir önceki yıla göre önemli düzeyde gerilediği görülmektedir. 1997 yılı boyunca iç borçlanma ile bütçe finansmanına devam edilmesine karşılık, iç borç faiz ödemelerinin GSMH içindeki payının bir önceki yıla göre gerilemesinin nedeni, 1996 yılı sonlarından itibaren borçlanma stratejisindeki değişikliktir. Bu yıllarda borçlanmada vade yapısı uzatılmış, 1997 iç borç anapara ve faiz ödemeleri önemli ölçüde 1998 yılının ilk üç ayına sarkıtılmıştır. Yani, 1998 yılında bir önceki yıla oranla borçlanma maliyeti arttığından, hazine daha fazla faiz yükü ile karşılaşmamak için bu dönemde borçlanma vadelerini kısaltmıştır. Öte yandan, 1997 Temmuzunda başlayan Uzak Doğu Asya Krizi, 1998 yılında borçlanmayı daha maliyetli hale getirmiştir.

İç borç ana para ve faiz ödemelerinin toplam vergi gelirlerine oranı incelendiğinde: 1985’de %36.7 olan oran 1990’da %45.6, 1995’de %144.1, 2000’de %133.1 ve 2005 yılında %144.7 düzeyine yükselmiştir. 1993 yılından itibaren (1997 hariç) vergi gelirleri sadece iç borç ana para ve faizini ödemeye yetmediği görülmektedir. 2001 yılında, oran %230.3’e yükselmiş, yani vergi gelirlerinin 2.3 kat daha fazlası ile ancak iç borç ana para ve faizi ödenebilecek düzeye ulaşmıştır. 2001’den sonra alınan tedbirler sonucunda söz konusu oranda ciddi azalmalar yaşanmakla beraber yüksek seviye devam etmektedir. Bu durumda, kamu iç borçlanması devletin iktisadi yaşama müdahalesinin en önemli aracına dönüşürken, devlet bütçesinin temel işlevi de iç borç faiz yönetimi işlevine dönüşmüştür.

Genel olarak literatüre bakıldığında, kamunun iç borçlanmasında esas sorunun, borcun büyüklüğünden ziyade ortalama vadesinin kısalığı ve maliyeti olduğu görülmektedir. Bir çok gelişmiş ülkede iç borç/GSMH oranının yüzde 100’ün üzerindedir. Bu düzeyde olan borç yükünün sorun yaratmamasının en önemli sebebi ortalama vadesinin oldukça uzun ve maliyetinin de düşük olmasıdır (Soral-2003, s;6).

Türkiye’de son 18 yılın ortalamasına göre iç borçlanmanın ortalama vadesi 10 ay (307 gün) olarak gerçekleşmiştir. Ancak vadenin halen daha kısa olduğu ve bunun yanında borç faizlerinin yüksek olması nedeniyle borçlanma maliyetinin yüksek olduğu da ifade edilmelidir. Borçların bu kadar yüksek olması, her defasında kamu gelirlerinin daha büyük bir kısmının borç servisine ayrılmasını gerektirmektedir. Yıllar itibariyle kamu yatırımlarının giderek azaldığı göz önüne alınırsa, alınan borçlar diğer harcama kalemlerine dağıtılmıştır. Öte yandan borçların bu denli yüksek oluşu, her defasında

hem yeniden borçlanmayı gerekli kılmakta, hem de borçlanmanın koşullarını zorlaştırmaktadır.

2.7.2. 1980 sonrası dış borçların gelişimi

Günümüzde küreselleşme süreciyle birlikte, sanayileşmenin hızlanması ve mali piyasaların gelişmesine bağlı olarak kalkınmanın finansmanında dış kaynaklar giderek önem kazanmıştır. Türkiye’de gelişmekte olan bir ülke olarak kalkınmanın finansmanı için önemli oranlarda dış finansman kullanımına gitmiş ve giderek ağırlaşan dış borç problemi ile karşı karşıya kalmıştır. Ocak 1980 dönüşümü ve onu izleyen kararlar, Türkiye ekonomisinin kuruluş yıllarından günümüze kadarki en radikal dönüşümdür. 1980 dönüşümü, dış finansman kaynaklarının ekonomik gelişme sürecinde büyük önem taşıdığını vurgulamış, ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği için dış finansman kaynaklarının kullanılması benimsemiştir.

Türkiye ekonomisinin 1980 sonrası dış borç gelişmeleri ve birikim süreci incelendiğinde birbirinden ayrılan üç önemli dönem söz konusudur. 24 Ocak Kararları ile başlayan 1980-1989 dönemi; 32 Sayılı karar ile başlayan 1990-1999 dönemi ve 9 Aralık 1999 tarihinde imzalanan Stand-By anlaşması ile başlayan 2000 ve sonrası dönem. Bu bölümde, Türk ekonomisinin temel dinamikleri ve göstergeleri açısından önem arz eden bu üç dönem, dış borç dinamikleri açısından ele alınıp incelenecektir.

a. 1980-1989 dönemi: Özellikle 24 Ocak 1980 tarihinde alınan ekonomik önlemler paketi ile bu tarihe kadar izlenen temel ekonomi programları terk edilmiş; bir yandan fiyat istikrarı, öte yandan ekonominin içinde bulunduğu döviz dar boğazı ve dış borç tikanıklığını aşmak üzere çok önemli kararlar alınmıştır. Döviz dar boğazı ve dış borçlarla ilgili olarak çok büyük bir yenilik, ihracatın teşvik edilerek Türk ekonomisinin dışa açılmasıdır. İhracatın yanı sıra turizm ve işçi dövizleri yoluyla döviz sağlayıcı teşvikler uygulamaya konulmuştur. Bu dönemde, alınan bu önlemlere rağmen dış ticaretteki dengesizlikler ortadan kaldırılamamış ve bu dönemde özellikle 1983'den sonra dış borç yükü yeniden artmaya başlamıştır. Dış borçlarda değişken faiz uygulanmaya başlanmış, bu durum dış borç miktarının artmasına yol açmıştır.

İhracat dönem boyunca yıllık bazda %15 artış kaydetmiş, bu performans ek olarak hızla artan turizm gelirleri ve işçi dövizleri sayesinde, bu dönemde dış borç servislerini aksatmadan sürdürecektir döviz temin edilebilmiştir. 1986 yılına gelene kadar

borç servislerinin birikimi açısından görece rahat bir dönem yaşayan ülke, bu tarihten itibaren zorlanmaya başlamıştır. 1981 yılındaki borçların yeniden yapılandırılması operasyonundan sonra, yapılandırılan bu borçlar için öngörülen geri ödemesiz dönemin bu tarihlerde sona ermesi de süreci hızlandırmıştır (WB-1990, s;19).

Bu dönem borç dinamiklerini tetikleyen diğer bir gelişme de, bütün gelişmekte olan ülkelerde görüldüğü gibi, sağlanan kredilerin yapılarında borçlu ülkeleri zora sokacak önemli değişikliklerin olmasıdır. 1983 yılına kadar dış borç yapısı içinde hükümet kredileri ağırlıklı yapı söz konusu iken bu yıldan itibaren ticari bankalardan sağlanan kredilerin ağırlığı artmıştır. 1990'lara gelindiğinde ise, uluslar arası tahvil piyasalarından sağlanan borçların büyük ağırlık kazandığı görülmektedir. Tüm bu gelişmeler kısa vadeli borçların toplam stok içindeki payının da artmasına neden olmuştur.

Bu dönemdeki dış borç miktarındaki artışın en büyük nedenlerinden biri de ABD dolarının diğer paralar karşısında giderek değer kaybetmesidir. Türkiye'de de borçların bileşiminde dolar dışı paraların ağırlıklı olması nedeniyle, dış borçların ABD doları cinsinden artmasına yol açmıştır. Tüm bu gelişmeler borç miktarının giderek artmasına neden olmuştur. Sadece 1984-1988 yılları arasında dış borçlar iki kat artmıştır. Türkiye'nin dış borçlanmasıyla ilgili en ciddi değişikliklerden birisi 1989 yılından itibaren gerçekleştirilmiştir. Bu tarihten itibaren dış borç yükü ulaştığı noktadan geri çekilmeye ve DBS/GSMH oranı düşürülmeye başlanmıştır (Bkz. Tablo 2-3). Hazinesinin bu dönemde dış borçlanmanın dış borç servisiyle sınırlandırılması ilkesini uygulaması bu olumlu sonucu doğurmuştur. Dış borç yükü ve dış kredibilite açısından olumlu olan bu gelişme, iç denge açısından benzeri önlemlerin alınamaması nedeniyle, bu kez, iç ekonomik istikrar sorununu gündeme getirmiştir (Tandırcıoğlu-2000, s;7).

1988 yılına gelindiğinde, 1980 yılında başlayan reform sürecinde bir yavaşlama görülmektedir. Aynı şekilde ekonomide bir daralma süreci yaşanmaktadır. Türkiye ekonomisinin dışa açılım öncelikleri reel üretim sektöründe değil, finans ve kambiyo hizmetlerini kapsayacak politika değişiklikleriyle biçimlenmiştir. Bu politika değişikliklerinin en önemlisi 1989 yılında sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamaların kaldırılmasıdır.

b. 1990-1999 dönemi: Tarihsel olarak bakıldığında, Türkiye'de 1950'lerden bu yana yaşanan ekonomik krizlere cari işlemlerin sürekli açık vermesinin ve dış borçların

büyümesinin kaynaklık ettiği görülmektedir. Ekonominin serbestleştirilmesiyle büyüyen dış açıkların 1990'lı yıllardan itibaren gittikçe artan dış borçlarla ve kısa vadeli sermaye hareketleriyle finanse edilmesi, dış borç yükünü büyütmüş, dış ödemeler dengesi sorununu ağırlaştırmıştır (İyidiker-2001, s;5). 32 Sayılı Karar'ın hazırladığı bu alt yapı ve yurt içi tasarrufların yetersiz kaldığı bir ortamda hızla büyüyen kamu açıklarının finansmanını sağlamak amacıyla sıcak para politikası uygulanmaya başlanmıştır. Dönem boyunca döviz kurlarının enflasyona paralel olarak hatta zaman zaman enflasyondan daha düşük oranlarda artırılması ile ulusal para değer kazanmıştır. Yüksek reel faizlerle borçlanılarak kamu açıklarının finansmanını kolaylaştırmayı amaçlayan bu politika ile hem kamu borçlanması hem de özel kesim borçlanması özendirilmiştir. Bu gelişmeler doğrultusunda 1990'lı yıllarda dış borçların artış süreci devam etmiştir. Dış borçlarda ki artış trendi 1995 yılı hariç 1990-1999 dönemi boyunca devam etmiştir.

1994 ve 1995 yıllarının herhangi bir dış ödeme sorunu olmadan kapatılabilmesi Türkiye ile ilgili olarak uluslar arası piyasalarda bir iyimserliğin doğmasına yol açmış ve krizden çıkılıp normalleşme sürecine girilmiştir. Bu sürece, GOÜ'lere yönelik kaynak transferlerinin hızla arttığı dış konjonktür olumlu yönde etki yapmıştır. Nitekim yabancı yatırımcıların tüm olumsuzluklara karşın Türkiye'de yatırım fırsatları aramaya devam etmeleri ve dış krediler açısından 1994 yılındaki zorlu dönemin atlatılması olumlu bir göstergedir. Çünkü, 1994 krizinin ardından Türkiye'ye yönelik dış finansman akışları önemli bir süre duraklama dönemi yaşamaktaydı (Bal-1998, s;117).

1997 yılına gelindiğinde konsolide bütçenin denk olması öngörülmüş ve bunun için harcamaların reel olarak daraltılması, bütçe gelirlerinin ise geliştirilmesi hedeflenmiştir. Program hedefinin aksine, harcamaların reel olarak kısılamaması ve vergi dışı gelirlerde hedeflenen düzeylere ulaşamaması, mevcut açıkların ve borçlanmaya duyulan ihtiyacın devamına yol açmıştır. Sonuçta, 1999 yılında DBS/GSMH oranı %55.7 düzeyine yükselmiştir.

1990 yılından sonra uygulanan yüksek faiz düşük kur politikası, kamu kesimi finansman politikasının şekillenmesinde etkili olmuştur. Yurt içi faiz oranlarının yükselmesi, iç borçlanmayı daha maliyetli hale getirirken, enflasyon oranlarının yükselmesi de emisyonla başvurma imkanlarını kısıtlamıştır. Uygulanan düşük kur politikası ise dış kaynak maliyetini azaltmıştır. Vergi yapısındaki bozukluk ve kayıt dışı ekonominin varlığı, gerekli finansmanı sağlayacak vergi hasılatının elde edilmesini

engellemiştir. Kamu finansmanı araçlarının bileşenleri ile ilgili olarak ortaya çıkan bu tablo, hükümetlerin finansman politikasının aracı olarak önemli ölçüde dış borçlanmaya başvurmalarına neden olmuştur (Sarı-2004, s;43).

c. 2000 ve Sonrası: 2000'li yıllar dış borç stokunun artmaya devam ettiği yıllardır. 1999 krizini takip eden 2000 yılında borç stoku/GSMH oranı %59.3 oranına yükselmiştir. 2001 yılında yaşanan krizlerin etkisiyle oran %78.0 düzeyine yükselmiş ve 2006 yılında %51.9 düzeyine gerilemiştir.

2000 yılından sonra dış borç rakamlarının artmasında gerek ülke içerisinde gerekse ülke dışında yaşanan bazı olayların etkili olduğu ifade edilmelidir. 1997 Asya krizi ve 1998 Rusya krizleri Türk ekonomisini de derinden etkilemiştir. Öncelikle birçok ülkenin etkilendiği bu krizler sonucunda Türkiye'nin ihracat olanakları azalmıştır. Bunun sonucunda da ödemeler bilançosu açıklarının kapatılabilmesi ve ekonomik büyümenin sağlanabilmesi için dış borçlanmaya daha fazla başvurulmuştur. 1999 yılında IMF ile yapılan Stand-by anlaşması ile iç borçlanma yerinde dış borçlanmaya gidilmesi kararlaştırılmış ve bu sebeple 2000 yılında dış borç stoku/GSMH oranı %59.3 düzeyine yükselmiştir.

1998 yılında MB'nin Hazineye avans imkanı sıfırlanmıştır. Bu nedenle Hazine açıkların finansmanını sağlaması için iç piyasalarla birlikte dış piyasalara yönelmesi dış borç miktarının artmasının başka bir nedenidir. Ayrıca, ekonominin kısa vadeli fon giriş çıkışıyla finanse edilen ithalata dayalı büyüme modeli uygulamasına devam edildiğinden büyüme ile dış kaynak gereksinimi arasındaki ilişki devam etmektedir. Bunun sonucunda oluşan cari işlemler açığı nedeniyle dış finansman ihtiyacı artmıştır. Bunların yanında Kasım 2000, Şubat 2001 krizleri ardından yaşanan kısa vadeli sermaye çıkışları sonucunda ekonomide yeniden istikrarın sağlanabilmesi için IMF ile yeni bir Stand-by anlaşması yapılmış ve IMF'den önemli miktarda kaynak sağlanmıştır. Bütün bu gelişmelerle birlikte bankacılık sektöründe yaşanan gelişmelerin sonucunda yaşanan finansal krizin aşılması dış finansman ihtiyacını artırmıştır.

Bu dönemde Türkiye'nin dış borçlarının artmasının bir diğer nedeni, 1980'li yıllarda kamu harcamalarının üretken yatırımlara değil verimsiz olarak nitelendirilen altyapı yatırımlarına yönelmesi, ihracatın teşvik edilmekle birlikte sanayileşmenin sağlanamaması, en önemlisi de vergi sisteminde köklü değişikliklerin yapılamaması ve vergi gelirlerinin artırılmaması sonucunda sermaye birikiminin sağlanamamasıdır. Bu

durum ülkeyi dış borç kullanımına itmiş ve bu süreçte dış borçlar ancak alınan yeni dış borçlarla ödenebilmiş ve artan bir dış borç problemiyle karşı karşıya kalınmıştır (Ünal-2003, s ;5-6).

1985-2006 döneminde dış borçların artış göstermesinin bir nedeni de, doların diğer yabancı paralar karşısında değer kaybetmesidir. Türkiye değişik ülke ve finans kurumlarından çeşitli paralar cinsinden borçlanmaktadır. Ancak, dış borçlar hesaplanırken diğer yabancı paralar Amerikan dolarına dönüştürülmektedir. Dolayısıyla bu dönemde ABD dolarının diğer paralar karşısında giderek değer kaybetmesi Türkiye'nin dış borçlarının kur etkisinden dolayı Amerikan doları cinsinden artmasına yol açmaktadır.

2.8. Kamu Borçlarının Ülkeler Arası Karşılaştırılması

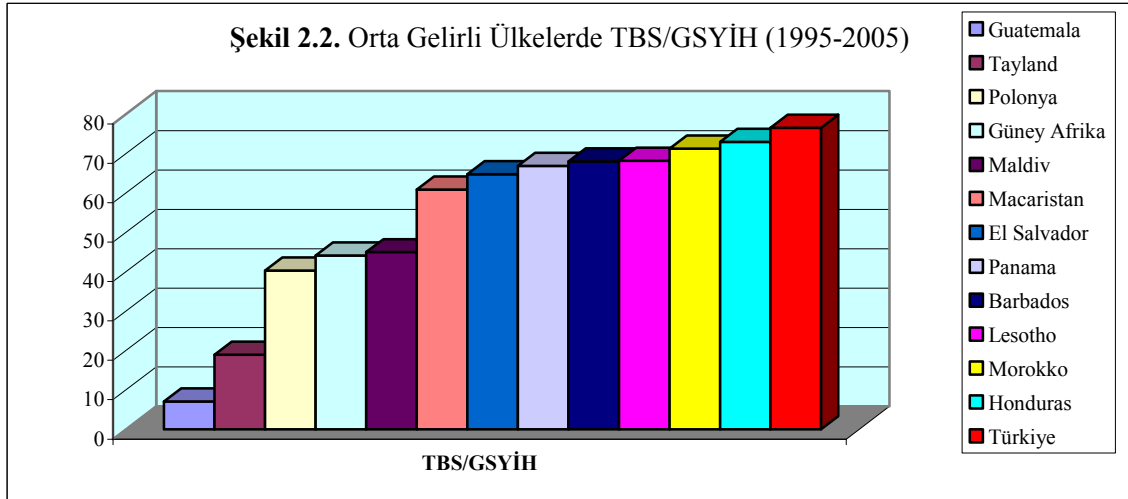
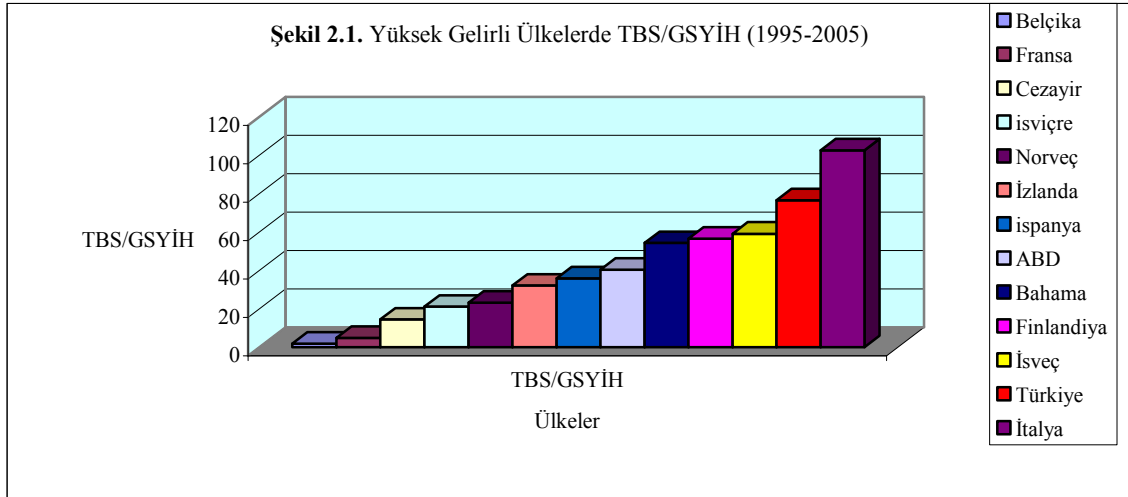
WB ve IMF tarafından kabul edilen kriterlere göre TBS/GSYİH oranı %50'nin üzerinde olan ülkeler çok borçlu sayılmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, söz konusu oranın artması olumsuz iktisadi etkilerin görülme riskini arttırması bakımından önemlidir. TBS/GSYİH oranı, insani kalkınma endekslerinde ve uluslar arası kredi kuruluşlarının risk değerlendirmelerinde önemli bir göstergedir. Aynı zamanda ülkenin kredibilitesi üzerinde de doğrudan bir etkiye sahip olması bakımından önemlidir. Bu bölümde, Türkiye'de borç durumunun çeşitli ülkelerle bir karşılaştırması yapılacaktır. Seçilen ülkeler, çalışmanın analiz kısmında yapılan sınıflandırmaya uygun olarak yüksek, orta ve düşük gelirli ülkeler olmak üzere üç gruba ayrılmıştır.

Türkiye orta gelirli ülkeler grubunda yer almaktadır. Bununla birlikte, yüksek gelirli ülkelerle TBS/GSYİH oranı açısından karşılaştırıldığında, İtalya hariç, diğer bütün ülkelere göre daha yüksek bir borç oranına sahip olduğu görülmektedir (Bkz. Şekil 2-1).

Orta gelirli ülkeler grubunda yer alan ülkelerle karşılaştırınca Türkiye'nin en yüksek TBS/GSYİH oranına sahip olduğu görülmektedir. Bununla beraber, Türkiye'de TBS/GSYİH oranı diğer orta gelirli ülkelerle çok farklı değildir. Genel olarak orta gelirli ülkelerin borç oranları gelişmiş ülkelere göre daha yüksektir (Bkz. Şekil 2-2). Aynı zamanda ülkelerin büyük bir kısmı borç sınırını aşmış ve bu nedenle çok borçlu ülke konumundadırlar.

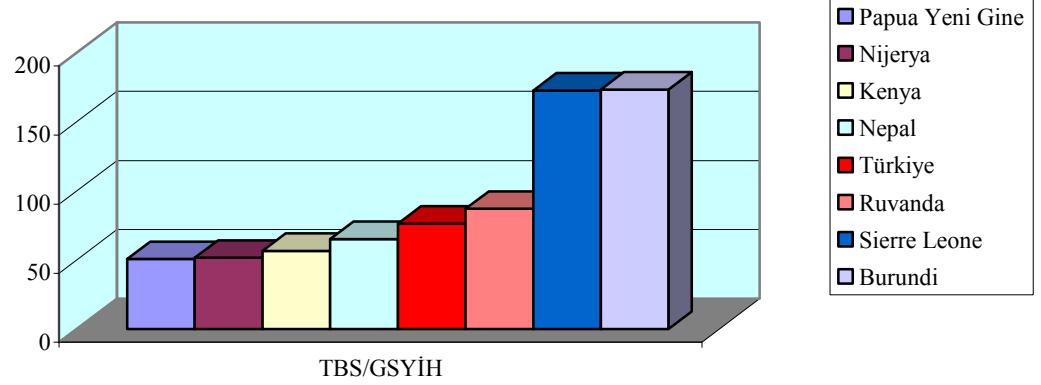
Düşük gelirli ülkelerle karşılaştırılınca, Türkiye'nin TBS/GSYİH oranının düşük gelirli bazı ülkelere yakın veya daha az olduğu görülmektedir (Bkz. Şekil 2-3).

Bütün bu göstergeler birlikte değerlendirildiğinde, Türkiye’de özellikle dahil olduğu orta gelirli ülkeler içerisinde borç oranlarının çok yüksek olmadığı söylenebilir. Türkiye’de borç konusunda temel sorun yüksek faiz oranları ve düşük vadelerdir. Şekil 2-4’de görüldüğü gibi, Türkiye’de hazine borçlanmak için bir çok ülkeye göre çok yüksek faizler ödemektedir.

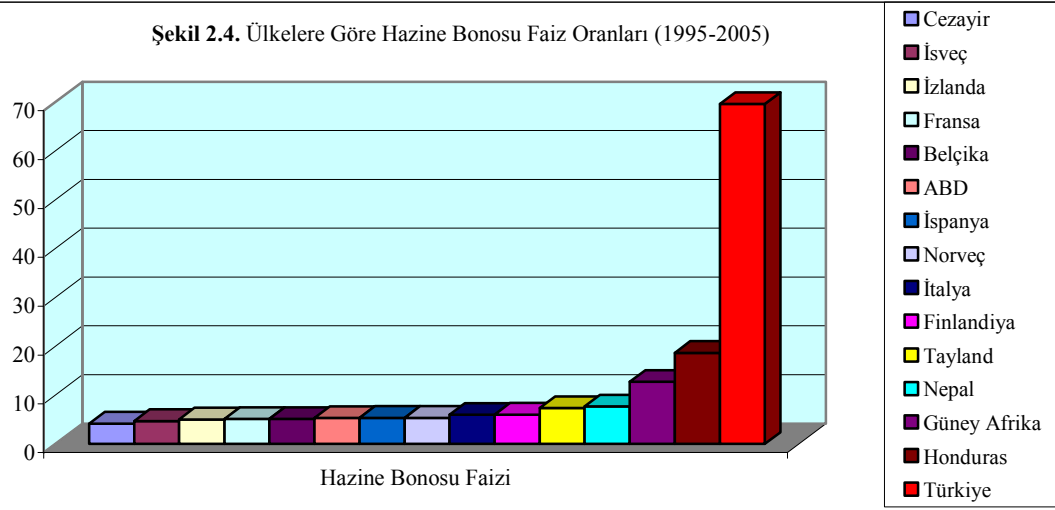

Kaynak: IFS, International Financial Statistics- 2003 ve 2006 raporlarından derlenmiştir.

Şekil 2.3. Düşük Gelirli Ülkelerde TBS/GSYİH (1995-2005)

Şekil 2.4. Ülkelere Göre Hazine Bonosu Faiz Oranları (1995-2005)

Kaynak: IFS, International Financial Statistics- 2003 ve 2006 raporlarından derlenmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KAMU BORÇLANMASININ GELİR DAĞILIMI ÜZERİNE ETKİLERİ

Bir toplumdaki en önemli sorunlardan bir tanesi, gelir dağılımındaki aşırı eşitsizliklerdir. Devletin görevi ise, eşitsizliği gidermek suretiyle toplumu oluşturan bireyler arasında adil bir gelir dağılımını sağlamaktır. Serbest piyasa ekonomisinde gelir dağılımındaki eşitsizlik kendiliğinden giderilemez. Bu nedenle, devlet ekonomiye müdahalede bulunarak, çeşitli ekonomik ve mali araçlar yardımıyla gelir dağılımındaki eşitsizliği gidermeye çalışmaktadır. Devletin bu amaçla ekonomiye müdahalede bulunması, gelirin yeniden dağılımı politikası olarak adlandırılır (Pehlivan-2003, s;372).

Yeniden dağılım politikası, adil bir gelir dağılımını gerçekleştirmek için bazı araçlardan yararlanır. Bu araçların başlıcaları malidir. Mali araçların bütününe “gelirler politikası” veya “maliye politikası” adı verilmektedir. Mali olmayan araçların tümü ise, “sosyal politika” ve “para- kredi politikası” olarak bilinmektedir. Yeniden dağılım politikasının en etkin aracı maliye politikasıdır (Aktan ve Vural-2002b, s;12). Maliye politikası, ekonomik büyüme, yüksek istihdam ve istikrarlı bir fiyat düzeyinin sağlanabilmesi için, vergi ve diğer kamu gelirleri ile kamu harcamalarının para politikası ile uyum içinde kullanılmasıdır. Gelir ve servet dağılımındaki eşitsizlikleri gidermek yönünden maliye politikasının elinde başlıca araçlar kamu gelirleri (vergi) politikası, kamu harcamaları politikası, bütçe politikası, borçlanma ve borç idaresi politikasıdır.

Gelir dağılımında eşitliğe yönelme, “tam eşitlik” anlamında gelirin dağılması değil en yüksek refahı sağlayacak şekilde dağılması anlamındadır. Gelişmiş toplumlarda varolan gelir eşitsizliğine karşın bu eşitsizliği ideale yaklaştırmaya yönünde bir çabayı devlet vergileme ve transfer yoluyla yerine getirebilmektedir. Gelirin piyasa dağılımı eşitliğe yakın gerçekleşmediğine göre bunun vergileme ve transfer yoluyla eşitliğe yaklaştırılması yerinde olacaktır. Nitekim gelişmiş ülkeler için yapılmış araştırmalarda devletin vergileme ve transfer politikaları sonucunda gelir dağılımında önemli ölçüde iyileşme sağladığını göstermektedir. OECD (1998)’nin bir araştırmasına göre, örneğin Almanya’da 1994 yılında piyasa gelir dağılımına göre Gini katsayısı 0.44 iken, vergi ve transferler sonrasında 0.28’e düşmektedir. Benzer şekilde, vergi ve transfer politikaları ile Gini katsayısı Hollanda’da 0.42’den 0.25’e, Danimarka’da 0.42’den 0.22’ye düşmekte; gelir dağılımında yüzde 50’ye varan bir iyileşme sağlanabilmektedir. Türkiye

için 0.45 olarak verilen Gini katsayısı, vergi ve transferler sonrasındaki gelir dağılımına aittir ve piyasa dağılımına ilişkin hesaplama veri eksikliği nedeniyle yapılmasa da vergi ve transferlerin gelir dağılımında gelişmiş ülkelerdeki oranda bir iyileştirme sağlayamadığı söylenebilmektedir (Selim-2001, s;36).

3.1. Kamu Borçlanma Politikasının Ekonomik ve Sosyal Etkileri

Kamu borcunun iktisadi ve sosyal bir çok etkisi vardır. Borcun etkisi öncelikle iktisadi alanda oluşur, sonra siyasal, sosyal ve kültürel alana yansır. Borçlanma başlangıç itibariyle kamu maliyesine bir rahatlık sağlamakla birlikte zaman içinde istenmeyen ekonomik sonuçlar da ortaya çıkarabilir. Türkiye açısından borçlanmanın olumsuz ekonomik sonuçları şu başlıklar altında toplanabilir:

- Faiz oranlarının yükselmesi ve yatırımların yapılamaması,
- Enflasyonist baskı oluşturmaları,
- Gelir azaltıcı ve gelir dağılımını bozucu etkilerin ortaya çıkması,
- Mali yapının bozulması, bankaların esas işlevlerinden uzaklaşması
- Devletin temel görevlerini yapamaz hale gelmesi,
- Hükümetlerin milli politika takip edemez duruma düşmesi.

Kamu borcunun etkileri, hangi kaynaklardan borçlanıldığı, faiz oranları, ekonominin içinde bulunduğu konjonktürel durum, borcun miktarı, borçlanma için tüketimin mi tasarrufun mu kısıldığı, geri ödeme periyotları, ulusal para cinsinden mi döviz cinsinden mi borçlanıldığı ve geri ödendiği, hangi amaçlarla borçlanıldığı, borçla elde edilen kaynakların ne şekilde kullanıldığı gibi bazı faktörlere bağlı olarak değişebilmektedir. Bunların dışında ülkenin iktisadi ve sosyal yapısı, siyasi otoriteye güveni, hükümet politikalarına desteği, geleceğe yönelik beklentileri de borcun etkilerini belirleyen faktörlerdendir. Borçların ekonomik etkileri fiyatlar genel düzeyi, yatırımlar, ödemeler bilançosu gibi ekonomik göstergeler üzerinde olurken, sosyal etkileri daha ziyade gelir dağılımı üzerindeki etkilerine göre değerlendirilmektedir.

3.2. Borçlanmanın Gelir Dağılımı Üzerine Etkileri

Gelir dağılımı üzerinde doğrudan etkiye sahip olan borç çeşidi iç borçlardır. İç borçlar alındığında, kullanıldığında ve ödendiğinde gelir dağılımı üzerinde etkili olabilmektedir. Dış borçlar, alındığı zaman ülke kaynaklarında bir artışa, ödendiğinde

ise bir azalmaya neden olabilmektedir. Bu nedenle, dış borçların gelir dağılımı üzerinde etkileri ödendiğinde ve genellikle dolaylı yollardan gerçekleşmektedir. Borçların gelir dağılımı üzerindeki etkileri farklı olduğundan dolayı, bu bölümde söz konusu etkiler iç ve dış borç ayırımı yapılarak incelenecektir.

3.2.1. İç borçlanmanın gelir dağılımı üzerine etkileri

Gelişmekte olan ülkelerde sürekli bütçe açıkları, birçok makroekonomik problemin temel nedeni olmaktadır. Bununla birlikte, bu olumsuz etkiler bütçe açıklarının nasıl finanse edildiğine ve ne kadar süre ile finanse edildiğine bağlı olarak değişmektedir. Bütçe açıkları borçlanma ile finanse edildiğinde, reel faiz oranlarının yükselmesine ve özel yatırımları azalmasına neden olabilmektedir. Dış finansmana gidildiğinde, bununda reel döviz kurunun aşırı değerlenmesine yol açtığı, bu nedenle dış ticaret açığını genişlettiği, dış borçları sürdürülemez hale getirdiği ve döviz rezervlerini azalttığı görülmektedir. Para yaratılmasına ağırlık verilmesi ise enflasyonisttir (Hossain ve Chowdhury-1998, s;153-154). Diğer bir ifadeyle, her bir finansman yöntemi makro ekonomik değişkenler üzerinde olumsuz bazı etkilerde bulunabilmektedir.

Genel olarak borçlanmanın gelir dağılımı üzerine etkisi doğrudan veya dolaylı olarak gerçekleşebilmektedir. Dolaysız etkiler, borçların anapara ve faiz ödemesiyle doğrudan doğruya gelir transferi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Orta ve alt gelir grubundaki kişiler sınırlı düzeyde borç belgelerine sahip olabildiğinden ve borçlanma senetlerini elinde bulunduranlar daha ziyade yüksek gelir grubundaki kişilerden olduğundan dolayı borçlanma durumunda gelir dağılımındaki eşitsizlik artmaktadır. Dolayısıyla, pozitif reel faizle gerçekleştirilen borçların gelir dağılımı üzerinde etkileri doğrudan ve olumsuz yönde olabilecektir.

Borçların dolaylı etkileri ise, büyümeyle bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır. Borçlanma uzun vadede büyüme hızının yavaşlaması sonucunu doğurabileceğinden gelir dağılımını etkileyebilecektir. Borç miktarındaki artış fonların üretken yatırımlara gitmesini önleyecek, yatırımlar azalacak, istihdam düzeyi gerileyecek ve dolayısıyla ülkenin gelir düzeyi düşecektir.

İç borçlanmanın gelir dağılımı üzerine etkileri, borçlanmanın taşıdığı özelliklere göre farklı yönde olabilecektir. Bahsedilen etkiler, iç borçların kaynağına, borçlanma senetlerini alan kişilere, bu belgelerin faiz oranlarına, borç senetlerine sağlanan çeşitli

avantajlara ve enflasyonist eğilimlere göre değişebilmektedir. Bu bölümde, iç borçların özellikleri ve gelir dağılımı üzerine etkileri incelenecektir.

3.2.1.1. İç borçlanma kaynaklarının gelir dağılımı üzerine etkileri

Devlet borçlanmasını değişik kaynaklardan gerçekleştirebilir. Öncelikle devlet, harcamalarında meydana gelebilecek bir artışın vergi değil de borçlanma ile finanse edildiği durumda, bu tür finansmanın net etkisinin borçlanmanın kaynağına bağlı olarak değişeceği ifade edilebilir.

Borçlanma işlemini devlet adına hazine yapmaktadır. Hazinenin borçlanabileceği kaynaklar, etkinsilik ve mali etkileri açısından yaratacağı etkiler birbirinden çok farklı olması nedeniyle önemlidir. Bu nedenle, hazinenin hangi kaynaklardan borçlanabileceği, yani alacaklıların kimler olacağının çok iyi seçilmesi gerekir (Oskay-2004, s;2). Çünkü, borçlanmanın kaynakları, gelir dağılımının ne yönde değişeceğinin belirlenmesi bakımından önemlidir. Süre kriterine göre ayırmaksızın borçlanılabilecek iç kaynaklar ve gelir dağılımına etkileri şöyledir:

a. Özel kişi ve kuruluşlardan borçlanmanın gelir dağılımı üzerine etkileri:

Kişiler harcanabilir gelirlerini tüketim ve tasarruf amaçlı kullanabilirler. Elinde tasarrufu bulunan bireyler bu birikimlerini nakit olarak tutabilecekleri gibi gayrimenkul, altın, döviz veya devlet borçlanma senetlerini alarak menkul sermaye iradı elde etmek gibi farklı şekillerde değerlendirebilirler.

Borçlanmanın gelir dağılımı üzerindeki etkileri, borç faizi ve anapara ödemesi için devletin borçlanma senetlerine sahip olmayan kişilerden alınan vergilerin borç senetleri sahiplerine gelir olarak aktarıldığı zaman ortaya çıkmaktadır. Vergi ödeyenlerle devlete borç verenlerin aynı kişi veya kuruluşlar olması durumunda herhangi bir yük veya gelir dağılımı adaletsizliği söz konusu olmaz. Tersisi durumda, gelir dağılımı eşitsizliği sorunu ortaya çıkabilmektedir.

Vergi konusu geniş bir kitleyi, borçlanmaysa daha dar bir kitleyi ilgilendirmektedir. Bu dar kitlenin gelir ve servet düzeyi yüksektir. Borç anapara ve faizlerini ödemek için başvuru vergiler, daha çok kaynaklarını devlete borç olarak kullandıran yüksek gelirli kesimlerden alınıyorsa, gerçek anlamda bir yükten söz edilemez. Çünkü devlet borçlanma belgelerini alan kitle, aynı zamanda borcun finansmanını da yüklenmektedir. Devlet borçlanma belgelerinin anapara ve faizleri orta

ve alt gelir dilimindeki kesimlerden toplanan vergilerle ödeniyorsa, orta ve alt gelirli kesimlerden yüksek gelirli kesime kaynak aktarımında bulunuluyor demektir. Bu kaynak aktarımı, gelir dağılımının toplumdaki geniş kitleler aleyhine dönmesine neden olabilmektedir (Türkal-2003, s;394).

Düşük gelir grubuna mensup kişilerin marjinal tasarruf eğilimleri düşük olup bu kesimler gelirlerinin büyük bir bölümünü tüketime yönelik harcamalarda kullanmaktadırlar. Az gelişmiş ülkelerde vergi gelirlerinin önemli bir kısmını mal ve hizmetlerden alınan dolaylı vergilerin oluşturması ve düşük gelirli kesimlerin marjinal tüketim eğiliminin yüksek olması nedeniyle vergi yükü ağırlaşmaktadır. Bu uygulama ile, düşük gelirli kesimlerden vergi olarak alınan kaynaklar yüksek gelirli kesimlere borç faiz ve anapara ödemesi olarak aktarılmaktadır (Ulusoy-2004, s;278).

Eğer borçlanma özel kurum ve kuruluşlardan yapılıyorsa, bu kurumların sahipleri genellikle yüksek gelir grubuna mensup kişiler olduğundan bu kurumlardan borçlanma sonucunda gelir dağılımı yüksek gelirli bu kesimler lehine değişmektedir. Özel kesim kurum ve kuruluşlarının sahipleri, anapara ve faiz ödemeleri sonucunda gelirden önemli oranda pay alacaklar ve gelir dağılımı bu kesimin lehine değişecektir. Özetlemek gerekirse, özel kişi ve kurumlardan borçlanmanın gelir dağılımı üzerine etkileri borçlanılan kişi veya kurumların dahil olduğu gelir grubuna ve borçların hangi kesimden finanse edildiğine bağlı olarak değişecektir.

b. Sosyal güvenlik kurumları ve ekonomik kuruluşlardan borçlanmanın gelir dağılımı üzerine etkileri: Günümüzde her ülkede sosyal güvenlik kuruluşları ve ekonomik kuruluşlar oluşturulmuştur. Sosyal güvenlik kuruluşlarına hem hizmet erbabının hem de işverenin belirli oranlarda prim ödemeleri zorunludur. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde devlet, sosyal güvenlik kuruluşlarının bu şekilde elde ettikleri fonlarını çeşitli amaçlar için kullanabilmektedir. Diğer bir ifadeyle, bu kuruluşlarda toplanan paralar devlet borçlanması için güvenilir bir kaynak durumundadır. Genellikle sermaye piyasası yeterli ölçüde gelişmemiş ve tasarruf kaynakları sınırlı olan ülkelerde sosyal güvenlik kuruluşlarının fonları potansiyel bir kaynak olarak önem taşımaktadır.

Benzer düzenlemelerle bazı kurumların karları üzerinden fon yaratılabilmektedir. Özellikle, yarı zorunlu veya zorunlu şekilde belirli fonları ya da kesintileri toplayan kurum ve kuruluşlar, bu şekilde topladıkları büyük miktarlara erişen fonlarını devlete ya da diğer kurum ve kuruluşlara ödünç verebilirler. Örneğin 233 sayılı

Kamu İktisadi Teşebbüsleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin çeşitli maddelerine göre, KİT'nin karları üzerinden belirli oranlarda yedek akçeler ayrılmaktadır. Bu yedek akçeler genellikle ihraç edilen devlet tahvili, hazine bonosu ve gelir ortaklığı senedi gibi menkul değerlere yatırılmaktadır.

Devlet piyasa faiz haddinden ve verimli alanlarda kullanılmak üzere bu kurum ve kuruluşlardan borçlanırsa olumlu bazı etkiler ortaya çıkabilir. Fakat, özel sosyal güvenlik kurum ve kuruluşlarının sahipleri genellikle yüksek gelir grubundaki kişilerden olduğundan dolayı yüksek faizlerle gerçekleştirilebilen borçlanma gelir dağılımını olumsuz yönde etkileyecektir.

c. Ticari bankalardan borçlanmanın gelir dağılımı üzerine etkileri:

Bankalar, özel finans kurumları, sigorta şirketleri ve bankaların kurmuş oldukları emekli vakıfları devlet borçlanmasında güvenilir bir kaynaktır. Bu kurumlar yasal bir zorunluluk gereği ya da kendi istekleriyle de devlet borçlanma senetlerini satın alabilirler.

Bankaların kullanabilecekleri çok büyük rezervlere sahip olması ve kamu bonoları karşılığında MB'den avans alabilmeleri ve vade bitimine üç ay kala MB'ye reeskonta sunabilmeleri nedeni ile kamu borçlanma senetlerinin en büyük alıcıları bankalar olmaktadır. Bankalarda atıl duran ve işletilmeyen fonlarını devlet borçlanarak ekonomiye aktarmaktadır. Özellikle, ekonominin durgunluk sürecinde olduğu ve bankalarda kredi işlemlerinin az olduğu dönemlerde kamu borçlanmasının büyük yararları olabilecektir (Özbilen-1999, s;47). Çünkü bankalarda atıl duran ve işletilmeyen fonları, devlet borç olarak ekonomiye aktarmaktadır.

Çok yüksek reel faizlerin ödendiği iç borçlanma, borç verenler lehine reel nakdi bir kaynak transferi meydana getirirken, iç borçların en büyük alıcısı durumundaki bankaların toplamış oldukları mevduatı hem krediye dönüştürme eğilimini düşürmekte hem de çok yüksek kredi faizlerinin oluşması nedeniyle yatırımlar üzerinde caydırıcı bir etki meydana getirmektedir. Dolayısıyla, esas fonksiyonu küçük tasarrufları birleştirerek büyük fonlar oluşturmak ve bunu müteşebbislere kredi olarak kullandırmak olan banka sisteminin, bu asli fonksiyonunu terk etmesine ve dolayısıyla, yatırımların finansmanına, işsizliğin çözümüne, ekonominin büyümesine ve üretimin artışına gerekli katkıyı sağlayamamasına yol açmaktadır. Bankaların ellerindeki fonları, daha yüksek reel getiriye sahip, riski düşük ve vergiden muaf olan devlet iç borçlanma araçlarına

yönlendirmelerine neden olmaktadır (Oskay-2004, s;5). Bu nedenle normal zamanlarda devlet, tahvil satışı ile bankaların kredilerini zararlı bir şekilde azaltmamaya ve ekonomik dengeyi bozucu etkilere yol açmamaya dikkat etmek zorundadır.

Eğer bankalardan alınan borç, yatırım amaçlı kullanılıyorsa ve bankalara bu borç karşılığında nominal faiz oranı uygulanıyorsa gelir dağılımını olumlu etkileyeceği ifade edilebilir. Buna karşılık, bankalardan alınan borç üretken olmayan alanlarda kullanılıyor ve borç karşılığında yüksek reel faizler ödeniyorsa, bunun yanında borç senetlerine sahip olanlara diğer bazı ayrıcalıklar da tanınıyorsa gelir dağılımı olumsuz yönde etkilenecektir. Çünkü yüksek faiz geliri elde etmek isteyen bankalar, borç verilebilecek fonları özel kesime kredi olarak kullandırmak yerine yüksek faiz geliri elde etmek için devlet iç borçlanma senetlerine yatıracak ve böylece yatırımlarda kullanılacak fonlar azalmış olacaktır. Bunlara ilave olarak, banka sahipleri yüksek gelir grubundaki kişiler olduğundan, borç verilebilir kaynağa sahip küçük bir grup, ana para ve faiz ödemeleri sırasında yüksek gelirler elde edeceklerdir. Dolayısıyla, gelir dağılımı doğrudan olumsuz yönde etkilenecektir.

Kısaca, bankalardan borçlanmanın gelir dağılımı üzerine etkisi borç olarak alınan fonların kullanım şekline, uygulanan faiz ve diğer bazı ayrıcalıklara, ekonominin içinde bulunduğu duruma ve borç ana para ve faizlerinin finansmanın nasıl sağlandığına bağlı olarak değişecektir.

d. Merkez Bankası'ndan borçlanmanın gelir dağılımı üzerine etkileri: İç borçlanmada devletin en kolay başvurabileceği kaynaklardan birisi de MB'dir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde bağımsız kurum olarak çalışamaması nedeniyle, devlet olağan yollarla kaynak temininde zorlanması durumunda MB kaynaklarından borçlanma yoluna gitmektedir. Hazine, MB'den doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki şekilde borçlanabilir. Doğrudan borçlanma, Hazinenin MB'den doğrudan doğruya nakit olarak borçlanmasıdır. Dolaylı borçlanma ise, Hazinenin borçlanmak amacıyla çıkardığı Hazine kağıtlarının MB tarafından açık piyasa işlemleriyle satın alınması suretiyle gerçekleştirilir.

Tahvil satın alma yönünden MB'nin öteki kaynaklardan farkı yoktur. Ancak, borçlanma MB hesabına alacak olarak kaydolunur. Devletin bu harcaması ticari bankalarda fon artışına yol açacağından piyasada ek satın alma gücü yaratılmış olur. Böylece MB'de yeni yaratılan fonlarla öteki bankalarında borç verme gücü arttırılır.

Yeni talep olanaklarının doğması ile ekonomi üzerinde genişletici etkiler yaratılmış olacaktır (Özbilen-1999, s;48).

Son olarak, devletin artan kamu harcamalarını finanse etmek için MB'den borç almasının ekonomi üzerinde yaratacağı net etki ise, yeni para yaratıldığı için, tamamen genişletici olacaktır. Çünkü, kamu harcamalarının yeni para yaratılarak finanse edilmesi sonucunda, artan gelir akımından pay alan kişiler parasal gelirlerinin arttığını görmekte ve gelir etkisi ile tüketimlerini arttırabilmektedirler. Aynı zamanda, parasal tedavül hacmindeki artış faiz oranının düşmesine neden olabilmektedir. Faiz oranının düşmesi ise, sonuçta, bir taraftan özel yatırım miktarının artmasına, diğer taraftan ise, devlet tahvillerinin değerinin yükselmesine bağlı olarak, mevcut tahvil sahiplerinin, meydana gelen servet etkisi nedeniyle, tüketim harcamalarını arttırmalarına neden olabilecektir (Pakdemirli-2002, s;139-140).

MB'ye olan borçların ödenmesi ise, gelir dağılımı üzerinde doğrudan bir etkisi olmamaktadır. Toplanan vergiler ile MB'den kullanılmış olan kredilerin ve faizlerin ödenmesi, kamu kesiminin yeni harcamada bulunması halinde talebi kısıcıcı yönde etkide bulunacaktır (Özbilen-1999, s;190). İç borç kaynakları arasında MB'nin payı ne kadar büyükse, bu borçlara ait faiz ve anapara ödemelerinin gelir dağılımını değiştirme olasılığı da o kadar büyük olacaktır.

3.2.1.2. İç borç faiz oranlarının gelir dağılımı üzerine etkileri

Faiz oranları gelir dağılımını hem doğrudan hem de dolaylı yollardan etkileyen bir faktördür. Eğer devletin borç senedini elinde bulunduranlara ödediği faiz oranı piyasa faiz oranından daha yüksekse, borçlanma sonucu borç senetlerini elinde bulunduranlar lehine diğer kesimler aleyhine bir yük transferi söz konusu olacaktır. Faizi elde edenler, vergiyi ödeyenlerden farklı olduğu ve faizi sağlayanlardan daha varlıklı ve gelire daha az muhtaç oldukları oranda, gelirin yeniden bölüşümü ile ilgili olarak önemli olumsuz etkiler ortaya çıkacaktır. Devlet iç borçlanmasındaki faiz oranlarının, gelir dağılımında bozucu etki yaratmaması için reel faiz oranlarının büyüme oranına eşit veya altında olması gerekmektedir. Bu durumda, büyümedeki artış hızının toplumun tüm kesimlerine eşit dağıtıldığı varsayımı altında, kamu borçlanmasının gelir dağılımını bozucu etkisi aşırı olmaz.

Devlet, DİBS sahiplerine başta faiz olmak üzere çeşitli çıkarlar sağlamaktadır. Bu çıkarlar, borçlu için bir yükür. Devlet borçlarının bu ağır yükü sonuçta vergi gelirleri ile karşılanacaktır. Gelişmiş ölkelerde bu çeşit faiz gelirleri de vergilendirildiği halde gelişmekte olan ölkelerde ve Türkiye’de çıkarılan bütün uzun vadeli iç borçlanma tahvillerinin gelirleri her türlü resim ve vergiden muaf tutulmuştur (Özbilen-1999, s;189). Bu nedenle, faiz gelirlerine yönelik sağlanan bu ve benzeri avantajlar faiz ödemeleri sırasında borçların gelir dağılımı üzerindeki doğrudan etkilerini şiddetlendirebilmektedir.

İllinois Üniversitesinden D.C. Miller tarafından bu konuda ABD ile ilgili bir araştırma yapılmıştır. Bu araştırmaya göre ABD’de tahvillerin faiz gelirleri için, orta gelir gruplarının çıkarlarına karşı çıkan fakat çok yüksek ve çok düşük gelirli gruplar yararına bir gelir dağılışı olduğu saptanmıştır. Çünkü orta gelirli gruplar faiz geliri olarak aldıklarından daha fazla vergi ödedikleri halde, araştırmaya göre en yüksek ve en düşük gelirli gruplar vergi olarak ödediklerinden daha fazlasını faiz geliri olarak almaktadır. Ancak en düşük gelirli grupların yararlanması, ödedikleri verginin çok az oluşu, buna karşılık içlerinde bazılarının özellikle yaşlıların birikimleri ile tahvil sahibi olmaları nedeniyle bir miktar faiz geliri sağlamalarındandır (İnce-1973, s;223).

Yüksek reel faizler, tasarrufların yatırıma dönüşmesi üzerindeki en büyük engeldir. Artan faizler, kamu harcamalarındaki verimsizliği de artırmakta ve piyasadaki tasarruflar tüketime dönük olarak kullanılmaya başlanmaktadır. Bu döngü büyümeyi yavaşlatmaktadır. Bir özel sektör kuruluşunun büyük çabalarla verimliliğini arttırarak elde edeceği kazanç, devlete borç vererek elde edeceği faiz gelirinin yanında çok küçük kalmaktadır. Kamu kuruluşlarının yaptıkları tasarruflar da bütçe gelirlerinin yarısından fazlasını tüketen faizler yanında önemsiz kalmaktadır (DPT-2001, s;41). Faiz oranları yükseldikçe borç toplamı artacak ve her yıl daha fazla miktarda para borç servisine ayrılacaktır. Sonuçta, üretken yatırımlar azalacak, kaynakların büyük bir kısmı kamu tarafından kullanıldığından özel yatırımlar olumsuz etkilenecek, yüksek faiz oranları yatırımları caydırıcı etki ortaya çıkaracak ve gelir dağılımı eşitsizlikleri artabilecektir.

3.2.1.3. İç borç senetlerine sağlanan avantajların gelir dağılımı üzerine etkileri

İç borçların gelir dağılımı üzerindeki dolaysız etkisi bazı avantajların getirilmesiyle ortaya çıkabilir. Devlet, borçlanma belgelerine sahip olan kesimlere faiz

oranları dışında vergi yasaları ile sağlanan muafiyet, istisna, indirim gibi veya diğer bazı yollarla bir takım ayrıcalıklar tanıyabilir. Borç veren kesimlere sağlanan bu avantajların derecesine göre gelir dağılımı doğrudan olumsuz etkilenebilecektir.

Tahvil sahiplerine tanınan nominal faiz oranı yanında, başa başın altında, primli, ikramiyeli (piyangolu) istikrazlar gibi başka çıkarlarda vardır. Ayrıca, vergi muaflığı yanında tahvillerin haczedilmezliği, paraya çevrilme kolaylıkları, artırma, eksiltme ve sözleşmelerde güvence olarak kabul olunması bunlara eklenebilir.

DİBS'lere sağlanan çıkarlar konusunda tartışmalı ve farklı görüşler vardır. Bu görüşler arasında tahvil sahibi küçük bir azınlığın yararına olduğu, gelecek kuşakların ağır yükler altına sokulduğu, zengin olmanın meşru yolunun bu şekilde paralarla olmaması, onun yerine çalışma karşılığı olması gerektiği, milletin parasıyla bazı kişileri zengin etmenin bir haksızlık olduğu gibi iddialar sayılabilir (İnce-1973, s;358). Bütün bu iddialar kısmen doğrudur. Çünkü, söz konusu nedenlerle gelir dağılımında eşitsizlik arttırmakta ve sosyal adaleti bozucu etkiler ortaya çıkabilmektedir.

3.2.1.4. Enflasyon dönemlerinde borçlanmanın gelir dağılımı üzerine etkileri

Enflasyon kısa vadede gelir ve kaynak dağılımını uzun vadede de ekonomik büyüme ve kalkınmayı engellemesi nedeniyle ülkelerin gelişmesindeki en büyük engellerden bir tanesidir. Enflasyon dönemlerinde satın alma gücü azalmakta, dolayısıyla işçi ve memur gibi sabit ücretlilerin gelirleri reel olarak değer kaybetmektedir. Buna karşılık, tüccar, üretici, imalatçı ve hatta serbest meslek erbabının gelirleri fiyat hareketlerini yakından takip etmesi nedeniyle, enflasyon dönemlerinde gelir dağılımı zengin sınıfın lehine değişmektedir. Yaygın halk deyişimiyle “enflasyon zengini daha zengin, fakiri daha fakir yapar”. Orta direk yani sabit gelirli, küçük esnaf ve zanaatkar sınıfı fakirleşir (Ulusoy-2004, s;176).

Enflasyonist dönemlerde gelir dağılımı özellikle devlete borç veremeyen kesim aleyhine değişmektedir. Çünkü enflasyon dönemlerinde devlete borç verilen anaparalar, enflasyon karşısında değer kaybederken bu kayıp nominal faiz uygulanıyorsa kısmen, reel faiz uygulanıyorsa tamamen giderilebilir. Buna karşılık, devlete borç veremeyenlerin gelirleri enflasyon nedeniyle azalmakta ve bu kesimin ödediği vergiler devlet borcunun faizlerini finanse eder hale gelmektedir. Çünkü bu kesimler devlete borç veremeyip faiz gelirinden mahrum kâğıtlar, borçlanmanın olumsuz etkilerinden

korunamamışlar ve enflasyon vergisinin matrahı büyük ölçüde bu kesimlerin gelirlerinden oluştuğundan daha fazla vergi yüküne katlanmak zorunda kalmışlardır. Bu nedenle, borçlanma senetlerine sahip olamayanlardan bu senetlere sahip olanlara doğru kaynak transferi meydana gelmiştir.

Enflasyonist süreç, devlet borçlarının anapara ve faizlerinde aşınma meydana getireceğinden, borçlu olan devlet lehine olacaktır. Ancak, vergi gelirlerinin de aşınmaya uğramaması için, vergi kanunlarında enflasyonist ortama göre, vergi oranlarının yükseltilmesi yönünde ayarlamalar yapılması gerekir. Vergi yasaları ile belirlenen sınırların enflasyona göre uyumlu bir şekilde artırılmaması yüksek gelirli kesimlerin daha az vergi vermelerine yol açarak, gelir dağılımının alt ve orta gruptaki vergi yükümlüleri aleyhine bozulmasına neden olacaktır. Bu nedenle, enflasyonist ortamdaki bir ekonomide, vergi kanunlarında artan oranlılığın bozulmaması için gerekli kanun değişikliklerinin zamanında yapılması gerekmektedir (Özbilen-1999, s;191).

Enflasyonist dönemlerde borçların kimlerden alındığı önemlidir. Enflasyonla mücadelede şahıslardan borçlanma bankalardan borçlanmaya tercih edilmelidir. Çünkü bankalardan borçlanma para arzını arttıracak ve buda enflasyonu şiddetlendirecektir. Şahıslardan borçlanma ise, tüketim harcamalarını kısıtlayıcı için anti enflasyonisttir. Eğer özel kişi ve kurumlardan borçlanılıyorsa ve bu kesimler borcu atıl durumda bulunan fonlarından karşılıyorsa devlet borç ödemelerini gerçekleştirdiği zaman ekonomide genişletici etkiler ortaya çıkacaktır. Buna karşılık, borç verilen fonlar yatırım ve tüketim harcamalarının kısılması ile karşılanmışsa toplam talep başlangıçta azalacak; tasarrufların yatırıma yönelmesi engellenmiş olacak ve böylece üretken sermaye azalacaktır. Borçlanma, üst gelir grubunda bulunan kişilerden ya da bankalardan yapılırsa uzun vadede zararlı sonuçlar ortaya çıkabilir. Fakat devletin borçlanma konusunda fazla bir seçim şansı yoksa bu durumda borç faizleri yükselecek ve ekonomi daha az üretim yapar hale gelecektir. Dolayısıyla gelir dağılımı bu durumdan olumsuz etkilenecektir.

Borçlanmanın enflasyonist etkisi borcun kullanım alanına göre değişebilir. Elde edilen gelir harcanmadan elde tutulursa tüketim harcamaları ve emisyon hacmi azalır. Buda anti enflasyonist bir etki yaratır. Devlet borçlanma sonucunda elde ettiği paralar ekonomiye tekrar geri dönerse enflasyon şiddetlenebilir. Borçlar için uygulanan reel faizler enflasyonunda etkisiyle ödemeler dengesi üzerinde de olumsuz yönde etkide

bulunacaktır. Çünkü yüksek reel faizler ihracata konu mal ve hizmetlerin maliyetini artıracaktır. Dolayısıyla ihracat azalacak, ithalat artacak ve ödemeler dengesi olumsuz etkilenecektir. Sonuç milli gelir düzeyinde bir azalma ve gelir dağılımında olumsuz etkiler şeklinde olabilecektir.

Yüksek reel faizler yabancı sermayenin ülkeye girişini hızlandıracak ve ilk başta ekonomi olumlu yönde etkilenecektir. Ancak uzun vadede borçlardaki artışlar ekonomik büyümeyi ve dolaylı olarak da gelir dağılımını olumsuz etkileyecektir. Bunun yanında, devlet borç olarak aldığı paraları verimli yatırımlarda kullanırsa hem istihdam artacak hem de gelir düzeyi yükselecektir. Bu nedenle, enflasyonist dönemlerde borçlanmanın gelir dağılımı üzerine etkisi alınan borcun faizi, vadesi, kullanım şekli, kimlerden alındığı, finansmanı gibi faktörlere bağlı olarak değişebilmektedir.

3.2.1.5. İç borçlanmanın yarattığı dışlama (Crowding-Out) etkisi ve gelir dağılımına etkileri

Borçlanma amacıyla para ve sermaye piyasalarına kamu kesiminin fon talebiyle çıkması, faiz oranlarını yükseltmekte, özel yatırımlar için fon teminini hem miktar hem de maliyet açısından zorlaştırmaktadır. Kamu borçlarının faizlerde yükselmeye neden olarak özel yatırım harcamalarını azaltması etkisi kamu borçlanması ile ilgili tartışmaların önemli bir boyutunu oluşturmaktadır.

Literatürde kamu finansmanının iç borçlanma ile sağlanması sonucu faiz oranlarının yükselmesi finansal dışlamanın önemli bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Bundan sonraki aşamada finansal dışlamanın öneminin veya derecesinin belirlenmesinde iki temel unsur büyük rol oynamaktadır. Bunlardan ilki, özel kesim fon talebinin faize karşı duyarlılığıdır. İkincisi ise, finansal piyasalardaki ekonomik birimlerin özel ve kamu kesim mali araçları karşısında tasarruflarını değerlendirmek için yaptıkları portföy tercihleridir. Böylece, kamu borçlanmasının faiz oranları üzerindeki etkisini belirlemek finansal dışlamanın olup olmadığı konusunda bilgi verirken, özel kesim fon talebinin faiz esnekliği ile mali yatırımcıların portföy tercihleri dışlama olgusunun derecesi ve boyutlarını belirlemektedir (Klau-1994, s;191).

Ekonominin tam istihdamda olduğu durumlarda kamu harcamalarındaki bir birimlik artış, özel sektör harcamalarını aynı oranda azaltırken, eksik istihdam dengesinde bu durum gerçekleşmeyebilir. Bu varsayım gereğince kamu harcamalarının

ideal miktarının, kamu sektörünün harcamalarının artırılması sonucu elde edilen fayda ile bu artış karşılığında özel sektörün kullanımından çıkan kaynakların marjinal faydası arasındaki ilişki ile belirlenmesi gerekmektedir. Bu ilke gözetilmeksizin gerçekleştirilen yüksek faizle kamu borçlanması kamuya borç vermeyi cazip kılmakta ve böylece normal koşullarda reel yatırımlarda kullanılabilecek fonların da finansal yatırımlara yönelmesine yol açarak rant ekonomisinin gelişmesine neden olmaktadır.

Öncelikle, yükselen faizler yüksek gelir düzeyindeki kişi ve gruplara doğrudan kaynak aktarılması yoluyla gelir dağılımının bozulmasına neden olabilecektir. Faizin ödenmesi ile servetin topluluk içindeki dağılışıda değişiklik söz konusu olabilir. DİBS faizleri, tasarruf ve sermaye sahipleri tarafından alındığında faiz topluluk içinde tasarrufta bulunabilen veya elinde boş sermayesi olan ve iktisadi bakımdan güçlü sayılan kimselere ödenecek demektir. Rant yerine faiz olarak verilen paralar, vergi yolu ile elde edildiğine göre verginin ortadan kaldırılmamış adaletsizlikleri bu kanalla belli bir sınıf lehine konmuş imtiyazlar şeklini alır (Gürsoy-1963, s;129-130).

Devletin büyük ölçüde borçlanmaya gitmesi neticesinde mali piyasalardaki fonlar kamu kesimine geçecek, özel sektör fon temininde güçlük çekmeye başlayacaktır. Ayrıca kamu kesiminin iç borçlanmada ödediği yüksek reel faizler dolayısıyla fon temininde özel sektörün kamu kesimi ile rekabet etmesi zorlaşacak, bu durum özel sektörde dışlanma etkisi oluşturarak dış piyasalardan fon temin etmelerine neden olacaktır. Ancak, Devletin aşırı fon ihtiyacı hem özel sektörü yatırım yapmaktan alıkoyacak, hem de kamu kesiminin fon ihtiyacını karşılamak için ona dış piyasalardan fon temin etmesinde aracılık yapan bir yapıya dönüşmesine neden olacaktır. Bu sonuç, kamu kesiminde kullanılan kaynakları kontrol edilemeyen bir ölçüde arttırırken, özel sektörün yatırımlarını azaltacak, ülkede işsizlik yükselecek ve büyüme yavaşlayacaktır.

Sürekli büyüyen borç faizi ve stoku devletin para basmasına neden olabilecek; bu ise, yükselen enflasyonun başlangıcı olacaktır. Diğer yandan devletin sürekli piyasaya borçlanmak için müdahalesi serbest piyasa düzeninin ve dolayısıyla kaynak dağılımının bozulmasına neden olacaktır. Dolayısıyla, kamu borçlanmasının dışlama etkisi kanalıyla gelir dağılımına etkisi, özel kesimin yatırımdan vazgeçerek kamuya borç verdiği fonların kaynağına ve kamunun bu borçları kullanma şekline bağlı olarak ortaya çıkabilecektir. İç borçlanmanın bu olumsuz etkileri ortaya çıkarmaması için, iç

borç faiz oranlarının büyüme oranının altında olmasına ve iç borçlanmanın süreklilik kazanmamasına dikkat edilmesi gerekmektedir.

Mankiw'e göre, kamu kesimi iç borçlanmasının, özel kesime aktarılabilir fonlar üzerinde finansal bir dışlama etkisi (crowding out) yaratıp yaratmadığı günümüzde hala tartışma konusudur. Eğer finansal piyasalarda kamu kesimi özel kesime rakip durumda ise, bütçe açıklarının kamu iç borçlanması ile karşılandığı durumda, özel kesime ait tasarruflar kamu kesimine aktarılacak ve bu durum özel kesim yatırımları üzerinde dışlama etkisini ortaya çıkaracaktır (Taban ve Kara-2006, s:11).

3.2.1.6. İç borçlanmanın istihdama yapmış olduğu etki ve gelir dağılımı üzerindeki etkileri

İç borçlanmanın istihdam ve buna bağlı olarak gelir dağılımı üzerinde etkisi hem doğrudan hem de dolaylı yollardan olmaktadır. Öncelikle kamu finansman ihtiyacının giderilmesinde sürekli iç borçlanmaya başvurulması faiz oranlarını yükseltmekte ve bu durum sürekli ve daha çok borçlanmayı gerektirmektedir. Dolayısıyla, borçların geri ödenebilmesi için bütçenin diğer kalemlerinde tasarrufa yönelmek kaçınılmaz olmaktadır. Devlet sürekli büyüyen borcunu ödeyebilmek için, zorunlu yatırımlar dışında yeni yatırım yapmaktan vazgeçmekte ve yatırıma bütçeden ayrılan pay sürekli azalmaktadır. Sonuçta yatırımların azalması yeni istihdam olanaklarını da azaltmaktadır.

Kamu yatırımlarının azalması beraberinde tamamlayıcılık ilişkisinde olan özel sektör yatırımlarının da azalmasına neden olmaktadır. Ayrıca, sürekli büyüyen borç rakamları, faiz oranlarının artmasına ve dışlama etkisi nedeniyle doğrudan özel kesim yatırımlarının azalmasına neden olmaktadır. Bankalar yüksek faiz getirisi ve sağlanan bazı avantajlar nedeniyle özel sektöre yatırım amaçlı kullanıracakları kredileri borçlanma senetlerine kaydıracaklardır. Yüksek faiz oranları, özel sektörü yatırım yapmak yerine, kamuya borç vererek risksiz ve yüksek getiri sağlamaya yönlendirmektedir. Sonuçta, özel sektör yatırım yapmak yerine elindeki fonları devlete borç vermeye yönelmekte ve böylece yatırım ve üretimin azalmasına, sanayide kapasite kullanım oranının düşmesine, büyümenin azalmasına ve böylece işsizliğin artmasına neden olabilmektedir.

Faiz oranlarının yatırım üzerine bir diğer etkisi de, faiz yatırımcı açısından bir maliyet unsurudur. Dolayısıyla faiz oranları yükseldikçe maliyetler artmakta ve kar marjı düşmektedir. Bunun yanında her yatırım kararı belli ölçüde bir risk unsuru

taşımaktadır. Yükselen faizler neticesinde kar marjı azaldığından özel yatırımcı risk almaktan kaçınmaktadır. Bunun yerine, yatırıma yönelebilir fonları riski düşük ama getirisi yüksek olan devlet borç belgelerini almaya yöneltmektedir. Yatırımların azalmasına bağlı olarak, yeni istihdam olanakları yaratılamamakta, personel alımının durdurulması söz konusu olmakta ve sonuçta işsizlerin sayısında artış görülmektedir. İşsizliğin artması gelir dağılımı sorununu ortaya çıkarmaktadır.

Borçlanmanın istihdam ve gelir dağılımı üzerine bir etkisi de devletin almış olduğu bu borçları kullanma şekline bağlı olarak değişebilmektedir. Devlet borçlarının verimli ve kısa sürede gelir arttıran yatırımlarda kullanılması durumunda, hem ortalama gelirdeki artıştan yoksul kesimler de yararlanabileceği hem de ilgili hizmet ve yatırımlardan bu kesim de faydalanabileceği için gelir dağılımı yoksullar lehine değişebilmektedir (Aktan ve Vural-2002d, s;21). Ancak alınan borçlar, verimsiz alanlarda kullanılıyorsa istihdam ve gelir dağılımı olumsuz etkilenebilecektir. Ayrıca devlete borç verenler genellikle yüksek gelirli kişiler olduğundan yüksek faizler sonucunda yüksek getirilerden yararlananlar yine bu kesimler olacaktır. Dolayısıyla devlete borç veremeyen ve sadece emek geliriyle geçinen kesim aleyhine gelir dağılımı iki kat bozulacaktır. Bunun aksine, eğer devlet borç aldığı paralarla yeni istihdam olanakları yaratırsa bahsedilen bu olumsuz süreç tam tersine dönebilecektir.

3.2.1.7. İç borçlanmanın ücretler üzerine yapmış olduğu etki ve gelir dağılımı üzerindeki etkileri

Sürekli büyüyen borca sahip olan ülkelerde borçlanma üzerindeki baskının azaltılması için faiz dışı fazla verilmesi gündeme gelmektedir. Faiz dışı fazla, kamunun daha az borçlanması ve borçlarını ödeyebilme gücünün artması anlamına gelmektedir. Bu anlamda faiz dışı fazla, devletin mali pozisyonu ve normal gelir yaratma ve harcama politikalarını uygulama gücünün bir göstergesi olmaktadır. Son yıllarda IMF'nin desteklediği ülkelerde faiz dışı fazla göstergesine verdiği önem bu durumun bir göstergesidir.

Sonuç olarak, devlet borçlarındaki yükselme iktisat politikası sorumlularını zor seçimler önünde bırakmaktadır. Fakat, bu seçimlerden kaçınmak veya ertelemek imkansızdır. Faiz ödemelerinin bütçe harcamaları içindeki payı arttıkça, açığı kapatmak için ya diğer bütçe harcamalarını kısmak ya da yeni vergiler koymak gibi iki yoldan

birini seçmek gerekmektedir. Borç faizleri arttıkça, diğer masraflardan yapılacak kısıntı veya konulacak yeni vergilerin ağırlığı o ölçüde artacaktır. Bütçe harcamalarını kısmak veya yeni vergileri yürürlüğe koymak iktidarlar için kolay önlemler değildir (Evgin-2000, s;12).

İç borç rakamlarının sürekli büyümesi sonucunda faiz ödemelerinin artışı ücretlilerin aleyhine fakat kar, faiz ve rant geliri elde edenlerin lehine bir süreç başlatabilecektir. Bununla birlikte, ortaya çıkacak olan enflasyonla beraber yüksek reel faiz politikası kar, faiz ve rant gelirlerinin gelirler içindeki payını artırırken emeğin payını düşürecektir. Dolayısıyla, vergi gelirlerine değil de iç borçlanma lehine uygulanan politikalar sonucunda, ortaya çıkan yükler en esnek gider kalemi olan ücret ve maaşları sürekli reel kayıplara uğratacaktır.

Kısacası, kamu gelirlerinin giderek artan kısmının borç ödemelerinde kullanılması sonucunda ücret artışları olumsuz etkilenecek ve çalışanlara verilen artışlar genellikle enflasyon oranlarının altında gerçekleşecektir. Dolayısıyla, ücretlilerin milli gelirden aldıkları pay giderek azalacak ve gelir dağılımı ücretli sınıfın aleyhine değişecektir. Borçlanmanın gelir dağılımı üzerindeki etkisi, borç ana para ve faiz ödemelerinin bütçe içindeki büyüklüğüne ve borç olarak alınan fonların kullanım şekline bağlı olarak değişecektir.

3.2.1.8. İç borçlanmanın eğitim ve sağlık harcamalarına etkisi ve gelir dağılımı üzerine etkileri

Bugün yüksek bütçe açıkları yarın düşük harcama veya yüksek vergiler anlamına gelebilmektedir (Velasco-2000, s;107). Sürekli büyüyen iç borçlar faiz oranlarını yükseltecek ve devlet borcunu ödeyebilmek için daha yüksek faizle borçlanmak zorunda kalacaktır. Dolayısıyla, bütçeden eğitim ve sağlığa ayrılan pay sürekli azalacaktır.

İnsan gücünün çağın üretim gereklerini karşılayabilecek düzeyde eğitim ve sağlık olanaklarına sahip olması, bireyin niteliğini, dolayısıyla gelirini arttırır. Geliri çok düşük düzeyde olan ailelerde beslenme ve sağlık koşulları, ailenin çocuğa verebileceği eğitim imkânının sınırlılığı, piyasaya nitelikli olmayan işgücünün arzı demektir. Bu da, çağımızda en çok ihtiyaç duyulan beşeri sermayenin olumsuz etkilenmesi anlamındadır.

Emek piyasasında bireysel gelir farklılıklarını analiz eden bir çalışmaya göre bireysel eğitim düzeylerinin farklılığı toplam eşitsizliğin yaklaşık olarak %25'ini açıklamaktadır. Eğitim düzeyi, çalışanların gelir eşitsizliğini açıklamaya çalışan değişik faktörlerden iki kat daha fazla bu eşitsizliği açıklayabilmektedir. Eğitim düzeyinin yükselmesi gelir dağılımındaki adaletsizliği azaltabilmektedir. Bu yüzden eğitim, hem ülkelerin kalkınmalarının gerçekleşmesinde hem de alt gelir gruplarındaki sosyal katmanları üst gelir düzeylerine yükseltmek suretiyle ulusal gelirin dağılımında dengeleyici bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, Rus iktisatçısı Profesör Kairow, dört yıllık bir yaygın eğitim programının maliyetinin 43 katı bir sosyal yarar kazandıracağını ileri sürmektedir (Palamut ve Yüce-2001, s;17).

Eğitim, sağlık vb. hizmetlerden yararlanma düzeyindeki farklılıklar, kamu harcamalarının gelir dağılımı üzerinde değişen boyutlarda etkiler yaratabilmektedir. Bu hizmetlerden yaratılan faydanın finansmanını sağlayan toplum kesimleri dışındaki kişilerce edinilmesi, geliri yeniden dağıtıcı bir etki yaratır. Düşük yaşam standardına sahip toplum kesimlerinin finansal yönden güçlü kılınmasına katkıda bulunan ya da reel satın alma güçlerini arttırıcı etki yaratan transfer harcamaları gelir dağılımının adaletli olmasında rol oynar (Akdoğan-1996, s;450).

Sağlıklı insan daha verimli ve üretken insandır. Sağlık hizmetlerinin çalışanlara ücretsiz ya da çok küçük bir bedelle sağlanması, bunların refahı ve geleceklerini hazırlama açısından büyük önem taşır. Bu nedenledir ki, sağlık harcamaları vatandaşlar arasında fırsat eşitliğini arttıran pozitif transfer harcamalarıdır (Kazgan-1990, s;15). Bu nedenle, eğitim ve sağlık harcamalarının gelir dağılımındaki eşitsizliği azaltan harcama kalemleri olduğu ifade edilmelidir.

3.2.2. Dış borçlanma ve gelir dağılımı üzerine etkileri

Bir ülkedeki gereksinimlerin, o ülkenin kendi iç kaynaklarından karşılanması asıldır. Ancak, kaynakların dünya ülkeleri arasındaki eşitsiz dağılımı, ülkeler arası kalkınmışlık farkları ve gelişen uluslararası bağlantı ve ilişkiler nedeniyle ülkelerin iç kaynakları yeterli gelmemektedir. Özellikle, gelişmekte olan ülkelerdeki sermaye, teknoloji ve nitelikli insan gücü yetersizlikleri bu ülkeleri, dış kaynak aramaya zorlamaktadır. Bu yetersizliklerden kaynaklanan açık, dış borç ve yardımla giderilmeye çalışılmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki iç tasarrufların yetersizliği, ihracat ve

turizm gelirlerinin düşüklüğü bu ülkeler açısından dış borç ve yardımları zorunlu kılmaktadır (Evgin-2000, s;27).

Gelir dağılımını etkileyen borç çeşidi iç borçlardır. Borç yükünü etkileyen borçlar ise daha çok dış borçlardır. Bu bakımdan dış borçlar gelir dağılımını daha ziyade dolaylı yollardan etkilemektedir. Diğer yandan, borç yükünün bir sonraki kuşağa aktarılması kuşaklar arası gelir dağılımını etkileyerek, gelir dağılımının gelecek kuşaklar aleyhine bozulmasına neden olabilir. Hansen'in de ifade ettiği gibi, "Borç bir kez ortaya çıktıktan sonra, borçlanmanın amacı ne olursa olsun, istihdam ve gelir dağılımı üzerinde etkileri kendini gösterecektir" (Şeker-2006, s;14).

Genel olarak borçlanmanın gelir dağılımı üzerine etkisi doğrudan ve dolaylı yollardan gerçekleşir. Dolaysız etkiler, borçların anapara ve faiz ödemesiyle doğrudan doğruya gelir transferi şeklinde ortaya çıkar. Dış borçlarda, borç verenler ülke dışında yerleşik olan kişi ve kurumlar oldukları için dış borçların gelir dağılımı üzerindeki doğrudan etkisi ortaya çıkmaz. Borçların dolaylı etkileri ise, büyümeyle bağlantılı olarak ortaya çıkar.

Dış yardım ve borçlanma ekonomi üzerinde dolaylı ve dolaysız değişik etkiler gösterecektir. Bu etkiler, ekonominin içinde bulunduğu duruma ve dış borçların hangi şartlarda alındığına göre farklılık gösterecektir. Dış borcun faiz oranı, ödemesiz süresinin olup olmadığı, vade yapısı, ülke-mal-proje-teknoloji bağılılığı vb. koşullar ekonomide yaratacağı etkilerin belirleyicisi olur. Fakat dış borcun, ekonomi üzerinde yaratacağı sonuçlara etki eden faktörlerin çeşitliliği ve borç koşullarının karmaşıklığı nedeniyle fayda ve maliyetinin sayısal olarak ölçümü zordur.

Az gelişmiş ülkeler hızlı bir ekonomik kalkınma çabasına giriştikleri zaman, başlıca iki tür açıkla karşı karşıya kalırlar. Bunlardan birincisi tasarruf açığı, diğeri ise dış ticaret açığıdır. Tasarruf açığı denildiğinde, iç tasarruflarla iç yatırımlar arasındaki fark, dış ticaret (döviz) açığı deyiminden ise ithalat ve ihracat arasındaki fark anlatılmak istenir. (Adıyaman-2006, s.19). Dolayısıyla, gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümenin hızlandırılması için gerekli yatırımların yurt içi kaynaklardan karşılanamaması nedeniyle dış borçlara duyulan gereksinim artmaktadır. Ancak dış borçtan beklenen faydanın elde edilebilmesi için, borca başvuran ülkenin dış kaynakları verimli yatırım alanlarında kullanması gerekmektedir. Böylece söz konusu ülke, büyümei gerçekleştirmiş ve vadelerinde borçlarını ödeyebilmiş olacaktır. Bu

bağlamda, ülkenin büyüme hızı borç stokunun artış hızından daha fazlaysa borç yükünün artması tehlikeli değildir. Bu nedenle, önemli olan husus borçların sürdürülebilirliğinin ne zaman tehlikeye gireceği ve dolayısıyla dış borca ne zaman sınır getirilmesi gerektiğini belirlemektir.

3.2.2.1. Dış borçlanmanın sınırı

Dış borcun nakdi maliyeti faiz ve diğer servis masraflarıdır. Dış borç alan ülkelerin bu borçtan sağladığı hasıla artışı ödediği faiz ve servis masraflarından fazla ise iktisadi fayda sağlayacaktır. Dış borç yolu ile artan sermaye, işçiye daha fazla alet, teçhizat ve diğer üretim araçları sağlamada yardımcı olduğundan verimi yükselecektir (Açba-1991, s;56-57). Borçlanmadan elde edilen gelirlerin borcun faiz yükünü aşan bir verimlilikte kullanılması gerekmektedir. Aksi takdirde, ülkenin reel üretimi ve geliri haksız bir şekilde transfer edilmiş olacak, ülke fakirleşecek ve gelir dağılımı bozulacaktır.

Dış borçların, borçlanan ülke ekonomisine iki yönlü etkisi vardır. İlki, devlete gelir sağlamak ikincisi de, dış ticaret açığını geçici olarak kapatmaktır. Dış borçların alınması ve aynı zamanda iç kaynaklarla gerçekleştirilemeyecek olan yatırımlarda kullanılması, milli geliri artırıcı yönde etkide bulunur. Eğer alınan borçlar üretken yatırım alanlarında kullanılırsa, borç kendini finanse etmiş olacak, cari dönemde yatırım artışları istihdamın dolayısıyla gelir düzeyinin artmasına neden olacak ve gelir dağılımı olumlu yönde değişecektir. Buna karşılık, alınan borçlar verimsiz alanlarda kullanılıyorsa borcun vadesi geldiğinde ödenmesi sorun olacaktır. Dolayısıyla yurt içinden yurt dışına bir kaynak transferi söz konusu olacak ve gelir düzeyi azalacaktır.

Dış borçlanma olanaklarının kolaylaşmasıyla gerek Türkiye’de gerekse gelişmekte olan ülkelerde dış borçlanmaya gidilirken dış borcun ulaştığı boyutlar ihmal edilmiştir. Fakat gelinen noktada borçlara bir sınır koyma gerekliliği ortaya çıkmıştır. AB’nin Maastricht Anlaşması ile üye ülkeler için kamu borç stoku/GSYİH oranını %60 ile sınırlandırması bahsedilen ihtiyacın bir sonucudur.

Ülkelerin dış borçlanma şeklindeki finansal kaynaktan optimal ölçüde yararlanabilmeleri, dış borçlanmanın ekonomilerine yük teşkil etmemesi ve dış borçların sürdürülebilmesi için, ekonominin masnetme kapasitesi, ödemeler bilançosu dengesi, dış borcun vadesi ve kısa ve uzun dönem dış borç servisi kapasitesi şeklindeki

dış borçlanmanın sınırını belirleyen kriterlere göre bir sınır belirlemeleri gerekmektedir (Opuş-2002, s;197).

a. Ekonominin massetme kapasitesi: Dış ülkelerde belirli ekonomik ve siyasi yüklerle katlanılarak alınan dış borçların, özellikle döviz girişi sağlayan üretken yatırım alanlarında kullanılması yararlı olacaktır. Çünkü dış borç anapara ve faiz ödemeleri döviz olarak yapılacaktır. Dolayısıyla, dış borçlanma yoluyla sağlanan kaynakların rekabet gücü yüksek, verimli, ülkeye döviz girişi sağlayıcı alanlara yönlendirilmesi gerekir. Gelişen ülkelere sağlanan dış kaynakların verimli şekilde kullanılabildiği bir üst sınır bulunmaktadır. Bu sınıra “Massetme Kapasitesi” adı verilmektedir. Massetme kapasitesi tezini savunanlara göre, ekonominin verimliliğini arttırdığı sürece dış borçlanmaya gidilmelidir. Fakat, dış borçlanma yoluyla sağlanan yatırım artışları azalan verimler kanununa tabi olabilir. Yani, her yeni yatırımın üretim hacminde sağladığı artışlar giderek azalır ve bir noktada bu artışlar dış borcun ödenmesi için gereken anapara ve faizlerin altına inebilir. Dolayısıyla, massetme kapasitesi sınırından sonra borç alınması, ülke içi kaynakların dış ülkelere aktarılmasına neden olur (Evgin-2000, s;29). Bu nedenle, ülkelerin dış borç alırken bahsedilen hususlara dikkat etmeleri borcun geri ödenebilirliği açısından ve borçlanmadan beklenen olumlu etkilerin ortaya çıkması açısından önemli bir husustur. Buna göre, GSYİH’nın büyüme oranı dış borç servisi artış oranına eşitse massetme kapasitesine ulaşılmış demektir.

b. Ödemeler bilançosu dengesi: Bir ekonomide ödemeler dengesi geniş başlığı ile ifade edilen cari denge ve sermaye dengesi kavramlarının genel anlamı şudur: Cari işlemler ekonominin döviz kazanma yeteneği, sermaye hareketleri ise bir ülkenin yabancı kaynak çekebilme kapasitesi olarak tanımlanır. Dış alem gelirleri ile dış alem giderleri arasındaki fark kadar dış finansmana başvurulabilir. Bu sınırın üzerinde dış kaynağa başvurmak alınan borcun verimli alanlarda kullanılmadığının ve buna bağlı olarak da ülkenin ödeme gücünün zayıfladığının göstergesi olacaktır.

c. Dış borcun vadesi: Vade, borç alan ülkenin dış kaynağa bağımlı olup olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Eğer, toplam borç stoku içinde kısa vadeli borcun artış hızı uzun vadeli borcun artış hızına eşitse ülke dış borçlanmanın sınırına gelmiş demektir.

d. Dış borç servisi kapasitesi: Dış borçlanma kapasitesi, ithalat harcamaları ve çevrilebilir döviz rezervlerinin bir fonksiyonudur. Dış borçlanma kapasitesi, borçlu bir

ülke için borç yönetimi açısından, uluslar arası finans çevreleri için de borçlu ülkelerin ne ölçüde kredi değerliliğine sahip olduklarının ölçülmesinde ve bilinmesinde kullanılmaktadır (Evgin-2000, s;18).

Borç servisi bir yıl içerisinde yapılacak ana para ve faiz ödemeleri toplamından oluşur. Eğer bir ülkenin dış alem gelirleri dış alem giderlerinden yüksekse, aradaki farkla dış borç servisi ödemeleri yapılabilir. Tersi durum söz konusu ise, ülke borç servislerini karşılamak için ya birikmiş rezervlerini kullanacak ya da yeniden borçlanacaktır. Dolayısıyla yüksek borç servisi oranına sahip olan ülkelerin borçlarını geri ödeme kapasitesinin zayıf olduğu ifade edilebilir Dış borç servisi kapasitesinin değerlendirilmesinde kısa ve uzun dönemli kriterlerden yararlanılmaktadır.

1. Kısa dönem dış borç servisi kapasitesi: Bir ülke borcunu geri ödeyebilme gücü oranında yeniden borçlanabilir. Ülkenin ödeme gücünü gösteren kriterler aynı zamanda borçluluk düzeyini tespit eden kriterlerdir. Dünya Bankası ve IMF tarafından kabul edilen kriterler, dört borç göstergesinden üçünün belirli bir seviyeyi aşması durumunda o ülkenin çok borçlu ülke olduğunun kabul edilmesidir. Gösterge olarak kabul edilen kriterler ve sınırlar aşağıda belirtilmiştir.

Gelişmekte olan ülkeler ve uluslar arası kreditor kuruluşlarının tüm gayretlerine rağmen borç sorunu gelişmekte olan ülkelerin büyümelerini, yatırımlarını ve yaşam seviyelerini yükseltmelerini engelleyici bir faktör olmuştur. Klasik yapısal uyum programları, borç erteleme ve parasal tedbirlerle bu konuda çok az gelişme sağlanabilmiştir (Deniz-1990, s;10). Uygulamada, bir ülkenin dış borçlanma politikası değerlendirilirken en somut yöntem dış borçluluk rasyolarından yararlanmaktır. Bu rasyolar birlikte ele alındığında, ülkenin dış borç profili ayrıntılı bir şekilde ortaya çıkmaktadır. IMF ve WB tarafından kabul edilen ve uygulamada sık sık başvuru rasyolar şunlardır:

***Dış Borç Stoku/GSMH Rasyosu:** Bu rasyo, ülkenin yarattığı toplam katma değer dış borçları karşılama oranını veya dış borç stokunun milli gelire kıyasla ulaştığı büyüklüğü gösterir. Bu oran, genellikle bir ülkenin kredibilitesinin ölçülmesinde kullanıldığı gibi, risk ve borç yükü analizlerinde de genel bir ölçüt olarak değerlendirilmektedir. Oran ne kadar yüksekse ülkenin kredibilitesi o kadar azalır ve rasyonun giderek artması ülkenin borç yükünün de arttığını gösterir. Bu rasyonun değerlendirilmesinde, WB ve IMF tarafından da kabul edilen sınıra göre: Oran % 30–50

arasında ise, ülke orta derecede borçlu, %50'nin üzerinde ise, o ülke çok borçlu olarak kabul edilmektedir

***Dış Borç Stoku/İhracat Rasyosu :** Bir ülkenin borçluluk durumunu ve ayrıca dış borç ödeme kapasitesini gösterir. İhracat gelirlerinin toplam borç stoku üzerindeki uzun dönemli etkileri konusunda bilgi edinmek için de kullanılmaktadır. Bu rasyo, bir anlamda dış dengesizliklerin giderilmesine yönelik olarak alınması gereken yapısal tedbirlerin seviyesini göstermektedir. Oranın, %165–275 arasında olması halinde ülke orta derecede borçlu, %275'i aşması halinde ise, ülke çok borçlu olarak kabul edilmektedir. İhracat hacmindeki artış dış borç stokundaki artıştan daha hızlı olduğu sürece yani oranın küçülmesi borçlu ülke açısından olumlu bir gelişme; tersi olumsuz bir gelişme olarak değerlendirilir. Çünkü oranın giderek büyümesi, ülkenin dış borca bağımlılığının arttığını ve yurt içi üretimden ziyade yurt dışı tüketime yöneldiğinin göstergesidir.

***Dış Borç Servisi/GSMH Rasyosu:** GSMH'nın dış borcun ana para ve faizini ödeme kapasitesini gösteren bu oran, belirli bir dönemde bir ekonomide yaratılan kaynakların ne kadarının dış borç ödemeleri için ayrıldığını gösterir. Oranın yükselmesi bir anlamda ülkenin borç ödemesi için dışarıya aktardığı kaynak miktarının arttığına işaret eder. Bu kritere göre, dış borç sınırının aşılması için, oranın GSMH'nın büyüme oranından küçük olması gerekmektedir.

***Dış Borç Servisi/İhracat Rasyosu:** Bir ülkenin, dış borç yükünün değerlendirilmesinde ve çok borçlu olup olmadığının ölçülmesinde kullanılan bir rasyodur. Ülke ihracat gelirlerinin ne oranda dış borçlanma giderlerine ayrıldığını gösteren bu rasyo, borç yükünün ölçümünde ve herhangi bir ülkenin risk analizi yapılırken ekonomisinin kısa süreli ödeme gücünü ölçebilmek için kullanılabilir. Dış borç karşılama oranı olarak da adlandırılan bu oran, dış borçlanma dahil, ülkenin uluslararası likidite sorunlarının analizinde önemli bir kriterdir. Oranın büyük değer alması, ülke ihracat gelirlerinin dış borç giderlerini karşılama oranının küçülmesi demek olduğundan, bu durumda borçlu ülkenin dış borç yükümlülüklerini yerine getirebilme gücünün zayıfladığını göstermektedir. Oranın küçük değer alması ise, ülkenin ödemeler dengesinde bir iyileşme ve buna bağlı olarak da ülkenin dış borç ödeme gücünde bir artış görüldüğü şeklinde yorumlanmaktadır. Bu oran, %18–30 arasında ise, o ülke orta derecede borçlu, %30'u aşması halinde ise, çok borçlu olarak kabul edilmektedir.

Ülkenin belirtilen sınırı aşması, ihracat gelirlerinin büyük bir kısmının dış borçların ödenmesi için kullanılacağı ve bu nedenle ekonomik büyümeye yönelik yatırımlara fazla kaynak ayıramayacağını gösterir.

***Dış Borç Faiz Servisi/İhracat Rasyosu:** Bu oran daha çok dış borçlanmanın maliyetinin ölçülmesinde kullanılır. Oranın %12–20 arasında seyretmesi ülkeyi orta derecede borçlu, %20'nin üzerinde gerçekleşmesi ise ülkeyi çok borçlu kılmaktadır. Bu oranın yorumlanmasında ayrıca, dış borç faiz servisi ve ihracatın artış hızını da göz önünde bulundurmak gerekir.

***Uluslar Arası Net Rezervler/Dış Borç Stoku Rasyosu:** Uluslar arası rezerv kapsamına, para otoritesinin elinde bulunan uluslar arası standartlardaki altın, konvertibl döviz, uluslar arası ödemelerde kabul gören kısa süreli özel ve resmi alacak senetleri, bonolar, tahviller ve IMF nezdindeki özel çekme hakları ve diğer çekme kolaylıları girmektedir. Bu brüt rezervlerden kısa vadeli borçlar çıkarıldığında net rezerv miktarı bulunmaktadır.

Söz konusu rasyo, bir ülkenin dış borcunu ödeme kabiliyetini ve dış borcun maliyetini gösterir. Ülke açısından bu rasyonun yıllar itibariyle büyümesi olumlu, küçülmesi ise olumsuz bir gelişmedir. Dolayısıyla bu kritere göre, yıllar itibariyle bu oran küçülme gösteriyorsa dış borçlanmaya sınır getirilmelidir. Uluslar arası rezervlerin büyük bir kısmının dış borçlardan oluşması, yabancı sermayedeki ani bir düşüş karşısında ülkenin ekonomik büyümesinde önemli rol oynayan sermaye mal ve hizmetlerinin ithal edilmesinde güçlüklerle karşılaşılmasına neden olabilecektir (Opuş-2002, s;189).

2. Uzun dönem dış borç servisi kapasitesi: Yurt içi tasarruf ve yatırımın GSMH içindeki payı ile ithalat ve ihracatın GSMH içindeki payı, uzun dönem dış borç yükünün veya maliyetinin değerlendirilmesinde kullanılan kriterlerdendir.

Genel olarak az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde kişi başına düşen gelir miktarı düşüktür. Bu nedenle bu ülkelerde tasarrufların düzeyi de düşüktür. Yatırımlar için gerekli olan tasarrufların yeterli düzeyde olmayışı tasarruf-yatırım açığını ortaya çıkarmaktadır. Bu açığın kapatılması için ve yatırımların gerçekleştirilmesi için dış kaynaklara başvurulmalıdır. Bu sayede kişi başına gelir artacak ve tasarruf eğilimi de buna bağlı olarak yükselecektir. Dolayısıyla, dış borçlar kalkınmayı hızlandırmakta ve tasarruf yatırım eşitliğinin sağlanması sürecini hızlandırmaktadır.

Yurt içi tasarruf ve yatırımın GSMH içindeki payının artması bir ülkenin uzun dönemde dış borcunu karşılayabilme kabiliyetinin arttığının bir göstergesidir. Çünkü, tasarruf oranı arttıkça ülkenin dış sermayeye olan ihtiyacı ve bağımlılığı azalacaktır. Bu ölçüte göre, tasarrufların GSMH içindeki payı yatırımların payına eşit veya daha büyük olursa ülkenin dış kaynağa başvurumaması gerekmektedir.

Uzun dönemde borçların sağlıklı bir şekilde ödenebilmesi için ihracatın GSMH içindeki payının ithalatın ve dış borcun GSMH içindeki payından daha hızlı artması gerekmektedir. Bu sayede, ihracattaki fazlalık ile ithalat fazlasının finanse edilmesi ve dış borcun geri ödenmesi için ihtiyaç duyulacak döviz sağlanmış olacaktır. Dolayısıyla ihracatın GSMH içindeki, payı ithalatın ve dış borcun payına eşitse borç sınırına gelinmiştir ve bu nedenle dış borçlar sınırlandırılmalıdır. Özetle, borç yükünün azalması için tasarrufların milli gelire oranı yükseltilmesi ve ihracatın ithalattan hızlı artması gerekmektedir.

3.2.2.2. Dış borç stokunun profili

Dış borç stokunun profili, borcun vadesi, borçluları, alacaklıları ve döviz kompozisyonuna göre değerlendirmeye tabi tutulur.

a. Vadelerine göre dış borç stokunun profili: Dış borçlar kısa ve orta-uzun vadeli olabilirler. Bir ülke ekonomisi için dış borcun özellikle de kısa vadeli dış borcun milli gelire oranı o ülkeye borç veren uluslar arası finans kesimlerinin dikkatle takip ettiği bir göstergedir. Oranın yüksek olması, risk durumunu artırması nedeniyle, uluslar arası piyasadan borçlanırken faiz oranlarını artırmaktadır. Ayrıca, geri ödenebilirliğindeki risk nedeniyle, yeni borç verirken daha yüksek faiz oranı talep etmesine neden olmaktadır. Bu nedenle, toplam borç stoku içinde kısa vadeli olanların oranının daha az olması beklenen bir göstergedir.

Dış borçlanmanın gelir dağılımı üzerindeki etkisi açısından, borçların üretken yatırım alanlarında kullanılması şartıyla uzun vadeli olması tercih edilmelidir. Çünkü yatırım uzun vadeli bir iştir. Dolayısıyla yatırımlardan beklenen olumlu etkilerin ortaya çıkması için belli bir vadenin geçmesi gerekir. Bu süre sonunda sağlanan gelir artışı ile borcun geri ödenmesi mümkün olabilecektir. Aksi takdirde, vergi gelirlerine ya da yeni borçlanmalara başvurulması gerekecektir. Her iki durumda da gelir dağılımı olumsuz etkilenecektir.

b. Borçlulara Göre Dış Borç Stoku: Dış borcu alan kamu ya da özel kesim olabilir. Özel kesim, işletme sermayesi ve spekülâtif amaçlarla dış borçlanmaya gitmektedir. Bu eğilimin temel nedeni, iç ve dış faiz oranları arasındaki yüksek farklardır. Ayrıca, iç ve dış faiz oranları arasındaki büyük fark ve buna koşut olarak TL'nin değişim fiyatının yani döviz kurunun enflasyonun altında ya da ona yakın bir düzeyde olması dış kredi kullanımını doğal olarak artırır. Önemli olan husus, özel kesimin hangi gerekçelerle dış kredi kullanımına gittiğidir. Eğer özel sektör aldığı yabancı kaynakları yatırım amaçlı kullanıyorsa gelir dağılımı olumlu yönde etkilenir. Buna karşılık, düşük faizle aldığı kredileri yurt içinde yüksek faizlerle devlete borç olarak verirse gelir dağılımı olumsuz yönde etkilenir.

c. Alacaklılara Göre Dış Borç Stoku: Dış borçlanma, fon fazlası bulunan ekonomilerden fon açığı bulunan ekonomilere yönelik akımlardır. Dış finansman ihtiyacı başlıca iki kaynaktan karşılanmaktadır. Bunlardan birincisi, uluslararası kuruluşlardan transfer edilen yabancı sermayedir. Diğer ise, özel ve resmi kaynaklardan sağlanan dış kredi borçlarıdır. Maddi kaynak sağlayan uluslararası kuruluşlar IMF, Uluslararası Kalkınma Teşkilatı (AID), Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (Dünya Bankası-IBRD), Uluslararası Finans Kurumu (IFC), İhracat ve İthalat Bankası (EXIMBANK), Uluslararası Kalkınma Birliği (IDA), Avrupa Yatırım Bankası (EIB) gibi kuruluşlardır. Özel kaynaklı borçlar ticari bankalardan sağlanan borçlar, tahvil ihraçları ve diğer borçlar şeklinde ayrıma tabi tutulabilir. Resmi kaynaklı borçlar ise, çok yanlı ve iki taraflı olabilir.

d. Döviz Kompozisyonuna Göre Dış Borç Stoku: Dış borçlanma bu borçlanmayı yapan ülkeler açısından iki başlıkta toplanabilir (Eğilmez-2001, s;2):

- Kendi parası cinsinden dış borçlanma yapan ülkeler (ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, Japonya gibi gelişmiş ülkeler),
- Yabancı paralar cinsinden dış borçlanma yapan ülkeler (Türkiye, Arjantin, Brezilya, Macaristan, Rusya gibi ülkeler).

Kendi parası cinsinden borçlanabilen ülkeler için iç ve dış borç ayırımının önemi yoktur. Borcun ödenmesi yine kendi para birimleriyle gerçekleşeceğinden dolayı bir sorun teşkil etmez. Buna karşılık, Türkiye gibi yabancı para birimleriyle borçlanmak zorunda olan ülkelerde dış borç ayırımı önemlidir ve dış borçların büyüklüğü ve bileşimi kur riskini de beraberinde getirmektedir.

3.2.2.3. Dış borçlanmanın gelir dağılımı üzerine etkileri

Günümüzde özellikle azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için dış kaynaklar büyük önem taşımaktadır. Kalkınma çabası içinde bulunan azgelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler sermaye ihtiyaçlarını gidermek amacıyla gelişmiş ülkelere yönelmişlerdir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarını sağlama çabaları sırasında karşılaştıkları en önemli sorunlardan birisi, dış borçların yarattığı borç yükü olup, alındığında ülke ekonomisine katkıda bulunan dış borçlar, süresi sonunda ödenecekleri zaman güçlük oluştururlar. Dolayısıyla, dış borç ya da tasarruf kullanımının, gelecek dönemlerin iç tasarruflarının şimdiden kullanılması anlamına geleceğinden ve gelecek nesillerin borç yükünü bugünden ağırlaştıracağından, kullanılan dış borçların verimli bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir (Zerenler-2003, s;12). Dış borçlanmanın getirdiği yüklerin, toplumu oluşturan bireyler üzerinde nasıl dağıldığı ve ne gibi etkiler doğurduğu gelir dağılımı açısından önemli bir konudur.

Ekonomik dengenin korunması ve sağlanması daha çok gelişmiş ülkeler için önemli bir sorun iken, azgelişmiş ülkeler için daha önemli bir sorun kalkınmanın sağlanmasıdır. Bu ülkelerin kalkınabilmesi için büyük çapta yatırımlara ihtiyaç vardır ve çoğunlukla bunun finansmanını sağlamak güçtür. Ünlü yoksulluğun kısır döngüsü burada işlemekte, düşük milli gelir düşük yatırımlara, düşük yatırımlar düşük milli gelire neden olmaktadır. Alınacak iç ve dış borç ve yardımlar bu gerekli yatırımların finansmanında kullanılabileceği gibi, milli gelirdeki yatırım sonucundaki artış, hem borcun ödemesini kolaylaştıracak, hem de kalkınmanın motoru olacaktır. Milli geliri artırmak, gelir dağılımını yeniden düzenlemek, dengeli bölgesel gelişmeyi sağlamak gibi amaçlarla borçlanmaya başvurulur (Bakır, s;2).

Borçlanmanın gelir dağılımı üzerindeki etkisi genel olarak faiz ve anapara geri ödemelerinde ortaya çıkar. Çünkü borçlanma yapıldığı dönemde bir gelir teşkil etmesine karşılık anapara ve faiz ödemeleri sırasında, ekonomi için bir yük teşkil etmektedir. Alınan borçların anapara ve faiz ödemeleri eninde sonunda vergi gelirleriyle karşılanacaktır. Devlet borçlanmasının gelecekte alınacak vergilerin bugünden kullanılması olarak tanımlanmasının nedeni de budur. Vergiyi ödeyenlerle devlete borç verenlerin aynı kişi veya kuruluş olması durumunda herhangi bir yük veya gelir dağılımı adaletsizliğinden söz etmek mümkün değildir. Buna karşılık, devlet borçlanma belgelerini alanlar ile vergi ödeyenler ayrı kişiler ise, bu kez ortaya gelir dağılımı sorunu

çıkar. Çünkü borçlanmayla finanse edilen harcamalardan borçlanmanın yapıldığı dönemde yararlanıldığı halde, bu borçların servisi gelecek yıllara bırakılmakta böylece gelecekte, vergilerle borçların faiz ve anaparasını ödeyebilmek için harcama olanaklarında kısıntı yapılmak zorunda kalınmaktadır.

Dış borçların artışı, bugünkü kuşaklarla gelecek kuşaklar arasında gelir bölüşümünü, birinci lehine, fakat ikinci aleyhine bozmakta; bu borçların yükü gelecek kuşaklara yansımaktadır. Nasıl Osmanlı'nın 19 yy'ın ikinci yarısı ve 20. yy'ın ilk yıllarında aldığı borçların ödenmesi iki-üç kuşak sonraya kaldıysa, Türkiye'nin bugünkü dış borçlarının ödenmesi de gelecek nesillere yansıyacaktır. Dolayısıyla, günümüzde refah artışını yaşayan kesim, bunun fiyatını yarınki kuşaklara ödetecek, bu anlamda gelir bölüşümü gelecek kuşaklar aleyhine bozulacaktır (Kazgan-2001, s;82-83). Diğer taraftan, devlet borçlarının özellikle ekonomik verim sağlayan yatırım harcamalarına sarf edildiği zamanlarda yaşayan insanlar, uzun süre devam eden ve bitmemiş olan yatırımların menfaatlerinden faydalanamayacaklardır. Sonraki nesil ise, bu yatırımlardan faydalanacağı için, önceki borçların yükünü de taşıyacaktır. Dolayısıyla herhangi bir haksızlık söz konusu olmayacaktır (Türkal-2003, s;402).

Dış borçların ana parasının ve faizinin ödenmesi için alınan vergiler, daha çok gelir ve servet düzeyi yüksek olan kimselerden alınıyorsa ve bu vergiler alt yapı, eğitim, sağlık gibi ülke ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak alınan borçların finansmanı için kullanılıyorsa, gelir dağılımı dar gelirli lehine değişecektir. Ayrıca dış borç ana para ve faiz geri ödemeleri, borçlanma ile gerçekleştirilen yatırımlardan elde edilen hasıla ile ödeniyorsa yine borçlanmanın kuşaklar arası etkisi ortaya çıkmayacak hem de gelir dağılımı olumlu yönde etkilenecektir.

Bir ülkede vergi sistemi ağır ve adaletsiz bir şekilde uygulanıyorsa dış borçların gelir dağılımına olan olumsuz etkisi daha fazla hissedilecektir. Çünkü, vergi gelirleriyle yapılan geri ödemelerde, adaletsiz bir vergi sisteminin varlığı gelir dağılımını bozucu bir yapıda olacaktır. Adaletsiz bir vergi sistemi, gelir dağılımının da adaletsiz olmasına yol açacaktır. Ayrıca vergi kaçakçılığının yaygın olduğu bir ülkede, yine aynı sebeplerden dolayı dış borçlanmanın gelir dağılımına olan olumsuz etkisi artacaktır (Şeker-2006, s;14).

Borç olarak alınan fonların kullanım şeklide gelir dağılımına etkisi açısından önemlidir. Dış borçların iç kaynaklarla gerçekleştirilemeyecek olan yatırımlarda

kullanılması, milli geliri artırıcı yönde etkide bulunur. Eğer alınan borçlar üretken yatırım alanlarında kullanılırsa borcun geri ödenmesi aşamasında sorun yaşanmayacak, cari dönemde yatırım artışları istihdamın dolayısıyla gelir düzeyinin artmasına neden olacak ve gelir dağılımı olumlu yönde etkilenecektir. Buna karşılık, verimsiz alanlarda kullanılırsa cari dönemde olumlu etkiler ortaya çıkmayacaktır. Buna ek olarak, borcun vadesi geldiğinde ödenmesi sorun olacak, yurt içinden yurt dışına bir kaynak transferi söz konusu olacak ve gelir düzeyi düşecektir. Kısaca, dış borçların gelir dağılımı üzerindeki etkileri borçlanmanın sınırına, borç olarak alınan fonların kullanım şekline, vade ve faiz oranına, finansman şekline ve vergi sisteminin taşıdığı özelliklere bağlı olarak değişecektir.

3.3. Türkiye’de Kamu Borçlanmasının Gelir Dağılımı Üzerine Etkileri

Devlet bütçe açıklarını karşılayabilmek için üç farklı finansman yöntemine sahiptir. Bunlar emisyon hacminin arttırılması, iç borçlanma ve dış borçlanmadır. Emisyon hacminin arttırılması enflasyonist etkisinden dolayı her zaman tercih edilen bir yöntem değildir. Bu nedenle, daha çok başvurulmuş finansman yöntemi iç ve dış borçlanmadır. İç ve dış borçlanma, ekonominin sahip olduğu koşullara bağlı olarak makro ekonomik göstergeleri olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Bu nedenle iç ve dış borçlanmanın gelir dağılımı üzerindeki etkisinin her zaman olumlu veya her zaman olumsuz olduğunu ifade etmek yanlış bir değerlendirmedir. Bunun yerine, her bir ülke ve borç çeşidi ayırımına gidilerek değerlendirme yapılması daha doğru sonuçlar elde edilmesini sağlayacaktır.

Borçlanmanın gelir dağılımı üzerindeki etkisi borçların alındığı, kullanıldığı ve ödendiği zaman farklı yönlerde ortaya çıkabilecektir. Türkiye’de mevcut durum değerlendirilirken, kolaylık sağlaması bakımından iç ve dış borçlanmanın gelir dağılımı üzerindeki etkileri ayrı başlıklarda ve 1980 sonrası dönem ele alınarak incelenecektir.

Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası uygulanan borçlanma politikalarının gelir dağılımı üzerindeki etkisi bir yandan tasarruf imkanı yüksek gruplara ödenen yüksek faizlerden dolayı gelir dağılımında ortaya çıkan bozulma şeklinde olurken, bir yandan da yüksek reel faiz politikası nedeniyle ülkeye giren sıcak parayla yurtdışına aktarılan kaynaklar nedeniyle ülke içerisinde yatırımların kısılması şeklinde ortaya çıkmıştır.

3.3.1. Türkiye’de iç borçlanmanın gelir dağılımı üzerine etkileri

İç borçlanma, makroekonomik değişkenler üzerinde olumsuz yönde bazı etkiler gösterebilir. Bu nedenle, iç borçlanmaya gidilirken bazı hususlara dikkat etmek gerekir.

3.3.1.1. İç borç stokunun gelişimi ve gelir dağılımı üzerine etkileri

Borç stoku ve borç yükü kısaca aşağıdaki gibi formüle edilebilir:

$$\text{Toplam Borç Stoku} = \text{İç borç Stoku} + \text{Dış Borç Stoku}$$

$$\text{Toplam Borç Yükü} = \text{Toplam Borç Stoku} / \text{GSMH}$$

Borçlanmanın gelir dağılımı üzerindeki etkilerine geçmeden önce, iç borç stoku ve iç borç yükünün 1980 sonrası seyri incelenecektir.

İç borç stoku, devlet tahvili, hazine bonosu, Merkez Bankası’ndan alınan kısa vadeli avans ve çeşitli kaynaklardan sağlanan veya kısa vadeli borçların konsolidasyonu suretiyle meydana gelen konsolide borçlardan oluşmaktadır. Özellikle 1980 sonrası iç borç stokunda meydana gelen önemli düzeydeki artışın nedenleri, bütçe açıklarının finansmanında vergilendirme yerine borçlanmanın tercih edilmesi, borçlanabilmek için ödenen yüksek reel faizler ve siyasal nedenlerle kamu kuruluşlarının ve özellikle kamu bankalarının artan görev zararlarının devlet iç borçlanma senetleri (DİBS) verilmek yolu ile karşılanması olarak özetlenebilir.

Kamu açıklarının finansmanında özellikle 1983 yılından sonra önem kazanmaya başlayan iç borç stoku 1980-2006 döneminde her yıl artış göstermiş ve 1980 yılında GSMH içindeki payı %13.6 iken 2006 yılında %43.7 düzeyine yükselmiştir (Bkz.Tablo 3-1 ve 3-2).

1990’lı yılların başlarından itibaren dünya ekonomisinde yaşanan krizler ve Türkiye’nin dış kredi notundaki olumsuz gelişmeler sonucunda daralan dış borç imkanları nedeniyle net dış borç ödeyicisi durumunda olunması, artan oranda iç kaynaklardan borçlanmayı zorunlu kılmıştır. Mahiyeti itibariyle gerçek bir borçlanma olmayan MB’den avans alma yolu, T.C. Merkez Bankası Kanunu’nda yapılan değişiklik nedeniyle sınırlanınca, tahvil ve bono ağırlıklı borçlanma hızla artmıştır (Aykın-2002, s;12). Özellikle 2000’li yıllarda iç borç stokunun GSMH’ya oranı önemli düzeyde artmıştır. 1990 yılında GSMH’nın yüzde 14,4’ü olan iç borç stoku, 1999’a gelindiğinde yüzde 29,3 ve 2001 yılında %69.2 oranına yükselmiştir.

Tablo 3.1. İç Borç Stoku, Dağılımı ve GSMH (Bin YTL) (Cari Fiyatlarla)

Yıllar	İç Borç Stoku (1)	Tahvil (2)	Bono (3)	Avans (4)	Kons.B. (5)	GSMH (6)	2/1 %	3/1 %	4/1 %	5/1 %	1/6 (%)
1980	721	141	49	195	336	5.303	19.6	6.8	27.0	46.6	13.6
1981	991	160	88	234	509	8.022	16.1	8.9	23.6	51.4	12.4
1982	1.341	186	153	266	736	10.611	13.9	11.4	19.8	54.9	12.6
1983	3.173	360	56	339	2.418	13.933	11.3	1.8	10.7	76.2	22.8
1984	4.634	531	340	528	3.235	22.167	11.5	7.3	11.4	69.8	20.9
1985	6.972	1.032	489	795	4.656	35.350	14.8	7.0	11.4	66.8	19.7
1986	10.514	1.511	822	1.052	7.129	51.184	14.4	7.8	10.0	67.8	20.5
1987	17.218	2.407	1.923	1.407	11.481	75.019	14.0	11.2	8.1	66.7	23.0
1988	28.458	4.880	2.542	2.082	18.954	129.175	17.1	8.9	7.3	66.6	22.0
1989	41.934	10.863	3.537	2.539	24.995	230.369	25.9	8.4	6.1	59.6	18.2
1990	57.180	18.801	5.469	2.870	30.040	397.177	32.9	9.6	5.0	52.5	14.4
1991	97.647	24.678	18.258	13.589	41.122	634.392	25.3	18.7	13.9	42.1	15.4
1992*	194.236	86.387	42.247	31.000	34.602	1.103.604	44.5	21.8	16.0	17.8	17.6

*1992 yılından itibaren tahkim dolayısı ile verilen tahviller Konsolide Borçlar kaleminden tahvil kalemine aktarılmıştır.

Kaynak: Hazine İstatistikleri (2002) “1980-2001, Hazine Müsteşarlığı”, Ankara, s:59-62

Hazine Müsteşarlığı (2006) “İç Borç İstatistikleri”, www.hazine.gov.tr/stat/yillik_stok_GNP.htm, (20.06.2007)

Tablo 3.2. İç Borç Stoku, Dağılımı ve GSMH (Bin YTL) (Cari Fiyatlarla)

Yıllar	İç Borç Stoku (1)	Tahvil (2)	Bono (3)	Avans (4)	Kons.B. (5)	GSMH (6)	2/1 %	3/1 %	4/1 %	5/1 %	1/6 (%)
1993	357.347	190.505	64.488	70.421	31.933	1.997.322	53.3	18.0	19.7	8.9	17.9
1994	799.309	239.385	304.230	122.278	133.417	3.887.902	29.8	38.1	15.3	16.7	20.6
1995*	1.361.007	511.769	631.298	192.000	25.940	7.854.887	37.6	46.4	14.1	1.9	17.3
1996	3.148.985	1.250.154	1.527.838	370.953	40	14.978.067	39.7	48.5	11.8	0.001	21.0
1997	6.283.425	3.570.812	2.374.990	337.623	0	29.393.262	56.8	37.8	5.4	0	21.4
1998	11.612.885	5.771.980	5.840.905	0	0	53.518.332	49.7	50.3	0	0	21.7
1999	22.920.145	19.683.392	3.236.753	0	0	78.282.967	85.9	14.1	0	0	29.3
2000	36.420.620	34.362.937	2.057.683	0	0	125.596.129	94.4	5.6	0	0	29.0
2001	122.157.260	102.127.926	20.029.334	0	0	179.480.078	83.6	16.4	0	0	69.2
2002	149.869.691	112.849.835	37.019.856	0	0	273.463.169	75.3	24.7	0	0	54.5
2003	194.386.700	168.973.626	25.413.074	0	0	356.680.888	86.9	13.1	0	0	54.5
2004	224.482.922	194.210.700	30.272.223	0	0	428.932.343	86.5	13.5	0	0	52.3
2005	244.781.857	226.964.261	17.817.596	0	0	486.401.032	92.7	7.3	0	0	50.3
2006	251.470.054	241.876.473	9.593.581	0	0	575.784.000	96.2	3.8	0	0	43.7

*1992 yılından itibaren tahkim dolayısı ile verilen tahviller Konsolide Borçlar kaleminden tahvil kalemine aktarılmıştır.

**1995 yılında kendi içinde yapılan ödeme ve borçlanmalar dahil değildir.

Kaynak: Hazine İstatistikleri (2002) “1980-2001 Hazine Müsteşarlığı”, Ankara, s:59-62

Hazine Müsteşarlığı (2006) “İç Borç İstatistikleri”, www.hazine.gov.tr/stat/yillik_stok_GNP.htm, (20.06.2007)

İç borç stoku/GSMH oranı 2000 yılında %29 iken 2001 yılında %69.2 düzeyine yükselmiştir. 2001 yılında 2000 yılına göre 2.4 kat büyüyen iç borç stoku/GSMH oranının kaynağı olarak, 2001 yılında bütçe açığının GSMH'ya oranının %16.9 düzeyinde artması, GSMH'nın %9.5 düzeyinde azalması ve Hazine'nin kamu bankalarına görev zararlarından doğan borçlarının DİBS verilerek ödenmesi gösterilebilir. Kamu bankaları görev zararlarının ve bankacılık kesimindeki aksaklıkların 90'lı yılların başından itibaren birikerek gelen sorunlar olduğu göz önünde bulundurulursa, iç borç sorunun bugün için geldiği noktanın esas itibariyle 1990'lı yıllardan itibaren başladığı ifade edilebilir. Bu süreçte kamu kesimi borç servisi yükü sürdürülemez boyutlara ulaşmış; kamu kesimi tasarruf ve yatırım yapamaz hale gelmiş; özel sektör birikim tercihleri giderek reel sektörlerden uzaklaşarak, spekülasyon birikim alanlarına yönelmiştir.

Tablo 3-1 ve 3-2, iç borç stokunun türleri itibariyle dağılımını da göstermektedir. Toplam borç stoku içinde devlet tahvillerinin payı 1980-2006 döneminde her yıl artış göstermiş ve 27 yıllık dönemde toplam stok içinde ortalama %45.5'lik bir paya sahip olmuştur. Tahvillerin toplam iç borç stoku içindeki payı 2000 yılında bütün dönemler içinde en yüksek değer olan %94.4 düzeyinde gerçekleşmiştir. 2001 yılında yine bir önceki döneme göre yaklaşık üç kat artarak toplam borç stoku içindeki payı %83.6 düzeyine yükselmiştir.

Hazine bonolarının toplam borç stoku içindeki payı dalgalı bir seyir izlemiştir. 1983 yılında %1.8 olan oran, 1994 krizinde %38.1 düzeyine ulaşmıştır. Devam eden yıllarda artışını sürdüren hazine bonolarının payı en yüksek değerine %50.3 ile 1998 yılında ulaşmıştır. 1998 yılından itibaren toplam içindeki payı azalmaya başlayan hazine bonolarının payı 2006 yılında %3.8 düzeyine kadar gerilemiştir.

MB'den kullanılan kısa vadeli avansın toplam borç stoku içindeki payı dalgalı bir seyir izlemiş ve 1997 yılında %5.7 düzeyine kadar gerilemiştir. Bu inişin sebebi sağlıklı, kararlı ve ilkeli bir maliye politikasından değil; MB'den alınan avansların zamanında ödenmeyerek hesaben konsolide borçlar içine kaydırılmasından kaynaklanmıştır (Canko-2003, s;87). Buna bağlı olarak toplam içinde avansların payı azalırken konsolide borçların payı yükselmiştir. Kısa vadeli avansların payı 1998 yılından itibaren 0 olarak gerçekleşmiştir.

1990 yılına kadar toplam borç stoku içinde ortalama %61.7'lik paya sahip olan konsolide borçların payı bu tarihten itibaren azalmaya başlamıştır. 1991 yılından itibaren toplam içerisinde hazine bonolarının payı artarken konsolide borçların payı azalmaya devam etmiştir. 1996 yılında toplam içinde 0.001 gibi oldukça düşük bir düzeye gerilemiş ve 1997 yılından itibaren toplam içindeki payı 0 olarak gerçekleşmiştir.

1980-2006 döneminde hem iç borç stoku hem de iç borç yükü sürekli artmış, sadece 2006 yılında bir gerileme meydana gelmiştir. Mali politikalar saptanırken kullanılacak kaynaklar arasında borçlanmanın boyutunun çok dikkatle belirlenmesi gerekmektedir. Aksi takdirde beklenmeyen olumsuz etkiler ortaya çıkabilecektir. İç borcun etkileri, taşıdığı özelliklere bağlı olarak ortaya çıkabilecektir. Dolayısıyla, Türkiye'de mevcut borç stokunun gelir dağılımı üzerindeki etkisinin ne yönde olduğunu görebilmek için bahsedilen hususlar sırasıyla incelenecektir.

3.3.1.2. İç borçlanma kaynaklarının gelir dağılımı üzerine etkileri

Bütün ülkelerde mali yatırımcılar için devletten daha güvenceli, daha sağlam, garantili ve risksiz borçlu yoktur. Bu nedenle, mali yatırımcılar özellikle kurumsal yatırımcılar (hayat sigorta şirketleri, ticari, kalkınma ve yatırım bankaları, yatırım fonları, yatırım ortaklıkları, leasing ve factoring şirketleri, aracı kurumlar, kamu yararına kurulmuş dernekler, vakıflar, mesleki örgütler, sendikalar, kooperatifler, çeşitli kamu fonları, katma ve özerk bütçeli kamu kuruluşları ve halka açık şirketler, gerçek ve tüzel kişiler vb.) devlete borç vermeyi tercih ederler (Aykın-2002, s;18). Dolayısıyla kamu iç borçlanma belgelerinin alıcılarının bilinmesi, devlete borç veren kişi veya grupları göstermesi yanında, bu borç karşılığında hangi grupların bu belgelere tanınan faiz ve avantajlardan yararlanacağını yani bir anlamda gelir dağılımının hangi yönde değişeceğini tespiti bakımından önemlidir.

Türkiye'de, kamunun borçlanma ihtiyacı mali yapının tümüyle devleti finanse eder hale gelmesine sebep olmuştur. Kamu borçlarının büyüklüğü, devlet borçlanması için bankaları önemli bir kaynak haline getirmiş ve devlet borçlanma senetlerinin (bono+tahvil) büyük kısmı bankalar tarafından satın alınmıştır. 1987-2006 döneminde bankaların iç borç senetleri içindeki payının %71.5 ile %92.8 arasında değiştiği görülmektedir. Son 20 yıllık ortalamaya bakıldığında bankaların yaklaşık %83.1

oranında kamu kağıtlarında ağırlıklı payı olduğu görülmektedir. Tablo 3-3'den izlenebileceği gibi, bankaların iç borçlanma senetlerinin alıcılara göre dağılımındaki payı yıllar itibariyle çok fazla değişmemiş; her dönem en yüksek payı alan alıcı konumunda olmuştur. Buna karşılık, yine aynı dönemde resmi kurumların payı ortalama %11.6; özel sektörün payı yaklaşık ortalama %3.0 ve tasarruf sahiplerinin payı ise ortalama %2.4 düzeyinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla alıcıların toplam içindeki payları yıldan yıla değişse de bankaların DİBS'nin en büyük alıcısı olma özelliği hiçbir zaman değişmemiştir.

Tablo 3.3. İç Borç Stokunun Alıcılara Göre Dağılımı (%)

Yıllar	Bankalar	Resmi Kurumlar	Özel Sektör	Tasarruf Sahipleri	Toplam
1987	77.7	18.1	4.0	0.2	100.0
1988	90.5	6.7	2.8	0.0	100.0
1989	90.2	6.4	3.4	0.0	100.0
1990	85.9	12.9	1.1	0.0	100.0
1991	92.8	3.2	4.1	0.0	100.0
1992	79.1	14.0	4.0	3.0	100.0
1993	77.8	6.1	2.7	13.4	100.0
1994	71.5	9.8	2.7	16.0	100.0
1995	81.6	8.8	3.6	6.0	100.0
1996	84.4	9.9	2.9	2.9	100.0
1997	89.5	7.2	3.3	0.1	100.0
1998	86.8	8.0	3.9	1.3	100.0
1999	85.3	11.2	2.1	1.3	100.0
2000	75.9	20.3	3.8	0.0	100.0
2001	74.5	22.1	1.5	1.9	100.0
2002	79.8	14.9	4.3	1.0	100.0
2003	75.5	21.8	2.7	0.1	100.0
2004	85.8	11.1	3.2	0.0	100.0
2005	88.3	9.3	2.4	0.0	100.0
2006	88.5	10.5	1.0	0.0	100.0

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, İç Borç İstatistikleri, www.hazine.gov.tr, (20.06.2007)

İç borçlanma senetlerinin alıcıları içinde ağırlıklı payın bankalara ait olması, diğer kaynakların ise toplam içerisinde küçük bir paya sahip olmasının gelir dağılımı üzerindeki etkileri farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır.

Kamu borçlanması bankaların birinci derecede rol almaları bankaları esas işlevlerinden uzaklaştırmaktadır. Bu durumda, bankaların topladıkları fonları reel kesime kullandırarak bu kesimi finanse etme fonksiyonu değişmiş olmakta, bankalar devleti fonlayarak ayakta kalan kurumlara dönüşmektedirler. Devlete borç vererek yüksek karlar elde edilebilme olanağı, bankaları sendikasyon kredileri olarak açık pozisyonlara girmeye de teşvik etmektedir. Devlet borçlanmasının yol açtığı bu uygulamalar sonuçta kur riski ile bankaları, faiz riski ile de reel sektörü zor duruma düşürmektedir (Akdiş-2003, s;15).

Banka kaynaklarının giderek artan oranda kamu iç borç kağıtlarına yönelmesi gerçekte izlenen, irrasyonel borç yönetimi politikasının bir sonucudur. Hükümetler, borçlanmayı en düşük maliyetle gerçekleştirmek yerine, karşılaşılan finansman açıklarını özel kesimle rekabete girerek ve özel kesimin kaldırabileceği maliyetlerin çok üzerinde faiz teklif ederek karşılamaya çalışmışlardır. 1980 sonrası dönemde yürürlüğe koyulan ve bugüne kadar devamlılığını sürdüren yüksek faiz politikaları, bankacılık kesiminde de kredi sorunları yaratmış, şirketleri kredilendirmek daha riskli hale gelmiştir (Kıyıcı-2001, s;23). Bu nedenle, piyasadaki alternatif yatırım araçlarına göre en yüksek getiriye sağlanması, vergi kolaylıkları sağlanması ve gelir elde etme açısından alternatiflerine göre daha az riskli olması nedeniyle kamu iç borçlanma kağıtları, bankalar için öncelikli bir plasman aracı haline gelmiştir.

Bankaların kamu tahvil ve bono ihalelerinde rakipsiz konumda olmaları, yüksek bir pazarlık gücüne sahip olmaları anlamına gelmektedir. Bu nedenle borçlanma ihalelerinde faiz, genellikle bankaların talep ettiği faiz düzeyinde gerçekleşmiş ve borçlanma belgelerine uygulanan faiz piyasa faiz haddinin üzerinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, mevcut şartlarda iç borçların faiz oranlarının düşürülmesi ve vadelerin uzatılması zor olan bir konu haline gelmiştir.

Bankacılık sektörünün lehine olan bu gelişmeler yanında, bankacılık sektörü olumsuz değişimlere de uğramıştır. Açık pozisyonlarını arttırarak Hazine'nin ihraç ettiği borç kağıtlarının en büyük alıcısı olan bankalar, karlarını arttırarak asıl faaliyetlerinden uzaklaşmışlar ve kırılgan bir finansal yapıya sürüklenmişlerdir. Devlet iç borçlanmasından pay almaya dayalı bankacılık anlayışı yeni bankaların açılmasına yol açmıştır. Bazı holdingler kurdukları bankalar üzerinden ucuz kredi sağlamaya yönelmiş, yolsuzluk ve suistimaller ortaya çıkabilmiştir (Kıyıcı-2001, s;100). Birçok bankanın

fona devredilmesi zorunluluğu doğmuş ve söz konusu bankaların zararları sahipleri tarafından değil de tüm toplum tarafından finanse edilmiştir. Bu gelişmeler, gelir dağılımının alt ve orta gelirli gruplar aleyhine değişmesine neden olmuştur.

Devlete borç vermek için yeterli fon kaynaklarına sahip olmayan, alt ve orta gelir dilimlerindeki kişiler ve küçük işletmeler, iç borçlanmanın olumsuz etkilerine en fazla maruz kalanlar olmuşlardır. Çünkü, hem devlete borç vermenin faydalarından yararlanamamış ve iç borçlanmanın getirdiği olumsuz etkilerden korunamamışlar; hem de enflasyon vergisinin matrahı büyük ölçüde bu kesimin gelirlerinden oluştuğu için, adil olmayan bir yüke katlanmak zorunda kalmışlardır (Özgen-1999, s;9-10). Borçların alıcılara göre dağılımında tasarruf sahiplerinin payının %2.4 düzeyinde olmasının bir anlamı da, devlete borç veremeyen ve dolayısıyla yüksek faiz gelirinden yararlanamayan bu kesimin ödediği vergilerle borçları finanse eden kesim durumuna gelmiş olmasıdır. Dolayısıyla, hem borçlanma belgelerine sağlanan getirilerden yararlanamıyor olması hem de borçlanmanın finansmanına katılması nedeniyle gelir dağılımı bu kesim aleyhine bozulmuştur.

Kısaca, Türkiye’de kamu borçlanmasında bankaların ağırlıklı paya sahip olmasının, gelir dağılımı üzerinde hem doğrudan hem de dolaylı olumsuz etkileri söz konusudur. Üst gelir grubuna dahil olan banka sahiplerinin, yüksek reel faizler nedeniyle elde edilecek faiz ödemelerinden ve diğer avantajlardan yararlanan kesim olması nedeniyle gelir dağılımı eşitsizliği artmaktadır. Bunun yanında, bankaların sahip olduğu fonların büyük kısmını devlet borçlanma senetlerine yatırmaları, özel sektöre kullandıracağı ticari kredilerde bir azalma meydana getirmiştir. Dolayısıyla, yatırıma ayrılacak kaynaklar azalmış, istihdam ve gelir düzeyi gerilemiş ve gelir dağılımı düşük gelirli gruplar aleyhine değişmiş olmaktadır.

3.3.1.3. İç borçların finansman yönteminin gelir dağılımı üzerine etkileri

Türkiye’de kamu harcamalarının azaltılamaması ve vergi gelirlerinin bu harcamaları karşılamakta yetersiz kalması, kamu borçlanmasını sürekli olarak artırmıştır. Vergi gelirlerinin yetersizliği olgusunun, vergi kayıp ve kaçaklarına bağlı olarak oluşan kayıt dışı ekonominin büyüklüğü kadar, devletin vergi almak yerine borçlanmayı tercih etmesinden de kaynaklandığı söylenebilir. Kamu borçlanmasındaki sürekli artışlar, faiz oranlarını yükselterek hem reel kesim hem de mali kesim üzerinde

olumsuz etkiler yaratmıştır. Yüksek faiz oranları bir yandan özel kesimi yatırım kararlarından caydırarak devlete yüksek faizle borç vermeye yöneltmiş, bir yandan da bankaları üretime kaynak aktarmak yerine devlete yüksek faizle borç veren kurumlara dönüştürmüştür. Böylece, kamu borçlanmasıdaki sürekli artışlar, gelir dağılımının bozulması ve üretimin azalması ile sonuçlanmıştır (İyidiker ve Özügurlu-2001, s;1).

Türkiye’de en önemli borçlanma kaynağı bankalardır. Tasarruf sahiplerinin bu toplam içindeki payı oldukça küçüktür. Dolayısıyla, borçlanmanın gelir dağılımına etkisi, borç veren kişi ve gruplar ile bu borcun finansmanı için alınan vergileri ödeyen kişi ve grupların karşılaştırılması yapılarak incelenebilir. Bilindiği gibi, borçların temel finansal kaynağı vergilerdir. Vergi sistemi içerisinde, dolaylı ve tüketime dayalı vergiler adaletsizliği arttıran uygulamalardır. Çünkü, bu durumda düşük gelir grubundan yüksek gelir grubuna doğru gelir transferi söz konusu olur. Dolayısıyla, gelir dağılımında iyileşme sağlayan vergi yapısında, vergi daha ziyade yüksek gelirli kesimin gelir veya servetini konu almalı; mal ve hizmetlerden alınan vergilerin payı küçük olmalı; vergi kayıp ve kaçakları mümkün olabildiğince az olmalıdır.

Vergi sisteminin sağlıklı olup olmadığı genellikle dolaylı ve dolaysız vergilerin toplam içindeki paylarına bakılarak yorumlanmaktadır. Dolaylı vergilerin payının artması sistemin sağlıklı olduğunu bir göstergesidir. Tablo 3-4, 1980-2006 tarihleri arasında vergi gelirleri tahsilatının yüzde dağılımını göstermektedir. Özellikle 1992 yılından itibaren dolaylı vergilerin payının sürekli arttığı ve 1980 yılında %37, 1990’da %48’lik bir paya sahipken 2006 yılında %69’a kadar yükseldiği görülmektedir. Dolayısıyla, Türkiye’de vergi sisteminin sağlıklı bir yapıya sahip olduğu ifade edilebilir.

1985 yılından itibaren KDV’nin yürürlüğe girmesi ile birlikte vergi gelirleri içinde dolaylı vergilerin payı artmış ve bu uygulama gelir vergisinin büyük bir kısmını ödeyen ücretlilerin vergi yükünü daha da ağırlaştırmıştır. Gerek ihracata gerekse yatırımlara verilen teşvikler nedeniyle kurumlar vergisinin vergi gelirleri içindeki payı sürekli olarak düşmüştür. Dolayısıyla, gelir üzerinden alınan vergiler stopaj yoluyla alınan gelir vergisi ağırlıklı bir yapıya dönüşmüştür.

Türk vergi sistemi ile ilgili önemli diğer bir hususta, hazine bonosu ve devlet tahvili faizleri gelirlerinin vergiye tabi tutulmamasıdır. Bu uygulamaya göre, 31 Aralık 2006 tarihine kadar hazine bonosu ve devlet tahvili faiz gelirleri vergi istisnasından

yararlanacaktır. Tablo 3-4’de yer alan verileri tamamlaması bakımından, Tablo 3-5 ile birlikte bir değerlendirme faydalı olacaktır. Buna göre, konsolide bütçe gelirlerinin önemli bir kısmı vergi gelirlerinden oluşmaktadır. Vergi gelirleri içerisinde ise, ağırlıklı pay mal ve hizmetlerden alınan vergilere aittir. Ayrıca, gelir üzerinden alınan vergiler içerisinde gelir vergisi ağırlıklı bir yapı söz konusudur. Servet üzerinden alınan vergilerin ise, toplam içerisindeki payı oldukça önemsiz düzeydedir.

Tablo 3.4. Genel Bütçe Vergi Gelirleri Tahsilatının Yüzde Dağılımı (%)

Yıllar	Vergi Gelirleri	Dolaysız Vergiler(1)	Dolaylı Vergiler(2)
1980	100	63	37
1981	100	60	40
1982 ⁽³⁾	100	60	40
1983	100	57	43
1984	100	57	43
1985	100	47	53
1986	100	52	48
1987	100	50	50
1988	100	50	50
1989	100	53	47
1990	100	52	48
1991	100	52	48
1992	100	50	50
1993	100	49	51
1994 ⁽⁴⁾	100	48	52
1995	100	41	59
1996	100	39	61
1997	100	41	59
1998	100	47	53
1999	100	45	55
2000	100	41	59
2001	100	40	60
2002	100	34	66
2003	100	33	67
2004	100	31	69
2005	100	33	67
2006	100	31	69

(1) Dolaysız Vergiler : Gelir ve servet üzerinden alınan vergileri kapsamaktadır.(2) Dolaysız Vergiler: Mal ve hizmetlerden alınan vergiler, dış ticaretten alınan vergiler ve kaldırılan vergilerin artıklarını kapsamaktadır. (3) 10 aylık (mali yıl 1 Ocak-31 Aralık olarak uygulanmaya başlandığından). (4) EDV, NAV ve EMTV dahil.

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı (2006) “Vergi İstatistikleri”, www.gib.gov.tr. (10.07.2007)

Tablo 3.5. Konsolide Bütçe Gelirleri Tahsilatının Yüzde Dağılımı (%)

Gelirin Çeşidi	1992	1993	1994 ⁽¹⁾	1994 ⁽²⁾	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Kons. Bütçe Gel.Top.	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Genel Bütçe Toplamı	97.8	98.2	98.7	98.8	98.5	98.4	98.5	98.5	98.6	98.8	98.7	98.7	98.3	98.5	98.5
Vergi Gelirleri Toplamı	79.5	74.0	76.6	78.2	77.0	82.3	81.6	78.1	78.2	79.3	77.1	78.9	84.1	82.9	79.3
Gelirden Alınan Ver.	39.4	35.2	32.3	32.8	30.7	31.7	32.6	35.8	34.5	31.4	30.3	25.6	25.6	24.1	22.7
* Gelir Vergisi	33.7	29.9	26.0	24.2	23.4	24.8	25.8	29.5	26.1	18.6	22.5	18.2	17.0	16.2	15.2
* Kurumlar Vergisi	5.7	5.4	6.3	5.6	7.3	6.9	6.8	6.3	8.2	7.1	7.1	7.4	8.6	7.9	7.6
Servetten Alınan Ver.	0.7	0.7	0.7	4.9	0.6	0.7	0.6	0.6	0.9	1.0	0.8	1.0	2.1	1.5	1.6
Mal ve Hiz. Alınan Ver.	26.6	25.0	30.7	28.5	30.5	35.6	34.1	30.5	32.3	34.0	35.1	39.8	43.8	43.2	42.1
Dış Tic. Alınan Ver.	12.8	12.9	12.8	11.9	13.8	14.2	14.2	11.2	10.4	12.8	10.8	12.6	12.6	13.9	12.8
Kaldırılan Ver. Artıkları	0.01	0.08	0.00	0.00	1.33	0.07	0.04	0.02	0.00	0.00	0.05	0.03	0.04	0.25	0.03
Vergi Dışı Nor.Gel.T.	4.3	4.9	6.9	6.4	6.1	5.9	7.0	10.3	10.0	10.4	14.4	14.4	10.2	12.8	16.9
Özel Gelirler ve Fonlar	12.8	18.2	14.5	13.5	14.7	9.7	9.0	9.3	9.7	8.4	6.5	3.5	2.9	1.8	1.5
Diğer Gelirler	1.2	1.1	0.7	0.7	0.8	0.6	0.9	0.7	0.7	0.7	0.7	1.9	1.1	1.0	0.9
Katma Bütçe Gelirleri	2.2	1.8	1.3	1.2	1.5	1.6	1.5	1.5	1.5	1.2	1.3	1.3	1.7	1.5	1.5

(1) EDV, NAV, ve EMTV hariç. (2) EDV, NAV ve EMTV dahil.

Kaynak: Gelir İdaresi Başkanlığı (2006) “Vergi İstatistikleri”, www.gib.gov.tr, (25.06.2007)

Liberal anlayış doğrultusunda büyük sermayenin ve yüksek gelirliilerin vergilendirilmesinden vazgeçilmiştir. Vergilendirme yerine borçlanmanın kamu finansman aracı olarak kullanılması büyük finansal rantların doğmasına neden olmuş ve kamu maliyesi krize sürüklenmiştir. Vergi yasalarında yer alan bağışıklıklar ve boşluklar, finansal rantların vergilendirilmemesine neden olmuş, vergiden kaçınmayı olanaklı kılmış ve kayıt dışılık özendirilmiştir (Sönmez-2000, s;45). Türkiye’de kayıt dışı ekonominin büyüklüğü konusunda, kayıt dışılığın tanımı gereği ortak bir rakam bulunmamaktadır. Bununla birlikte, TÜSİAD’ın Aralık 2006 raporuna göre, Türkiye’de kayıt dışı ekonominin büyüklüğü GSMH’nın %13’ü ile %184’ü arasında değişmektedir (TÜSİAD-2006, s;58). Dolayısıyla, kayıt dışı ekonomi büyük boyutlara ulaşmış, vergi kayıp ve kaçakçılığı yoğunlaşmıştır.

Kamu harcamalarının finansmanında borçlanmanın ağırlıklı olarak vergi yerine tercih edilmesi, vergilendirilebilecek ödeme gücüne sahip olan ancak vergilendirilmeyen ve kamu borçlanma belgelerini alan bu kesime gelir transfer edilmesine neden olmuştur. Çünkü, borçlanma belgelerini, tasarruf edebilen yüksek gelir grubundaki kişiler alırken; marjinal tüketim eğilimleri yüksek düşük gelir grubundaki kişiler bu belgelerini alamamış ve yüksek gelirli gruplara yapılan faiz ödemelerini finanse eden kesim konumuna gelmişlerdir.

Türkiye’de borçlanmanın ancak yüksek faiz ödeyerek gerçekleştirilebilmesi, iç borç ana para ve faiz ödemelerinin GSMH içindeki payını sürekli arttırırken vergi gelirlerinin iç borç ana para ve faizlerini karşılama oranını sürekli azaltmıştır. Hatta 1993 yılından itibaren, vergi gelirleri sadece iç borç ana para ve faiz ödemelerini karşılamaya bile yetmemiştir. Diğer bir ifadeyle, devlet bir yandan vergi olarak topladığı kaynakların büyük bir kısmını faiz ödemek için kullanmış bir yandan da mevcut borçları ödeyebilmek için tekrar borçlanmak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla, Türkiye’de borçların finansman metotlarının genellikle gelir dağılımı eşitsizliğini arttırıcı yönde değiştirdiği ifade edilebilir.

3.3.1.4. İç borçların vadelerinin gelişimi ve gelir dağılımı üzerine etkileri

Türkiye’de kamu kesiminin finansman sorunu nedeniyle artan iç borçların GSMH’ya oranı bir çok ülkeye göre çok yüksek değildir. Ancak, Türkiye’de sorun vade yapısı ve faiz oranından kaynaklanmaktadır. Borçlanmada vade kısa, reel faiz oranı ise

çok yüksektir. Bu durum, borçların sürekli olarak artması, borçların borçla ödenmesi ve sürdürülemez bir borç yapısını ortaya çıkarmaktadır.

İç borç stokunun vade yapısı, 1990 dan itibaren hızla hazine bonolarına, yani kısa vadeli devlet iç borçlanma senetlerine kaymıştır. Devlet tahvillerinin payı azalmış, hazine bonolarının payı artmıştır. Ayrıca önce nakit dışı senetler artmış, 1994'ten itibaren devletin artan nakit ihtiyacına paralel olarak, nakit borçlanma önemli hale gelmiştir. Dolayısıyla, söz konusu dönemde devletin uzun vadeli borçlanamadığı ifade edilebilir. Kısa vadeli borçlanmanın neden olduğu en önemli olumsuzluk, faiz oranlarının yükselmesi ve borçların sürdürülebilirliğinin zorlaşmasıdır (Bkz. Tablo 3-6).

Tablo 3.6. İç Borç Stokunun Vade Yapısı (%)

Genel Toplam	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
Nakden Satılan	87	83	67	55	64	64	70	82	82
Tahvil	67	48	34	30	8	19	23	42	33
Bono	20	35	33	25	56	45	47	40	49
Nakit Dışı Satılan	13	17	33	45	35	36	30	18	18

* **Nakden Satılan İç borç Senetleri:** Piyasaya yapılan borçlanmaları ifade eder. ****Nakit Dışı Satılan İç Borç Senetleri :** Kamu bankalarına, TMSF'ye, TCMB'ye ihraç edilen senetleri ifade eder.

Kaynak : Hazine Müsteşarlığı, İç Borç İstatistikleri, www.hazine.gov.tr, (25.06.2007)

En kısa vadeye 1994 yılında ulaşılmış ve nakden satılan tahvillerin payı %8 olurken bonoların payı %56 olmuştur. Vadelerdeki bu kısalmada, bir güven krizinin yanında enflasyon konusundaki olumsuz bekleyişlerde etkili olmuştur. Gerek ek vergi uygulaması gerekse faiz dışı harcamaların azaltılması nedeniyle iç borçların GSMH'ya oranının 1995'te azalması (%17.3) güven krizinin hafiflemesine neden olmuştur. Bu gelişme, diğer nedenlerin yanında vadelerde görece bir uzama sağlamıştır. Fakat kamu kesimi, güven krizinin yoğun olduğu 1994 yılında borçlanabilmek için önemli oranda reel faiz ödemek zorunda kalmıştır.

1999-2006 döneminde de, nakit satılan iç borç stokunun önemini koruduğu görülmektedir. Nakit dışı satılan senetlerin payı, dalgalı olmakla beraber 2004 yılından sonra azalma eğilimindedir. Tablodan izlenebileceği gibi, stoktaki olumlu bir gösterge de, kriz yılı olan 2001 ve takip yılı 2002 hariç tahvillerin stok içindeki payının artmaya başladığı dolayısıyla nakit iç borç stokunun vadesinin uzadığıdır (Bkz. Tablo 3-7). Enflasyonla birlikte vadeler kısalır ve reel faiz oranları yükselir. Yani enflasyonla vade arasında ters yönlü bir ilişki vardır (Aarstol-2000, s;140). DİBS'nin yıllık ortalama

vadeleri son iki yıl hariç bir yıldan kısadır. Özellikle 2004 yılından sonra vadelerde belirgin bir uzama söz konusu olmuştur. Bu olumlu bir gelişmedir ve enflasyonda düşüş devam ettiği sürece Hazine çok daha uzun vadelerle borçlanabileceği düşünülmektedir.

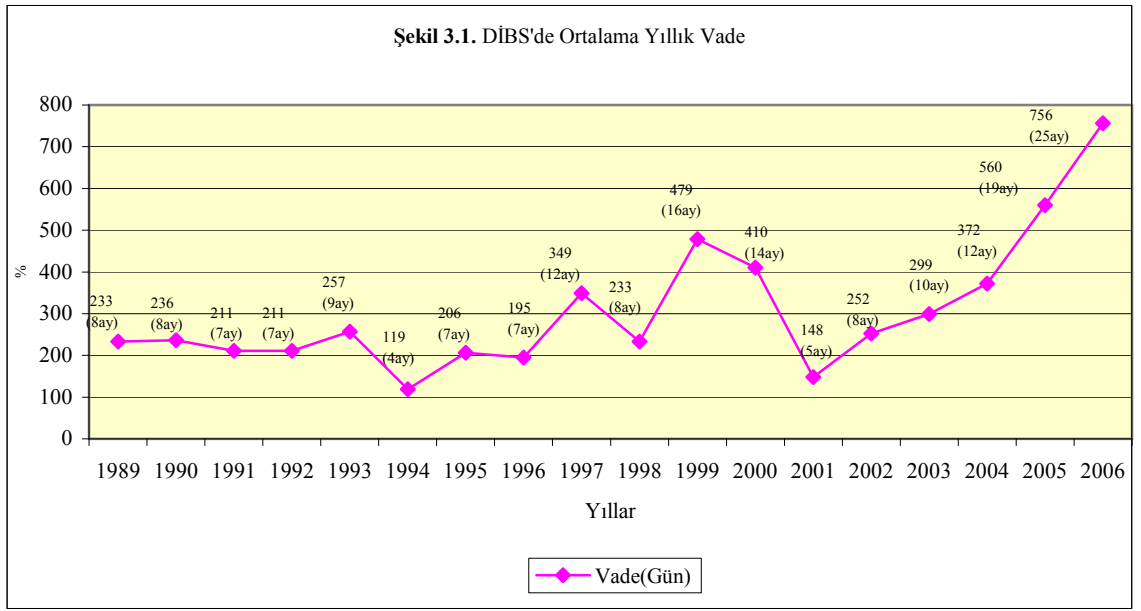
Tablo 3.7. İç Borç Stokunun Vade Yapısı (%)

Genel Toplam	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Nakden Satılan	88	81	47	60	67	74	79	83
Tahvil	74	75	33	35	54	60	72	79
Bono	14	6	14	25	13	14	7	4
Nakit Dışı Satılan	12	19	53	40	33	26	21	17

Kaynak : Hazine Müsteşarlığı, İç Borç İstatistikleri, www.hazine.gov.tr, (25.06.2007)

Vadelerdeki değişimi doğru yorumlayabilmek için nakit iç borç stokunun vadesine bakılmalıdır. Çünkü genel ortalamayı nakit dışı satılan senetlerin vadesi uzatmaktadır. 2004 yılına kadar vadelerde bir uzama olmasına karşın, ortalama vade bir yıldan kısadır. Bir yıldan kısa bir stoku, stok olarak nitelemek mümkün değildir. Çünkü bu vadeyle, borç stokunu yılda bir kez yenilemek zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, buna stok değil akım değişkeni denilebilir. Hazinenin piyasaya yönelik iç borçlanma vadesinin de dış borçlanmada olduğu gibi 3, 5, 7, 10 yıl gibi sürelerle olması gerekmektedir. Yani, borçlanma vadelerinde bir iyileşme olduğu ve özellikle 2004 yılından sonra önceki dönemlere nazaran ciddi bir toparlanma yaşandığı, fakat bu trendin devam etmesi ve vadelerin daha da uzaması gerektiği ifade edilebilir. Çünkü, kısa vadeli borçların ağırlıklı olması, iç borçlanmanın olumsuz bazı iktisadi etkilerinin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir (Bkz. Şekil 3-1).

Türkiye’de vadelerin kısa ve reel faizlerin yüksek olması nedeniyle, iç borç stoku sürekli artmıştır. Dolayısıyla borçların sürdürülebilmesi, ancak yüksek faizle ve yeni borçlanmalarla sağlanabilmektedir. Borçlanma senetlerinin alıcılarının bankalar olması, borçların finansmanının çoğunlukla dolaylı vergilerle karşılanması ve borç alınan fonların borç ödemek için yani verimsiz alanlarda kullanılması nedeniyle gelir dağılımı olumsuz yönde etkilenmektedir.

Kaynak: DPT (2007) “Ekonomik ve Sosyal Göstergeler: 1950-2006”, www.dpt.gov.tr, (12.07.2007)

3.3.1.5. İç borç faiz ödemeleri, faiz oranlarının gelişimi ve gelir dağılımı üzerine etkileri

Borç ödemelerinin sürekli artması, ilk olarak harcama politikasının değiştirilmesini zorlaştırmakta ve sosyal amaçlı harcamalara ayrılan kaynak azalmaktadır. Kamu borçlanma ihtiyacı arttıkça, ekonomide fiyatlar ve faiz haddi üzerinde ciddi baskılar yaşanmaktadır. 1980 sonrası özellikle demokratik döneme geçildikten sonra, kamu borçlanma gereği devam etmiş ve bu durum ekonomi üzerinde enflasyonist baskı yaratmıştır. Türkiye ekonomisi üzerindeki bu enflasyonist baskı fiyatların yükselmesine ve faiz oranlarının artmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler ise, gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemektedir (DPT-1994, s;104-405).

Kamu transfer sistemleri, kaynakları geçici olarak yüksek gelirli hane halkından, düşük gelirli hane halkına naklederek bireysel gelir riskini azaltabilir. Fakat, vergiler işgücü arzını ve tasarrufları değiştiren transferleri finanse etmek için gereklidir (Floden-2001, s;82). Bu nedenle, gelir dağılımı üzerine olumlu etkileri bakımından transferler içerisinde yer alan sosyal transferlerin payı önemli bir göstergedir. Türkiye’de transfer harcamalarının bileşimine bakıldığında, bu harcamaların büyük bölümünün borç faizlerinden oluşturduğu görülmektedir. Böylece, 1980 sonrası izlenen vergilerin borçlarla ikame edilmesi politikasının sonucunda, borç faizleri büyük boyutlara ulaşarak

konsolide bütçeden aldığı pay, diğer cari ve yatırım harcamalarının payını geçmiştir. Bu bakımdan 2006 yılı olumlu gelişmelerin yaşandığı bir yıl olmuştur (Bkz.Tablo 3-8).

Tablo 3.8. Konsolide Bütçe Harcamalarının Yüzde Dağılımı (%)

Yıllar	Cari Harcamalar	Yatırım Harcamaları	Transfer Harcamaları				
			Faiz Ödemeleri			Diğ. Trans.	Toplam
			Top.	İç	Dış		
1980	45.9	17.2	2.9	2.1	0.9	34.0	36.9
1981	42.1	20.2	5.0	2.7	2.2	32.7	37.7
1982*	45.0	20.8	5.5	2.1	3.3	28.7	34.2
1983	40.9	18.1	8.1	3.1	5.0	32.9	41.0
1984	39.4	18.3	11.6	4.7	7.0	30.8	42.4
1985	39.4	19.4	12.7	4.7	8.0	28.5	41.2
1986	37.4	19.9	16.3	7.9	8.4	26.4	42.7
1987	38.2	15.6	17.8	9.9	7.9	28.4	46.2
1988	37.5	12.9	23.7	15.0	8.7	25.9	49.6
1989	46.8	10.2	21.7	13.4	8.3	21.3	43.0
1990	52.8	10.2	20.8	14.3	6.5	16.3	37.1
1991	50.4	9.0	18.5	13.0	5.5	22.0	40.5
1992	56.1	8.6	18.2	13.8	4.4	17.1	35.3
1993	45.6	7.5	24.0	19.1	4.9	22.8	46.8
1994	41.1	5.6	33.2	26.0	7.3	20.1	53.3
1995	37.7	5.4	33.7	27.8	5.9	23.3	57.0
1996	32.6	6.0	38.0	33.7	4.3	23.4	61.4
1997	34.8	7.4	28.5	24.8	3.8	29.3	57.8
1998	33.2	6.4	39.6	36.1	3.5	20.8	60.4
1999	32.6	5.6	38.2	35.0	3.2	23.6	61.8
2000	28.9	5.9	43.5	40.0	3.5	21.7	65.2
2001	25.1	5.9	50.6	46.2	4.4	18.4	69.0
2002	26.1	7.2	44.3	40.0	4.3	22.4	66.7
2003	27.4	5.1	41.7	37.5	4.2	25.8	67.5
2004	29.7	5.1	37.6	33.4	4.2	27.6	65.2
2005	31.2	5.9	29.2	25.1	4.1	33.7	62.9
2006	32.1	6.8	26.2	-	-	34.8	61.0

* 1982 yılı 10 aylıktır.

Kaynak: DPT (2007) “Ekonomik ve Sosyal Göstergeler: 1950-2006”, www.dpt.gov.tr, (26.06.2007)

2002 yılından itibaren konsolide bütçe içinde faiz ödemelerinin payı azalmaya başlamıştır. 2002 yılı öncesinde devlet bütçesinin, yatırımlara, üretime ve temel kamu hizmetlerinin yürütülmesine ilişkin işlevlerini yitirdiği ve finans piyasalarında gelir dağılımını yeniden düzenlemenin bir aracı haline dönüştüğü görülmektedir. Dolayısıyla,

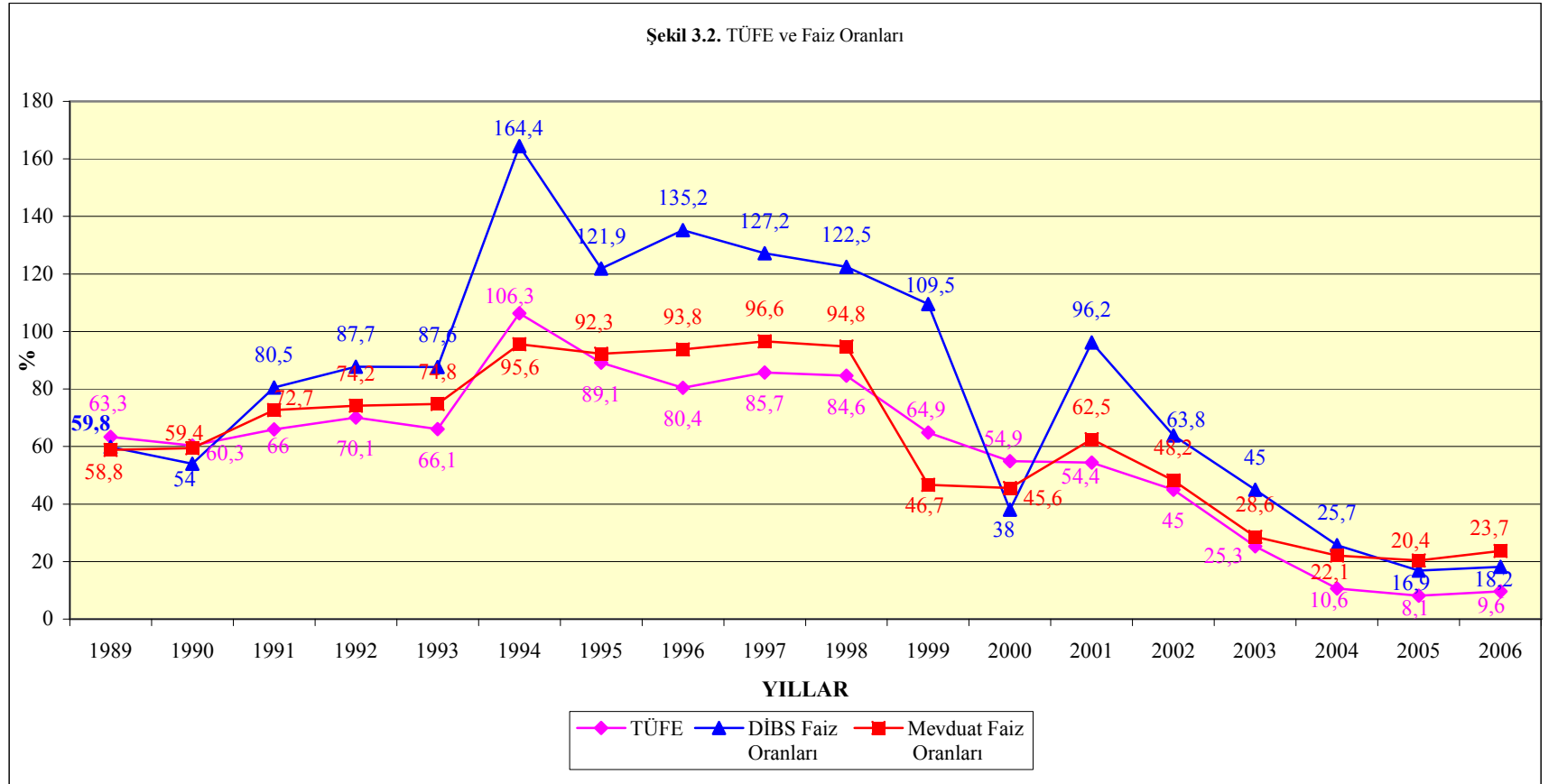
devletin yatırım, istihdam ve üretim gibi ulusal gelirin büyüklüğünü etkileyen değişkenleri belirleyici rolünü terk ettiği, sosyal devlet ilkesinden tamamen uzaklaştığı ve uyguladığı politikalarla gelirin yeniden bölüşümünde dengesizliklerin artmasına yol açtığı söylenebilir (İyidiker ve Özügurlu-2001, s;17).

Devlet yatırımı, üretimi, halka sunduğu hizmetleri artırmak için borçlanabilir. Bu tür borçlanmada, yapılan yatırımların, üretimin, hizmetin yarattığı ek katma değerle alınan borçların anaparası ve faizi ödenebilir. Ancak, son yıllarda, devlet daha fazla yatırım, üretim, hizmet sunmak için değil, faiz ödemek için borçlanmakta ve bu nedenle borç stoku sürekli büyümektedir. Borç arttıkça denge faiz oranları artmaktadır (Floden-2001, s;82). Kamu borçlanma ihtiyacının büyüklüğü bu ihtiyacın karşılanması için daha büyük bedeller ödemeyi kabul etmeyi gerektirmektedir. Bu nedenle, faiz oranları yüksek oranlarda seyretmekte ve kaynaklar yatırım ve üretim amaçlı değerlendirilmek yerine, devlete borç vermek için kullanılmaktadır.

Reel faiz oranı uygulaması, sermaye çıkışını azaltan önemli bir gelişmedir. Ancak söz konusu faiz politikasının uzun dönemde uygulanabilirliği yoktur. Ekonomik birimlerin ulusal para tutmaları karşılığında enflasyon riskine karşı korunmaları, bütçeye önemli maliyetler getirerek finansal istikrarsızlığı arttırmaktadır. Ayrıca, finansal aktiflerin getiri oranlarının reel aktiflerin üzerinde belirlenmesi, vergi tabanını aşındırarak ödünç verilebilir fonların sistem dışına çıkmasına neden olarak finansal sistemi istikrarsızlaştırmaktadır (Dornbush-1993, s;198).

Serbest piyasa ekonomilerinde, kamu borçlanma araçlarına ödenen net faiz oranları piyasa faiz sınırını oluşturmaktadır. Diğer yatırım araçlarına ödenen getiriler, bu araçların vade, risk, likidite, vergi istisnası gibi özelliklerine göre belirlenmektedir. Ancak, Türkiye’de kamunun yoğun baskısı sonucu faiz oranları, piyasa faiz haddinin üzerinde oluşmuştur. Şekil 3-2’den izlenebileceği gibi, Türkiye’de DİBS’nin faiz oranları genellikle enflasyon oranının ve mevduat faizi oranlarının üzerinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, yatırım aracı olarak devlet borçlanma senetleri kullanılmıştır. Aynı zamanda, DİBS faiz oranlarının enflasyon oranından yüksek olması nedeniyle devlete borç verenler alım güçlerini fazlasıyla koruyabilmişlerdir. Bu nedenle gelir dağılımı, devlete borç veremeyen kesimler aleyhine değişmiştir.

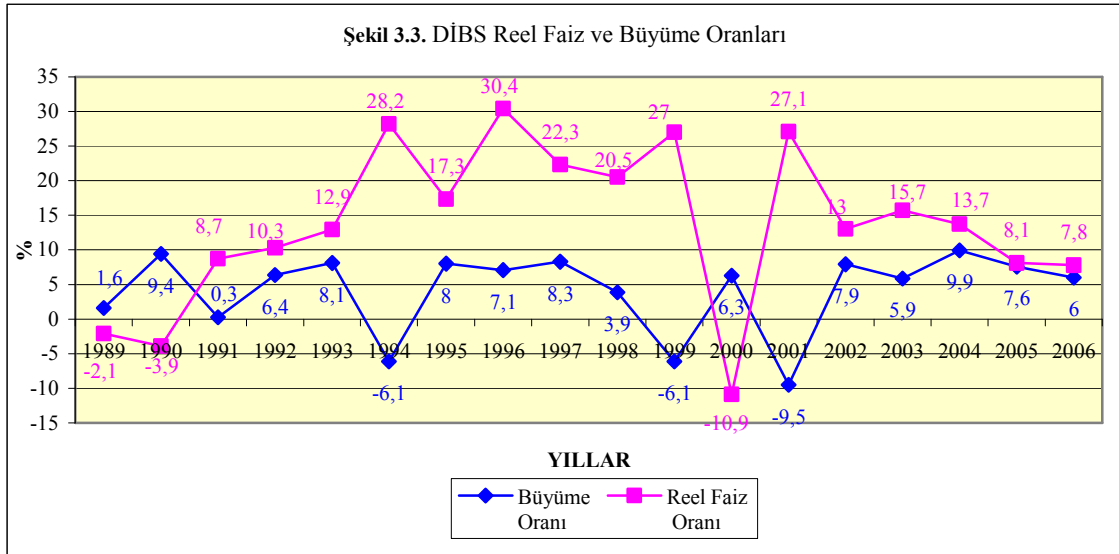
DİBS’ni elinde bulunduranlara ödenen faizlerin oranı piyasa faiz oranından daha yüksekse, borçlanma sonucunda borç senetlerini elinde bulunduranlar lehine dolayısıyla

Kaynak: DPT (2007) “Ekonomik ve Sosyal Göstergeler: 1950-2006”, www.dpt.gov.tr, (12.07.2007)

diğer kesimler aleyhine bir yük transferi söz konusu olacaktır. Bu nedenle, borç faizi oranları, borçlanmanın gelir dağılımı üzerine etkilerini belirleme konusunda önemli bir göstergedir. Türkiye’de kamu borç stokunun büyüklüğünden ziyade sürdürülebilirlik açısından faiz yükü bir problem oluşturmaktadır. Faiz yükünün yüksekliğinin sebebi ise, arz edilen fonların önemli bir kısmının kamu kesimi tarafından talep edilmesi sonucu ortaya çıkan yüksek reel faizlerin olduğu ifade edilebilir.

Borçlanmanın gelir dağılımını olumsuz etkilememesi için, reel faiz oranının büyüme hızının üzerine çıkmaması gerekir. Şekil 3-3’de görüldüğü gibi, Türkiye’de 1989 sonrasında reel faiz oranlarının büyüme oranından yüksektir. Dolayısıyla ellerinde iç borçlanma senetleri olanlar, milli gelirden aldıkları paylarını arttırarak gelir dağılımındaki bozulmayı arttırmışlardır. Son yıllarda gerek reel faiz oranlarında gerekse vadelerde olumlu yönde bir eğilim görülmektedir. Buna rağmen, Türkiye’de faizler ve vade bir çok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin gerisindedir. Dolayısıyla, faiz oranlarını gelir dağılımı üzerine etkileri olumsuz yönde olmaktadır.

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler: 1950-2006, www.dpt.gov.tr, (12.07.2007) ve TÜİK, İstatistiksel Tablolar, www.tuik.gov.tr, (25.06.2007)’den elde edilen veriler yardımıyla hesaplanmıştır.*

Türkiye’de, özellikle 1990 sonrası dönemde iç borçlanmada, büyüme hızının üzerinde reel faiz ödenmiştir. Bu dönemde, ellerinde devlet iç borç senedi bulunduranlar milli gelirden aldıkları payları arttırarak gelir dağılımındaki bozulmayı arttırmışlardır. Türkiye’de 1990’lı yıllarda yüksek faizler nedeniyle bir rantıye sınıfı oluşmuştur. Bu

* Reel faiz hesabı, $RFO = (1 + \text{Dönemsel Nominal Faiz}) / (1 + \text{Dönem Enflasyonu})$ formülü ile hesaplanmıştır. Dönemsel enflasyon göstergesi olarak TÜFE kullanılmıştır.

sınıf yüksek enflasyon nedeniyle elde ettiği yüksek faiz gelirleriyle yaşamını sürdürmektedir. Ancak, 2000 yılı istikrar programının uygulamaya girmesi ve faiz oranlarının düşmesi, bu sınıfın faiz gelirlerinden vazgeçerek, fonlarını gayrimenkul alımına yönlendirmelerine neden olmuştur. Bu durum göstermektedir ki, tahvil sahipleri yüksek faiz gelirleri elde edenlerdir ve bu durum gelir dağılımını olumsuz etkilemektedir (İnce-2001, s;360).

Devletin büyük ölçüde borçlanmaya gitmesi sonucunda, mali piyasalardaki fonlar kamu kesimine yönelmiş, özel sektör fon sağlamakta güçlük çekmeye başlamıştır. Ayrıca, kamu kesiminin iç borçlanmada ödediği yüksek reel faizler dolayısıyla fon sağlamada özel sektörün kamu kesimi ile rekabet etmesi zorlaşmış, bu durum özel sektörde dışlanma etkisi oluşturarak dış piyasalardan fon temin etmelerine neden olmuştur. Ancak özel sektör, dış piyasalardan yüksek maliyetlerle elde ettiği fonları yatırıma değil, büyük oranda Hazinesin iç borçlanma ihtiyacını karşılamak için kullanmıştır. Bu sonuç, kamu kesiminde kullanılan kaynakları hızla arttırırken, özel sektörün yatırımlarını azaltmış, işsizlik yüksek oranlara ulaşmış, gelir düzeyi gerilemiş ve gelir dağılımı olumsuz etkilenmiştir. Ayrıca, devletin giderek artan oranlarda borçlanma ihtiyacı, iç borçlanma piyasa faiz hadlerinin yükselmesine, üretim ekonomisinin yerine rant ekonomisinin doğmasına, kayıt dışı ekonominin yaygınlaşmasına, vergi gelirlerinin azalmasına, toplam tasarrufların verimli alanlarda yatırım amaçlı kullanılmamasına ve dolayısıyla sağlıksız bir ekonomik yapının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

3.3.1.6. İç borç senetlerine sağlanan avantajların gelir dağılımı üzerine etkileri

Devlet tahvili ve hazine bonosundan elde edilen gelirlere sağlanan vergi avantajı, bu senetlere yatırımcıların ilgisini çekmektedir. Vergi avantajının yanında, ihalelerde teminat olarak kullanılabilmesi, sözleşmelerde güvence olarak kabul edilmesi, paraya çevrilme kolaylığı gibi bir takım avantajlar DİBS sahip olan yüksek gelir grubundaki kişilerin bu menfaatlerden yararlanması anlamına gelmektedir.

DİBS sahiplerine sağlanan çıkarlar ve yüksek reel faizlerle devlete borç verenler bir anlamda, vergi muafiyeti gibi yan çıkarlarla ödüllendirilmişlerdir. Dolayısıyla gelir dağılımı devlete borç veremeyen ve tüketim eğilimi yüksek, gelir düzeyi düşük olan kişi ve gruplar aleyhine değişmiştir. Daha çok gelişmekte olan ülkelerde uygulanan faiz dışındaki yan çıkarlar, gelir dağılımındaki dengesizliği artırmakta ve sosyal adaleti

bozmaktadır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki uygulamalar yüksek gelirliilerin gelir düzeyini yükseltmektedir. Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde, vergi gelirleri daha çok ücretli ve düşük gelirli kesimlerden alındığı ve vergi kaçakçılığı yaygın olduğu için, düşük gelirliilerden alınan vergilerin, borç ödemede kullanılması yüksek gelirliiler ve vergi kaçakçılarının yararına olmaktadır. Böyle uygulamalarla devlet, bu aktarma işinde aracılık rolü oynayarak gelir dağılımı dengesizliğini arttıran bir taraf olabilmektedir.

Rant kesiminin vergi dışı tutulmuş olması, vergi veren diğer kesimler üzerinde vergi vermeme eğilimini güçlendirmiştir. Üretim yapıp vergi vermek bu kesimleri desteklemek gibi algılandığı için kayıt dışına çıkışların artmasında etkili olmuştur. Diğer taraftan kayıt dışılığın artması vergi gelirlerinde azalma meydana getirmiş, bu azalışı telafi edebilmek için vergi yükleri arttırılmıştır. Vergi yüklerindeki artış vergi vermeme eğilimini daha da güçlendirerek, kayıtlı ekonomi içinde kayıt dışı ekonominin payını arttırmıştır (Meriç-2003, s;25).

3.3.1.7. Enflasyon dönemlerinde borçlanmanın gelir dağılımı üzerine etkileri

Enflasyon dönemlerinde borçlanmanın gelir dağılımı üzerindeki etkisi hangi kaynaktan borçlanıldığına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye’de DİBS’nin en büyük alıcısının bankalardır. Bankalardan borçlanma para arzını arttırmakta ve enflasyonist eğilimleri şiddetlendirmektedir. Buna bağlı olarak gelir dağılımıolumsuz yönde etkilenmektedir.

Türkiye’de iç borçlanma sonucunda devlete borç verenler enflasyon karşısında alım güçlerini koruyabilmişlerdir. Çünkü borç verilen paralar enflasyon karşısında erirken alınan pozitif reel faizle ya da borç belgelerine sağlanan bir takım avantajlarla söz konusu kayıplar telafi edilmiştir. Dolayısıyla enflasyon dönemlerinde borçlanmanın gelir dağılımı üzerindeki olumsuz etkisi, devlete borç veremeyen kesimler aleyhine olmuştur. Çünkü devlete borç veremeyen kişilerin gelirleri hem enflasyon karşısında reel olarak değer kaybetmiş hem de ödedikleri vergilerle borçları finanse eden kesim olmuşlardır.

Devletin borçlanarak elde ettiği fonlar, tüketime yönelik kaynaklardan sağlanmışsa enflasyonist eğilimler ortaya çıkmaz. Fakat Türkiye’de devlete borç verenler daha ziyade yüksek gelirli kişi ve gruplardan oluştuıkları için, tüketimde bir

azalma meydana gelmeden atıl tutulan fanlar borç vermek için kullanılmıştır. Dolayısıyla, enflasyon dönemlerinde borçların gelir dağılımına etkisini belirleyen faktör kullanım şekli olmaktadır. Eğer devlet borç olarak aldığı fonları, yatırım amaçlı kullanırsa veya kullanmadan tutarsa tüketim harcamaları ve emisyon hacmi azaldığı için anti enflasyonist bir etki ortaya çıkabilmektedir. Fakat devlet borç olarak aldığı bu fonları bütçe açıklarını kapatmak veya borçlarını ödemek için kullandığından enflasyonist etki ortaya çıkmıştır.

Borç ana para ve faiz ödemeleri yıldan yıla artarken borçların sürdürülmesi faiz dışı fazla hedefine bağlanmıştır. Bu nedenle bütçe kalemlerinde tasarrufa gidilmiş ve yatırım harcamaları yıldan yıla azalırken faiz ödemelerinin içerisinde bulunduğu transfer ödemelerinin bütçeden aldığı pay sürekli artmıştır. Dolayısıyla, Türkiye’de borçların kullanım şekli gelir dağılımı üzerinde olumsuz etkilere neden olmaktadır.

Yüksek faizlerle borçlanma aynı zamanda yatırımların maliyetini arttırmış ve maliyet enflasyonuna neden olmuştur. Bu gelişmeyi takiben, birçok faaliyet kolunda yatırımlar gerilemiş, ekonomi küçülmüş ve gelir dağılımı olumsuz yönde etkilenmiştir. Dolayısıyla, Türkiye’de yaşanan yüksek enflasyon ve mevcut borçlanma politikası, gelir dağılımını alt ve orta gelir grubu aleyhine değiştirmiştir. 2002 yılından itibaren enflasyonla mücadele politikası sonuç vermeye başlamış ve ilk defa 2005 yılında tek haneli enflasyon rakamına ulaşılmıştır. Bu olumlu değişim, diğer göstergelerde olduğu gibi gelir dağılımı rakamlarına da yansımış ve 2002 yılından itibaren gelir dağılımı eşitsizlikleri azalmıştır.

Kısaca, devlete borç vermek için yeterli kaynağı olmayan alt ve orta gelir grubundaki kişi ve firmalar iç borçlanmanın olumsuz etkilerine en fazla maruz kalanlardır. Çünkü bu kesimler, devlete borç vermenin faydalarından yararlanamamışlar, iç borçlanmanın getirdiği olumsuz etkilerden korunamamışlar ve enflasyon vergisinin matrahı büyük ölçüde bu kesimin gelirlerinden oluştuğu için adil olmayan bir yüke katlanmak zorunda kalmışlardır.

3.3.1.8. Türkiye’de iç borçlanmanın yarattığı dışlama (Crowding-Out) etkisi ve gelir dağılımına etkileri

Türkiye’de bütçe açıkları nedeniyle aşırı derecede büyüyen borçlar kullanılabilir fonların yüksek faizler karşılığında kamu kesimi tarafından kullanılmasına yol açmıştır.

Bu gelişme, bir yandan yatırıma ayrılacak kaynakların azalması bir yandan da yüksek faiz nedeniyle yatırımcıların risk almak yerine borçlanma senetlerine yönelmeleri sonucunda yatırımları azaltmıştır.

Yüksek faiz oranları, finansal dışlamanın önemli bir göstergesidir. Türkiye’de 1980’li yılların başlarında uygulanmaya başlayan yüksek faiz politikası ile ülkeye sıcak para çekme çabası, günümüze kadar gelmiş ve mali piyasaları asli işlevlerinden uzaklaştıran bir hal almıştır. Bankalar yurt dışından elde ettikleri sendikasyon kredilerini ülkeye sokup sağladıkları bu fonları yüksek faizlerle hazineye borç olarak aktarmaktadır. Sonuç olarak, tatlı para denilen bu sistem sayesinde kazanılan kar nedeni ile mali piyasalar asli işlevlerini terk etmişlerdir. Böylelikle, mali piyasalar bir ülkenin büyüme ve kalkınma yolunda gerekli fonları yatırımcıya sağlaması gereken kreditor kurumlardan oluşması gerekirken devletin iç borçlanma gereğini finanse eden ve özel sektörü devlet ile el ele vererek dışlayan bir hal almıştır (Özbilen-1999, s;8).

Reel faiz hadlerinin yükselmesi, bütçeden faiz ödemelerine ayrılan payın yükselmesine neden olmaktadır. Bu durum, kamu hizmetlerinin yapılmasını güçleştirmekte ve üretken alanlara yatırımı ve üretimi engellemektedir. Ticari bankaların en büyük müşterisi devlettir. Bu nedenle, bankalar özel sektöre kredi olarak kullandıracağı kaynakları DİBS’ye yönlendirmekte ve kredi hacmi azalırken faizler yükselip vadeler kısalmaktadır. Dolayısıyla, yatırımcılar yüksek faizle ve yüksek riskle yatırım yapmaktan vazgeçmektedirler.

Türkiye’de kamu, yüksek faizli, vergiden muaf ve risksiz borçlanma senetleriyle ekonomideki tasarrufların büyük bir kısmının kamu kesimine akmasını sağlamıştır. Buna paralel olarak, devletle rekabet edemeyen özel sektörün talep ettiği fonların maliyeti yükseldiği gibi miktarı da azalmıştır. Çünkü, Türk mali sisteminde hakim güç olan bankacılık sektörü mevduat kaynaklarına yüksek getiri sağlayan ve de özel sektöre açacağı kredilere göre avantajlı olan borçlanma senetlerine plase etmeyi tercih etmiş ve özel sektörün dışlanmasına neden olmuştur. Kamu, banka kesimi aracılığıyla özel tasarrufları kamu finansmanı için kanalize ettiği gibi, 1992’de uygulanmaya başlanan halka doğrudan iç borçlanma senetleri satışıyla, özel kesim birimlerinin de tasarruflarına yönelmiştir. Bu şartlar altında özel kesimin dışlama etkisiyle mali piyasalardan dışlanmasının boyutu da büyümüştür (Taban ve Kara-2006, s;9).

1980'den sonra kar-faiz-rant geliri elde eden kesimin fonksiyonel gelir dağılımındaki paylarını arttırmalarında en önemli faktörlerden birisi yüksek faiz politikası olmuştur. Bilindiği gibi, GSYİH'dan kar-faiz-rant geliri elde edenlerin payı işgücü ve tarım kesiminin birlikte aldığı paya yakın düzeydedir (Bkz. Tablo 1-6). Yani, yüksek faiz politikası, ülke içinde yetersiz olan tasarruf düzeyini artırmak amacını taşımasına rağmen, hem geniş halk kitlelerinin tasarruf düzeyinde bir artış sağlayamamış hem de tasarruf oranı yüksek faiz politikasına rağmen önemli bir artış göstermemiştir. Yüksek faiz politikası hem yüksek gelir gruplarının elindeki parayı faize yatırarak yüksek gelir elde etmelerini sağlamış hem de yüksek faiz uygulamasının öncüsü olan kamuya aktarılan bu kaynaklar verimsiz alanlarda değerlendirilmiştir. Bu durum, literatürde dışlama etkisi olarak ifade edilen süreci yani özel kesimin yatırım yapma eğilimini zayıflatmıştır.

Özel kesim sermaye yatırımlarının doğrudan yatırımlar yerine, faiz yatırımlarına yönelmesi üretimin azalması ile sonuçlanmaktadır. Üretimin azalması beraberinde karı azaltmakta ve buna paralel olarak da vergi gelirlerinde azalma meydana gelmektedir. Vergi gelirlerinin azalması büyüyen bütçe açıkları nedeniyle finansman açığı sorununu ortaya çıkarmakta ve vergi ödeyen kesimlerin farklılaşmasına neden olmaktadır. Türkiye'de 2006 yılında konsolide bütçe vergi gelirleri içerisinde sermayenin ödediği kurumlar vergisinin payı yaklaşık %7.6 iken, gelir üzerinden alınan vergilerin payı %15.2 ve mal ve hizmetler üzerinden alınan vergilerin payı ise %42.1 düzeyindedir (Bkz. Tablo 3-5). Diğer bir ifadeyle, bütçe gelirlerinin büyük bir kısmı çalışan ve tüketim eğilimi yüksek olan sınıflardan sağlanırken, bütçe harcamalarından sermaye kesimi yararlanmaktadır. Dolayısıyla gelir, emek kesiminden sermaye kesimine bütçe aracılığıyla aktarılmakta ve gelir dağılımı bozulmaktadır.

1990'lı yıllarda kamu yatırımlarındaki azalmanın özel kesim yatırımlarında azalmaya yol açmasıyla, kamu yatırımlarının özel yatırımlar üzerindeki tamamlayıcılık etkisinin kaybolması yanında, DİBS faiz oranlarındaki yükselmenin neden olduğu yüksek faiz oranları da enflasyonist beklentilerin yarattığı belirsizlik ortamında özel kesim yatırımlarının azalmasında önemli bir etken olmuştur. Sonuçta, kamu iç borçlanmasının neden olduğu yüksek faiz oranları, iktisadi önceliklerin üretici sektörlerden ve sabit sermaye yatırımlarından kısa dönemli spekülative alanlara kaymasına yol açmıştır. Bu durumun en iyi göstergesi, firmaların faaliyet dışı karlarının

giderek büyümesidir (İyidiker ve Özüğurlu-2001, s:6). Dışlama etkisinin ortaya çıkması özel kesimin portföy tercihine ve faize duyarlılığına bağlıdır. Bu durumun değerlendirilebilmesi için ISO'nun yaptığı 500 büyük sanayi şirketinin bilançolarında faaliyet dışı gelirlerinin (repo, hazine bonosu, hisse senedi, tahvil vs.) net bilanço karlarına oranına bakılabilir.

Faaliyet dışı gelirlerin kar ve zarar toplamı içindeki payının azalması, ekonomide dengelerin normale döndüğünün bir işareti olması açısından önemlidir. Çünkü ekonomide işler kötüye gidince, üretim azalmakta ve kuruluşların ana faaliyetlerinden elde ettikleri gelirleri küçülmekte, buna karşılık diğer faaliyetlerden elde ettikleri gelirler artmaktadır. Tablo 3-9'dan izlenebileceği gibi, faaliyet dışı gelirlerin kar ve zarar içindeki toplam payı 1985-1998 yılları arasında ortalama %42 iken 1999, 2000, 2001 ve 2002 yıllarında sırasıyla %219.0, %114.4, %547 ve %113.2 düzeyine kadar yükselmiştir. Bu rakamlar sermaye kesimlerinin iktisadi önceliklerinin sabit sermaye ve üretim yatırımlarından kısa dönemli spekülative alanlara, devletin bütçesinin ise yatırımlardan faiz ödemeye yöneldiğini göstermektedir. 2002 yılından sonra söz konusu oran gerilemeye başlamış ve 2005 yılında %37'ye kadar düşmüştür. Dolayısıyla sanayi kesiminde önemli düzeyde bir iyileşmenin yaşandığı ifade edilebilir.

Tablo 3.9. 500 Büyük Sanayi İşletmesinin Üretim Faaliyeti Dışı Gelirlerinin Dönem Kar ve Zarar Toplamı İçindeki Payı (%) (Özel Kuruluşlar)

Yıllar	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
FDG	24.1	30.8	17.9	25.3	31.0	33.3	51.1	38.9	40.7	54.6	46.5
Yıllar	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	-
FDG	52.9	52.7	87.7	219.0	144.4	547.0	113.2	71.8	38.1	37.0	-

Kaynak: İyidiker, H. (2001) Kürselleşme Sürecinin Ekonomi Üzerinde Etkileri ve Kamu Harcamaları (Türkiye 1980-2000), www.marmara.edu.tr, (15.08.2006)

Küçük, T. (2006) Meclis Konuşmaları, www.iso.org.tr/web/statiksayfalar/meclis_konuşmaları, (31.01.2007)

Artan iç borç oranları, faizleri artırması nedeniyle özel kesim yatırımlarını dışlayacaktır. Bu ise, maliyetlerin artmasına neden olacağı gibi, aynı zamanda büyümeyi de yavaşlatacaktır. Dolayısıyla ülkenin hem istihdam hem de gelir düzeyi düşecektir. Buna paralel olarak vergi gelirleri azalacak ve açıklar tekrar borçlanmayla finanse edilecektir. Faiz yükünün sürekli olarak artması, hükümeti en sonunda para basmaya zorlayacaktır. Daha fazla para basılması ise, hiper enflasyonun başlangıcı olacaktır. Dolayısıyla dışlama etkisi nedeniyle gelir dağılımı olumsuz etkilenmektedir.

3.3.1.9. Türkiye’de iç borçlanmanın istihdama yapmış olduğu etki ve gelir dağılımı üzerindeki etkileri

Borçlanma için bütçeden ayrılan pay arttıkça bütçenin diğer kalemlerinde tasarruf yapılmak zorunda kalınmış ve buna bağlı olarak yatırım harcamaları bütçeden 2006 yılında ancak %6.8 oranında pay alabilmiştir. Yüksek reel faizlerle borçlanma hem kamu yatırımlarını azaltmış hem de tamamlayıcılık ilişkisi nedeniyle özel kesim yatırımlarını azaltmıştır. Buna ek olarak yüksek reel faizler dışlama etkisi yaratarak özel kesimi yatırım yerine finans kesimine yönlendirmiştir. Bütün bunlar birlikte değerlendirilince, Türkiye’de borçlanmanın yatırımları ve dolayısıyla istihdamı olumsuz etkileyen bir şekle büründüğü söylenebilir.

Özellikle kriz yıllarında ve takip eden yıllarda borç göstergelerinde önemli düzeyde artışlar yaşanmaktadır. 2001 krizinden sonra iç borç stokunun GSMH’ya oranı %50’nin üzerinde gerçekleşmiş ve ancak 2006 yılında %50’nin altına düşmüştür (Bkz.Tablo 3-2). Buna paralel olarak, Tablo 3-10’den izleneceği gibi, 2001’den sonra işsizlik oranı %10’un üzerinde iken, oran ancak 2006 yılında %10’un altına düşmüş ve %9.9 olarak gerçekleşmiştir.

Faiz hadleri aynı zamanda yatırım talebi yolu ile ücret-maaş gelirleri üzerinde etkili olabilmektedir. Yatırıma elverişli olmayan bir istikrarsızlık ortamına yüksek reel faizler eklenince, özel kesim uzun vadeli yatırım yapmaktan kaçınmaktadır. Bu gelişmenin sonucu, emek talebinin düşmesi, düşük verimli faaliyetlerde nüfus yığılması ve artan işsizlik oranının yaşanmasıdır. Nitekim, Türkiye’de yaşanan gelir bölüşümünün emek aleyhine değişmesi olgusunun bir yönü de bununla ilgilidir.

Aynı olayın toplumsal boyutu da demokrasiyi tehdit edebilecek niteliktedir; Çünkü, geniş kitlelerin yaşadığı fakirleşme kitle eylemlerini harekete geçirmektedir. 1988 ve 1989’da yaşanan işçi eylemleri ve sosyal huzursuzluklar, en kötü gelir bölüşümünün olduğu 1988 ve 1989 yıllarında yaşanmıştır. Bu sürecin devamı ve şiddetlenmesi, demokrasinin gelişmesi açısından çok yönlü sakıncalar yaratabilecektir (Kazgan-1990, s;19).

Kamu yatırımlarının daralmasıyla birlikte özel kesim yatırımlarının azalması, üretimde ve istihdamda azalma meydana getirmiştir. Bu durum, 2001 yılında ekonominin %9.4 küçülmesine ve Türkiye’nin II. Dünya Savaşı yıllarından sonra tarihinin en büyük yoksullaşmasını yaşamasına yol açmıştır. Buna ek olarak, Türkiye

ekonomisinin 1980’lerde başlayan ve 1989-1990’larda tamamlanan dünya pazarlarına açılma sürecinin ekonomik büyümeyi konjonktürel dalgalanmalara bağımlı hale getirdiği de belirtilmelidir.

Borçlanma amacıyla para ve sermaye piyasalarına kamu kesiminin fon talebiyle çıkması, faiz oranlarını yükseltmekte, özel yatırımlar için fon temini hem miktar hem de maliyet açısından zorlaştırmaktadır. Kamunun ihraç ettiği menkul değerlerin faiz oranlarının yüksek olması, kamuya borç vermeyi cazip kılmakta ve böylece normal koşullarda reel yatırımlarda kullanılabilecek fonların da finansal yatırımlara yönelmesine yol açarak rant ekonomisinin gelişmesine neden olmaktadır. Bunun sonucu olarak yatırım ve üretim düşmekte, istihdam daralmaktadır (Meriç- 2003, s;24).

Tablo 3-10’den izleneceği gibi, 1988 yılından sonra işgücü piyasalarındaki gelişmeler olumlu yönde değildir. Toplam işgücünde nüfus artışına bağlı olarak bir artış yaşanırken, gerek kadın gerekse erkek işgücünün istihdama katılma oranında bir gerileme yaşanmıştır. Türkiye’de gelirin cinsiyetlere göre dağılımı kadınlar aleyhine bir dağılım göstermektedir. Erkek çalışanların kadın çalışanlara tercih edilmesi ve erkek istihdamının kadınlara göre 3 kat daha fazla olması cinsiyetler arasındaki gelir eşitsizliğini açıklayan göstergelerdendir. Önemli bir diğer gösterge, kırsal kesimde istihdam oranının kentsel kesime göre daha fazla azaldığıdır. 1988’den 2006 yılına, istihdam oranı kırdan %14.9 oranında azalırken, kentte %2.0 oranında azalmıştır. Bu değişimin yaşanmasında kırdan kente göç, tarım istihdamının azalması gibi birçok yapısal faktörün etken olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, Türkiye’de istihdam açısından var olan tablo olumsuz bir görünüm sergilemektedir.

3.3.1.10. Türkiye’de iç borçlanmanın ücretler üzerine yapmış olduğu etki ve gelir dağılımı üzerindeki etkileri

İç borçlanmanın ulaştığı boyut sonucunda bütçe içinde faiz ödemelerinin artışı ücretlilerin aleyhine buna karşılık kar, faiz ve rant geliri elde edenlerin lehine bir sonuç doğurmuştur. Enflasyonla birlikte yüksek reel faiz politikası, kar, faiz ve rant kesiminin payını yükseltmiş ve emeğin payını ise düşürmüştür. Vergi gelirleri aleyhine ve iç borçlanma lehine işletilen politikalarla ücret ve maaşlar sürekli reel kayıplara uğramıştır. Buda gelir dağılımını ücretliler aleyhinde değiştirmiştir.

Tablo 3.10. Yurt İçi İşgücü Piyasasında Gelişmeler

Yıllar	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
15 ve Yukarı Yaştaki Nüf.	33.746	34.315	35.601	36.869	37.984	38.957	40.038	41.175	42.243	43.299	44.295	45.311	46.211	47.158	48.041	48.912	49.906	50.826	51.668
İşgücü	19.391	19.930	20.150	21.010	21.264	20.314	21.877	22.286	22.697	22.755	23.385	23.878	23.078	23.491	23.818	23.640	24.289	24.565	24.776
İşg.Kat.O.(%)	57,5	58,1	56,6	57,0	56,0	52,1	54,6	54,1	53,7	52,6	52,8	52,7	49,9	49,8	49,6	48,3	48,7	48,3	48,0
Kadın (%)	34,3	36,2	34,2	34,1	32,7	26,8	31,3	30,9	30,6	28,8	29,3	30	26,6	27,1	27,9	26,6	25,4	24,8	24,9
Erkek(%)	81,2	80,6	79,7	80,3	79,7	78,1	78,5	77,8	77,3	76,8	76,7	75,8	73,7	72,9	71,6	70,4	72,3	72,2	71,5
İstihdam	17.755	18.222	18.539	19.288	19.459	18.500	20.006	20.586	21.194	21.204	21.779	22.048	21.581	21.524	21.354	21.147	21.791	22.046	22.330
İst. O. (%)	52,6	53,1	52,1	52,3	51,2	47,5	50,0	50,0	50,2	49,0	49,2	48,7	46,7	45,6	44,4	43,2	43,7	43,4	43,2
Kır (%)	63,7	69,6	63,6	66,3	64,0	57,4	62,2	62,6	63,7	60,9	62,3	61,5	56,4	56,0	54,3	51,9	52,1	49,5	48,8
Kent (%)	42,0	41,3	41,5	40,4	40,9	39,5	40,5	40,3	40,1	40,3	40,0	39,8	40,2	38,9	38,1	37,7	38,4	39,7	40,0
İşsiz	1.638	1.709	1.612	1.723	1.805	1.815	1.871	1.700	1.503	1.552	1.607	1.830	1.497	1.967	2.464	2.493	2.498	2.520	2.446
İşz. O. (%)	8,4	8,6	8,0	8,2	8,5	8,9	8,6	7,6	6,6	6,8	6,9	7,7	6,5	8,4	10,3	10,5	10,3	10,3	9,9
Kır (%)	5,0	5,3	4,9	4,8	5,0	5,5	5,1	4,9	3,7	3,8	3,3	3,9	3,9	4,7	5,7	6,5	5,9	6,8	6,5
Kent (%)	13,1	13,1	12,1	12,7	12,6	12,7	12,4	10,8	9,9	10,0	10,5	11,4	8,8	11,6	14,2	13,8	13,6	12,7	12,1
G. İşz.O. (%)	17,5	15,8	16,0	15,4	16,3	17,7	16,1	15,6	13,5	14,3	14,2	15,0	13,1	16,2	19,2	20,5	19,7	19,3	18,7
Ek. İs.O.(%)	6,6	7,0	6,5	7,2	8,2	7,7	8,5	7,0	6,8	6,1	6,2	9,1	6,9	6,0	5,4	4,8	4,1	3,3	3,6

* Rakamlar yuvarlamadan dolayı tam sonuçlar vermeyebilir. * 2003 yılı öncesi sonuçları 2000 Genel Nüfus Sayımı sonuçlarına göre revize edilmiştir.

Kaynak: DPT, ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-2004), www.dpt.gov.tr, (26.06.2007)

TÜİK, İşgücü İstatistikleri, www.tuik.gov.tr, (10.07.2007)

Kar, faiz, rant gibi gelir kategorilerinin bölüşüm paylarını yükseltirken dolaylı yoldan emek gelirini düşüren en önemli politikalardan biri reel faiz hadlerinin yüksek düzeyde oluşmasını sağlayan politikalardır (Kazgan-1990, s;9). 24 Nisan kararları ile beraber 1980-1989 arasında uygulanan emek maliyetlerinin baskı altında tutulmasına dayalı birikim süreci daha istikrarsız bir ekonomi içinde geri gelmiştir. 1994 sonrası krize karşı alınan önlemlerin merkezinde ücretlerin baskı altına alınması ve sıkı para politikasıyla iç talebin düşürülmesi olmuştur. Tablo 3-11’de görüldüğü gibi, son yıllarda çalışanların gelirlerinde reel iyileşmeler yaşanmıştır. 2005 yılında ortalama net memur maaşları reel olarak %2.6, kamu işçileri ise %7.6 oranında artmıştır. Aynı dönemde özel kesimde net ele geçen işçi ücretlerinde reel %0.5 oranında artış olmuştur. Yine, asgari ücretlerde %4.3 oranında reel artış yaşanmıştır.

Tablo 3.11. Net Ele Geçen Ücretlerdeki Gelişmeler

Yıllar	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Reel Net Ele Geçen Ücret Endeksi (1994=100)											
İşçi(2)											
Kamu	82.9	62.2	74.1	73.1	103.8	111.1	98.2	89.2	90.4	86.5	95,0
Özel	91.7	93.4	90.6	105.9	118.2	119.4	95.3	94.3	93.9	97.1	97.7
Memur	95.2	102.5	119.3	117.8	123.1	108.9	104.8	110.8	109.9	112.7	115.7
Asg. Ücret	93.3	110.6	121.2	115.2	154.9	132.6	113.9	123.0	127.6	158.6	165.3
Reel Değişme (%)											
İşçi(2)											
Kamu	17.0	-25.0	19.2	-1.3	42.1	6.9	-11.5	-9.2	1.3	-4.4	7.6
Özel	-8.3	1.9	-3.0	17.0	11.6	1.1	-20.3	-1.0	-0.4	3.5	0.5
Memur	-4.8	7.6	16.4	-1.3	4.5	-11.5	-3.8	5.7	-0.9	2.6	2.6
Asg. Üc.	-6.7	18.5	9.6	-4.9	34.4	-14.4	-14.1	8.0	3.7	24.3	4.3

(1) Reel hesaplamalarda TUİK Tüketici Fiyatları Endeksi (1994=100) kullanılmıştır.

(2) TİSK ve Kamu İşveren Sendikaları verilerinden hesaplanmıştır.

Kaynak : DPT (2007) “Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)”, www.dpt.gov.tr, (30.06.2007)

1980 yılında personel harcamalarının toplam bütçe harcamaları içindeki payının azalmaya başladığı, 1989 yılından itibaren artış trendine girdiği ve 1992 yılında toplam harcamalara oranının %47.1’e ulaştığı görülmektedir. Ancak 1992 yılından itibaren personel harcamaları ve yatırımlarda düşüş meydana gelirken, faiz ödemeleri ve diğer transfer ödemelerinin payı artmıştır. 1989 sonrasında personel harcamalarındaki artışın bir nedenin, bu tarihten itibaren 1994 yılına kadar memur kadrolarındaki hızlı artış

olduğu söylenebilir. 1994 krizi sonrasında memur kadrolarının artış hızı yavaşlamış, 1997’den itibaren tekrar hız kazanmıştır. Dolayısıyla bu dönemde personel ödemelerindeki artışın nedenlerinden bir tanesi çalışan sayısındaki artışlardır (Bkz. Tablo 3-12).

Tablo 3.12. Konsolide Bütçe Harcamaları İçinde Personel ve Faiz Ödemelerinin Payı

Yıllar	Personel	İç Borç Faiz Öd.	Yıllar	Personel	İç Borç Faiz Öd.
1980	31.7	2.1	1994	33.0	26.0
1981	26.2	2.7	1995	29.4	27.8
1982	27.6	2.1	1996	24.7	33.7
1983	25.7	3.1	1997	26.0	24.8
1984	23.7	4.7	1998	24.8	36.1
1985	24.0	4.7	1999	24.6	35.0
1986	22.5	7.9	2000	21.4	40.0
1987	26.1	9.9	2001	18.7	46.2
1988	26.1	15.0	2002	19.7	40.0
1989	36.1	13.4	2003	21.5	37.5
1990	42.5	14.3	2004	24.2	33.4
1991	42.0	13.0	2005	25.5	25.1
1992	47.1	13.8	2006	21.5	-
1993	38.4	19.1			

*1982 yılı 10 ayıktır.

Kaynak : DPT (2007) “Ekonomik ve Sosyal Göstergeler:1950-2006”, www.dpt.gov.tr, (30.06.2007)

1970’lerde yaşanan kriz, devletin temel işlevinin birikimin devamını sağlamak olduğu gerçeğini belirginleştirmiştir. Buna göre, Türkiye’de 1980’den bu yana uygulanan yeni liberal politikaların devlet bütçesi üzerindeki olumsuz etkisi ve bunun bölüşüm ilişkilerine yansması üretim araçlarının mülkiyetinden yoksun olan ve emek geliri ile geçinmek durumunda olan kitlelerin giderek yoksullaşmasına neden olmaktadır. Düşük ücret politikası uygulamasının yanı sıra eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik harcamalarının bütçe içindeki payının giderek düşmesi ve bu gibi hizmetlerin bedelsiz sunumu yerine doğrudan ya da dolaylı biçimde piyasa mekanizmasının işleyişine bırakılması, ücretli kesimin bu hizmetler için harcama yapmalarını gerektirmekte bu da yoksullaşma oranını artırdığı gibi bölüşüm ilişkilerini emek aleyhine bozmaktadır (Özügurlu-2004, s;18).

IMF ‘nin, borçların çevrilmesi için şart olarak sunduğu, milli gelirin yüzde 6.5’ine ulaşan ölçüde faiz dışı yaratılması, maaşlar ve sosyal güvenlik transferlerinin

paylarının yeniden artırılmasına engel oluşturmaktadır. Memurların bütçeden aldığı pay 1994’de yüzde 33’e yaklaştıktan sonra izleyen yıllarda hızla azalmış ve 2001 kriz yılında yüzde 18.7’ye geriledikten sonra 2006 yılında %21.5 olmuştur. Buna karşılık faiz ödemelerinin payı, 1994 yılında %26, 2001’de %46.2 ve 2006 yılında %26.2 düzeyinde gerçekleşmiştir. Özellikle 2002 yılına oranla belirli bir iyileşme görülse de bütçeden personel ödemeleri için ayrılan payın 80’li yılların düzeyinden gerilerde olduğu görülmektedir.

3.3.1.11. Türkiye’de iç borçlanmanın eğitim ve sağlık harcamalarına etkisi ve gelir dağılımı üzerine etkileri

Gelir dağılımında adaletin sağlanması amacına yönelik etkin bir araç olarak kullanılabilen eğitim ve sağlık harcamaların bütçeden aldığı pay önemli bir göstergedir. Türkiye’de borçların sürdürülebilirliğini sağlamak için faiz dışı fazla yaratma süreci bütçenin bileşimini değiştirmektedir. Türkiye’de yüksek reel faizlerle borçlanma, artan bütçe açıkları ve tekrar borçlanma süreci, bütçenin faiz dışındaki diğer kalemlerinde yeni düzenlemeleri gerekli kılmıştır. Bu nedenle, devlet faiz dışı harcamalarda sürekli bir tasarruf eğilimine girmiş ve bütçeden eğitim, sağlık, sosyal güvenlik gibi sosyal nitelikli harcamalara ayrılan pay azalmıştır.

Eğitim düzeyinin yükseltilmesi gelir dağılımı eşitsizliklerini azaltır. İnsanların yaşam boyu elde ettikleri gelirlerin –aktif çalışmaya başladığı andan emekli oluncaya kadar- çok önemli bir bölümü (bazı ülkelerde bu oran %75-80’e kadar çıkmaktadır) insanların yetişme çağında elde edebildiği eğitim düzeyine ve fırsat eşitliğinden yararlanma olanaklarına bağlı olmaktadır. Dolayısıyla, bir toplumda yetişme çağındaki insanlara eşit fırsatlar verip dengeli bir eğitim düzeyi sağlanamazsa, ömür boyu elde edilecek gelirden önemli farklılıklar ortaya çıkacaktır. Daha sonra bu farkların bir bölümü özel vergileme yöntemleri ile azaltılabilse bile, yine de çok büyük dengesizlikler sürüp gidecektir (Üstünel-1989, s;26).

İzlenen dönemde, gelir dağılımında adaletin sağlanması amacına yönelik etkin bir araç olarak kullanılabilen eğitim ve sağlık harcamaların bütçeden aldığı pay düşük bir seyir izlerken, faiz giderlerinin bütçe harcamaları içindeki oranı artmaktadır. 1980-2006 döneminde konsolide bütçe harcamaları içindeki eğitim harcamalarının payı ortalama %13.2, sağlık harcamalarının payı ortalama %3.3 ve borç faiz ödemelerinin payı ortalama %25.6 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye’de, iç borç faiz ödemelerinin bütçe

harcamaları içinde payının giderek büyük boyutlara ulaşması, devletin genelde sosyal refahı, özelde ise gelir dağılımını düzeltici ve yoksulluğu azaltıcı politikalar uygulama imkanını daraltmıştır. Dolayısıyla, kamu açıkları böyle sürdüğü sürece, Türkiye’de gelir dağılımında adaleti gerçekleştirmeye yönelik bir harcama politikasının uygulanması mümkün görülmemektedir (Bkz.Tablo 3-13).

Tablo 3.13. Konsolide Bütçe Harcamaları İçinde Eğitim, Sağlık ve Faiz Ödemelerinin Payı (%)

Yıllar	Eğitim	Sağlık	Faiz Ödemeleri	
			İç	Dış
1980	16.1	4.4	2.1	0.9
1981	12.9	3.7	2.7	2.2
1982	13.9	2.9	2.1	3.3
1983	15.2	3.0	3.1	5.0
1984	14.2	3.1	4.7	7.0
1985	12.3	2.8	4.7	8.0
1986	11.6	2.7	7.9	8.4
1987	12.3	2.9	9.9	7.9
1988	12.5	3.0	15.0	8.7
1989	15.5	4.1	13.4	8.3
1990	18.8	4.7	14.3	6.5
1991	17.3	4.0	13.0	5.5
1992	19.7	4.0	13.8	4.4
1993	16.5	3.9	19.1	4.9
1994	13.4	3.5	26.0	7.3
1995	12.2	3.6	27.8	5.9
1996	11.0	2.8	33.7	4.3
1997	11.9	3.2	24.8	3.8
1998	12.4	2.6	36.1	3.5
1999	11.8	2.4	35.0	3.2
2000	10.1	2.3	40.0	3.5
2001	8.7	2.3	46.2	4.4
2002	9.6	2.6	40.0	4.3
2003	10.3	2.6	37.5	4.2
2004	11.8	3.6	33.4	4.2
2005	12.8	5.0	25.1	4.1
2006	12.6	4.7	-	-

Kaynak: M.Emin Palamut-Mehmet Yüce (2001) “1980-2000 Döneminde Gerçekleşen Gelir Dağılımının İstenen Vergi İle Eğitim ve Sağlık Harcamaları İlişkisi”, 16. Maliye Sempozyumu
Maliye Bakanlığı, Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, www.bumko.gov.tr, (31.06.2007)

Eğitim, ülkelerin kalkınmalarının gerçekleştirilmesinde ve alt gelir gruplarındaki sosyal katmanlarının üst gelir düzeylerine yükseltmek suretiyle ulusal gelirin dağılımında dengeleyici bir rol oynar. Bu bağlamda, Rus iktisatçısı Profesör Kairow “dört yıllık bir yaygın eğitim programının maliyetinin 43 katı bir sosyal yarar” kazandıracağını ileri sürmektedir. Buna karşın, Türkiye’de eğitime ayrılan pay, iç ve dış borç faiz ödemelerinin olumsuz baskısı ile ve ekonomik krizlerin süregelenleşmesi olgularıyla bağımlı olarak oldukça küçüktür (Palamut ve Yüce-2001, s;17).

Devlet, ekonomiye müdahale ederek gelirin yeniden dağılımını sağlayabilir. Sağlık hizmetleri konusundaki özel piyasa Pareto etkin olabilir. Ancak sigortasız olan ve bu hizmetlerin bedelini ödeyemeyecek kadar fakir olan toplum üyelerine hiçbir hizmet sunmayabilir (Stiglitz-1994, s;350). Sağlık hizmetleri, tek tek fertlerin olduğu kadar, bir bütün olarak toplum hayatında da birinci derecede önem taşıyan bir olgudur. Bu nedenle, sağlık hizmetleri, hemen hemen tüm ülkelerde devlet tarafından desteklenmektedir. Gelişmiş ülkelerde bile, sağlık harcamalarının büyük payı kamu tarafından yapılmaktadır. Fakat Türkiye’de sağlık harcamalarının bütçeden aldığı payın çok düşük düzeyde kaldığı görülmektedir.

Türkiye’de eğitim ve sağlık harcamalarının konsolide bütçe harcamalarına oranları ele alındığında, bu değerler gelişmekte olan ülkelerin ortalama değerleri ile paralellik göstermektedir. Ancak aynı oranlar gelişmiş ülkeler ile karşılaştırıldığında, bütçeden ayrılan payların düşük olduğu anlaşılmaktadır (DPT-1994, s;106). UNDP 2006 İGR’ye göre, 2002-2004 aralığında GSYİH’den eğitime ayrılan pay Norveç’te %7.7, İzlanda’da %8,0 ve Türkiye’de 3.7 oranındadır. 2003-2004 döneminde GSYİH’den sağlık harcamalarına ayrılan pay ise, Norveç’te %8.6, İzlanda’da %8.8 ve Türkiye’de ise, %5.4 düzeyindedir.

3.3.2. Türkiye’de dış borçlanmanın gelir dağılımı üzerine etkileri

Globalleşme sürecinin yaşandığı yüzyılımızda, tüm gelişmekte olan ülkelerin ortak sorunlarından biri olan dış borç sorunu, Türkiye açısından da ciddi boyutlarda yaşanmaktadır. Lozan’da Osmanlı Devleti’nin borçlarının bir bölümünün üstlenilmesini kabul etmek zorunda kalan Türkiye Cumhuriyeti, böylece daha kurulmadan bir dış borç sorunu ile karşı karşıya kalmıştır (Adıyaman-2006, s;2). O zamandan günümüze kadar sürekli artarak gelen dış borçlar, Türkiye ekonomisi açısından önemli bir sorun teşkil

etmekte ve makro ekonomik değişkenler üzerinde farklı yönlerde etkide bulunabilmektedir.

Açık ekonomilerde, dış borç alımının büyümeyi hızlandıracağı ve ülkeler arasında kişi başına düşen gelirin daha hızlı bir yakınlaşımına neden olacağı gösterilmiştir. Diğer taraftan da, kritik seviyenin üzerinde bir ülkenin borcunun artması ülkenin iflasına ve sürdürülemez borca neden olacağı sıklıkla belirtilmiştir. O zaman bir ülke, sermaye akımlarının ani ve ters yönde bir hareketi nedeniyle mali güvenirliliğini kaybedebilir. Buda sırasıyla, parasal ve mali krizlere ve büyük üretim kayıplarına neden olabilir (Semler ve Sieveking-2000, s;1122). Bu nedenle, Türkiye’de dış borç sınırının yani kritik seviyenin aşılp aşılmadığı incelenecek, daha sonra dış borç stokunun profili hakkında bilgi verilecek ve son olarak gelir dağılımı üzerindeki etkileri değerlendirilecektir.

3.3.2.1. Dış borçlanmanın sınırı

Alınan dış borçlar, iç kaynaklarla gerçekleştirilemeyecek yatırımlarda kullanılırsa milli geliri arttırıcı yönde etkide bulunurlar. Çünkü sağlanan hasıla ile borç kendini finanse edecek, ülkenin yatırım ve istihdam düzeyi artacak ve gelir dağılımı olumlu yönde etkilenecektir. Dolayısıyla, dış borçların gelir dağılımı üzerinde olumlu etkide bulunması, alınan borcun kullanım şekline bağlı olarak ortaya çıkacaktır. Fakat ülkelerin dış borçlardan optimal ölçüde yararlanabilmeleri, dış borçlanmanın ekonomilerine yük teşkil etmemesi ve dış borçların sürdürülebilmesi için bir sınır belirlemeleri gerekmektedir. Aksi takdirde, borçlanmadan beklenen olumlu etkiler ortaya çıkmayacaktır. Bu nedenle, bu bölümde Türkiye’nin borç sınırını geçip gemediğı ve mevcut yapının gelir dağılımı üzerindeki etkileri incelenecektir.

a. Ekonominin massetme kapasitesi: Massetme kapasitesi tezini savunanlara göre, ekonominin verimliliğini arttırdığı sürece dış borçlanmaya gidilmelidir. Fakat, dış borçlanma yoluyla sağlanan yatırım artışları azalan verimler kanununa tabi olabilir. Dolayısıyla, massetme kapasitesi sınırından sonra borç alınması, ülke içi kaynakların dış ülkelere aktarılmasına neden olacaktır.

Türkiye’de massetme kapasitesinin aşılp aşılmadığı incelendiğinde, Türkiye’de dış borç stokunun artış hızının GSYİH’nın büyüme oranının gerisinde kaldığı yıllar genellikle kriz yıllardır. Bunun haricindeki yıllarda dış borç stokunun artışı GSYİH artışından daha yüksek düzeyde gerçekleşmiştir. Bunun anlamı, ekonomide alınan

borçlar üretken yatırım alanlarında kullanılamamış ve bu nedenle dış borçların GSYİH'ye yapması beklenen olumlu katkı sağlanamamıştır. Ayrıca, Türkiye'de yaşanan krizler nedeniyle borçların geri ödenebilirliği konusunda ortaya çıkan riskler faiz oranlarını yükseltmiş ve yükselen faizlerle yapılan borçlar, GSYİH'nin daha büyük bir kısmının borç ödemeleri için kullanılmasına neden olmuştur. GSYİH'den dış borç servisine ayrılan kaynaklar arttıkça üretken yatırımlara ayrılan kaynaklar azalmıştır (Bkz.Tablo 3-14).

Tablo 3.14. Ekonominin Massetme Kapasitesi Göstergeleri (%)

YILLAR	GSYİH Büyüme Oranı	Dış Borç Servisi Artış Oranı
1980	-	-54.1
1981	4.9	128.1
1982	3.6	32.6
1983	5.0	536.5
1984	6.7	2.7
1985	4.2	11.5
1986	7.0	11.1
1987	9.5	17.8
1988	2.1	29.7
1989	0.3	0.1
1990	9.3	1.1
1991	0.9	3.6
1992	6.0	10.6
1993	8.0	11.2
1994	-5.5	1.3
1995	7.2	6.4
1996	7.0	0.9
1997	7.5	8.7
1998	3.1	32.9
1999	-4.7	10.9
2000	7.4	19.7
2001	-7.5	12.2
2002	7.9	17.1
2003	5.8	96.3
2004	8.9	9.6
2005	7.4	20.1
2006	6.1	4.9

Kaynak : Hazine Müsteşarlığı (2007) "Dış Borç İstatistikleri", www.hazine.gov.tr, (03.07.2007)
 TÜİK (2006) "1987 Fiyatları İle GSYİH", www.tuik.gov.tr, (05.07.2007)

Türkiye’de, 1989 ve 1990 yıllarında yüksek miktardaki işçi dövizleri ve uluslararası rezervler dolayısıyla; 1994, 1995 ve 1996 yıllarında ise dış kredi notunun düşürülmesi ve 5 Nisan tedbirleri dolayısıyla dış borç servisi artış oranı GSYİH’nın büyüme oranından düşük olmuştur. 2006 yılında da, 2000 yılı başından itibaren uygulanan istikrar programlarının hedeflerinden biri olan kamu borçlarının azaltılması politikaları sonucunda borç stoku artış hızı GSYİH artış hızının gerisinde kalmıştır. Bu istisna yıllar dışında dış borçların artış hızı GSYİH’nın artış hızından daha fazla olmuştur. Bu iki oranın birbirine eşit olması durumunda ülkenin masnetme kapasitesine ulaştığı hatırlanırsa, Türkiye’nin dış kaynak kullanımı bakımından masnetme kapasitesi sınırını aştığı söylenebilir. Bu sınırın ötesinde borçlanmaya devam edilmesinin ülke içi kaynakların yabancı ülkelere aktarılması anlamına geldiği unutulmamalı ve bu nedenle dış borçlar azaltılmalıdır.

b. Ödemeler bilançosu dengesi: Ödemeler bilançosu dengesi kriterine göre, dış alem gelirleri ile giderleri arasındaki fark kadar dış finansmana başvurulmalıdır. Tablo 3-15 incelendiğinde, Türkiye’de 1980, 1981, 1982,1983, 1984, 1985, 1991, 2000, 2001 ve 2002 yıllarında ödemeler bilançosunda bir açık; diğer yıllarda ise bir fazlalık söz konusudur. Dolayısıyla bu kritere göre, Türkiye’de açık olan yıllarda bu açığı kapatmak için dış borçlanmaya gidilmelidir. Oysa, ödemeler bilançosu açıkları ile dış borç stokunun gelişimi incelendiğinde açıklardan çok daha fazla miktarda borçlanmaya gidildiği görülmektedir. Dolayısıyla, Türkiye’de ödemeler bilançosu dengesi kriterine göre borç sınırı aşılmıştır.

c. Dış borcun vadesi: Kısa süreli dış borca sahip ülkeler krizlere karşı daha savunmasızdırlar. Sermaye kontrolleri yoluyla ülkeye girenleri kısıtlayarak yeterli rezervlerin yabancı kaynakların ani para çekmelerini karşılamak için saklanarak ya da uluslararası son başvurulacak bir ödünç verici yaratılarak kısa süreli borç en aza indirilmelidir (Detragiache ve Spilimbergo-2004, s;380). Kısa vadeli borçların ekonomi açısından taşıdığı riskler, Asya Krizi’nde görülmüştür. Tayland, 2 Temmuz 1997’de devalüasyon ilan etmiş bir anlamda uluslararası yatırımcılara işaret vermiştir. Kendi kendini besleyen panik havası artmış, ülkelerin reel ekonomik göstergelerinin çok ötesinde durumu daha da vahim gösteren bir yola girmiş ve sonuçta ekonomi literatürüne 1997 Asya Krizi olarak geçmiştir. Dolayısıyla kısa vadeli borçların artış hızı önemli bir göstergedir.

Tablo 3.15. Türkiye’de Ödemeler Bilançosu Dengesi ve DBS (Milyon \$)

Yıllar	Öd. Bilançosu Dengesi	Cari İşl. Bil. Dengesi	Toplam DBS
1980	-1.302	-3.408	15.734
1981	-388	-1.936	16.627
1982	-747	-952	17.858
1983	-631	-1.923	18.814
1984	-897	-1.439	20.823
1985	-785	-1.013	25.660
1986	541	-1.465	32.206
1987	579	-806	40.326
1988	1.153	1.596	40.722
1989	2.712	938	41.751
1990	944	-2.625	49.035
1991	-1.199	250	50.489
1992	1.484	-974	55.592
1993	314	-6.433	67.356
1994	285	2.631	65.601
1995	4.685	-2.339	73.278
1996*	4.545	-2.437	79.386
1997	3.344	-2.638	84.234
1998	447	1.985	96.264
1999	5.206	-1.336	103.125
2000	-2.997	-9.823	118.503
2001	-12.924	3.393	113.592
2002	-212	-1.521	129.720
2003	4.907	-8.036	144.319
2004	4.342	-15.601	160.835
2005	23.200	-22.603	168.849
2006	10.625	31.654	207.436

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, 1980-2001 Hazine İstatistikleri, s.68

Hazine Müsteşarlığı, Dış Borç İstatistikleri:Yeni Seri, www.hazine.gov.tr, (08.07.2007)

Merkez Bankası, Ödemeler Dengesi İstatistikleri, www.tcmb.gov.tr, (05.07.2007)

Türkiye ekonomisinin Şubat 2001 Krizi’nde farklı bir versiyonunu yaşadığı, kısa vadeli sermaye hareketlerinin Temmuz 1997’da patlak veren Asya Krizi’ndeki etkisi incelenmeye değerdir. Yaklaşık 20 yıl yüksek büyüme hızlarıyla dikkat çeken Asya-Pasifik ülkeleri, başta Japonya, Batı Avrupa ve ABD kaynaklı olmak üzere uluslararası yatırım bankaları ile özel yatırımcılar kanalıyla ciddi oranda sermaye girişlerine sahne olmuştur. Bu ülkeler arasında özellikle beşi; Endonezya, Kore, Malezya, Filipinler ve Tayland, Asya Krizi’nin başlangıcına kadar yaklaşık 274 milyar dolar kredi almış yani

uluslararası yatırımcılardan borçlanmışlardır. Bu noktada en kritik veri ise, bu borçlanmanın ve sermaye girişinin yaklaşık üçte ikisi yani 175 milyar dolarının yüksek oynaklığa sahip, beklentilerin olumsuz olduğu anda ani çıkışlara çok çabuk meyilli kısa vadeli sermaye olmasıdır (Erkılıç, 2006: s.8).

1980-1985 döneminde IMF ile yapılan ikili görüşmeler, dış borç miktarının artışıyla sonuçlanmıştır. 1987 yılından itibaren MB'nin gerçekleştirdiği yüksek oranlardaki kısa vadeli borç ödemeleri sonucunda dış borç artış hızı yavaşlamıştır. Buna rağmen, kısa vadeli borçlarda 1989 yılından itibaren artış ortaya çıkmıştır (Opuş, 2002: s.196). Ancak 1993 yılına gelindiğinde sürekli artan kamu açıklarının faiz oranları üzerinde yarattığı baskı ile kısa vadeli borç girişi artmış, bu borçlanma sonucunda yurtdışına kaynak transferinin boyutları çok büyümüştür. Bunu takiben iç talep baskısı hızlı olan, kısa vadeli dış borçla finanse edilen ve gittikçe bozulan bir ekonomi oluşmuştur. Türkiye'nin dış borç olanaklarının daraldığı 1994 yılından sonra dış borç stoku azalmış, ancak bu dönemde dış borç stoku içinde uzun vadeli borçların payı artmıştır.

Tablo 3-16'dan izlenebileceği gibi, toplam stok içinde kısa vadeli borçların payı 2000 yılında %23,9 iken büyük bir düşüş göstererek 2001 yılında %14,4 ve 2002 yılında da %12,6'ya gerilemiştir. Ancak, 2002 yılından sonra kısa vadeli borçların yeniden artış trendine girmesi de ilgi çekicidir. Bu artış tamamen özel sektör dış borçlanmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü, kamunun kısa vadeli dış borç stoku bulunmamaktadır. Orta ve uzun vadeli borçlar ise istikrarlı bir biçimde artmıştır. Orta ve uzun vadeli borçlarda son dönemdeki artış içinde IMF'den kullanılan kaynakların büyük bir payı vardır. 2006 yılının ikinci çeyreği itibariyle toplam borç stokunun %22,4'ünü kısa vadeli, %77,6'sını ise orta ve uzun vadeli borçlar oluşturmaktadır.

Söz konusu kritere göre borç sınırını tespit edebilmek için Tablo 3-17 dikkate alınmalıdır. Tablodaki verilere göre 11 yıllık dönem boyunca toplam borç stoku içinde kısa vadeli dış borçların ortalama artış hızı ortalama %12.1 iken, uzun vadeli dış borçların artış hızı ortalama %10.4 düzeyinde gerçekleşmiştir. Diğer bir ifadeyle, kısa vadeli borçlardaki yüzde değişim uzun vadeli borçlardaki yüzde değişimden daha fazladır. Bu nedenle Türkiye bu kriter açısından dış borç sınırını aşmıştır. Diğer bir ifadeyle, Türkiye'de borç geri ödeme sorunuyla karşı karşıya gelinerek tehlikeli bir sürece girilmiş ve borçların büyümeye katkısı azalmıştır.

Tablo 3.16. Dış Borç Stokunun Vade Yapısı

Yıllar	KVDBS/TDBS	UVDBS/TDBS
1980	15.9	84.1
1981	13.1	86.9
1982	9.9	90.1
1983	12.1	87.9
1984	15.3	84.7
1985	18.5	81.5
1986	19.7	80.3
1987	18.9	81.1
1988	15.8	84.2
1989	13.8	86.2
1990	19.4	80.6
1991	18.1	81.9
1992	22.8	77.2
1993	27.5	72.5
1994	17.2	82.8
1995	21.4	78.6
1996*	21.5	78.5
1997	21.0	79.0
1998	21.6	78.4
1999	22.2	77.8
2000	23.9	76.1
2001	14.4	85.6
2002	12.7	87.3
2003	15.9	84.1
2004	19.8	80.2
2005	22.0	78.0
2006	20.3	79.7

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı (2006) “Hazine İstatistikleri 1980-2006”, www.hazine.gov.tr (04.07.2007)

Tablo 3.17. Dış Borç Stokundaki % Değişme

Yıllar	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
KV	-	3.6	17.4	10.3	23.5	-42.0	0.1	40.1	38.5	16.4	13.3
OUV	-	6.8	13.4	6.2	12.5	7.7	16.6	7.1	6.3	2.2	25.5

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, (2007) “Dış Borç İstatistikleri”, www.hazine.gov.tr, (05.07.2007)

* Hazine Müsteşarlığı’nın 1997 yılında “Dış Finansman Bilgi Sistemi”ne geçmesi nedeniyle 1996 yılı dahil olmak üzere sonraki yıllarda bu yeni sistemle yani yeni seriyle oluşturulmuş olan verileri göstermektedir.

d. Dış borç servisi kapasitesi: Borç servisi bir yıl içerisinde yapılacak ana para ve faiz ödemeleri toplamından oluşur. Bir ülke borcunu geri ödeyebilme gücü oranında yeniden borçlanabilir. Ülkenin ödeme gücünü gösteren kriterler aynı zamanda borçluluk düzeyini tespit eden kriterlerdir.

d1. Kısa dönem dış borç servisi kapasitesi: Türkiye’de kısa dönem dış borç servisi kapasitesini gösteren rasyoların 1980-2005 yıllarında aldığı değerler Tablo 3-18’de verilmiştir.

Tablo 3.18. Türkiye’nin 1996-2006 Dönemi Dış Borçluluk Rasyoları

Yıllar	DBS/ GSMH	DBS/ İhracat	DB Servisi/ GSMH	DB Servisi/ İhracat	DBFS/ İhracat	UNR/DBS	Büyüme Oranı
1996	43.2	341.8	6.2	49.2	18.1	22.2	7.1
1997	43.8	320.8	6.5	47.3	17.5	23.2	8.3
1998	46.6	356.9	8.0	61.2	17.8	21.5	3.9
1999	55.7	387.9	9.9	68.9	20.5	23.4	-6.1
2000	59.3	426.7	11.0	79.0	22.7	19.5	6.3
2001	78.0	362.5	16.9	78.6	22.8	17.4	-9.5
2002	71.7	359.7	15.9	80.0	17.8	21.6	7.9
2003	60.3	305.4	11.6	58.9	14.8	24.4	5.9
2004	53.7	254.6	10.2	48.3	11.3	23.4	9.9
2005	46.8	229.8	10.1	49.8	10.8	31.1	7.6
2006	51.9	242.6	12.8	44.9	9.4	30.5	6.0

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı (2007) “Dış Borç İstatistikleri”, www.hazine.gov.tr, (05.07.2007)

Dış Borç Stoku/GSMH Rasyosu: DBS/GSMH rasyosu 2004 ve 2005 yılı haricinde sürekli artma eğilimindedir. Rasyonun giderek artması, ülkenin borç yükünün de artığının en önemli göstergelerindendir. 1999-2004 aralığında ve 2006 yılında rasyo değerinin %50’nin üzerinde olduğu görülmektedir. Dolayısıyla, belirtilen dönemde Türkiye çok borçlu olan ve borçlarına sınır getirilmesi gerekli olan bir ülkedir. Daha sonraki yıllarda GSMH’daki büyümeyle birlikte düşme eğilimine giren bu oran 2005 yıl sonu itibariyle % 46.8 olarak gerçekleşmiştir. Bu rasyoya göre yıllarca çok borçlu bir ülke konumunda olan Türkiye 2004 ve 2005 yılındaki büyümeyle birlikte 2005 yıl sonu itibariyle orta dereceli borçlu ülke konumuna yükselmiştir. 2006 yılında ise oran tekrar %50’nin üzerine çıkmıştır. Bu nedenle 2006 yılı itibariyle Türkiye borç sınırını aşmıştır.

Dış Borç Stoku/İhracat Rasyosu: Ülkenin borçluluk durumunu ve borcunu ödeyebilme kapasitesini gösteren rasyodur. En yüksek değerine 2000 yılında ulaşan rasyonun yıllar itibariyle gelişimi 2003 yılı sonuna kadar %275'in üzerinde gerçekleşmiştir. Dolayısıyla, Türkiye 2003 yılına kadar çok borçlu ve borç sınırını aşmış bir ülkedir. Buna göre dış borca bağımlı hale gelmiş ve yurt içi üretimden ziyade tüketime yönelen bir ülke görünümündedir. Ancak, 2002 yılından itibaren ihracattaki artış nedeniyle düşme eğilimine giren rasyo değerleri %165-%275 arasında gerçekleştiği için orta dereceli borçlu ülke konumuna yükselmiştir.

Dış Borç Servisi/GSMH Rasyosu: Bu rasyo belirli bir dönemde bir ekonomide yaratılan kaynakların ne kadarının dış borç ödemeleri için ayrıldığını gösterir. Bu kritere göre dış borç sınırının aşılmaması için, oranın GSMH'nin büyüme oranından küçük olması gerekmektedir. DBS/GSMH oranı 1996, 1997 ve 2003 yılında GSMH büyüme oranının gerisinde kalmıştır. 1996-2005 döneminde DBS/GSMH oranının ortalama %10.8 ve GSMH'nin büyüme oranının ortalama %4 olması Türkiye'nin elde ettiği gelir açısından kendi kendine yeterliliğinin azaldığının, ekonomik büyüme için kullanılacak kaynakların borçların ödenmesi için kullanıldığını ifade etmektedir. Bu göstergeye göre, Türkiye dış borç sınırını aşmıştır ve borçlanmanın maliyeti getirisinden yüksektir.

Dış Borç Servisi/İhracat Rasyosu: Ülke ihracat gelirlerinin ne oranda dış borçlanma giderlerine ayrıldığını gösteren bu rasyo, borç yükünün ölçümünde ve herhangi bir ülkenin risk analizi yapılırken ekonomisinin kısa süreli ödeme gücünü ölçebilmek için kullanılabilir. Rasyo değeri Türkiye'de 2002 yılından sonra azalma eğilimine girse de, çok borçluluk sınırının (%30) üzerindedir. Oranın büyük değer alması ihracat gelirlerinin dış borç ana para ve faizlerini ödeme gücünün azaldığını ve dolayısıyla ülkenin dış borç yükümlülüklerini yerine getirebilme gücünün zayıfladığını göstermektedir. Rasyo değerleri, Türkiye'nin borç yükümlülüğünü kısa dönemde yerine getiremeyecek durumda olduğunu ve ekonominin birdenbire nakit sıkıntısı ile karşı karşıya kalabileceğini ifade etmektedir. 2004 yılından itibaren rasyo değerinde önemli oranlarda azalma meydana geldiği anlaşılmaktadır.

Dış Borç Faiz Servisi/İhracat Rasyosu: Dış borçlanmanın maliyetini göstermesi bakımından önemlidir. 1999, 2000 ve 2001 yıllarında rasyo değeri %20'nin üzerinde gerçekleşmiştir ve bu nedenle Türkiye çok borçlu bir ülkedir. 2004, 2005 ve 2006 yılları haricinde rasyo değeri %12-20 arasında gerçekleşmiş; yani Türkiye orta

derecede borçlu ülke konumundadır. 2004, 2005 ve 2006 yıllarında ise az borçlu ülke görünümündedir. Dolayısıyla rasyo göstergelerinden en olumlu rasyonun bu olduğu görülmektedir.

Uluslararası Net Rezervler/Dış Borç Stoku Rasyosu: Söz konusu rasyo, bir ülkenin dış borcunu ödeme kabiliyetini ve dış borcun maliyetini gösterir. Ülke açısından bu rasyonun yıllar itibariyle büyümesi olumlu, küçülmesi ise olumsuz bir gelişmedir. 2000, 2001, 2004 ve 2006 yılları haricinde rasyo büyüme eğilimindedir. Dolayısıyla, Türkiye’de genel ekonomik gelişmeler olumludur ve borç ödeme gücü yüksektir. Türkiye bu kritere göre dış borç sınırını aşmamıştır.

Rasyolar birlikte değerlendirildiğinde, 2005 yılına kadar çok borçlu ülke durumunda olan Türkiye’nin bu yıldan itibaren orta derecede borçlu ülke konumuna yükseldiği ifade edilebilir. WB ve IMF tarafından kabul edilen kriterlere göre dört borç göstergesinden üçünde belirtilen sınırı aşmadığından orta derecede borçlu ülke durumundadır ve borç sınırını aşmamıştır. Dış borç stokunun dolar bazında her yıl artış eğiliminde olduğu hatırlanırsa, Türkiye’nin orta derecede borçlu ülke konumuna yükselmesinin asıl sebebinin dış borç stokunda meydana gelen bir azalma değil, son yıllarda gerçekleşen yüksek düzeydeki büyüme oranları ve özellikle ihracatın artması nedeniyle borç yükünün azalması olduğu belirtilebilir.

d2. Uzun Dönem Dış borç Servisi Kapasitesi: Yurt içi tasarruf ve yatırımın GSMH içindeki payı ile ithalat ve ihracatın GSMH içindeki payı, uzun dönem dış borç yükünün veya maliyetinin değerlendirilmesinde kullanılan kriterlerdendir. Bu nedenle, Tablo 3-19’da 1980-2005 döneminde Türkiye’de gerçekleşen söz konusu değerlere yer verilmiştir.

Yatırımların kaynağı tasarruflardır. Dolayısıyla yatırımların artabilmesi için tasarrufların da artmasını gerektirir. Bu açıdan, tasarrufların GSMH içindeki payı önemli bir göstergedir. Bununla beraber yatırımların GSMH içindeki payı da, ülkedeki sermaye kaynaklarının yatırım amaçlı kullanılıp kullanılmadığının göstergesi olması bakımından önemlidir. Genellikle gelişmiş ülkelerde tasarrufların GSMH içindeki payı yatırımların payına eşit veya daha yüksek düzeydedir. Bu nedenle, yabancı kaynağa fazla bağımlılıkları yoktur. Buna karşılık gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde söz konusu oranlar daha düşük düzeydedir. Bu nedenle, bu ülkeler daha fazla dışa bağımlıdırlar.

Tablo 3.19. Uzun Dönem Dış Borç Servisi Kapasitesi Göstergeleri

Yıllar	Yurt İçi Tasarruf/ GSMH	Yurt İçi Yatırım/ GSMH	İhracat/GSMH	İthalat/GSMH
1980	16.0	21.8	4.2	11.3
1981	18.3	19.8	7.0	15.0
1982	17.1	19.2	10.3	16.2
1983	16.5	20.1	9.2	14.8
1984	16.5	19.3	11.7	17.7
1985	18.9	20.1	11.7	16.6
1986	21.9	22.8	9.8	14.5
1987	23.9	24.6	11.6	16.1
1988	27.2	26.1	12.8	15.8
1989	22.1	22.5	10.7	14.5
1990	22.0	22.6	8.5	14.6
1991	21.4	23.7	8.9	13.8
1992	21.6	23.4	9.2	14.2
1993	22.7	26.3	8.4	16.2
1994	23.1	24.5	13.8	17.7
1995	22.1	24.0	12.6	20.8
1996	19.9	25.1	12.6	23.6
1997	21.3	26.3	13.5	25.0
1998	22.7	24.3	13.1	22.3
1999	21.2	22.1	14.2	21.7
2000	18.2	22.8	13.8	27.1
2001	17.5	19.0	21.7	28.0
2002	19.2	17.3	19.7	27.4
2003	19.3	16.1	19.8	28.0
2004	20.2	18.4	20.9	31.2
2005	18.2	20.1	20.4	32.4
2006	16.6	21.6	21.4	34.6

Kaynak: DPT (2007) “Ekonomik ve Sosyal Göstergeler: 1950-2006”, www.dpt.gov.tr, (06.07.2007)

Dış Ticaret Müsteşarlığı, İstatistikler, www.dtm.gov.tr, (09.07.2006)

Türkiye Bankalar Birliği, Temel Ekonomik Göstergeler, www.tbb.org.tr, (09.07.2007)

Türkiye’de 1980-2006 döneminde, yatırımların GSMH içindeki payının ortalama %22.0 ve tasarrufların payının ise %20.2 oranında olduğu görülmektedir. Bu nedenle Türkiye, yatırımlarını gerçekleştirebilmek için yabancı kaynağa ihtiyaç duyan bir ülkedir. Yatırımların GSMH içindeki payı tasarruflardan daha yüksek düzeyde olduğu için, Türkiye bu kritere göre dış borç sınırını aşmamıştır ve ihtiyacına yönelik olarak dış borçları yük teşkil edecek boyutta değildir.

Dış borçların sağlıklı bir şekilde ödenebilmesi için, ihracatın GSMH içindeki payının ithalat ve dış borcun GSMH içindeki payından daha büyük olması gerekir. Türkiye’de 1980-2006 döneminde, GSMH içinde ihracatın payı ortalama %13.0, ithalatın %20.4 olarak gerçekleşmiştir. İhracatın payının ithalat ve dış borcun toplam payından daha az olması gerekirken, Türkiye’de sadece ithalatın payı ihracatın payından daha yüksektir. Bu nedenle, Türkiye’nin ihracatından yeterli düzeyde döviz geliri elde edemediği ve dış borçlarının ödenebilirliğinin tehlikeye girmemesi açısından dış borcuna sınır getirmesi gerektiği ifade edilebilir.

Dış borcun sınırını tespit etmek için kullanılan kısa ve uzun dönemli kriterlere göre Türkiye, bazı göstergeler açısından olumlu bazılarına göre ise, olumsuz bir görünüm sergilemektedir. Bununla birlikte, Türkiye’de dış borç rakamların yüksek olduğu ve verimli alanlarda kullanılmadığı ifade edilebilir.

3.3.2.2. Dış borç stokunun profili

Dış borç stokunun profili vadeleri, borçluları, alacaklıları ve döviz kompozisyonu açısından ele alınacaktır.

a. Vadelerine göre dış borç stokunun gelişimi: Bir ülke ekonomisi için dış borcun özellikle de kısa vadeli borcun milli gelire oranı, o ülkeye borç veren uluslararası finans kesimlerince dikkatle takip edilen göstergelerden bir tanesidir. Dış borcu yüksek olan ülkenin uluslararası piyasalardan borçlanırken ödemek zorunda kalacağı risk primi artmaktadır. Diğer bir ifadeyle, yabancı yatırımcıların yeni borç verirken o ülkeden daha yüksek faiz oranı talep etmelerine neden olmaktadır. Bu nedenle toplam borç stoku içinde kısa vadeli olanların payı az olmalıdır.

Tablo 3-20’den izlenebileceği gibi, toplam stok içinde kısa vadeli borçların payı büyük bir düşüş göstermiş ve 2001 yılında %14.4 ve 2002 yılında %12.6 düzeyine gerilemiştir. 2002 yılından sonra artış trendi yeniden başlamıştır. Bu artış, tamamen özel sektör dış borçlanmasından kaynaklanmıştır. Çünkü, kamunun kısa vadeli dış borcu bulunmamaktadır.

Orta ve uzun vadeli borçların payında ise, özel kesimin payındaki artış dikkat çekicidir. 2001 ve 2002 yılında dış borç olanaklarının azalması nedeniyle özel kesimin payı azalmıştır. 2002 yılından itibaren ise, tekrar artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Gelir dağılımını olumlu etkilemesi bakımından borçlanmanın orta ve uzun vadeli olması tercih edilmelidir. Türkiye’de borç stokunun 2006 yılı itibarıyla %79.7’si orta ve uzun

vadeli borçlardan oluşmaktadır. Bu durumun gelir dağılımına olumlu etkisinin yansımaları için, alınan borçların verimli alanlarda kullanılması gerekmektedir.

Tablo 3.20. Dış Borç Stokunun Yüzde Dağılımı (%)

Yıllar	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Kısa Vade	21.5	21.0	21.6	22.2	23.9	14.4	12.7	15.9	19.8	22.0	20.3
Or.ve Uz. V.	78.5	79.0	78.4	77.8	76.1	85.6	87.4	84.1	80.2	78.0	79.7
Kamu	50.6	46.2	41.3	41.2	41.0	40.6	49.0	48.2	45.9	40.4	33.6
MB	15.6	14.0	13.5	10.7	11.9	21.4	17.0	16.9	13.3	9.1	7.6
Özel	33.8	39.8	45.2	48.1	47.1	38.0	34.0	35.0	40.8	50.5	58.8

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı (2007) “Dış Borç İstatistikleri”, www.hazine.gov.tr, (09.07.2007)

b. Borçlulara göre dış borç stokunun gelişimi: Türkiye’de kısa vadeli dış borçların payının önemli miktarda arttığı ifade edilebilir. 1980’de 2.505 milyon dolar olan kısa vadeli borçlar 2000 yılında 28.301 milyon dolar ve 2006 yılında ise 42.046 milyon dolara yükselmiştir. Diğer bir ifadeyle, 27 yıllık dönemde kısa vadeli dış borçlar yaklaşık 16.8 kat artmıştır. Kısa vadeli dış borçlarda 2001 krizi nedeniyle önemli düzeyde azalma yaşansa da son yıllarda artma eğilimindedir.

Son yıllarda kısa vadeli dış borçların artışında özel kesimin etkinliği yüksektir. Özel kesim, işletme sermayesi ve spekülasyon amaçlarıyla dış borçlanmaya gitmektedir. Bu eğilimin ana nedeni, iç ve dış faiz oranları arasındaki olağanüstü farklılaşmadır. Ek olarak iç ve dış faiz oranları arasındaki büyük fark ve buna koşut olarak TL’nin değişim fiyatının (döviz kurlarının) enflasyonun altında ya da ona yakın bir eğilim göstermesi dış kredi kullanımını doğal olarak artırmaktadır. Özellikle 1990 sonrası görülen dış borçların artışının temel nedeni budur (Ünal-2003, s:9).

2006 yılı itibarıyla kısa vadeli dış borçların yaklaşık %94’lük kısmı ticari bankalara ve reel sektör içinde değerlendirilen diğer özel sektöre ait olduğu görülmektedir. Tablo 3-21’den izlenebileceği gibi, birkaç yıl dışında bu kesimlerin payında sürekli bir artış söz konusudur. Bu dönemde önemli sayılabilecek bir hususta, 1997 ve 2000 yıllarında hükümetin kısa vadeli dış borç kullanımına gitmiş olmasıdır. Yine MB’nin kısa vadeli dış borç içindeki payı dalgalı bir seyir izlese de genelde azalma eğiliminde olduğu görülmektedir.

Tablo 3.21. Borçluya Göre Dış Borç Stoku (Eski Seri) (Milyon \$)

Borçlular	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
TBS	15.734	16.627	17.858	18.814	20.823	25.660	32.206	40.326	40.722	41.751	49.035	50.489	55.592	67.356	65.601	73.278
Or. ve Uz. V.	13.229	14.448	16.094	16.553	17.643	20.901	25.857	32.703	34.305	36.006	39.535	41.372	42.932	48.823	54.291	57.577
Kons. Bütçe	7.423	8.572	9.929	10.192	10.833	12.557	15.489	19.161	20.745	21.212	23.659	25.134	25.798	28.336	30.416	31.095
Diğ. Kam.Sek.	4.476	4.704	5.259	5.581	6.040	7.450	9.417	12.269	12.035	13.188	14.078	13.986	13.950	14.519	17.731	18.863
* TCMB	3.229	3.337	3.485	3.867	4.442	5.036	5.860	7.090	6.546	6.975	7.321	6.530	6.150	6.618	8.597	10.486
* KİT	1.204	1.367	1.774	1.700	1.586	2.387	3.232	3.947	3.988	4.392	4.785	5.185	5.135	5.439	5.483	4.811
* Fonlar	-	-	-	-	0	0	146	836	988	822	939	1.103	949	836	1.045	1.127
*Mah. İd.	43	0	0	14	12	27	179	396	512	998	1.032	1.159	1.695	1.602	2.549	2.414
* Üniv.	-	-	-	-	0	0	0	0	1	1	1	9	21	24	57	25
Özel Sektör	1.330	1.172	906	760	770	894	951	1.273	1.525	1.606	1.798	2.252	3.184	5.968	6.144	7.619
Kısa Vadeli	2.505	2.179	1.764	2.281	3.180	4.759	6.349	7.623	6.417	5.745	9.500	9.117	12.660	18.533	11.310	15.701
TC MB.	-	-	-	1.369	1.125	1.646	1.757	2.539	1.830	799	855	557	572	667	828	993
Tic. Bankalar	-	-	-	83	544	1.021	1.937	2.873	2.767	3.118	5.373	5.216	7.157	11.127	4.684	6.659
Özek Kes. Kr.	-	-	-	829	1.511	2.092	2.655	2.211	1.820	1.828	3.272	3.344	4.931	6.739	5.798	8.049

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı (2002) “1980-2001 Hazine İstatistikleri”, s.66

Tablo 3.22. Borçluya Göre Dış Borç Stoku (Yeni Seri) (Milyon \$)

Borçlular	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Dış Borç Stoku	79.386	84.234	96.264	103.126	118.503	113.592	129.720	144.319	160.835	168.849	207.436
Orta ve Uzun Vadeli	62.314	66.543	75.490	80.204	90.202	97.189	113.296	121.306	128.955	131.746	165.390
Toplam Kamu	40.192	38.864	39.737	42.526	47.621	46.110	63.619	69.506	73.814	68.215	69.792
TCMB	11.389	10.868	12.073	10.312	13.429	23.591	20.340	21.504	18.114	12.654	13.106
Özel	10.733	16.812	23.680	27.367	29.153	27.488	29.338	30.295	37.028	50.877	82.492
Kısa Vadeli	17.072	17.691	20.774	22.921	28.301	16.403	16.424	23.013	31.880	37.103	42.046
Genel Hükümet	0	54	0	0	1.000	0	0	0	0	0	0
TCMB	984	889	905	686	653	752	1.655	2.860	3.287	2.763	2.563
Ticari Bankalar	8.419	8.503	11.159	13.172	16.900	7.997	6.344	9.692	14.529	17.741	19.830
Diğer Sektörler	7.669	8.245	8.710	9.063	9.748	7.654	8.425	10.461	14.064	16.599	19.653

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı (2007) “Dış Borç İstatistikleri”, www.hazine.gov.tr

Türkiye’de orta ve uzun vadeli dış borçlarda, 1980-2006 döneminde önemli miktarda artışlar yaşanmıştır. Orta ve uzun vadeli borçlar 1980, 1990, 2000 ve 2006 yıllarında sırasıyla 13.229, 39.535, 90.202 ve 165.390 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Tabloda görüldüğü gibi, orta ve uzun vadeli borçların yarısından fazlası kamuya aittir ve genelde trend yükselme eğilimindedir. Kamu sektörü borcunda (özellikle 1999 yılından sonraki) son dönem artışlarının hemen hemen tamamı IMF kredisinden kaynaklanmaktadır. Ancak kamu kesiminin payının son yıllarda azaltılması eğilimi 2005 yılında işlerlik kazanmaya başlamıştır. 1980’lerde %90’a yakınken 2005 yılında bu oran yaklaşık %51’e gerilmiştir. 2006 yılında hedeften küçük bir sapma olduğu görülmektedir. Benzer şekilde, orta ve uzun vadeli borçlar içinde MB’nin payı da özellikle son yıllarda azalma eğilimindedir. Buna karşılık orta ve uzun vadeli borçlar içinde özel kesimin payı özellikle 1993’den itibaren artmaya başlamıştır. Dış borç stoku içinde özel sektörün payının artması stokun ortalama vadesinin kısalması ve faizin yükselmesiyle sonuçlanmaktadır (Bkz. Tablo 3-21 ve Tablo 3-22).

Özel sektör borcunun 2002 döneminde az olmasının nedeni, 2001 ekonomik krizidir. Kriz sonucu özellikle de finansal kuruluşların borçlarında büyük düşüşler olmuştur. Özel sektör borçları, 2003 yılından sonra yeniden hızlı bir artış eğilimi içine girerek 2005 yılından itibaren kamunun borcunu geçmiştir. Bunun nedeni ise, hem 2005 yılında kamu borcundaki azalma, hem de özellikle finansal olmayan özel kamu kuruluşlarının borçlanmasındaki artışlardır. Bu yılda özel sektörün dış borç stoku hızla artarken hem kamunun hem de MB’nin dış borç stoku azalmıştır. Dikkati çeken en önemli gelişme ise, bankaların ve banka dışı kesimlerin dış borç stokundaki artan paylarıdır.

c. Alacaklılara göre dış borç stokunun gelişimi: Türkiye’de borçların alacaklılar yönüyle dağılımı, 1990’lı yıllarda kendini gösteren ikili anlaşmalar yoluyla sağlanan borçların ağırlıkta olduğu gözlemlenmektedir. 1989 yılından sonra ikili anlaşmalar yoluyla sağlanan borçların miktarının eskiye oranla daha hızlı arttığı; buna karşılık ticari banka borçlanmaları 1980’ler başında önemsiz düzeyde iken 2005 yılına değin önemli artışlar yaşadığı görülmektedir. Ticari bankalardan alınan borçların 1980 yılında 3.173, 1990 yılında 4.843, 2000 yılında 17.306 ve 2006 yılında 18.609 milyon dolara yükseldiği görülmektedir (Bkz.3-23 ve 3-24).

Tablo 3.23. Alacaklılara Göre Dış Borç Stoku (Eski Seri)(Milyon \$)

Alacaklılara Göre	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
Top. Borç Stoku	15.734	16.627	17.858	18.814	20.823	25.660	32.206	40.326	40.722	41.751	49.035	50.489	55.592	67.356	65.601	73.278
Or. ve Uz.Vadeli	13.229	14.448	16.094	16.138	17.643	20.901	25.857	32.703	34.305	36.006	39.535	41.372	42.932	48.823	54.291	57.577
Uls. Arası Kur.	3.299	4.037	4.753	3.823	5.074	6.295	7.827	9.778	9.192	8.740	9.564	10.069	9.160	8.674	9.183	9.081
İkili Anlaşmalar	5.957	6.737	7.409	7.700	7.384	8.377	9.885	11.759	11.382	11.431	12.984	14.587	15.035	18.153	20.678	21.558
Ticari Bankalar	3.173	3.074	3.182	3.502	3.504	4.054	4.630	5.722	5.570	5.043	4.843	4.309	3.640	3.083	2.325	2.346
Özel Alacaklılar	800	600	750	1.108	1.676	2.127	3.298	4.732	4.840	5.566	6.267	5.724	5.781	6.290	8.317	10.406
Tahvil İhraçları	-	-	-	5	5	48	217	712	3.321	5.226	5.877	6.683	9.316	12.623	13.788	14.186
Kısa Vadeli	2.505	2.179	1.764	2.281	3.180	4.759	6.349	7.623	6.417	5.745	9.500	9.117	12.660	18.533	11.310	15.701
Tic. Banka Kr.	-	-	-	486	1.006	1.495	2.673	3.725	2.950	1.841	3.845	4.144	6.490	9.526	2.901	4.263
Özel Kesim Kr.	-	-	-	1.795	2.174	3.264	3.676	3.898	3.467	3.904	5.655	4.973	6.170	9.007	8.409	11.438

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı (2002) “1980-2001 Hazine İstatistikleri”, s.68

Tablo 3.24. Alacaklılara Göre Dış Borç Stoku (Yeni Seri) (Milyon \$)

Alacaklılara Göre	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Dış Borç Stoku	79.386	84.234	96.264	103.126	118.503	113.592	129.720	144.319	160.835	168.849	207.436
Orta ve Uzun Vadeli	62.314	66.543	75.490	80.204	90.202	97.189	113.296	121.306	128.955	131.746	165.390
Resmi Kreditorler	18.479	16.995	17.647	16.900	20.078	30.530	39.980	42.563	40.970	32.006	29.096
Özel Kreditorler	43.835	49.549	57.843	63.305	70.124	66.660	73.316	78.743	87.986	99.740	136.294
Kısa Vadeli	17.072	17.691	20.774	22.921	28.301	16.403	16.424	23.013	31.880	37.103	42.046
Ticari Banka Kredileri	6.493	8.160	9.935	11.540	17.306	7.775	5.187	8.260	12.661	16.363	18.609
Özel Kesim Kredileri	10.579	9.531	10.839	11.381	10.995	8.628	11.237	14.753	19.219	23.437	24.001
Tahvil İhraçları	13.187	13.826	14.104	16.915	21.828	21.031	23.595	27.112	30.079	31.560	36.347

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı (2007) “Dış Borç İstatistikleri”, www.hazine.gov.tr, (09.07.2007)

Alacaklılarının çok önemli bir kısmının hükümetler dışı resmi niteliği olmayan kuruluşlar olduğu anlaşılmaktadır. Uluslararası kuruluşlar dikkate alınınca, toplam borç stokunun 1996 yılı itibariyle %23.3'ü, 2003 yılı sonu itibariyle ise sadece %29.4'ü resmi nitelikli kredilerden oluşmaktadır. 1980'lerin başına göre hayli farklı olan bu durum aynı zamanda küresel mali ilişkilerin ulaştığı boyutu göstermesi bakımından da dikkat çekicidir. Borç düzeylerinde azalmayı amaçlayan politikalar sonucunda resmi nitelikli kredilerin payları 2005 ve 2006 yıllarında azalmış ve sırasıyla %19 ve %14 düzeyine gerilemiştir.

Resmi krediler içinde hükümet kuruluşlarından sağlanan krediler 1999 ve özellikle 2003 yılından bu yana önemli bir düşüş kaydederken uluslar arası kuruluşlardan sağlanan kredilerin payı yaklaşık üç kat artmıştır. Bu durumun özellikle son dönemde IMF'den sağlanan kredilerden kaynaklandığı ifade edilebilir. 2001 yılında uluslararası kuruluşların dış borç stoku içindeki payı bir önceki yıla göre 10 puan dolayında artarken, diğer kuruluş ve bankaların payı ise azalmıştır. Benzer gelişme etkisi azalarak da olsa 2002 yılında da devam etmiştir. 2003 yılının ilk üç ayında ise uluslar arası kuruluşlar ile hükümet kuruluşlarının payı düşme eğilimine girerken, ticari bankalarla diğer özel sektörlerin payı artma eğilimine girmiştir.

Yurt dışı piyasalara ihraç edilen tahviller 2000–2005 döneminde toplam borç stokunun artış hızıyla aynı oranda artış göstererek 2000 yılında toplam stok içindeki payı % 18,4 ve 2006 yılı itibariyle toplam stok içinde payı %18 düzeyine ulaşmıştır. Az gelişmiş ülkeler Nurkse'nin deyiimiyle bir “kısır döngü” içinde bulunurlar. Bu ülkelerde milli gelir düzeyinin düşük olması, tasarrufların da düşük düzeyde gerçekleşmesine yol açmaktadır. Düşük tasarruf oranı sonucunda yatırımlar arttırılamamakta ve milli gelir yine düşük düzeyde kalmaktadır. Bu yoksulluk zincirini kırmanın bir yolu dış kaynak sağlamaktır (Adıyaman-2006, s;18).

d. Döviz kompozisyonuna göre dış borç stoku: Tablo 3-25'den izlenebileceği gibi, dış borç stoku içinde en önemli kalem, ABD doları cinsinden yapılan borçlanmalardan oluşmaktadır. 2006 yılında dolar cinsi borçların payı %55.3 düzeyine yükselmiştir. Euro, stok içerisinde önemli pay alan diğer kalemdir ve 2006 yılında %32.4 düzeyinde paya sahiptir. Toplam stokun yaklaşık %88'inin sadece iki para biriminden oluşması kur değişmelerinden kaynaklanabilecek bir riski beraberinde getirmektedir.

Tablo 3.25. Dış Borçların Döviz Kompozisyonu (%)

Yıllar	Dolar	Mark	Euro	Diğer
1996	37.7	32.7	2.0	27.6
1997	46.4	34.0	1.6	18
1998	48.4	35.2	1.5	14.9
1999	52.8	26.7	7.1	13.4
2000	54.3	19.5	12.5	13.7
2001	50.4	0.7	30.1	18.8
2002	46.8	0.0	30.6	22.6
2003	45.5	0.0	33.3	21.2
2004	48.6	0.0	33.9	17.5
2005	54.4	0.0	32.0	13.6
2006	55.3	0.0	32.4	12.3

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı (2007) “Dış Borç İstatistikleri”, www.hazine.gov.tr, (09.07.2007)

3.3.2.3. Türkiye’de dış borçların gelir dağılımı üzerine etkileri

Daha önceki bölümde, Türkiye’nin birçok gösterge açısından dış borç sınırını aştığını ifade edilmiştir. Kısaca mevcut durum:

- Son dönemde 2006 yılı hariç tutulursa Türkiye dış kaynak kullanımı bakımından massetme kapasitesini aşmıştır. Bu sınırın ötesinde borçlanmaya devam etmek ülke içi kaynakların yabancı ülkelere aktarılması anlamına geldiği,
- Ödemeler bilançosu açıklarından çok daha büyük tutarlarda borçlanıldığı ve bu nedenle ödemeler bilançosu kriterine göre borç sınırı aşıldığı,
- Vadeleri bakımından, kısa vadeli borçların toplam borç stoku içerisinde ki artış hızının uzun vadeli borç stokunun artış hızından yüksek olduğu ve bu nedenle borç sınırının aşıldığı,
- Kısa dönem dış borç servisi kapasitesi kriterine göre orta derecede borçlu bir ülke konumunda olduğu ve bu nedenle borç sınırının aşılmadığı,
- Uzun vadeli dış borç servisi kapasitesine göre, tasarruf ve yatırımlar arasındaki denge açısından dış borç sınırının aşılmadığı diğer bir ifadeyle Türkiye’nin yatırımlarını arttırabilmesi için dış kaynağa ihtiyaç duyan bir ülke olduğu,
- Yine uzun vadeli dış borç servisi kapasitesine göre, dış borçların sağlıklı bir şekilde ödenebilmesi için, ihracatın GSMH içindeki payının ithalat ve dış borç stokunun GSMH içindeki payından yüksek olması gerektiği, buna karşın Türkiye’de ihracattan yeterli düzeyde döviz geliri elde edilemediği ve ihracatın

tek başına ithalatı bile karşılayacak boyutta olmadığı ve bu nedenle de dış borçların ödenebilirliğinin tehlikeye girmemesi için dış borca sınır getirilmesi gerektiği, şeklinde özetlenebilir.

Türkiye’de dış borç ana para ve faiz ödemelerinin yıldan yıla arttığı fakat alınan dış borçların üretken yatırım alanlarına yönlendirilemediği ifade edilebilir. Türkiye’de dış ödeme güçlüğü ile karşılaşmış olmasına ve sabit sermaye yatırımları için gereken ithalatı yapmasının kolay olmasına rağmen, GSMH’den yatırımlara ayrılan payın gerilemesi ve 1990’ların sonundan başlayarak %20’nin altına düşmesi oldukça dikkat çekicidir. Bütün bu değerlendirmeler birlikte dikkate alındığında, Türkiye’de dış borçlanmaya yatırım amaçlı değil, mevcut borçların ödenmesi için başvurulduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu durumda, hem dış borçlardan beklenen olumlu etkiler ortaya çıkmamakta hem de borçların geri ödenmesi ancak yeni borçlanmalarla ya da vergi gelirleri ile karşılanmaktadır. Dolayısıyla, gelir dağılımı vergi ödeyenlerin aleyhine değişmektedir. Çünkü borçlanma yapıldığı dönemde bir gelir teşkil etmesine karşılık, anapara ve faiz ödemeleri sırasında ekonomi için bir yük oluşturmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerin, ihtiyaç duydukları yatırımları gerçekleştirebilmeleri için dış kaynağa ihtiyaç duymaları olağan bir durumdur. Bu nedenle, bu ülkelerde karşılaşılan sorunlardan biri dış borç yüküdür. Dolayısıyla dış borçlar alındığında ekonomiye katkı sağlarlar, fakat ödenecekleri zaman güçlük oluştururlar. Bu bağlamda, alınan borçların verimli alanlarda kullanılması şarttır. Oysa Türkiye’de dış borçlar hem alınırken hem de kullanılırken bu koşullar göz ardı edilmektedir. Bu nedenle, borcun alındığı dönemdeki kuşak ile borcun ödendiği dönemdeki kuşaklar arasında gelir dağılımı ikinciler aleyhine bozulmaktadır.

Osmanlıdan günümüze kadar devam eden ve sürekli artan bir borç stokunun olması, ülkenin geçmiş nesillerin borç yükünü de taşıması anlamına gelmektedir. Çünkü alınan borçlar ödenememiş, tekrar borçlanılmış ve günümüzdeki borç batağına böylece gelinmiştir. Bu borçların anapara ve faiz ödemeleri toplum üyelerinin ödediği vergilerle karşılanmaktadır. Ayrıca, borçlar vergilerle karşılandığı ve gerektiğinde vergilerin arttırılmasına yol açtığı için, vergi ödeyenlerle ödemeyenler arasında gelir dağılımını bozucu bir etki de meydana getirmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4. KAMU BORÇLARI VE GELİR DAĞILIMI İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Bu bölümde, borçlanmanın gelir dağılımı üzerine etkilerinin yönü ve büyüklüğü ampirik olarak test edilecektir. Öncelikle uygulamanın amacı, veri seti ve dönem açıklanacak; daha sonra borçlanmanın gelir dağılımı üzerine etkilerini test etmek amacıyla kullanılan yöntem ve kurulan model hakkında bilgi verilecek ve son olarak tahmin sonuçlarına değinilecektir.

4.1. Uygulamanın Amacı

Maliye politikası aracı olarak kullanılabilen borçlanma politikası, gelir dağılımı üzerinde eşitsizliği arttırıcı ya da eşitsizliği azaltıcı yönde etkide bulunabilmektedir. Gelir dağılımı ile ilgili olarak yapılan çalışmalarda, gelirle ilgili verilerin sağlıklı ve sürekli elde edilmeyişi nedeniyle gelir dağılımı eşitsizliğini ölçen katsayıların elde edilmesi önemli bir sorun oluşturmaktadır. Bu nedenle, gelir dağılımı ile ilgili eski dönem çalışmalar teorik düzeyde yapılmıştır. Buna karşılık, 1980’li ve özellikle 1990’lı yıllardan itibaren gelir dağılımı eşitsizliğinin durumu ve eşitsizliğin azaltılmasına yönelik politikalar ve ampirik çalışmalar ön plana çıkmıştır. Bununla birlikte, mevcut çalışmaların sayısı veri kısıtı nedeniyle sınırlı düzeydedir.

Bu bağlamda uygulamanın amacı, borçlanmanın gelir dağılımı üzerindeki etkisinin büyüklüğünün ve yönünün ampirik olarak test edilmesidir. Uygulamada, öncelikle toplam borçların gelir dağılımı üzerindeki etkisi incelenecektir. Farklı ülkelerin karşılaştırılmasında, borcun iç ve dış borç olarak sınıflandırılması daha yaygın bir uygulamadır. Her ülkenin toplam borç stoku içinde iç ve dış borçların payı değişebilmektedir. Her iki borç türünün gelir dağılımı üzerinde farklı yönde ve boyutta etkileri olabildiğinden dolayı analizde toplam borç stokunun yanında iç ve dış borç stokun gelir dağılımı üzerinde etkileri ayrı ayrı incelenecektir. Bunun yanında, gelir dağılımı üzerinde önemli etkiye sahip olduğu düşünülen kişi başına gelir, işsizlik oranı, eğitim, enflasyon gibi bazı ekonomik ve sosyal değişkenler de modele eklenecektir. Bu yöntemle, hem borçlanmanın gelir dağılımı üzerindeki etkisi hem de modele eklenen diğer değişkenlerin gelir dağılımı üzerindeki etkileri araştırılmak istenmektedir.

4.2. Veri ve Dönem

Analizde ülkeler, Dünya Bankası (WB) sınıflandırmasına uygun olarak yüksek gelirli ülkeler (YGÜ), orta gelirli ülkeler (OGÜ) ve düşük gelirli ülkeler (DGÜ) olarak üçlü sınıflandırmaya tabi tutulmuştur. Bu sınıflandırma paralelinde analize dahil edilen gelir grubuna göre 42 ülke isimleri Tablo 4-1’de sunulmuştur.

Tablo 4.1. Gelir Durumuna Göre Ülke Sınıflandırılması

Yüksek Gelirli Ülkeler	Orta Gelirli Ülkeler	Düşük Gelirli Ülkeler
Norveç	Macaristan	Mongolia
Kanada	Polonya	Hindistan
İsveç	Şili	Pakistan
İsviçre	Estonya	Nepal
Belçika	Slovak Cumhuriyeti	Papua Yeni Gine
ABD	Kosta Rica	Uganda
Hollanda	Panama	Kenya
Finlandiya	Rusya F.	Nijerya
İtalya	Tayland	Ruvanda
Yeni Zelenda	Türkiye	Burundi
İspanya	El Salvador	Mali
İsrail	Endonezya	Sierre Leone
	Honduras	
	Guatemala	
	Güney Afrika	
	Morokko	
	Bostvana	
	Lesotho	

Modelde, 2000-2005 dönemine ait yıllık veriler, ortalamaları alınarak kullanılmıştır. Analizde kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenler ile her bir değişkenin elde edildiği kaynaklar Tablo 4-2’de verilmiştir.

Tablo 4.2. Veri Seti

Veri	Açıklama	Kaynak
<i>Gini</i>	Gelir dağılımı eşitsizlik ölçütü	UNDP, Nationmaster
<i>tbs</i>	Toplam borç stoku / GSYİH (%)	IMF: IFS
<i>ibs</i>	İç Borç Stoku / GSYİH (%)	IMF: IFS
<i>db</i>	Dış Borç Stoku / GSYİH (%)	IMF: IFS
<i>kbg</i>	Kişi başına GSYİH (SGP'ye göre)	UNDP-HDR
<i>işz</i>	İşsizlik oranı (%)	IMF: IFS
<i>kh</i>	Kamu harcamaları / GSYİH (%)	IMF: IFS
<i>nfs</i>	Nüfus	IMF: IFS
<i>eğit</i>	Eğitim Harcamaları / GSYİH (%)	UNDP-HDR
<i>enf</i>	Sanayi ürünleri fiyat endeksi: Sanayi üretim fiyatlarını içeren ve çeşitli yılların temel alındığı endeks değerleri, 2000=100 alınarak hesaplanmış değerler	IMF: IFS
<i>dtic</i>	Dış ticaret bilançosu açığı/fazlası	IMF: IFS
<i>dk</i>	Döviz kuru: her bir yılın periyot ortalaması	IMF: IFS

Bu çalışmada, bağımlı değişken olarak *Gini* katsayısı kullanılmıştır. Gini katsayısı, UNDP'nin 2002-2003-2004-2005 İnsani Gelişme Raporları (Human Development Report- HDR) ve Nationmaster internet adresinden elde edilmiştir. Bu noktada belirtilmesi gereken önemli bir husus, Gini katsayısının her yıl düzenli olarak ve/veya belirli bir dönemde her ülke için hesaplanmamış olmasıdır. Bu bağlamda, İGR'de yer alan bir veya birkaç yıla ait veriler kullanılmıştır. Özellikle gelir dağılımında bir yıldan diğer bir yılda önemli düzeyde değişikliklerin olmayacağı varsayımı ile belirtilen döneme ait Gini katsayılarının ortalama değerleri kullanılmıştır.

Toplam borç stoku /GSYİH oranı, *tbs* değişkeni ile temsil edilmiştir. IFS veri setinde her bir ülkenin toplam borç stoku kendi para birimleri ile ve cari fiyatlarla ifade edildiği için, her ülkenin toplam borç stoku ilgili yıl GSYİH (GDP) değerine oranlanmıştır. Diğer bir ifadeyle, *tbs* değişkeni GSYİH'nin yüzdesi olarak ifade

edilmiştir. *tbs* değişkeni, IMF: International Financial Statistics, June 2007 ülke verilerinden derlenmiştir.

İç borç stoku/GSYİH oranı, *ibs* değişkeni ile ifade edilmiştir. *tbs* değişkeni için yapılan dönüştürme işlemi *ibs* değişkeni için de tekrarlanmıştır. Diğer bir ifadeyle, *ibs* değişkeni GSYİH'nın yüzdesi olarak ifade edilmiştir. *ibs* değişkeni, IMF: International Financial Statistics, June 2007 ülke verilerinden derlenmiştir.

Dış borç stoku/GSYİH oranı, *dbs* değişkeni ile ifade edilmiştir. *dbs* değişkeni, IMF: International Financial Statistics, June 2007 ülke verilerinden derlenmiştir. *tbs* ve *ibs* için yapılan dönüştürme işlemi *dbs* için de tekrarlanmıştır.

Kişi başına gelir, *kbg* değişkeni ile ifade edilmiştir. *kbg* değişkeni, ülkeler arasındaki fiyat düzeyi farklılaşmasını ortadan kaldıran para birimi dönüştürme oranı olan satın alma gücü paritesine göre (SGP) kişi başına düşen yıllık ortalama geliri ifade etmektedir. *kbg* değişkeni, UNDP 2002-2003-2004-2005 ve 2006 İGR'lerden elde edilmiştir.

İşsizlik oranı, modelde *isz* değişkeni ile ifade edilmiştir. İşsizlik oranı, IMF: International Financial Statistics, June 2007 ülke verilerinden elde edilmiştir.

Kamu harcamaları/GSYİH oranı, modelde *kh* değişkeni ile ifade edilmiştir. IFS veri setinde her bir ülkenin kamu harcama rakamları kendi para birimleri ile ve cari fiyatlarla ifade edildiği için, her ülkenin kamu harcama rakamları ilgili yıl GSYİH (GDP) değerine oranlanmıştır. *kh* değişkeni, IMF: International Financial Statistics, June 2007 ülke verilerinden derlenmiştir.

Nüfus, modelde *nfs* değişkeni ile ifade edilmiştir. Özellikle az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde hızlı nüfus artışına bağlı olarak da gelir dağılımı etkilenebilmektedir. Gelir artışı nüfus artışının gerisinde kalmakta ve gelir dağılımı olumsuz yönde değişebilmektedir. Bu nedenle, modele dahil edilen *nfs* değişkeni, IMF: International Financial Statistics, June 2007 ülke verilerinden derlenmiştir.

Eğitim harcamaları modelde *eğit* değişkeni ile ifade edilmiştir. Eğitim harcamalarının GSYİH içindeki payını gösteren *eğit* değişkeni, UNDP 2002-2003-2004-2005 ve 2006 İGR'lerden elde edilmiştir.

Modelde enflasyon göstergesi olarak sanayi ürünleri fiyatları endeksi kullanılmakta ve modelde *enf* değişkeni ile ifade edilmektedir. *enf* değişkeni, IMF: International Financial Statistics, June 2007 ülke verilerinden derlenmiştir.

Dış ticaret dengesi, modelde *dtic* değişkeni ile ifade edilmiştir. *dtic* değişkeni, IMF: International Financial Statistics, June 2007 ülke verilerinden derlenmiştir.

Döviz kuru, özellikle yabancı paralar cinsinden yapılan borçlanmalarda önemli bir göstergedir. Modelde *dk* değişkeni ile ifade edilmiştir. *dk* değişkeni, IMF: International Financial Statistics, June 2007 ülke verilerinden derlenmiştir ve yıllık ortalamayı ifade etmektedir.

4.3. Yöntem ve Model

Çalışmanın en önemli zorluğu, gelir dağılımı verilerinin zaman serisi analizi yapmaya imkan verecek ölçüde uzun bir dönemi kapsamamasıdır. Bu nedenle, genellikle gelir dağılımı analizleri çok ülkeli yatay veya zaman zaman da panel regresyon analizi şeklinde olabilmektedir. Bu zorluk nedeniyle, bu çalışma çok ülkeli yatay kesit analizlere dayanmaktadır.

4.3.1. Yöntem

Çalışmada, kesit veriler kullanılarak en küçük kareler (EKK) yöntemi ile tahminde bulunulacaktır.

EKK yöntemi, belli varsayımların sağlanması halinde, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkiyi gerçeğe en yakın şekilde tahmin eden yöntemdir. EKK yöntemi, basit doğrusal ve çoklu regresyon modellerinin çözümlenmesinde kullanıldığı gibi, çeşitli ekonometrik modellerin çözümünde de kullanılan tekniklerin temelidir. Çoklu regresyon modelinde, bağımlı değişkeni açıklayan birden fazla bağımsız değişken yer almaktadır. Günlük hayatta bağımlı değişkene etki eden birden fazla faktör vardır. Bu nedenle, basit regresyon modeli yeterli gelmemektedir. Bağımlı değişken ile o bağımlı değişkeni etkileyen birden çok bağımsız değişken arasındaki ilişki çoklu regresyon modeli olarak ele alınmaktadır.

Bağımlı değişken ile k-1 sayıda bağımsız değişken arasındaki çoklu regresyon ilişkisi genel olarak şu şekilde ifade edilebilir:

$$Y = b_0 + b_1 X_1 + b_2 X_2 + \dots + b_k X_k + u \quad (1)$$

Burada, bağımlı değişken Y, k-1 sayıda bağımsız değişkenin doğrusal bir biçimi tarafından belirlenmektedir. Modelin parametreleri, örnek verilerinden yararlanılarak

tahmin edildiğinden ve yukarıdaki ilişki, örnekteki her i gözlemi için geçerli kabul edildiğinden model,

$$Y_i = b_0 + b_1 X_{1i} + b_2 X_{2i} + \dots + b_k X_{ki} + u_i, \quad i = 1, 2, \dots, n \quad (2)$$

şeklinde yazılabilir. Model daha kısa biçimde,

$$Y_i = b_0 + \sum_{j=1}^k b_j X_{ji} + u_i, \quad j = 1, 2, \dots, k \quad (3)$$

olarak ifade edilebilir.

EKK ile tahmin yapılırken ortaya çıkabilecek en önemli sorunlardan birisi değişen varyans sorunudur. Doğrusal regresyon modelinin önemli varsayımlarından bir tanesi sabit varyans (homoscedasticity) varsayımdır. Bu varsayıma göre, hata terimi varyansı, bağımsız değişkendeki değişmelere bağlı olarak değişmeyip aynı kalmaktadır. Sabit varyans:

$$\text{Var.}(u) = E[u_i - E(u)]^2 = E(u_i^2) = \sigma_u^2 \quad (4)$$

şeklinde ifade edilmektedir. Burada hata terimi varyansı ile bağımsız değişken arasında bir ilişki yoktur. Yani:

$$\sigma_u^2 \neq f(X_i) \quad (5)$$

Değişen varyans sorununa, kesit verilerinde, zaman serisi verilerine oranla daha çok rastlanabilir. Kesit verilerinde, zaman içinde bir noktada, tekil tüketiciler ya da onların aileleri, firmalar, sanayiler, ya da bölge, ülke, kent gibi coğrafi bölünmeler türünden bir ana kütlenin üyeleriyle ilgilenilir. Dahası bu birimler küçük, orta, büyük firmalar ya da düşük, orta, yüksek gelirli gibi değişik büyüklüklerde olabilirler (Gujarati-2001, s;359). Varyansın sabit olmaması yani değişen varyans (heteroscedasticity) durumunda, EKK tahmin edicilerinin sapmasızlık ve tutarlılık özellikleri bozulmamaktadır. Ancak, minimum varyanslı olma özelliğini kaybetmektedirler. Ayrıca, EKK tahmincilerinin t ve F değerleri olmaları gerektiğinden farklı olmaktadır.

Ekonometrik modelde değişen varyans olup olmadığının belirlenmesi için yapılan değişen varyans testleri iki grupta toplanabilir. Bunlar, sistematik olmayan (grafiksel) testler ve sistematik testlerdir. Sistematik olmayan testler, genel olarak, hata paylarının dağılımını bir diagram halinde göstererek diagramın incelenmesine dayanmaktadır. Sistematik testler ise, değişen varyansın olup olmadığını parametre tahminlerine dayanan istatistiklerle ortaya koymaktadırlar (İşyar-1999, s;158).

Spearman sıra korelasyon testi, Goldfeld-Quand testi, Glejser testi ve White testi sistematik testlerin başlıcalarıdır (Tarı-2005, s;177-179). Bunlardan White eş varyans testi, uygulanması kolay ve normallik varsayımına dayanmayan bir testtir.

Modelde çok sayıda açıklayıcı değişken varsa, bunları, bunların karelerini (ya da daha yüksek kuvvetlerini), çapraz çarpımlarını hesaba katmak serbestlik derecesi sorununa yol açabilir. Dolayısıyla bu testi uygularken dikkatli olunmalıdır. Gerekirse çapraz çarpımlar dışlanabilir. Test istatistiğinin anlamlı çıktığı bazı durumlarda bunun nedeni değişen varyans değil de model kurma hataları olabilir. Başka bir ifadeyle, White testi değişen varyans ya da model kurma ya da her ikisi için bir test olabilir (Tarı-2005, s;186).

Değişen varyans tespiti durumunda, düzeltici önlemlere başvurulmaktadır. Bu durumda tahminden elde edilen t değerleri yerine White değişen varyansla uyumlu t değerleri hesaplanarak dikkate alınmaktadır (Başar-2004, s;71-72).

4.3.2. Modeller

Gelir dağılımını belirleyen faktörlerin karmaşık olmasından dolayı, gelir dağılımında gözlenen adaletsizliği tam olarak açıklayabilen tek bir teorik model henüz geliştirilememiştir. Bunun yerine, gelir dağılımını etkileyen her bir faktör için oluşturulabilen modellerle yetinilmektedir. Bu faktörleri Sahota (1978) şöyle gruplandırmıştır: Yetenek, stokastik faktörler, bireysel tercihler, beşeri sermaye, eğitim eşitsizliği, miras ve devlet politikaları. Gelir dağılımını etkileyen bir çok faktör vardır ve bunların aynı anda tek bir modelle ifade edilmesi çok güçtür. Bu nedenle, amaca uygun olan faktörleri içeren bir model analiz için daha uygundur.

Gelir dağılımının incelendiği bir takım çalışmalarda, gelir dağılımı eşitsizliği ölçütlerinden olan Gini katsayısı bağımlı değişken olarak alınırken; demokrasi, ideoloji, kişi başına gelir (SGP'ye göre), kamu sektörü istihdam payı, bütçeden sosyal transferlere ayrılan yüzde pay, kamu borçları, ihracat, dışa açıklık göstergeleri, alt yapı yatırımları, beşeri sermaye yatırımları, döviz kuru gibi gelir dağılımını etkileyen çeşitli ekonomik ve sosyal faktörler bağımsız değişken olarak modele alınmaktadır (Prechel 1985, Gagliani 1987, Nielsen 1994, Milanović 1994, Sailesh 1999, Gradstain, Milanović ve Ying 2001, Calderon ve Serven 2004, Iacoviella 2005, vd.). Bu çalışmada da, Gini katsayısı bağımlı değişken olarak alınırken, borçluluk göstergeleri ile gelir

dağılımını etkileyen diğer ekonomik ve sosyal bazı faktörler bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda kurulan modeller aşağıdaki gibidir:

$$\textbf{Model 1: } Gini = \beta_0 + \beta_1 tbs + \beta_2 işz + \beta_3 kh + \beta_4 nfs + \beta_5 eğit + \beta_6 dk + u \quad (6)$$

Kamu borç stokundaki artışların gelir dağılımı eşitsizliğini artıracığı (Arsan-1961, İnce-1973, Türkal-2003, Ulusoy-2003 vd.) görüşü nedeniyle toplam borç stoku değişkeni modelde kullanılmıştır. Kamu borcunun iktisadi ve sosyal bir çok etkisi vardır. Borcun etkisi öncelikle iktisadi alanda oluşur, daha sonra siyasal, sosyal ve kültürel alana yansır. Borçların ekonomik etkileri fiyatlar genel düzeyi, yatırımlar, ödemeler bilançosu gibi ekonomik göstergeler üzerinde olurken, sosyal etkileri daha ziyade gelir dağılımı üzerindeki etkilerine göre değerlendirilir. Kamu borçlarının gelir dağılımı üzerine etkileri çeşitli faktörlere bağlı olarak değişebilmektedir. Kamu borçlarının etkileri hangi kaynaklardan borçlanıldığı, faiz oranları, ekonominin içinde bulunduğu konjonktürel durum, borcun miktarı, geri ödeme periyotları, hangi amaçlarla borçlanıldığı, borçla elde edilen kaynakların ne şekilde kullanıldığı gibi bir çok faktöre bağlı olarak değişebilmektedir. Bunların dışında ülkenin iktisadi ve sosyal yapısı, siyasi otoriteye güveni, hükümet politikalarına desteği, geleceğe yönelik beklentileri de borcun etkilerini belirleyen faktörlerdendir.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin borçlanma nedenleri göz önüne alındığında, özellikle gelişmekte olan ülkelerde borçlanmanın gelir dağılımını olumsuz yönde etkileyebileceği genellemesi yapılabilir. Bununla birlikte, borçlanmanın gelir dağılımı üzerine etkisinin her zaman olumlu ya da her zaman olumsuz yönde olabileceğini ifade etmek güçtür. Bunun yerine, incelenen ülkenin borçlanma amacı, borcun kullanım şekli, finansmanı, ülkenin gelir düzeyi gibi bazı faktörlerle birlikte değerlendirilmesi daha uygundur. Bu nedenle, modelde toplam borç stoku değişkeninin beklenen işareti belirsizdir.

İşsiz kesim gelir elde edemediğinden dolayı yoksul olarak nitelendirilebilen kesimdir. Özellikle etkin bir sosyal güvenlik sisteminin oluşturulamadığı toplumlarda işsizlik, gelir eşitsizlikleri açısından daha ciddi bir problemdir. İşsizlik sigortasının olmadığı her ülkede çalışanların %15'inin işsiz kalması emekçilerin ortalama yaşam düzeyini, reel ücretlerin %10 düşmesinden daha kötü etkiler (Alkin-2000, s;288). Bu

nedenle gelir dağılımı analizlerinde işsizlik önemli göstergelerden bir tanesidir. Bazı çalışmalarda istihdam göstergesi olarak kamu kesiminde çalışanların sayısı ile gelir dağılımı eşitsizliği ilişkisi araştırılmış ve çalışan sayısı arttıkça Gini katsayısının küçüldüğü sonucuna ulaşılmıştır (Milanoviç-1994). Bu çalışmada, istihdam göstergesi olarak işsizlik oranı kullanılmıştır. İşsizlik oranı arttıkça (azaldıkça) gelir dağılımı eşitsizliği artmaktadır (azalmaktadır). Bu nedenle, işsizlik değişkeninin modelde pozitif işaretli olması beklenmektedir.

Kamu harcamalarının seviyesi ne kadar büyürse devletin o oranda gelire ihtiyacı olacaktır. Dolayısıyla, kamu harcamaları dolaylı olarak borçlanma düzeyini belirleyen bir göstergedir. Fakat, kamu harcamalarının gelir dağılımı üzerine etkisi harcamaların bütçede hangi amaçla kullanıldığına ve finansmanının hangi kesimlerden sağlandığına bağlı olarak değişebilmektedir. Gelir dağılımı eşitsizliklerini azaltmak için devlet ekonomiye müdahalede bulunabilir. Gelir dağılımı eşitsizliklerini azalmada devletin kullanabileceği en önemli kalem, kamu harcamaları içerisinde sosyal transfer harcamalarıdır. Bütçeden sosyal transferlere ayrılan pay arttıkça gelir dağılımı eşitsizlikleri azalacaktır (Milanoviç-1994). Bu nedenle, kamu harcamalarının gelir dağılımına etkisi harcamanın bileşimine bağlı olarak değişecektir. Diğer bir ifadeyle, eğer kamu harcamaları içerisinde sosyal harcamalar ve yatırımlar ağırlıklı ise gelir dağılımı olumlu, cari ya da borç faizleri gibi giderler ağırlıklı ise gelir dağılımı olumsuz etkilenecektir. Bu çalışmada, veri kısıtı nedeniyle kamu harcamaları değişkeni olarak kullanılmıştır. Analiz kapsamında kamu harcamaları değişkeni genel toplamı ifade ettiğinden, gelir dağılımı üzerindeki beklenen etki belirsizdir.

Bir ülkede eğitim, nüfus yapısı, coğrafi konum, doğal kaynaklar, ekonomik faaliyetler, bölgesel sermaye birikimi, istihdam ve altyapı gibi çeşitli faktörler sebebiyle dengesizlikler oluşabilmektedir (Karabulut-2005, s;11-12). İktisadi politikaların gelir dağılımı üzerindeki etkileri, geleneksel olarak, iktisadi büyüme üzerindeki etkileri ile analiz edilmeye çalışılır. Neo-Klasik büyüme modellerinde, nüfus artış oranının büyümeyi olumsuz etkileyeceği öngörülür (Sailesh-1999, Başar-2004). Hızlı nüfus artışının yarattığı işsizlik, gelir dağılımı bozukluğuna yol açan nedenlerden bir tanesidir (Alkin-2000, s;289). Bu nedenle, nüfus göstergesi olarak modele her bir ülkenin nüfusu değişkeni olarak eklenmiştir. Gelirdeki artış oranından daha yüksek düzeyde gerçekleşen nüfus artışı mevcut gelirin daha çok kişi arasında bölünmesine ve işsizliğin artmasına

neden olacak ve gelir dağılımı bozulacaktır. Bu nedenle, modelde nüfus değişkeninin pozitif işaretli olması beklenmektedir.

Emek faktörü gelir yaratıcı unsurlardan bir tanesidir. Beşeri sermayeyi arttırmaya yönelik yapılacak en önemli yatırım alanı eğitim ve sağlıktır. Beşeri sermaye konusunda, etkilerinin ölçülmesindeki kolaylıklar ve önemi nedeniyle daha ziyade eğitim harcamaları üzerinde durulmaktadır. Dolayısıyla, beşeri sermayeye yapılan yatırımların gelir dağılımı eşitsizliklerini azaltacağı düşünülmektedir (Sahota-1978, Üstünel-1989, Akdoğan-1996, Yumuşak ve Bilen-2000, Palamut ve Yüce-2001, Calderon ve Serven-2004, Karaarslan-2005). Bu nedenle, modelde yer alan eğitim değişkeninin negatif işaretli olması beklenmektedir.

Ekonominin dışa açıklık göstergeleri de, büyüme ile bağlantılı olarak gelir dağılımı üzerinde etkili olabilmektedirler. Bu nedenle, çalışmaya, döviz kuru göstergesi ilave edilmiştir. Sürdürülebilir nitelikte bir büyüme yapısının oluşturulabilmesi ile döviz kurunun düzeyi arasında güçlü bir ilişki vardır. Eğer ekonomideki büyümenin motoru kamu harcamaları ise ve bu süreçte cari açık oluşuyorsa sürdürülebilir bir büyümeden bahsetmek mümkün olmaz (Civelek-2002). Döviz kuru, özellikle yabancı paralar cinsinden yapılan borçlanmalarda önemli bir göstergedir. Çünkü, döviz kuru arttıkça borçlanma maliyeti yükselecektir. Dolayısıyla ülke kaynaklarının büyük bir kısmının borçlanma amaçlı kullanılması gerekecektir. Bu nedenle, modelde döviz kuru değişkeninin pozitif işaretli olması beklenmektedir.

$$\textbf{Model 2: } Gini = \beta_0 + \beta_1 ibs + \beta_2 kbg + \beta_3 işz + \beta_4 kh + \beta_5 dk + u \quad (7)$$

İç borçların gelir dağılımı üzerindeki etkisi Model 2 ile araştırılmak istenmiştir. İç borçlar ile gelir dağılımı ilişkisinin incelendiği çalışmalarda iç borç stokundaki artışların eşitsizliği arttırdığı sonucu elde edilmiştir (Özgen-1999, Özgen-2002, Oskay-2004). İç borçlar alındığında, kullanıldığında ve ödendiğinde gelir dağılımı üzerinde doğrudan veya dolaylı yollardan etkili olurlar. Doğrudan etkiler borç anapara ve faiz ödemeleri sırasında ortaya çıkarken, dolaylı etkiler büyümeyle ilgili olarak ortaya çıkar. İç borçların gelir dağılımı üzerindeki etkileri borçlanmanın taşıdığı bazı özelliklere bağlı olarak farklı yönde değişebilecektir. Bu nedenle, modelde iç borç değişkeninin beklenen işareti belirsizdir.

Modelin açıklama gücünün yüksek tutulması amacıyla, modellerde farklı değişkenler kullanılmıştır. Bu bağlamda, Model 2'ye eklenen değişken kişi başına gelir değişkenidir. Kişi başına gelir ile Gini katsayısı arasındaki ilişkinin test edildiği çalışmalarda (Prechel-1985, Milanoviç-1994, Gradstain, Milanoviç ve Ying-2001), kişi başına gelir arttıkça gelir dağılımı eşitsizliklerinin azalacağı yönünde sonuçlar elde edilmiştir. Bu nedenle modele dahil edilen kişi başına gelir değişkeninin modelde negatif işaretli olması beklenmektedir.

$$\textbf{Model 3: } Gini = \beta_0 + \beta_1 dbs + \beta_2 kbg + \beta_3 işz + \beta_4 enf + \beta_5 dtic + \beta_6 dk + u \quad (8)$$

Model 3'te dış borçların gelir dağılımı üzerindeki etkisi incelenmek istenmiştir. Prechel-1985, farklı ülkeleri kapsayan çalışması ile dış borçların ve ihracat, kişi başına gelir gibi bazı ekonomik değişkenlerin gelir dağılımı üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Dış borçlar alındığında GSYİH'yı arttırıcı; ödendiğinde ise, azaltıcı etkide bulunurlar. Diğer bir ifadeyle, dış borcu ödeyen ülkede bir refah azalışı olur. Bunlara ilave olarak borç olarak alınan fonlar, üretken yatırımlarda kullanılmamışsa refah azaltıcı etkisi daha fazla olacaktır. Dış borçlar gelir dağılımı üzerinde dolaylı bir etkiye sahiptir. Bu etkiler, borçların hangi şartlarda alındığına göre farklılık gösterecektir. Dış borcun bağlı olduğu şartlar, ekonomide yaratacağı etkilerin belirleyicisi olur. Bu nedenle, modelde dış borçların beklenen işareti belirsizdir.

Enflasyon kısa vadede gelir ve kaynak dağılımını uzun vadede de ekonomik büyüme ve kalkınmayı engelleyerek ülkelerin gelişmesindeki en büyük engellerden bir tanesidir. Dolayısıyla enflasyon dönemlerinde sabit ücretlilerin gelirleri reel olarak değer kaybederken tüccar, üretici, imalatçı ve hatta serbest meslek erbabının gelirleri fiyat hareketlerini yakından takip eder. Enflasyonun gelir dağılımı üzerine iki yönlü etkisi vardır. Bu etkiler, borç verenlere anapara ve faiz ödemeleri sırasında doğrudan doğruya ya da büyüme ile bağlantılı olarak dolaylı olarak ortaya çıkabilir. Enflasyon oranı arttıkça büyüme hızının düşeceği ve gelir dağılımı eşitsizliklerinin artacağı yönündeki (Calderon ve Serven-2004) görüşler nedeniyle modele enflasyon değişkeni dahil edilmiştir. Enflasyon dönemlerinde gelir dağılımı zengin sınıf lehine değişir. Bu nedenle, enflasyon değişkeninin modelde pozitif işaretli olması beklenmektedir.

Dış ticaretle ilgili olarak, bazı analizlerde ihracat göstergesi kullanılmıştır (Prechel-1985). Bu çalışmada ise, dış ticaret açıkları kullanılmıştır. Dış ticaret açıkları, bir ülkenin borcunda artışa neden olur. Borcunu ödeyebilir durumda kalmak için, kabaca ifade etmek gerekirse, ülkenin borcu ülkenin net refahından daha fazla olmamalıdır (Semler ve Sieveking-2000, s;1122). Dış ticaret açıkları, borç stokunu arttırarak dolaylı yoldan olsa gelir dağılımı üzerinde negatif etki gösterebilirler. Bu nedenle dış ticaret açıklarının modelde pozitif işaretli olması beklenmektedir.

$$\textbf{Model 4: } Gini = \beta_0 + \beta_1 ibs + \beta_2 dbs + \beta_3 kbg + \beta_4 işz + u \quad (9)$$

Tablo 4-3’de sunulan korelasyon katsayılarına göre, bütün değişkenler içerisinde Gini katsayısı ile iç borç stoku, dış borç stoku, kişi başına gelir ve işsizlik değişkenleri arasında yüksek bir korelasyon vardır. Bu nedenle, bu değişkenlerin gelir dağılımı üzerindeki etkilerinin test edilmesi için Model 4 kurulmuştur.

4.4. Tahmin Sonuçları

Analizde Eviews 5.1 ekonometri paket programı kullanılmıştır. 2000-2005 dönemine ait verilerle tüm modellerden elde edilen tahmin sonuçları toplu olarak Ek 2’de sunulmuştur.

2000-2005 dönemin ait verilerle elde edilen Model 1’e ait çok ülkeli EKK tahmini sonuçları şöyledir: EKK tahmini yaparken ortaya çıkabilecek en önemli sorunlardan bir tanesi değişen varyans sorunudur. Bu nedenle, öncelikle modelde değişen varyans sorununun olup olmadığının belirlenmesi için White testi yapılmıştır. Buna göre sonuçlar şöyledir:

$$\begin{array}{ll} F\text{-istatistiği} = 1.600424 & n \cdot R^2 = 16.73296 \\ (0.146511) & (0.159922) \end{array}$$

Sonuçlara göre, $n \cdot R^2 > F\text{-istatistiği}$ olduğundan modelde değişen varyans olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu nedenle, analiz sonucu elde edilen t değerleri kullanılmıştır. Model 1’den elde edilen sonuçlar şöyledir^(*):

^(*)Parantez içindeki değerler, t değerlerini göstermektedir. (*)=0.10, (**) =0.05, (***)=0.01 önem düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4.3. Değişkenler Arasındaki Korelasyonlar

	<i>Gini</i>	<i>tbs</i>	<i>ibs</i>	<i>dfs</i>	<i>kgb</i>	<i>işz</i>	<i>kh</i>	<i>nfs</i>	<i>eğit</i>	<i>enf</i>	<i>dtic</i>	<i>dk</i>
<i>Gini</i>	1.000000											
<i>tbs</i>	0.144783	1.000000										
<i>ibs</i>	-0.280573	0.316916	1.000000									
<i>dfs</i>	0.285889	0.892717	-0.143256	1.000000								
<i>kgb</i>	-0.492341	-0.386193	0.156614	-0.471591	1.000000							
<i>işz</i>	0.373044	-0.097689	-0.014436	-0.090258	-0.148540	1.000000						
<i>kh</i>	0.000192	0.281424	0.258142	0.176258	0.069472	0.232990	1.000000					
<i>nfs</i>	-0.146727	-0.133292	-0.022774	-0.142794	0.156966	-0.140664	-0.445660	1.000000				
<i>eğit</i>	-0.164749	-0.028270	0.166547	-0.094588	0.430345	0.349396	0.438173	-0.257002	1.000000			
<i>enf</i>	-0.095658	-0.217293	0.207373	-0.322404	0.499269	0.052807	-0.038407	0.098245	0.217916	1.000000		
<i>dtic</i>	-0.149093	-0.073774	-0.004620	-0.080015	0.227586	-0.142856	0.031005	0.290666	0.008944	-0.32803	1.000000	
<i>dk</i>	0.074052	0.532204	-0.109108	0.610517	-0.249180	-0.146511	0.054454	-0.143689	-0.047811	-0.159107	-0.057973	1.000000

$$\begin{aligned}
Gini = & 46.03666 + 0.080359 \, tbs + 0.538159 \, işz - 0.158424 \, kh \\
& (8.010861)^{***} (1.723849)^* \quad (3.258227)^{***} \quad (-0.771444) \\
& - 0.037389 \, nfs - 1.643574 \, eğit - 0.011729 \, dk \\
& (-1,354279) \quad (-2.040285)^{**} \quad (-1.199961) \\
R^2 = & 0.33 \quad \overline{R^2} = 0.21 \quad F = 2.84 \quad Prob. F = 0.023255
\end{aligned} \tag{10}$$

Tahmin sonuçlarına göre, toplam borç stoku (*tbs*) ile *Gini* katsayısı arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır. Söz konusu ilişki istatistik olarak %10 önem düzeyinde anlamlıdır. Toplam borç stoku değişkenindeki 1 birimlik artış *Gini* katsayısını 0.080359 birim arttırmaktadır. Esneklik terimiyle ifade etmek gerekirse, diğer değişkenler sabit kalmak koşuluyla, toplam borçlardaki %1’lik artış (veya azalış), *Gini* katsayısını %0,10⁽¹⁾ oranında arttırmaktadır (azaltmaktadır). Toplam kamu borçlarının gelir dağılımındaki eşitsizliği arttıracak görüşüne (Arsan-1961, İnce-1973, Türkal-2003, Ulusoy-2003 vd.) paralel bir sonuç elde edilmiştir. Bu nedenle, toplam borç stoku arttıkça gelir dağılımı eşitsizliklerinin artacağı ve borca bir sınır getirilmesi gerektiği ifade edilebilir.

İşsizlik oranı ile *Gini* katsayısı arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır. Söz konusu ilişki istatistik olarak %1 önem düzeyinde anlamlıdır. Sonuç olarak, *işz* değişkenindeki 1 birimlik artış *Gini* katsayısını 0.538159 birim arttırmaktadır. Esneklik terimiyle ifade etmek gerekirse, diğer değişkenler sabit kalmak koşuluyla, işsizlik oranındaki %1’lik artış (azalış) *Gini* katsayısını yaklaşık %0.13⁽²⁾ arttırmaktadır (azaltmaktadır). Milanoviç (1994)’ün elde ettiği sonuçlara benzer şekilde, işsizlik oranı arttıkça gelir dağılımı eşitsizliğinin artacağı ve bu nedenle gelir dağılımı ile mücadelede işsizlik oranını azaltmaya yönelik politikaların uygulanması gerektiği ifade edilebilir.

Lucas’a göre, eğitim sektörüne yapılan yatırımlarla oluşan beşeri sermaye iktisadi büyümeyi belirleyen temel faktörü oluşturmaktadır. Çünkü eğitime yapılan yatırımlar üretimde verimi artırmaktadır (Yılmaz-2005, s;67). Bu nedenle, gelir dağılımındaki eşitsizliği açıklamak için kullanılan önemli değişkenlerden bir tanesi de, bütçeden eğitim harcamalarına ayrılan paydır. Eğitim harcamalarının *Gini* katsayısı

⁽¹⁾ Toplam borç stoku değişkeninin regresyondan elde edilen katsayısı ile toplam borç stoku ve *Gini* değişkeninin ortalamalarının oranı ile çarpılarak elde edilmiştir. Hesaplamalarda kullanılan ortalama değerler için Ek-1’e bakılabilir. $0.080359 \times (53.30786/41.55238) = 0.10$

⁽²⁾ $0.538159 \times (9.636905/41.55238) = 0.13$

(gelir dağılımı) üzerindeki etkisi beklendiği gibi negatiftir (pozitiftir) yönlüdür ve söz konusu ilişki %5 önem düzeyinde anlamlıdır. Bütçeden eğitim harcamalarına ayrılan pay arttıkça eşitsizlik azalmaktadır. Elde edilen sonuçlar Sahota-1978, Üstünel-1989, Akdoğan-1996, Yumuşak ve Bilen-2000, Palamut ve Yüce-2001, Calderon ve Serven-2004 ve Karaarslan-2005'in teorik ve ampirik bulgularıyla paralellik göstermektedir. Eğitim harcamalarında 1 birimlik artış *Gini* katsayısını 1.643574 birim azaltmaktadır. Esneklik terimiyle ifade etmek gerekirse, diğer değişkenler sabit kalmak koşuluyla, eğitim harcamalarındaki %1'lik artış (azalış) *Gini* katsayısını %0.19⁽³⁾ oranında azaltmaktadır (arttırmaktadır). Bu nedenle, bütçeden eğitime ayrılan payın arttırılması gerektiği ifade edilebilir.

Model 1'de yer alan diğer sonuçlara göre, kamu harcamaları değişkeninin *Gini* katsayısı üzerindeki etkisi negatif yönlüdür, fakat söz konusu ilişki istatistik olarak %10 önem düzeyinde anlamlı değildir. Nüfus artış oranının büyümeyi olumsuz etkileyeceği (Sailesh-1999, Başar-2004) ve gelir dağılımı eşitsizliklerini arttıracak yönündeki görüşlerin aksine analizde, nüfus artışlarının gelir dağılımı eşitsizliklerini azaltacağı sonucu elde edilmiştir; fakat ilişki istatistik olarak %10 önem düzeyinde anlamlı değildir. Döviz kuru (*dk*) değişkeni de, beklenenin aksine negatif işaretlidir, fakat ilişki istatistik olarak anlamlı değildir.

Değişkenlerin beklentiye uymayan işaretleri nedeniyle, çoklu doğrusal bağlantının olup olmadığı araştırılmıştır. İşareti teoriye uymayan bağımsız değişkenli modellerde hesaplanan VIF değerine göre^{**} bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı olmadığı tespit edilmiştir.

Gini katsayısı üzerinde iç borçların etkisini görebilmek amacıyla 2000-2005 dönemine ait verilerle elde edilen Model 2'ye ait EKK tahmin sonuçları şöyledir: Modelde değişen varyans sorununun olup olmadığının belirlenmesi için White testi yapılmıştır. Buna göre sonuçlar şöyledir:

$$\begin{array}{ll} F\text{-istatistiği} = 0.523756 & n \cdot R^2 = 6.070431 \\ (0.860084) & (0.809312) \end{array}$$

⁽³⁾ $-1.643574 \cdot (4.764286 / 41.55238) = -0.19$

^{**} Tüm hesaplamalarda en düşük VIF değeri 1.14 ve en yüksek VIF değeri 1.75 olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla, $VIF < 5$ olduğundan dolayı modellerde çoklu doğrusal bağlantı olmadığı sonucuna varılmıştır.

Sonuçlara göre, $n \cdot R^2 > F$ -istatistiği olduğundan modelde değişen varyans olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu nedenle, analiz sonucu elde edilen t değerleri kullanılmıştır.

$$\begin{aligned}
 Gini = & 46.39854 - 0.136684 \text{ } ibs - 0.430319 \text{ } kbg + 0.290631 \text{ } işz \\
 & (10.78741)^{***}(-1.729427)^* \quad (-3.380183)^{***} \quad (1.925024)^* \\
 & + 0.047051 \text{ } kh - 0.010409 \text{ } dk \\
 & (0.293243) \quad (-1.302056) \quad (11) \\
 R^2 = & 0.41 \quad \overline{R^2} = 0.32 \quad F = 4.922823 \quad \text{Prob. F} = 0.001556
 \end{aligned}$$

Tahmin sonuçlarına göre, iç borç stoku (*ibs*) ile *Gini* katsayısı arasındaki ilişkinin yönü negatiftir ve söz konusu ilişki %10 önem düzeyinde anlamlıdır. Analiz sonuçlarına göre, *ibs* değişkeni 1 birim arttığında *Gini* katsayısı 0.136684 birim azalır. Esneklik terimiyle ifade etmek gerekirse, diğer değişkenler sabit kalmak koşuluyla, iç borç stokunda meydana gelecek %1’lik artış (azalış), *Gini* katsayısında %0.07⁽⁴⁾ oranında bir azalışa (artışa) neden olacaktır. Sonuç olarak, Özgen-1999, Özgen-2002, Oskay-2004’in aksine, iç borç stokunun gelir dağılımı eşitsizliklerini azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu farklılığın borcun taşıdığı özelliklere veya analizin kapsadığı dönem ve ülke farklılıklarına bağlı olabileceği düşünülmektedir.

Tahmin sonuçlarına göre, kişi başına gelir (*kgb*) değişkeni ile *Gini* katsayısı arasındaki ilişki beklendiği gibi negatif yönlüdür ve söz konusu ilişki %1 önem düzeyinde anlamlıdır. Buna göre, kişi başına gelir değişkeninde 1 birimlik artış *Gini* katsayısında 0.430319 birimlik azalmaya neden olur. Esneklik terimiyle ifade etmek gerekirse, diğer değişkenler sabit kalmak koşuluyla, *kgb* değişkeninde %1 oranındaki artış (azalış) *Gini* katsayısında %0.13⁽⁵⁾ oranında bir azalmaya (artmaya) neden olur. Kişi başına gelir artışlarının gelir dağılımı eşitsizliklerini azaltacağı sonucu Prechel-1985, Milanović-1994, Gradstain, Milanović ve Ying-2001’in sonuçlarıyla paralellik göstermektedir.

Model 1’de olduğu gibi, işsizlik değişkeni ile *Gini* katsayısı arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır ve ilişki %10 önem düzeyinde anlamlıdır. İşsizlik değişkeninde 1 birimlik artış *Gini* katsayısında 0.290631 birimlik bir artışa neden olmaktadır. Esneklik

⁽⁴⁾ - 0.136684*(20.877714/41.552389)= -0.07

⁽⁵⁾ -0.430319*(12.41638/41.55238)= -0.13

terimiyle ifade etmek gerekirse, diğer değişkenler sabit kalmak koşuluyla, işsizlik değişkeninde %1 oranındaki artış (azalış) *Gini* katsayısında %0.07⁽⁶⁾ oranında artışa (azalışa) neden olmaktadır.

Model 2’de kamu harcamaları ve *Gini* katsayısı arasındaki ilişkinin yönü pozitifdir, fakat söz konusu ilişki istatistik olarak %10 önem düzeyinde anlamlı değildir. Son olarak, döviz kuru değişkeni ile *Gini* katsayısı arasında ters yönlü bir ilişki vardır, fakat ilişki istatistik olarak %10 önem düzeyinde anlamlı değildir.

Gini katsayısı üzerinde dış borçların etkisini görebilmek amacıyla 2000-2005 dönemine ait verilerle kurulan Model 3’ e ait EKK tahmin sonuçları şöyledir: Modelde değişen varyans sorununun olup olmadığının belirlenmesi için White testi yapılmıştır. Buna göre sonuçlar şöyledir:

$$\begin{array}{ll} F\text{-istatistiği} = 0.644041 & n \cdot R^2 = 8.837737 \\ (0.787571) & (0.716724) \end{array}$$

Sonuçlara göre, $n \cdot R^2 > F\text{-istatistiği}$ olduğundan modelde değişen varyans olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu nedenle, analiz sonucu elde edilen t değerleri kullanılmıştır.

$$\begin{aligned} Gini = & 40.76454 + 0.100751 \text{ } dbs - 0.424511 \text{ } kbg + 0.307002 \text{ } işz \\ & (11.60829)*** \quad (2.034182)** \quad (-2.722588)*** \quad (2.109977)** \\ & + 0.046674 \text{ } enf + 6.44E-06 \text{ } dtic - 0.019709 \text{ } dk \\ & (1.202535) \quad (0.077084) \quad (-2.096147)** \end{aligned} \quad (12)$$

$$R^2 = 0.44 \quad \overline{R^2} = 0.34 \quad F = 4.57 \quad \text{Prob. } F = 0.001611$$

Tahmin sonuçlarına göre, dış borç stoku (*dbs*) ile *Gini* katsayısı arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır ve bu ilişki %5 önem düzeyinde anlamlıdır. Dış borç stoku değişkeninde 1 birimlik artış *Gini* katsayısında 0.100751 birim artışa neden olacaktır. Esneklik terimiyle ifade etmek gerekirse, diğer değişkenler sabit kalmak koşuluyla, dış borç stokunda meydana gelecek %1’lik artış (azalış) *Gini* katsayısında %0.08⁽⁷⁾ oranında bir artışa (azalışa) neden olacaktır. Dış borçların gelir dağılımı üzerindeki

⁽⁶⁾ $0.290631 \cdot (9.636905 / 41.552389) = 0.07$

⁽⁷⁾ $0.100751 \cdot (32.14690 / 41.552389) = 0.08$

etkilerinin eşitsizliği artırmak şeklinde ortaya çıktığı sonucunun, Prechel-1985'in 37 ülkeli analizi ile farklı, 46 ülkeli analizi ile uyumlu olduğu söylenebilir.

Kişi başına gelir (*kbg*) değişkeni ile *Gini* katsayısı arasındaki ilişki beklendiği gibi negatif yönlüdür ve söz konusu ilişki %1 önem düzeyinde anlamlıdır. Kişi başına gelir değişkeninde 1 birimlik artış *Gini* katsayısında 0.424511 birim azalışa neden olacaktır. Esneklik terimiyle ifade etmek gerekirse, diğer değişkenler sabit kalmak koşuluyla, kişi başına gelir düzeyinde meydana gelecek %1 oranında artış (azalış) *Gini* katsayısında %0.13⁽⁸⁾ oranında bir azalışa (artışa) neden olacaktır.

İşsizlik (*işz*) değişkeni ile *Gini* katsayısı arasındaki ilişki, diğer iki modelde de olduğu gibi pozitif yönlüdür ve söz konusu ilişki modelde %5 önem düzeyinde anlamlıdır. İşsizlik değişkeninde 1 birimlik artış *Gini* katsayısında 0.307002 birim artışa neden olacaktır. Esneklik terimiyle ifade etmek gerekirse, diğer değişkenler sabit kalmak koşuluyla, işsizlik değişkeninde %1 birimlik artış (azalış) *Gini* katsayısında %0.07⁽⁹⁾ oranında artışa (azalışa) neden olacaktır.

Enflasyon oranlarının yükseldiği dönemlerde gelir dağılımı olumsuz yönde değişmektedir. Bu nedenle enflasyonla *Gini* katsayısı arasında pozitif yönlü bir ilişkinin olması beklenmektedir. Enflasyon oranı arttıkça büyüme hızının düşeceği ve gelir dağılımı eşitsizliklerinin artacağı yönündeki görüşe (Calderon ve Serven-2004) paralel sonuçlar elde edilmiştir. Fakat, ilişki istatistik olarak %10 önem düzeyinde anlamlı değildir.

Modelde yer alan diğer değişkenler, dış ticaret açıkları (*dtic*) ve döviz kuru (*dk*) değişkenleridir. Dış ticaret değişkeni ile *Gini* katsayısı arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır, fakat ilişki istatistik olarak %10 önem düzeyinde anlamlı değildir. Analiz sonuçlarına göre, döviz kuru değişkeni ile *Gini* katsayısı arasındaki ilişki beklenenin aksine negatif yönlüdür ve ilişki %5 düzeyinde anlamlıdır. Diğer bir ifadeyle, elde edilen sonuç teori ile uyumlu değildir.

Korelasyon katsayılarından hareketle kurulan Model 4'e ait EKK tahmin sonuçları şöyledir: Modelde değişen varyans sorununun olup olmadığının belirlenmesi için White testi yapılmıştır. Buna göre sonuçlar şöyledir:

⁽⁸⁾ $-0.424511 \times (12.41638/42.55238) = 0.13$

⁽⁹⁾ $0.307002 \times (9.636905/41.55238) = 0.07$

$$\begin{array}{ll} F\text{-istatistiği} = 0.908314 & n*R^2 = 7.579335 \\ (0.521531) & (0.475601) \end{array}$$

Sonuçlara göre, $n*R^2 > F\text{-istatistiği}$ olduğundan modelde değişen varyans olmadığı sonucuna varılmıştır. Bu nedenle, analiz sonucu elde edilen t değerleri kullanılmıştır.

$$\begin{aligned} Gini = & 44.39574 - 0.118441 \text{ } ibs + 0.028418 \text{ } dbs \\ & (10.81418)^{***} \quad (-1.503796) \quad (0.662784) \\ & - 0.325153 \text{ } kbg + 0.249468 \text{ } işz \\ & \quad (-2.211558)^{**} \quad 0.249468)^* \end{aligned} \quad (13)$$

$$R^2 = 0.35 \quad \overline{R^2} = 0.28 \quad F = 4.92 \quad \text{Prob. } F = 0.002779$$

Diğer modellerde olduğu gibi iç borç stoku değişkeni ile *Gini* katsayısı arasında negatif yönlü bir ilişki vardır, fakat ilişki istatistik olarak %10 önem düzeyinde anlamlı değildir. Aynı şekilde, dış borç stoku değişkeni ile *Gini* katsayısı arasında pozitif yönlü bir ilişki vardır, fakat ilişki istatistik olarak %10 önem düzeyinde anlamlı değildir.

Model sonuçlarına göre, kişi başına gelir (*kgb*) değişkeni ile *Gini* katsayısı arasındaki ilişkinin yönü negatiftir ve ilişki %5 önem düzeyinde anlamlıdır. Buna göre, kişi başına gelir değişkeninde 1 birimlik artış *Gini* katsayısında 0.325153 birim azalışa neden olmaktadır. Esneklik terimiyle ifade etmek gerekirse, diğer değişkenler sabit kalmak koşuluyla, kişi başına gelir değişkeninde %1 birimlik artış (azalış) *Gini* katsayısında %0.10⁽¹⁰⁾ oranında bir azalışa (artışa) neden olmaktadır.

İşsizlik (*işz*) değişkeni ile *Gini* katsayısı arasındaki ilişkinin yönü pozitifdir ve ilişki %10 önem düzeyinde anlamlıdır. İşsizlik değişkeninde 1 birimlik artış *Gini* katsayısında 0.249468 birimlik artışa neden olmaktadır. Esneklik terimiyle ifade etmek gerekirse, işsizlik değişkeninde %1 birimlik artış (azalış) *Gini* katsayısında %0.06⁽¹¹⁾ oranında bir artışa neden olacaktır.

⁽¹⁰⁾ $-0.325153 \times (12.41638/41.55238) = -0.10$

⁽¹¹⁾ $0.249468 \times (9.636905/41.55238) = 0.06$

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Sosyal devlet ilkesini benimseyen toplumlarda, ekonomik kalkınma ve ulusal gelir artışı tek amaç olarak kabul edilmemektedir. Yaratılan gelirin üretim faktörleri arasında adil bölüşümü ve refahın geniş kitlelere yayılması da öncelikli amaçlardandır. Adil bir gelir dağılımı gerçekleştirmek amacıyla, devlet ekonomiye müdahalede bulunarak gelirin yeniden dağılımını sağlayabilir. Devlet müdahalesi ile gerçekleştirilen bu dağılım politikasına ikincil dağılım politikası denir. İkincil dağılım politikası, adil bir gelir dağılımını gerçekleştirmek için bazı mali araçlardan yararlanmaktadır. Bu noktada, yararlanılan mali araçların önemlilerinden bir taneside borçlanmadır.

Kamu borçlarının gelir dağılımı üzerine etkilerini, gelir dağılımı araştırma sonuçlarına göre yorumlamak mümkündür. Fakat, özellikle gelir dağılımı araştırmalarının farklı metotlarla, farklı kişi ve kurumlar tarafından yapılmış olması ve özellikle belirli periyotlarla yapılmamış olması nedeniyle borçlanma ve gelir dağılımı ilişkisinin yorumlanmasında bir zorluk ortaya çıkarmaktadır. Bununla birlikte, gelir dağılımının bir veya birkaç yıllık bir zaman periyodunda önemli ölçüde değişmeyeceği varsayılarak yakın dönem borç göstergeleriyle karşılaştırılması yapılabilmektedir.

Çalışmada, kamu borçlarının gelir dağılımı üzerindeki etkileri ile ekonomik ve sosyal bazı göstergelerin gelir dağılımı üzerindeki etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla çalışmanın uygulama kısmında, gelir dağılımı eşitsizlik göstergelerinin zaman serisi uygulamasına izin verecek kadar uzun bir dönem kapsamaması nedeniyle, tahminler kesit veriler kullanılarak EKK yöntemi ile yapılmıştır. Analizde yüksek, orta ve düşük gelirli 42 ülke, 2000-2005 dönemi açısından ele alınmıştır.

Uygulama sonuçlarına göre elde edilen verileri aşağıdaki gibi özetlemek mümkündür:

- Toplam borç stoku ile gelir dağılımı arasında pozitif yönlü bir ilişki elde edilmiştir. Buna göre, toplam borç stoku arttıkça gelir dağılımı eşitsizliklerinin artacağı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, Arsan-1961, İnce-1973, Türkal-2003, Ulusoy-2003 ve diğerlerinin bulgularıyla uyumludur. Türkiye açısından bakıldığında, 1987'den 1994'e toplam borç stokunda ve gelir dağılımı eşitsizliğinde artış yaşanmıştır. 2002 yılından itibaren ise, borç stokunda bir azalma ve Gini katsayısında da bir iyileşme eğilimi gözlenmektedir. Dolayısıyla elde edilen sonuçlar hem teoriyle hem de Türkiye verileriyle paralellik göstermektedir.

- İç borç stokunun gelir dağılımı üzerindeki etkileri araştırılmış ve sonuç olarak Özgen-1999, Özgen-2002, Oskay-2004'ün aksine, iç borç stokundaki artışların (azalışların) gelir dağılımı eşitsizliklerini azalttığı (arttırdığı) sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye'de 2002 yılından itibaren iç borç yükü azalırken, gelir dağılımı eşitsizliğinin de azaldığı görülmektedir. Dolayısıyla elde edilen sonuç, gerek diğer çalışmalarla gerekse Türkiye'de ki mevcut durumla farklılık göstermektedir. Bu farklılığın iki sebepten kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Birincisi, alınan borçlar verimli alanlarda kullanılmış olduğundan dolayı olumsuz etkileri ortaya çıkmamış olabilir. Asıl etkili olduğu düşünülen ikinci sebep ise, analizin kapsadığı dönem ve ülke farklılıkları nedeniyle elde edilen sonuçların farklılık gösterebileceğidir.
- Dış borç stokundaki artışların (azalışların) gelir dağılımı eşitsizliğini arttırıcı (azaltıcı) etkisi olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, Prechel-1985'in 37 ülkeli analizi ile farklı, 46 ülkeli analizi ile uyumludur. Türkiye açısından bakıldığında, dış borç stokunda artış olduğu dönemlerde eşitsizliğin arttığı, buna karşılık stokun azaldığı dönemlerde eşitsizliğin azaldığı görülmektedir. Dolayısıyla elde edilen bulgular, hem teoriyle hem de Türkiye göstergeleriyle uyumludur.
- Kişi başına gelir artışlarının gelir dağılımı eşitsizliklerini azaltacağı sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu, Prechel-1985, Milanoviç-1994, Gradstain, Milanoviç ve Ying-2001'in sonuçlarıyla paralellik göstermektedir. Türkiye açısından bakıldığında, kişi başına gelir arttıkça gelir dağılımı eşitsizliğinin azaldığı görülmektedir. Elde edilen bulgular, hem teoriyle hem de Türkiye göstergeleriyle uyumludur.
- İşsizlik oranında meydana gelecek artışların (azalışların) gelir dağılımı eşitsizliğini arttıracağı (azaltacağı) sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular, teoriyle uyumludur. İncelenen dönemde Türkiye'de işsizlik oranında düşük oranlı bir gerileme ve gelir dağılımı eşitsizlik göstergelerinde de bir iyileşme söz konusu olmuştur. Elde edilen bulgular, hem teoriyle hem de Türkiye göstergeleriyle uyumludur.
- Eğitim harcamaları ile gelir dağılımı arasında negatif yönlü bir ilişki elde edilmiştir. Bütçeden eğitim harcamalarına ayrılan pay arttıkça (azaldıkça) gelir dağılımı eşitsizliklerinin azalacağı (artacağı) bulgusu elde edilmiştir. Elde edilen sonuçlar

Sahota-1978, Üstünel-1989, Akdoğan-1996, Yumuşak ve Bilen-2000, Palamut ve Yüce-2001, Calderon ve Serven-2004 ve Karaarslan-2005 ile paralellik göstermektedir. Türkiye’de 2002 yılından itibaren bütçeden eğitime ayrılan payın arttığı görülmektedir. Dolayısıyla, eğitim ve gelir dağılımı eşitsizliği arasında elde edilen ters yönlü ilişki hem teori ile hem de Türkiye açısından uyumludur.

Hem teorik veriler hem de uygulama sonuçları doğrultusunda Türkiye için aşağıdaki öneriler yapılabilir:

UNDP raporunda gelir sıralaması ile insani gelişme endeksi karşılaştırılmakta ve kişi başına gelir ile insani gelişme endeksi sırası arasındaki fark belirlenmektedir. Eğer insani gelişmişlik sıralaması gelir sıralamasından küçükse eksi, büyükse artı işaretli olmaktadır. Türkiye’de kişi başına gelir ile insani gelişmişlik farkı -22’dir. Diğer bir ifadeyle, gelirine göre insani gelişmişlik sırası -22 basamak geride bulunmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye’nin insani gelişmişlik sıralamasında üst gruplara geçebilmesi için gelir düzeyindeki artışların yanında, beşeri sermayeye yapılan yatırımlar ve eğitime ayrılan pay arttırılmalıdır.

Analiz sonuçları göstermektedirki, gelir dağılımı eşitsizliğini en yüksek oranda açıklayabilen değişken bütçeden eğitime ayrılan paydır. Bütçeden eğitim amacıyla ayrılan pay ne kadar yüksekse gelir dağılımında iyileşme o oranda yüksek olacaktır. Çünkü, iktisadi büyümeyi belirleyen temel faktörlerden bir tanesi beşeri sermayeye ayrılan paydır. Dolayısıyla eğitim harcamaları gelişmişlik ve gelir dağılımı göstergesi olması bakımından önemlidir. Türkiye’de söz konusu oranlar AB ortalamasının gerisindedir. Bu nedenle, bütçeden eğitim amaçlı ayrılan pay arttırılmalıdır.

Borcun etkisi öncelikle iktisadi alanda oluşur, sonra siyasal, sosyal ve kültürel alana yansır. Borçlanma başlangıçta devlete bir rahatlık sağlamakla birlikte zaman içinde istenmeyen ekonomik sonuçlarda ortaya çıkarabilir. Bu nedenle, kamu borçlarının GSMH’ya oranının azaltılması gerekmektedir. Aynı zamanda, alınan borçlar verimli üretim alanlarında kullanılmalıdır. Böylelikle, hem borçlar kendi kendini finanse etmiş olacak hem de geri ödenme aşamasında olumsuz etkiler ortaya çıkmayacaktır.

Türkiye’de dolaylı vergilerin payının yüksek olması ve bunun yanında gelir üzerinden alınan vergilerin yaklaşık %90’ının stopaj yoluyla alınıyor olması nedeniyle vergi yapısının gelir dağılımı üzerinde etkileri olumsuz yöndedir. Gelir vergisinin artan

oranlı olması olumlu bir göstergedir, fakat kayıt dışı ekonominin büyüklüğü nedeniyle beklenen olumlu etkileri ortaya çıkaramamaktadır. Bu nedenle, yüksek gelirli kesimi konu alan dolaysız vergilerin payı arttırılmalı ve kayıt dışı ekonomi kayıt altına alınmalıdır.

Türkiye’de DİBS’nin alıcıları çoğunlukla ticari bankalardır. Reel faiz oranlarının yüksek ve vadelerin kısa olması nedeniyle bu yapı gelir dağılımı üzerinde olumsuz etkide bulunmaktadır. Bu nedenle, DİBS alıcılarının içerisinde bankaların payı azaltılmalı ve DİBS tabana yayılmalıdır. Türkiye’de ekonomik büyümeyi esas alan, mutlak yoksulluğu giderici, göreceli yoksulluğu azaltıcı ve yoksul kesimleri ortalama refah seviyesine yaklaştıracak iktisadi, mali ve sosyal politikalar eşzamanlı ve etkin bir biçimde uygulanmalıdır.

KAYNAKLAR**KİTAPLAR**

- Açba, S. (1991) **Devlet Borçlanması**, 1. Baskı, Adım Yayınları, Ankara
- Ahmad, E. ve Hemming, R. (1995) **Kamu Harcama Rehberi**, çev.Doğan Cansızlar, IMF Washington D.C., MB Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü Sayı:1995/2
- Akalın, G. (2000) **Kamu Ekonomisi**, Akçağ Yayınları, Ankara
- Akdoğan, A. (1996) **Kamu Maliyesi**, Gazi Büro Kitabevi, Ankara
- Alkin, E. (1981) **Gelir ve Büyüme Teorisi**, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayın No:210 , İstanbul
- Arsan, Ü. (1961) **Türkiye’de Cumhuriyet Devrinde İç Devlet Borçları**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları Sayı:133-115, Ankara,
- Bal, H. (1998) **Gelişme Sürecinde Dış Finansman Kullanımı ve Türkiye**, T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Araştırma ve İnceleme Dizisi, Ankara
- Barre, R. (1964) **Economic Politique**, Tome Second, P.U.F., Paris
- Bulutay, T., Timur, S. ve Ersel, H. (1971) **Türkiye’de Gelir Dağılımı 1968**, SBF, Ankara
- Christy, I.Z. (1987) **Debt Problems of Eastern Europe, Soviet and East European Studies**, Cambridge University Pres, New York
- Chossudovsky M. (1999) **Yoksulluğun Küreselleşmesi**, çev.Neşenur Domaniç , Çivi Yazıları Yayınları, İstanbul
- Cowell, F.A., (1995), **Measuring Inequality**, Second Ed., Prentice Hall, New York.
- Çavuşoğlu, T. ve Hamurdan, Y. (1966) **Gelir Dağılımı Araştırması 1963**, DPT, Ankara
- Dinler, Z. (1993) **Mikro Ekonomi**, 9. Baskı, Ekin Kitabevi Yayınları, İstanbul
- Dornbusch, R. (1993), **Stabilization, Debt and Reform-Policy Analysis for Developing Countries**, Harvester-Wheatsheaf, London
- Erdem, M. (1996) **Devlet Borçlanması**, Ekin Kitabevi, Bursa
- Erol, E. (1992) **Ekonomik Etkileri Açısından Türkiye’de Devlet Borçları (1981-1990)**, Maliye ve Gümrük Bakanlığı Araştırma Planlama Koordinasyon Kurulu Başkanlığı Yayını, No: 1992/324, Başbakanlık Basımevi, Ankara

- Gujarati, D. (2001) **Temel Ekonometri**, çev.Ümit Şenesen, 2. Baskı, Literatür Yayıncılık, İstanbul
- Gürsoy, B. (1963) **Kamu Kredisi**, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Kürsüsü, Ankara
- Heilbroner, R. (1989) **The Debt and The Deficit**, False Alarms/Real Possibilities, W.W. Norton and Company, New York
- İnce, M. (1973) **Devlet Borçlanması (Kamu Kredisi)**, 2. Baskı, Şenyuva Basım Sanayi, Ankara
- (2001) **Devlet Borçları ve Türkiye**, 6. Baskı, Gazi Kitabevi Başak Ofset, Ankara
- İşyar, Y. (1999) **Ekonometrik Modeller**, 2. Baskı, Ceren Basım Yayın, Bursa
- Karabulut, K. (2005) **Doğu'da Yakalanan Kalkınma Fırsatı: Ticaret**, 1. Baskı, Nobel Basımevi, Ankara
- Karluk, R. (1999) **Türkiye Ekonomisi**, 6. Baskı, Beta Basım Yayın Dağıtım, İstanbul
- Kazgan, G. (1984) **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Devrimi**, Remzi Kitabevi, İstanbul
- (1990) **Türkiye'de Gelir Bölüşümü Dün ve Bugün**, Friedrich Ebert Vakfı (FES), İstanbul
- (2001) **2000'li Yıllara Girerken Türkiye Ekonomisinin Durumu: Bir Karşılaştırmalı Analiz**, Ulusal Sorunlar ve Demokratik Çözüm Yolları, Ekin Kitabevi, İstanbul
- Kepenek, Y. (2000) **Türkiye Ekonomisi**, 10. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul
- Koray, M. (2005) **Sosyal Politika**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa
- Mortan, K., Berberoğlu, N., Parasız, İ ve Yıldırım, K. (2001) **İktisat Teorisi**, 2. Baskı, Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Ders Kitapları Yayın No:36, Eskişehir
- Musgrave, R.A. (1958) **Kamu Maliyesi Teorisi: Kamu Ekonomisi Alanında Bir İnceleme**, çev: Orhan Şener-Yaşar Methıbay, Asil Yayın Dağıtım, 2004, Ankara
- Nadaroğlu, H. (1999) **Kamu Maliyesi Teorisi**, Beta Yayınları, İstanbul
- Özbilen, Ş. (1998) **Maliye Politikası: Teori-İlkeler-Yöntemler ve Uygulama Sonuçları**, Ezgi Kitabevi, Bursa
- (1999) **Türkiye'de Kamu İç Borçlanması ve Ekonomik Etkileri**, Atilla Yayıncılık, Ankara

- Özmucur, S. (1996) **Türkiye’de Gelir Dağılımı**, Vergi Yükü ve Makroekonomik Göstergeler, 1. Baskı, Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, İstanbul
- Pakdemirli, E. (2002) **Cumhuriyet Döneminin Ekonomik Büyüklükleri (1923-2002)**, TOBB, Ankara
- Panico, C. and Salvadoni, N. (1993) **Post Keynesian Theory of Growth and Distribution**, Printed in Great Britain At The University Press, Cambridge
- Pehlivan, O. (2003) **Kamu Maliyesi**, Derya Kitabevi, Trabzon
- Pirimoğlu, A. (1982) **Türkiye’nin Dış Borçları İle İlgili Bir Tahlil İncelemesi (1963-1980)**, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum
- Savaş, V. (1999) **İktisadın Tarihi**, 3. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara
- Serin, V. (1998) **İktisat Politikası**, Everest Yayınları, İstanbul
- Stiglitz, J.E. (1994) **Kamu Kesimi Ekonomisi**, çev.Ömer Faruk Batırel, 2. Baskı, Marmara Üniversitesi Yayın No: 549, İstanbul
- Şahin, H. (2000) **Türkiye Ekonomisi**, 6. Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa
- Tarı, R. (2005) **Ekonometri**, 3. Baskı, Alfa Kitabevi, Bursa
- Tural, A. (1996) **Devlet Borçları**, 5. Baskı, Kocaeli Üniversitesi Yayın No:172, İzmit
- Turanlı, R. (2000) **İktisadi Düşünce Tarihi**, 3. Baskı, Bilim Teknik Yayınevi, Eskişehir
- Turhan, S. (1993) **Vergi Teorisi ve Politikası**, 5. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul
- Türk, İ. (1996) **Kamu Maliyesi**, 2. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara
-(1999) **Maliye Politikası**, 13.Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara
- Ulusoy, A.(2003) **Maliye Politikası**, 2.Baskı, Celepler Matbaacılık, Trabzon
- (2004) **Maliye Politikası**, 3. Baskı, Celepler Matbaacılık, Trabzon
- Üstünel, B. (1989) **Para ve Maliye Politikalarının Gelir Dağılımına Etkisi**, Ekonomik ve Sosyal Etütler Konferans Heyeti, Acar Matbaacılık Tesisleri, İstanbul
- Yaylalı, M. (2004) **Mikro İktisat**, 3. Baskı, Beta Basım Yayın Dağıtım AŞ, İstanbul

MAKALELER

- Aarstol, M. (2000) “Inflation and Debt Maturity”, The Quarterly Review of Economics and Finance, Volume:40, Issue:1, pp.139-153
- Adıyaman, A. T. (2006) “Dış Borçlarımız ve Ekonomik Etkileri”, **Sayıştay Dergisi**, Sayı:62, <http://www.sayistay.gov.tr/yayin/dergi/dergi3.asp?id=481>, (06.062007)

- Akdiş, M. (1994) “Liberal Ekonomi Düşüncesinin Çağdaş Yorumları ve Hayek’in Ekonomik Yaklaşımları”, **Banka ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Yıl:31, Sayı:11, www.makdis.pamukkale.edu.tr/mak9.htm, (08.08.2006)
- (2003) “Türkiye’nin Borç Gelişimi, Sorunlar-Öneriler”, http://paribus.tr.googlepages.com/m_akdis2.doc, (06.06.2007)
- Akın, B. (1992) “Türkiye’de Gelir Dağılımı Durumunun Karşılaştırmalı Bir Analizi”, **Maliye Yazıları Dergisi**, Ocak-Mart, ss.7-12
- Aksoy, S. (2005) “Türkiye’de Hazine ve Borç Yönetimi”, **Vergi Sorunları Dergisi**, Yıl:28 Sayı:204
- Aktan, C.C. (2002a) “Kavramlar Sözlüğü”, **Hak-İş Konfederasyonu Yayınları**, <http://www.canaktan.org>, (02.07.2004)
- (2002b) “Dünya’da ve Türkiye’de İnsani Gelişme”, **Hak-İş Konfederasyonu Yayınları**, <http://www.canaktan.org>, (02.07.2007)
- (2002c) “DİE Tarafından Yapılan Coğrafi Bölge Ayırımında İlçelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Gruplarının ve Gelişmişlik Seviyelerinin Belirlenmesi Çalışması Sonuçları”, **Hak-İş Konfederasyonu Yayınları**, <http://www.canaktan.org>, (02.07.2004),
- (2002d) “Dünya’da Gelir Yoksulluğu ve Türkiye’nin Konumu”, **Hak-İş Konfederasyonu Yayınları**, <http://www.canaktan.org>, (02.07.2004)
- (2002e) “ Lord Keynes, Keynesyenler ve Fonksiyonalistler”, **Hak-İş Konfederasyonu Yayınları**, www.canaktan.org, (20.06.2006)
- Aktan, C.C. ve Vural, İ.Y. (2002a) “Yoksulluk: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri”, **Hak-İş Konfederasyonu Yayınları**, <http://www.canaktan.org>, (02.07.2004)
- (2002b) “Gelir Dağılımında Adaletsizlik ve Gelir Eşitsizliği: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri”, **Hak-İş Konfederasyonu Yayınları**, <http://www.canaktan.org>, (02.07.2004),
- (2002c) “Başlıca Fonksiyonel Gelir Dağılımı Teorileri ve Bölüşüm Adaleti”, **Hak-İş Konfederasyonu Yayınları**, <http://www.canaktan.org>, (02.07.2004)

- Aktan, C. C. ve Vural, İ. Y. (2002d) “Makro Ekonomik Politika, Gelir Dağılımı Ve Yoksulluk”, **Hak-İş Konfederasyonu Yayınları**, <http://www.canaktan.org>, (02.07.2004)
- Alderson, A.S. and Nielsen, F. (1999) “Income Inequality, Development and Dependence: A Reconsideration”, **American Sociological Review**, Vol:64, pp.606-631
- Aklin, E. (2000) “Hızlı Nüfus Artışı, İşsizlik ve Gelir Dağılımı”, Kamu İşverenleri Sendikası Yayını, Yayın No:38, Ankara, ss.285-289
- Ateş, G. (2002) “Borç Yönetimi ve Türkiye Uygulaması Üzerine Bir Çalışma”, www.ceterisparibus.net/turkiye/guncel.htm#7, (08.04.2006)
- Aykın, H. (2002) “Türkiye’de İç Borçlanma ve Ekonomik Etkileri”, <http://www.mtk.gov.tr/eserler/tibee.doc>, (01.05.2007)
- Bağcı, H. (2001) “Kamu Borçları Yönetimi ve Türkiye İçin Bir Değerlendirme”, **Sermaye Piyasası Kurulu Yayın No: 135**, Ankara
- Bağdadioğlu, E. (2005) “Gelir Bölüşümü”, www.ceterisparibus.net.tr, (28.09.2005)
- Bakır, E. “Kamu Borçları”, www.ebnet.sitemynet.com/b4.htm
- Bilen, M. ve Es, M. (1998) “Gelir Dağılımı Sorunu ve Çözümünde Yeni Arayışlar”, **Yönetim ve Siyasette Etik Sempozyumu**, Adapazarı
- Buchanan, J. (1999) “Kamu Borçlanması”, çev: Haluk Tandırcıoğlu, **Maliye Yazıları: Maliye, Hukuk, İktisat**, Sayı:63
- Calderon, C. and Serven, L. (2004) “The Effects of Infrastructure Development on Growth and Income Distribution”, Central Bank of Chili and Wold Bank, Policy Research Working Paper No: 3401, Washington
- Celasun, M. (1986) “Income Distribution and Domestic Terms of Trade in Turkey”, *Metu Studies in Development*, Vol:13, No:1-2
- Civelek, U. (2002) “Döviz Kuru ve İktisadi Büyüme”, **Köşe Yazıları ve Makaleler**, www.makale.turkcebilgi.com/kose-yazısı, (08.08.2006)
- Çelik, A. (2004) “AB Ülkeleri ve Türkiye’de Gelir Eşitsizliği: Piyasa Dağılımı-Yeniden Dağılım”, **Çevre ve Toplum**, www.kristalis.org, (08.08.2006)
- Çiftlikli, M. (1995) “Sosyal Barış Açısından Dünya’da ve Türkiye’de Gelir Dağılımı”, **Türkiye Sağlık İşçileri Sendikası**, Bakü

- Demir, S. (2006) İnsani Gelişme Endeksi ve Türkiye Açısından Değerlendirme, http://209.85.129.104/search?q=cache:sc8_WUnPCD8J:ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/gosterge/demirs/insanige.pdf+ekonomik+geli%C5%9Fme+kavram%C4%B1&hl=tr&gl=tr&ct=clnk&cd=3&lr=lang_tr, (01.02.2007)
- Deniz, S. (1990) “Dış Borç Sorunu ve Borç Stratejisinde Son Gelişmeler”, **Hazine ve Ticaret Dergisi**, Sayı:1, ss.7-12
- Detragiache, E. and Spilimbergo, A. (2004) “Empirical Models of Short-Term Debt and Crises: Do They Test the Creditor Run Hypothesis”, **European Economic Review**, Vol.48, Issue.2, pp.379-389
- Divitoğlu, S. (1976) “Değer ve Bölüşüm Marksist İktisat ve Cambridge Okulu”, **İÜ Yayınları** No:2168, İstanbul
- Eğilmez, M. (2001) “Kur Rejimiyle Dış Borçlanma İlişkisi”, **Köşe Yazıları ve Makaleler**, www.mahfiegilmez.nom.tr/kose_6.htm, (15.07.2007)
- Erdoğan, G. (2002) “Türkiye’de ve Dünya’da Yoksulluk Ölçümleri Üzerine Değerlendirmeler”, **Hak-İş Konfederasyonu Yayınları**, <http://www.canaktan.org>, (02.07.2004)
- Ersel, Y., Fişek, H ve Kalaycıoğlu, E. (1986) Türkiye’de Sosyo-Ekonomik Öncelikler Hane Gelirleri, Harcama ve Sosyo-Ekonomik İhtiyaçlar Üzerine araştırma Dizisi, Cilt:2, **TÜSİAD**, İstanbul
- Eş, M. ve Güloğlu, T. (2003) “Bilgi Toplumuna Geçişte Kentlileşme Ve Kentsel Yoksulluk: İstanbul Örneği”, <http://www.planlama.org>, (15.07.2007)
- Evgin, T. (2000) “Dünden Bugüne Dış Borçlarımız”, Hazine Müsteşarlığı <http://www.hazine.gov.tr/arastirma/dundenbugune.pdf>, (01.01.2007)
- Floden, M. (2001) “The Effectiveness of Goverment Debt and Transfers as Insuarance”, **Journal of Monetary Economics**, Vol.48, Issue:1, pp:81-108
- Gagliani, G. (1987) “Income Inequality and Economic Development”, **Annual Review of Sociology**, Vol:13, pp.313-334
- Gedikli, B. (1997) “Türkiye’de Dış Borçlar Sorunu ve İktisadi Büyüme”, **Maliye Dergisi**, Sayı:124, ss:24-38

- Gradstein, M, Milanoviç, B and Ying, Y. (2001) “Democracy and Income Inequality: An Empirical Analysis”, World Bank, www.worldbank.org/research/inequality/inequality%20and%20politics/dem,%20ineq.pdf, (10.06.2007)
- Iacoviello, M. (2005) “Household Debt and Income Inequality, 1963-2003”, **Working Papers in Economics**, Boston College
- Işığışok, E. (1998) “Türkiye’de Gelir Dağılımı ve 1987-1994 Gelir Dağılımı Araştırmalarının Karşılaştırılmalı Bir Analizi”, **Uludağ Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt:16, Sayı:1, <http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/1/isigisok/erkan.html>, (02.07.2004)
- İyidiker, H. (2001) Kürselleşme Sürecinin Ekonomi Üzerinde Etkileri ve Kamu Harcamaları (Türkiye 1980-2000), **16. Maliye Sempozyumu**, <http://www.marmara.edu.tr/maliyesempozyumu/tebligler/6-2.doc>, (10.10.2006)
- İyidiker, H. ve Özügürlü, Y. (2001) “Türkiye’de Kamu İç Borçlanmasının Reel Kesim Üzerindeki Etkileri”, **16. Maliye Sempozyumu**, www.marmara.edu.tr/maliyesempozyumu/tebligler/6-2.doc, (10.10.2006)
- Kaldor, N. (1960) “A. Rejoinder To Mr Atsumi and Tobin”, **Review of Economics Studies**, Vol:27, No:2, pp.121-123
- Kakwani, N.C. (1980) “Income Inequality and Poverty Methods of Estimation and Policy Applications”, **A World Bank Research Publication**, Newyork: Oxford University Pres, pp.351-378
- Karagül, M ve Demirhan, E. (2001) “ İç Borçlanmanın Sürdürülebilirliği ve Türkiye Örneği”, **Vergi Dünyası**, Sayı:243, ss.137-144
- Karakoç, Y. (2003) “ Kamu Kesimi İç Borçlanma İşlemlerinin Hukuki Niteliği”, **18.Maliye Sempozyumu**, www.marmara.edu.tr/maliyesempozyumu, (05.04.4005)
- Karatepe, U. (2006) “Türkiye’de Yoksulluk ve Büyüme Stratejileri”, www.sendika.org, (02.06.2007)
- Klau, F. – Saunders, P. (1994) “The Role of the Public Sector”, **OECD Economic Studies**, Paris
- Köse, H. (2001) “Gelir Dağılımı, Yoksulluk ve Popülizm”, **İktisat Dergisi**, Sayı:418-419

- Küçük, T. (2006) “Meclis Konuşmaları”, www.iso.org.tr/web/statiksayfalar/meclis_konusmalari, (31.01.2007)
- Meriç, M. (2003) “Borçlanmanın Konsolide Bütçe Kaynak Yapısı Üzerindeki Etkisi”, **18. Maliye Sempozyumu**, www.marmara.edu.tr/maliyesempozyumu/tebliğler, (31.01.2007)
- Milanović, B. (1994) “Determinants of Cross-Country Income Inequality”, **The World Bank Policy Research Working Paper 1246**
- Nielsen, F. (1994) “Income Inequality and Industrial Development: Dualism Revisited”, **American Sociological Review**, Vol:59, pp.654-677
- Ogwang, T. (2000) “A Convenient Method Of Computing The Gini Index and Its Standard Error”, **Oxford Bulletin Of Economics and Statistics**, Vol.62, pp.123-129
- Opuş, S. (2002) “Dış Borçlanmanın Sınırı ve Türkiye”, **Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi**, Sayı:19, ss.183-206
- Oskay, C. S. (2004) “Türkiye’de İç Borçlanmanın Ekonomi Üzerine Etkileri”, www.kto.org.tr/tr/dergi/dergiyazioku.asp?yno=145&ano=39 - 50k, (01.11.2004)
- Öney, E. ve Kuruç, B. (1965) “Bölüşüm”, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları**, Ankara
- Özbilen, Ş. (2003) “Kamu İç Borçlanmasının Denklik Açısından Analizi”, www.econturk.org, (20.06.2006)
- Özgen, F. B. (1999) “Türkiye’de İç Borç Sorunu ve İç Borçların Sınırlandırılması”, **Yeni Türkiye Dergisi**, Türk Ekonomisi Özel Sayısı, Yıl 5, Sayı 27, <http://www.econturk.org/icborc.pdf>, (06.06.2006)
- Özsoy, E. “Kalkınma, Yoksulluk İkilemi ve Türkiye”, **İşgüç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**, Cilt 5, Sayı 1, www.ceterisparibus.org, (10.05.2006)
- Öztek, D. (2001) “1980 Sonrası Harcama Politikaları”, **16. Maliye Sempozyumu**
- Özügür, Y. (2004) “Kamu Harcamalarının Bölüşüm İlişkileri Üzerine Etkisi: Türkiye Açısından Bir Değerlendirme”, **Ekonomik Yaklaşım**, Sayı: 51, Cilt:15
- Palamut, M.E. ve Yüce, M. (2001) “1980-2000 Döneminde Gerçekleşen Gelir Dağılımının İstenen Vergi İle Eğitim ve Sağlık Harcamaları İlişkisi”, **16. Maliye Sempozyumu**, www.marmara.edu.tr/maliyesempozyumu/tebliğler/6-2.doc, (10.10.2006)

- Park, D. (2001) "Recent Trends in The Global Distribution Of Income", **Journal Of Policy Modeling**, Vol.23, pp.497-501
- Prechel, H. (1985) "The Effects of Exports, Public Debt, and Development on Income Inequality", **The Sociological Quarterly**, Vol:26, Number:2, pp:213-234
- Sahota, G.S. (1978) "Theories of Personal Income Distribution: A Survey", **Journal of Economic Literature**, Vol.16, No:1, pp.1-55
- Sailesh, K.J. (1999) "Fiscal Policy, Income Distribution and Growth", **Asian Development Bank**, EDRC Report Series No.67, www.adb.org/documents/EDRC/Reprts/ERO&/pdf, (10.07.2007)
- Sakal, M. (1997) "Kamu Harcamalarının Hacminin Ölçülmesinin Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Değerlendirilmesi", **Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt:12, Sayı:1, ss.111-122
- (2002) "Türkiye’de Kamu Açıkları ve Borçlanmanın Sürdürülebilirliği Sorunu: 1988-2000 Dönem Analizi", **Dokuz Eylül Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt:17, Sayı:1, ss.35-60
- Selim, R. (2001) "Türkiye’de Bir Gelir Dağılımı Eşitsizliği Olgusu Olarak Yoksulluk", **İktisat Dergisi**, Sayı:418-419, ss.35-38
- Semler Willi ve Sieveking Malte (2000) "Critical Debt and Debt Dynamics", **Journal of Economic Dynamics and Control**, Volume 24, Issue 5-7, pp:1121-1144
- Soral, H.B. (2003) "Türkiye’de Liberal kapitalizm Denemeleri: 1980-2002", **Halkçılık Konferansı**, İstanbul Üniversitesi, Tebliğ Sunum
- Sönmez, S. (2000) "İstikrar Programı Bağlamında Yeni Bütçenin Finansmanı ve Sorunu", **İktisat Dergisi**, Kasım 2000
- Şeker, M. (2006) "Dış Borçlanmaya Teorik Bir Bakış ve Dış Borçların Ekonomik Etkileri", <http://www.pegem.hacettepe.edu.tr/sosyoekonomi/2006-1/060104.pdf>, (06.06.2007)
- Taban, S. ve Kara, A. (2006) "Türkiye’de Kamu Kesimi İç Borçlanmasının Özel Yatırım Harcamaları Üzerindeki Etkisi", **EOĞÜİİBF Dergisi** http://iibf.ogu.edu.tr/dergi/dergi/2006-2/2006_2_1.pdf, (07.05.2007)
- Tahsin, E. (2001) "Dünya Bankası Yoksulluk Söylemine Kısa Bir Bakış", **İktisat Dergisi**, Sayı:418-419, ss.39-40

- Tandircioğlu, H. (2000) “ Türkiye’de Dış Borç Sorunu, Dış Borçların Sürdürülebilirliği ve Dış Borçların Sınırlandırılması”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:2, Sayı : 2, www.ceterisparibus.net/turkiye/guncel.htm#7
- Tekeli, İ. (2000) “Kent Yoksulluğu ve Modernitenin Bu Soruna Yaklaşımı”, www.tesev.org.tr, (10.07.2006)
- Türkal, H. (2003) “İç ve Dış Borçlanmanın Ekonomi Üzerindeki Etkilerinin Karşılaştırılması”, **Maliye-Seçme Yazılar**, Ankara, ss.379-411
- Ünal, U. (2003) “1980-2003 Döneminde Türkiye’de Dış Borçlar”, www.wastweststudies.org/doc_file/turkiye.doc, (08.04.2006)
- Velasco, A. (2000) “Debts and Deficits with Fragmented Fiscal Policymaking”, **Journal of Public Economics**, Vol.76, Issue.1, pp:105-125
- Yıldırım, E. ve Yıldırım, R. (2001) “1980 Sonrası Uygulanan Maliye Politikaları ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri”, **16. Maliye Sempozyumu**, www.marmara.edu.tr/maliyesempozyumu/tebliğler/6-2.doc, (10.10.2006)
- Yılmaz, Ö.G. (2005) “Türkiye Ekonomisinde Büyüme İle İşsizlik Oranları Arasındaki Nedensellik İlişkisi”, **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi**, Sayı:2, 2005-11-29, ss.63-75
- Yumuşak, İ.G. ve Bilen, M. (2000) “Gelir Dağılımı-Beşeri Sermaye İlişkisi ve Türkiye Üzerinde Bir Değerlendirme”, **K.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Yıl:1,Sayı:1, www.ceterisparibus.net/arsiv/igy_bilen.doc, (10.05.2006)
- Yurdakul, F. (1999) “İç Kamusal Borçların Fiyatlar Üzerine Etkileri”, **Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt:1, Sayı: 3, www.dergi.iibf.gazi.edu.tr, (10.05.2006)
- Yüce, M. (2002) “Türkiye’de Gelir Dağılımındaki Adaletsizliğin İzlenen Vergi ve Harcama Politikaları İle Bağlantısı”, **Bilim Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı:23, www.ceterisparibus.net, (02.07.2004)
- Zerenler, M. (2003) “Devletin Borçlanmasının Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri”, **Ekonomi ve Toplum**, Cilt:6, Sayı:1, [ww.ceterisparibus.net/turkiye/guncel.htm](http://www.ceterisparibus.net/turkiye/guncel.htm)

TEZLER

- Başar, S. (2004) “Yolsuzluklar ve Makroekonomik Etkileri”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Atatürk Üniversitesi, Erzurum

- Boratav, K. (1965) “Kamu Maliyesi ve Gelir Dağılımı: Kavramlar ve Metod Meseleleri”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Ankara Üniversitesi SBF, Ankara
- Canko, S. (2003) “Türkiye’de Kamu İç Borçlanmasının Ekonomik Etkileri (1980-2001)”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, İstanbul Üniversitesi, İstanbul
- Çalışkan, Ö. V. (2002) “Dış Borçların Yeniden Yapılandırılması”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Gazi Üniversitesi SBF, Ankara
- Dağdemir, Ö. (1992) “Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişim ve Gelir Dağılımı”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir
- Erkılıç, S. (2006) “Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri”, **MB Uzmanlık Yeterlilik Tezi**, Ankara
- Gürler, S. (1998) “Devlet İç Borç Yönetimi OECD Ülkeleri ve Türkiye Uygulaması”, **DPT Uzmanlık Tezleri**, Yayın No: 2488, DPT, Ankara
- Kıyıcı, E. (2001) “İç Borçlanmanın Gelir Dağılımı Üzerine Etkileri”, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Ana Bilim Dalı, **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İzmir
- Özgen, F. B. (2002) “Türkiye’de İç Borç Sorunu ve İç Borçların Sınırlandırılması”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi
- Sarı, M. (2004) “Dış Borç Yönetimi ve Türkiye Uygulamaları”, **MB Uzmanlık Yeterlilik Tezi**, Ankara
- Uysal, Y. (1997) “Bölüşüm İlişkileri ve Bu İlişkilerin Düzenlenmesinde Etkili Olabilecek İktisat Politikalarının Değerlendirilmesi: Türkiye Örneği”, **Yayımlanmamış Doktora Tezi**, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir

RAPORLAR

- BM, IMF, OECD, WB (2002) “Herkes İçin Daha İyi Bir Dünya” Raporu, Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, <http://www.canaktan.org>, (10.07.2006)
- DİE (1990) “Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi:1987”, DİE Yayınları, No:1441, Ankara
- DİE (1996) “Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi Geçici Sonuçları:1994”, Haber Bülteni, Ankara
- DİE (2003) “2002 Hanehalkı Bütçe Anketi Gelir Dağılımı Sonuçları”, Haber Bülteni, Ankara
- DİE (2004) “Gelir Dağılımı Sonuçları 2003”, Haber Bülteni, Ankara

- DPT (1976) “Gelir Dağılımı 1973”, Ankara
- DPT (1994) “Gelir Dağılımı Politikaları”, VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, DPT Müsteşarlığı Yayın No: DPT 2370-ÖİB:436, Ankara
- DPT (2000) “Uzun Vadeli Strateji ve VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı: 2001-2005”, Ankara
- DPT (2001) “Gelir Dağılımında İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele”, VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara
- DPT (2002) “Ekonomik ve Sosyal Göstergeler:1950-2001”, Ankara
- DPT (2007) “Ekonomik ve Sosyal Göstergeler: 1950-2006”, Ankara
- DPT (2007) “Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007-2013)”, Ankara
- DTM (2006) “Büyüme Modelleri Çerçevesinde Yeni Ekonominin Makro Ekonomi Üzerindeki Muhtemel Etkileri” , <http://dtm.gov.tr/DUNYA/buyumod.htm>, (08.08.2006)
- Dış Ticaret Müsteşarlığı, İstatistikler, www.dtm.gov.tr, (09.07.2006)
- Gelir İdaresi Başkanlığı (2006) “Vergi İstatistikleri”, www.gib.gov.tr.
- IFS (2003) “International Financial Statistics”, International Monetary Fund
- IFS (2007) “International Financial Statistics”, International Monetary Fund
- Hazine Müsteşarlığı (2002) “Hazine İstatistikleri: 1980-2001”, Hazine Müsteşarlığı Yayınları
- Hazine Müsteşarlığı (2006) “Hazine İstatistikleri”, www.hazine.gov.tr
- TİSK (1995) “Gelir Dağılımı ve Politikalar”, **Tisk Yayınları**, İstanbul
- TBB (1992) “Kamu Harcamalarındaki Bir Artışın Borçlanma İle Finanse Edilmesi” Türkiye Bankalar Birliği, Temel Ekonomik Göstergeler, www.tbb.org.tr, (09.07.2007)
- TUİK (2006) “Gelir Dağılımı Sonuçları 2005”, Haber Bülteni, Ankara
- TUİK (2006) “Gelir Dağılımı: 2002-2005 Dönemine İlişkin Sonuçlar”, www.tuik.gov.tr, (10.07.2007)
- TUİK (2006) “İşgücü Anketi Sonuçları-İstatistiksel Tablolar”, www.tuik.gov.tr, (10.07.2007)
- TUİK (2006) “Ulusal Hesaplar-İstatistiksel Tablolar”, Gelir Yöntemiyle GSYİH Serisi, www.tuik.gov.tr, (10.07.2007)

- TÜSİAD (2000) “Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk: Avrupa Birliği İle Karşılaştırma”, Yayın No: TÜSİAD-T/2000-12/295, Ankara
- TÜSİAD (2006) “Kayıt Dışı Ekonomi ve Sürdürülebilir Büyüme”, TÜSİAD Büyüme Stratejileri Dizisi No:8, İstanbul
- United Nation Development Programme (UNDP), Economic Performance, Human Development Report 1990, www.undp.org.tr, (10.07.2007)
- United Nation Development Programme (UNDP), Economic Performance, Human Development Report 2002, www.undp.org.tr, (05.07.2006)
- United Nation Development Programme (UNDP), Economic Performance, Human Development Report 2003, www.undp.org.tr, (05.07.2006)
- United Nation Development Programme (UNDP), Economic Performance, Human Development Report 2004, www.undp.org.tr, (05.07.2006)
- United Nation Development Programme (UNDP), Economic Performance, Human Development Report 2005, www.undp.org.tr, (05.07.2006)
- United Nation Development Programme (UNDP), Economic Performance, Human Development Report 2006, www.undp.org.tr, (10.07.2007)
- World Bank, (1990) A Strategy For Managing Debt, Borrowings and Transfers Under Macroeconomic Adjustment, A Word Bank Country Study, Washington D.C., 1990, p.19

EKLER

EK-1: Değişkenlerin Tanımsal İstatistikleri

[illegible]

EK-2: Kamu Borçlarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi, Çok Ülkelî EKK Tahmin Sonuçları

	Model 1	Model 2	Model 3	Model 4
<i>sabit</i>	46.03666*** (8.010861)	46.39854*** (10.78741)	40.76454*** (11.60829)	44.39574*** (10.81418)
<i>tbs</i>	0.080359* (1.723849)			
<i>ibs</i>		-0.136684* (-1.729427)		-0.118441 (-1.503796)
<i>dbs</i>			0.100751** (2.034182)	0.028418 (0.662784)
<i>işz</i>	0.538159*** (3.258227)	0.290631* (1.925024)	0.307002** (2.109977)	0.249468* (0.249468)
<i>kh</i>	-0.158424 (-0.771444)	0.047051 (0.293243)		
<i>nfs</i>	-0.037389 (-1.354279)			
<i>eğit</i>	-1.643574** (-2.040285)			
<i>dk</i>	-0.011729 (-1.199961)	-0.010409 (-1.302056)	-0.019709 (-2.096147)**	
<i>kbg</i>		-0.430319*** (-3.380183)	-0.424511*** (-2.722588)	-0.325153** (-2.211558)
<i>enf</i>			0.046674 (1.202535)	
<i>dtic</i>			6.44E-06 (0.077084)	
R^2	0.33	0.41	0.44	0.35
$\overline{R^2}$	0.21	0.32	0.34	0.28
<i>F</i>	2.84	4.922823	4.57	4.92
<i>Prob. F.</i>	0.023255	0.001556	0.001611	0.002779
<i>n</i>	42	42	42	42

(0) = 0.10, (**) = 0.05 ve (***) = 0.01 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir. Parantez içindeki değerler t değerlerini göstermektedir.

ÖZGEÇMİŞ

29.08.1975 yılında Erzurum'un Narman ilçesinde doğdu. İlk ve orta öğrenimini Narman'da tamamladı. 1996 yılında Uludağ Üniversitesi İİBF Maliye Bölümünü kazandı. 1996 yılında mezun oldu ve aynı yıl Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Teorisi bilim dalında yüksek lisansa başladı. 1997 yılında Atatürk Üniversitesi Narman Meslek Yüksek Okulunda Öğretim Görevlisi olarak göreve başladı. 2000 yılında Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Politikası bilim dalında doktora öğrenimine başladı. Halen Atatürk Üniversitesi Narman Meslek Yüksek Okulunda Öğretim Görevlisi olarak görev yapmaktadır.